# LUCIAN BOIA

# CAPCANELE ISTORIEI

ELITA INTELECTUALĂ ROMÂNEASCĂ
între 1930 şi 1950

seriile de Autor
HUMANITAS

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Corina Roncea

Tipărit la R.A. Monitorul Oficial



Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BOIA, LUCIAN
Capcanele istoriei: elita intelectuală românească între 1930 şi 1950/
Lucian Boia. - Bucureşti: Humanitas, 2011
Index
ISBN 978-973-50-3196-1
316.344.32(498)
94(498)

Lucian Boia, născut în Bucureşti la 1 februarie 1944,este profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti. Opera sa, întinsă şi variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România şi în Franţa, precum şi traduceri în engleză, germană şi în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor şi a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie(*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*) şi la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât şi prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viaţa extraterestră şi sfârşitul lumii până la comunism, naţionalism şi democraţie). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franţei şi a Germaniei. În 1997,lucrarea sa *Istorie şi mit în conştiinţa românească* a stârnit senzaţie şi a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naţionale.

Volume publicate la Humanitas:

*Istorie şi mit în conştiinţa românească* (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)

*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune* (1998, 2002, 2008)

*Două secole de mitologie naţională* (1999, 2005, 2011)

*Mitologia ştiinţifică a comunismului* (1999, 2005, 2011)

*Sfârşitul lumii. O istorie fără sfârşit* (1999, 2007)

*Pentru o istorie a imaginarului* (2000, 2006)

*România, ţară de frontieră a Europei* (2002, 2005, 2007)

*Mitul democraţiei* (2003 )

*Între înger şi fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele Noastre* (2004, 2011)

*Jules Verne. Paradoxurile unui mit* (2005)

*Omul şi clima. Teorii, scenarii, psihoze* (2005)

*Tinereţe fără bătrâneţe. Imaginarul longevităţii din Antichitate până astăzi* (2006)

*Occidentul. O interpretare istorică* (2007)

*Napoleon III cel neiubit* (2008)

*"Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* (2009, 2010)

*Franţa, hegemonie sau declin?* (2010)

*Tragedia Germaniei: 1914-1945* (2010)

## Cuprins

# Introducere

Greu de găsit o altă ţară care să fi trecut, ca România, prin atâtea regimuri politice de-a lungul unui singur deceniu. O relativă democraţie până la sfârşitul anului 1937. Regimul personal al regelui Carol II din februarie 1938 până în septembrie 1940. Statul naţional-legionar din septembrie 1940 până în ianuarie 1941. Puterea concentrată în mâinile Conducătorului: generalul (apoi mareşal) Ion Antonescu (deja asociat cu legionarii în lunile anterioare), din ianuarie 1941 până în august 1944. Scurta etapă democratică (cu destule limitări, de altfel) din august 1944 până în februarie 1945. Guvernarea Petru Groza, comunizantă, din martie 1945 până la sfârşitul lunii decembrie 1947. Iar la 30 decembrie 1947, odată cu proclamarea Republicii Populare Române, intrarea deplină într-un sistem comunist. În doar zece ani, o succesiune de şapte regimuri, acoperind întreg evantaiul politico-ideologic, de la extrema dreaptă la extrema stângă şi de la democraţie la totalitarism.

Astăzi ştim care a fost, de fiecare dată, deznodământul. Cei de-atunci n-aveau de unde să ştie. Când s-au sărbătorit zece ani de la”Restaruraţie", la 8 iunie 1940, regimul lui Carol II părea menit să dureze: mai avea trei luni de viaţă. Legionarii au pus stăpânire pe ţară, ca să rămână şi să schimbe totul din temelii; istoria le-a îngăduit doar patru luni. Mulţi credeau, dimpotrivă, că regimul comunist nu va rezista; până la urmă, e drept, s-a dus, dar a ţinut aproape cât o viaţă de om.

Ce experiment putea fi mai bun, pentru a testa comportamente, decât o asemenea cursă presărată cu obstacole? Subiecţii experimentului sunt membrii elitei intelectuale. Le vom urmări reacţiile în faţa unei istorii cu întorsături neaşteptate şi brutale. Iluzii, refuzuri, adaptări, cedări, evadări... toată gama de atitudini e prezentă. Şi destine de tot felul, cu suişuri şi coborâri, ascensiuni vertiginoase, ca şi dramatice prăbuşiri.

Trasarea contururilor elitei intelectuale comportă o oarecare aproximaţie: măcar pentru faptul că ierarhiile existente la un moment dat nu sunt în mod necesar şi garanţii de excelenţă. Am reţinut, în principal, corpul universitar (de preferinţă la nivel de profesori şi conferenţiari), Academia Română (membrii titulari), scriitorii cu statut recunoscut, ziariştii şi publiciştii formatori de opinie. Abordarea problematicii e atât structurală, cât şi narativă, dat fiind că interesează în egală măsură categoriile şi indivizii: reconstituirile globale se întâlnesc şi se completează cu detaliile de viaţă.

Un lucru se înţelege de la sine: între copertele cărţii nu se va găsi totul. Sunt multe personaje şi evenimente, dar nu e o enciclopedie.

Autorul a reţinut ceea ce i s-a părut a fi mai reprezentativ, sau mai sugestiv, pentru o situaţie sau alta. Inevitabil, selecţia şi "asamblarea" poartă marca celui care le-a făcut.

Construcţia, aşa cum se prezintă, e nouă în ansamblul ei. Dar cu greu ar fi putut fi realizată în lipsa acelor sinteze parţiale, care au meritul de a fi defrişat terenul într-o măsură apreciabilă. Astfel, lucrarea lui Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* (1995), studiu detaliat şi temeinic, şi destul de echilibrat (în ciuda unei priviri dinspre "stânga"); bazat în cea mai mare parte pe publicistica vremii, nu şi-a propus să aducă informaţie propriu-zis inedită, după cum n-a beneficiat nici de avalanşa de memorii şi jurnale publicate ulterior. În volume succesive (*România în timpul primului război cultural, 1944-1948: Trădarea intelectualilor*, 1992, *Reeducare şi prigoană*, 1993; *Literatura în totalitarism, 1994-1995*), Ana Selejan a reuşit performanţa unei despuieri aproape exhaustive a presei dintre 1944 şi începutul anilor '50; material preţios, din păcate indigest prezentat, prin punerea cap la cap a unor lungi extrase, legate cel mult printr-un vag comentariu. Maria Someşan s-a ocupat de *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX* (2004); a prelucrat un imens fond arhivistic privitor la mediul universitar; sunt preţioase îndeosebi tabelele statistice realizate pe baza materialului inedit. Contribuţii la biografia unui lung şir de universitari a adus Lucian Nastasă, în *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viaţa privată a universitarilor "literari", 1864-1948* (2010). Informaţii inedite cu privire la ultimii ani ai perioadei cercetate sunt cuprinse în cartea lui Cristian Vasile, *Literatura şi artele în România comunistă, 1948-1953* (2010).

Individual, s-au bucurat de atenţie după 1989 în primul rând exponenţii tinerei generaţii a anilor '30. Alexandra LaignelLavastine a scris despre Noica, apoi despre trioul CioranEliade-Ionescu; Marta Petreu, despre Cioran, Ionescu şi Mihail Sebastian (cel din urmă, prin prisma relaţiei cu Nae Ionescu); Florin Ţurcanu, despre Eliade (o amplă biografie); Sorin Lavric, despre Noica... De asemenea, Ion Bălu a dat o nouă ediţie a cărţii mai vechi despre G. Călinescu; Constantin Schifirneţ a tratat de-a lungul a trei volume viaţa lui C. Rădulescu-Motru; iar Vasile Lungu a scris biografia lui Tudor Vianu... Sunt autorii şi lucrările la care am apelat mai frecvent; datele bibliografice se vor regăsi în note.

Cea mai mare parte a informaţiei cuprinsă în carte este însă extrasă direct din surse. Din mai multe fonduri de arhivă. Din presa vremii. Din numeroasele memorii şi jurnale personale care s-au publicat în ultimele două decenii.

Să-i prezentăm acum pe protagonişti şi să-i lăsăm după aceea să se confrunte cu Istoria.

*Abrevieri*

ANR-ANIC: Arhivele Naţionale ale României. Direcţia Arhivele Naţionale Istorice Centrale

ACNSAS: Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii

## 120 de personaje

Nu toate personajele cărţii apar în această listă: doar cele cu roluri mai pronunţate sau mai semnificative pentru ilustrarea anumitor tendinţe. Notiţele consemnează strict anul naşterii şi cel al morţii, domeniul reprezentat şi, în cazul universitarilor şi al academicienilor, data ocupării catedrei, respectiv a alegerii la Academie. Diversele episoade biografice vor fi evocate pe parcursul lucrării.

Acterian, Haig (1904-1943), regizor, ·eseist şi publicist. Fratele lui Arşavir Acterian (1907-1997)

Aderca, Felix (1891-1962), scriitor şi publicist.

Amzăr, Dumitru (1906-1999), filozof.

Arghezi, Tudor (1880-1967), poet şi publicist. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Barbilian, Dan (1895-1961), matematician şi poet (sub pseudonimul Ion Barbu). Conferenţiar (1932) şi profesor (1942) la Universitatea din Bucureşti.

Batzaria, Nicolae (1874-1953), scriitor şi ziarist.

Beniuc, Mihai (1907-1988), poet. Carieră universitară în domeniul psihologiei: asistent la Universitatea din Cluj, conferenţiar la Universitatea din Iaşi (1944), profesor la Universitatea din Bucureşti (1949). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Bernea, Ernest (1905-1990), filozof şi sociolog.

Blaga, Lucian (1895-1961), poet şi filozof. Profesor la Universitatea din Cluj (1939). Membru al Academiei Române (1936).

Bogza, Geo (19081993), poet şi prozator. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Botez, Octav (1884-1943 ), critic şi istoric literar. Conferenţiar (1927) şi profesor (1936) la Universitatea din Iaşi.

Brăileanu, Traian (1882-1947), sociolog. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1921), transferat la Universitatea din Bucureşti (1940).

Brănişteanu, Beno (1874-1947), ziarist.

Brătescu-Voineşti, I. Al. ( 18 68-1 946), prozator. Membru al Academiei Române (1918).

Brătianu, Gheorghe I. (1898-1953), istoric şi om politic. Profesor la Universitatea din Iaşi (1924) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1942).

Carandino, Nicolae (1905-1996), ziarist.

Călinescu, G. (1899-1965), critic şi istoric literar, scriitor, publicist. Conferenţiar la Universitatea din Iaşi (1937), profesor la Universitatea

din Bucureşti (1945). Membru al Academiei Române (1948) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Cioculescu, Radu (1901-1961), funcţionar public, eseist.

Cioculescu, Şerban (1902-1988), critic şi istoric literar. Profesor la Universitatea din Iaşi (1946, doar un an) şi la Universitatea din Bucureşti (1965). Membru al Academiei Republicii Socialiste România (1974).

Cioran, Emil (1911-1995), filozof şi eseist.

Ciorănescu, Nicolae (1903-1957), matematician. Conferenţiar (1929) şi profesor (1941) la Politehnica din Bucureşti.

Comarnescu, Petru (1905-1970), eseist, critic şi istoric de artă.

Condiescu, Nicolae (1880-1939), general şi scriitor.

Constantinescu, Pompiliu (1901-1946), critic literar.

Constantinescu-Iaşi, Petre (1892-1977), istoric. Profesor la Universitatea din Iaşi (1926) şi la Universitatea din Bucureşti (1944). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Crainic, Nichifor (1889-1972), poet, teolog şi publicist. Profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău (1926) şi la Facultatea de Teologie din Bucureşti (1932). Membru al Academiei Române (1940).

Cuza, A.C. (1857-1947), profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi (1901). Membru al Academiei Române (1936).

Daicoviciu, Constantin (1898-1973), istoric, arheolog. Conferenţiar (1932) şi profesor (1938) la Universitatea din Cluj. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Davidescu, Nicolae (1887-1954), poet şi eseist.

Donescu, Vladimir (n. 1903), directorul revistei Vremea, alături de fratele său Constantin Donescu.

Dragomir, Silviu (1888-1962), istoric. Profesor la Universitatea din Cluj (1919). Membru al Academiei Române (1928).

Dumitrescu, Vladimir (1902-1991), arheolog. Docent al Universităţii din Bucureşti (1930), director al Muzeului Naţional de Antichităţi (1935).

Dumitriu, Anton (1905-1992), filozof, logician. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1946).

Eftimiu, Victor (1889-1972), scriitor şi publicist. Membru al Academiei Române (1948) şi al Academiei Republicii Populare Române.

Eliade, Mircea (1907-1986), istoric al religiilor şi scriitor. Asistent onorific al lui Nae Ionescu la Universitatea din Bucureşti. Profesor la Universitatea din Chicago (1957).

Enescu, George (1881-1955), compozitor, violonist, pianist şi dirijor. Membru al Academiei Române (1932) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Făcăoaru, Iordache (1897-1984), antropolog. Asistent la Universitatea din Cluj (1932).

Frunzetti, Ion (1918-1985), eseist şi poet.

Galaction, Gala (1879-1961), scriitor. Profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău (1926). Membru al Academiei Române (1947) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Gane, Constantin (1885-1962), scriitor şi istoric.

Ghibu, Onisifor (1883-1972), profesor de pedagogie la Universitatea din Cluj (1919).

Giurescu, Constantin C. (1901-1977), istoric. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1927). Membru al Academiei Republicii Socialiste România (1974).

Goga, Octavian (1881-1938), poet şi om politic. Membru al Academiei Române (1922).

Gusti, Dimitrie (1880-1955), sociolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1910) şi la Universitatea din Bucureşti (1920). Membru al Academiei Române (1919).

Gyr, Radu, pseudonimul lui Radu Demetrescu (1905-1975), poet şi eseist. Asistent la Universitatea din Bucureşti (1930).

Herescu, Nicolae (1906-1961), latinist. Conferenţiar (1931) şi profesor (1935) la Universitatea din Bucureşti.

Herseni, Traian (1907-1980), sociolog. Conferenţiar la Universitatea din Bucureşti (1939), profesor la Universitatea din Cluj-Sibiu (1942).

Hudiţă, Ioan (1896-1982), istoric şi om politic. Conferenţiar la Universitatea din Iaşi (1928), profesor la Şcoala de Arhivistică din Bucureşti (1939), conferenţiar (1941) şi profesor (1944) la Universitatea din Bucureşti.

Hulubei, Horia (1896-1972), fizician. Profesor la Universitatea din Iaşi (1938) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1946) şi al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Ionescu, Eugen (1909-1994), eseist şi dramaturg. Membru al Academiei Franceze (1970).

Ionescu, Nae (1890-1940), filozof şi publicist. Conferenţiar (1922) şi profesor (1932) la Universitatea din Bucureşti.

Iordan, Iorgu (1888-1986), lingvist şi filolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1926) şi la Universitatea din Bucureşti (1946). Membru al Academiei Române (1945) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Iorga, Nicolae (1871-1940), istoric şi om politic. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1894). Membru al Academiei Române (1910).

Ivaşcu, George (1911-1988), publicist şi istoric literar. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1958).

Lapedatu, Alexandru (1876-1954), istoric şi om politic. Profesor la Universitatea din Cluj (1919). Membru al Academiei Române (1918).

Lovinescu, Eugen (1881-1943), critic şi istoric literar.

Macovescu, George (1913-2002), ziarist, publicist, om politic.

Marcu, Alexandru (1894-1955), profesor de limba şi literatura italiană la Universitatea din Bucureşti (1933).

Martinescu, Pericle (1911-2005), scriitor şi publicist.

Mărgineanu, Nicolae (1905-1980), psiholog. Conferenţiar la Universitatea din Cluj (1938).

Micescu, Istrate (1881-1951), avocat şi om politic. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1930).

Moisil, Grigore (1906-1973), matematician. Profesor la Universitatea din Iaşi (1936) şi la Universitatea din Bucureşti (1942). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Motăş, Constantin (1891-1980), biolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1932) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1948).

Munteanu, Basil (1897-1972), profesor de limba şi literatura franceză la Universitatea din Bucureşti (1940).

Murgescu, Costin (1919-1989), economist. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1956), directorul Institutului de Economie Mondială (1970).

Nicolescu, Miron (1903-1974), matematician. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1933) şi la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Noica, Constantin (1909-1987), filozof şi eseist.

Oţetea, Andrei (1894-1977), istoric. Conferenţiar (1927) şi profesor (1935) la Universitatea din Iaşi. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1947). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Panaitescu, Petre P. (1900-1967), istoric. Conferenţiar (1927) şi profesor (1932) la Universitatea din Bucureşti.

Pandrea, Petre, pseudonimul lui Petre Marcu (1904-1968), avocat şi publicist.

Paraschivescu, Miron Radu (1911-1971), poet şi publicist.

Parhon, Constantin I. (1874-1969), medic endocrinolog. Profesor la Universitatea din Iaşi (1913) şi la Universitatea din Bucureşti (1933). Membru al Academiei Române (1939). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Pas, Ion (18951964), scriitor şi ziarist.

Pascu, Giorge (1882-1951), lingvist şi istoric literar. Profesor la Universitatea din Iaşi (1920).

Petrescu, Camil (1894-1957), scriitor, membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Petrescu, Cezar (1892-1961), scriitor, membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Petrescu, Nicolae (1886-1954), sociolog, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti (1932).

Petrovici, Emil (1899-1968), lingvist. Profesor la Universitatea din Cluj (1936). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Petrovici, Ion (1882-1972), filozof. Conferenţiar (1906) şi profesor (1912) la Universitatea din Iaşi. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1940). Membru al Academiei Române (1934).

Popa, Grigore T. (1892-1948), medic şi anatomist. Profesor la Universitatea din Iaşi (1928) şi la Universitatea din Bucureşti (1942).

Popescu, Stelian (1874-1954), ziarist şi om politic, patronul ziarului Universul.

Protopopescu, Dragoş (1892-1948), profesor de limba şi literatura engleză la Universitatea din Cernăuţi (1924) şi la Universitatea din Bucureşti (1940).

Puşcariu, Sextil (1877-1948), lingvist şi filolog. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1906) şi la Universitatea din Cluj (1919). Membru al Academiei Române (1914).

Racoviţă, Emil (1868-1947), biolog. Profesor la Universitatea din Cluj (1920). Membru al Academiei Române (1925).

Ralea, Mihai (1896-1964), estetician, critic literar, eseist. Profesor la Universitatea din Iaşi (1926) şi la Universitatea din Bucureşti (1938). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rădulescu, Andrei (1880-1959), jurist. Profesor la Academia Comercială din Bucureşti (1913). Membru al Academiei Române (1920) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rădulescu-Motru, Constantin (1868-1957), filozof şi psiholog. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1900). Membru al Academiei Române (1923).

Rebreanu, Liviu (1885-1944), scriitor. Membru al Academiei Române (1939).

Roller, Mihail (1908-1958), inginer de formaţie, devenit istoric.

Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rosetti, Alexandru (1895-1990), lingvist. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1932). Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Rosetti, Radu R. (1877-1949), general şi istoric. Membru al Academiei Române (1934).

Roşu, Nicolae (n.1903), medic şi eseist.

Sadoveanu, Ion Marin (1893-1964), scriitor.

Sadoveanu, Mihail (1880-1961), scriitor. Membru al Academiei Române (1922) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Sabia, Alexandru, pseudonimul lui Alexandru Stănescu (1906-1937), scriitor şi publicist.

Săvulescu, Traian (1889-1963), botanist. Profesor la Şcoala Superioară de Agricultură din Bucureşti (1920) şi la Universitatea din Bucureşti (1948). Membru al Academiei Române (1936) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Sân-Giorgiu, Ion (1892-1950), germanist şi publicist. Conferenţiar la Universitatea din Bucureşti (1922).

Sebastian, Mihail, pseudonimul lui Iosef Hechter (1907-1945), scriitor şi publicist.

Slăvescu, Victor (1891-1977), economist. Conferenţiar (1925) şi profesor (1931 ) la Academia Comercială din Bucureşti. Membru al Academiei Române (1939).

Socor, Emanoil (Emil) (1881-1951), avocat şi ziarist, director al ziarului Adevărul; tatăl lui Matei Socor (1908-1980), compozitor.

Stahl, Henri H. (1901-1991), sociolog. Conferenţiar la Universitatea din Bucureşti (1943), mai târziu profesor la aceeaşi universitate (1965).

Stancu, Zaharia (1902-1974), scriitor şi publicist. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Stoilov (Stoilow), Simion (1887-1961), matematician. Profesor la Universitatea din Cernăuţi (1923), la Politehnica din Bucureşti (1939) şi la Universitatea din Bucureşti (1941). Membru al Academiei Române (1945) şi al Academiei Republicii Populare Române (1948).

Streinu, Vladimir (1902-1970), critic şi istoric literar.

Şeicaru, Pamfil (1894-1980), ziarist, patronul ziarului Curentul.

Şerban, Nicolae (1886-1972), profesor de limba şi literatura franceză la Universitatea din Iaşi (1918).

Ştefănescu-Goangă, Florian (1881-1958), psiholog. Profesor la Universitatea din Cluj (1920).

Teodoreanu, Al. O. (Păstorel) (1894-1964), scriitor. Teodoreanu, Ionel (1897-1954), scriitor.

Teodorescu-Branişte, Tudor (1899-1969), ziarist şi scriitor.

Toma, Alexandru, pseudonimul lui Solomon Moscovici (1875-1954), poet. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1948). Tatăl ziaristului Sorin Toma (n. 1914).

Ţuţea, Petre (1902-1991), economist, filozof şi eseist.

Vasilescu-Karpen, Nicolae (1870-1964), inginer. Profesor (din 1905) la Şcoala de Poduri şi Şosele, devenită în 1920 Şcoala Politehnică. Membru al Academiei Române (1923) şi al Academiei Republicii Populare Române (1955).

Vianu, Tudor (1898-1964), estetician, critic şi istoric literar. Conferenţiar (1927) şi profesor (1944) la Universitatea din Bucureşti. Membru al Academiei Republicii Populare Române (1955);

Vinea, Ion (1895-1964), scriitor şi publicist.

Vitner, Ion (1914-1991), istoric şi critic literar. Profesor la Universitatea din Bucureşti (1948).

Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe (1885-1989), sociolog şi om politic. Asistent la Universitatea din Bucureşti (1923).

Voinescu, Alice (1885-1961), eseistă, profesoară de estetică şi istoria teatrului la Conservatorul din Bucureşti (1922).

Vulcănescu, Mircea (1904-1952), filozof, sociolog, economist.

Zane, Gheorghe (1897-1978), economist şi istoric. Profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi (1929) şi la Politehnica din Bucureşti (1944). Membru al Academiei Republicii Socialiste România (1974).

## I. Ofensiva tinerilor

Se petrece în România dintre cele două războaie mondiale o extindere considerabilă a elitei intelectuale: consecinţă a progresivei democratizări. Fenomenul se propagă începând cu generaţia cea mai tânără, aşa că ponderea tinerilor intelectuali creşte, cu toate consecinţele, bune şi mai puţin bune, care decurg de aici: mai mult idealism, mai multă îndrăzneală, o mai mare înclinare spre extreme...

Într-un articol publicat în primele zile ale anului 1929, G. Călinescu lua în derâdere "invazia adolescenţilor". "Trecem printr-o fază de neseriozitate culturală umoristică. Suntem terorizaţi de tipul «mucosus». Acesta te întreabă de vârstă şi-ţi dă un respect invers proporţional cu numărul de ani." Agresivitate nesusţinută în nici un fel pe vreo înfăptuire de ordin intelectual, pentru simplul motiv că "la 20 de ani nu se pot face opere durabile"; abia "la 50 de ani un intelectual poate da cele mai legitime nădejdi". Erau ironizaţi cu deosebire Petru Comarnescu, animatorul "generaţiei", văzut ca "organizator al celei mai detestabile insurecţii de colegieni", şi Constantin Noica, "elev de liceu mi se pare, sau absolvent de curând", ale cărui "aere" nu puteau stârni decât ilaritate şi îndoială cu privire la viitorul lui.[1]

Mărturii despre insolenţa acestor nu chiar adolescenţi, dar abia ieşiţi din adolescenţă, sunt nenumărate. Câteva decenii mai târziu, Emil Cioran confirma genul de frondă impertinentă care îl iritase pe Călinescu. "Îi dispreţuiam pe «bătrâni» - scrie el -, pe «ramoliţi», adică pe toţi cei care depăşiseră treizeci de ani" (G. Călinescu avea în 1929 exact 30 de ani; pe punctul, aşadar, de a depăşi limita impusă). "Lupta dintre generaţii - continuă Cioran - ne apărea drept cheia tuturor conflictelor şi principiul explicativ al tuturor evenimentelor. A fi tânăr însemna pentru noi a avea în mod automat şi geniu. Se va spune că această infatuare e din toate timpurile. Se prea poate. Cred însă că n-a fost niciodată împinsă atât de departe cum am făcut-o noi. Se exprima prin ea voinţa de a forţa istoria, apetitul de a ne insera în istorie, de a provoca cu orice preţ ceva nou. Frenezia era la ordinea zilei."[2]

Petru Comarnescu se născuse în 1905, Mircea Eliade în 1907, Eugen Ionescu în 1909, Constantin Noica, tot în 1909, Emil Cioran, încă şi mai tânăr, în 1911... Câteva nume şi câteva repere cronologice ale unei generaţii venită pe lume între 1905 şi 1910 ori cu puţin înainte sau

---

[1] G. Călinescu, "Invazia adolescenţilor", în *Viaţa literară*, 12 ianuarie 1929, articol reprodus în *Opere*, Publicistică, 1 (1920-1932), Editura Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă, Bucureşti, 2006, pp. 430-432.

[2] E.M. Cioran, "Les debuts d'une amitie", în *Cahier de l'Herne, Mircea Eliade*, Editions de l'Heme, Paris, 1978.

după acest interval, tineri care în 1930 aveau (nu încă toţi) puţin peste 20 de ani.

Nu toleranţa îi caracterizează pe cei mai mulţi dintre ei. Negarea e adesea radicală, fără nuanţe, fără concesii. Predecesorii sunt sau anulaţi, sau, în cel mai bun caz, menţionaţi ca ilustrând etape pregătitoare, în aşteptarea apariţiei celor chemaţi să împlinească cultura românească.

Mai trec trei-patru ani şi, deja, din punctul lor de vedere, ceea ce putea fi considerat iniţial o simplă promisiune, devenise, incontestabil, o certitudine. "Generaţia tânără şi ritmul mondial", se intitulează un articol publicat în ianuarie 1933 de Mihail Polihroniade, evident, el însuşi membru al generaţiei (născut în 1906). Partida i se părea deja încheiată, în sensul că "«generaţia tânără» a triumfat practic pe toată linia, «bătrânii» aproape că nu mai există". Noua generaţie "este stăpâna vieţii culturale româneşti". Presa îi aparţine aproape în întregime. "În afară de *Universul*, care ţine să păstreze privilegiul platitudinii îmbătrânite, toate celelalte gazete sunt - în ceea ce priveşte partea culturală - în mâna tinerilor." La fel şi revistele, cu singura excepţie a *Adevărului literar şi artistic*. Mai rezistă, e drept, editurile, care publică în bună măsură o literatură lamentabilă, după cum se exprimă dispreţuitor autorul, mai precis "diverşi Topîrceni, Minuleşti, Petreşti, Teodoreni, Stănoi perimaţi şi de proastă calitate" (se poate presupune că genericul Petreşti îi acoperă atât pe Cezar Petrescu, cât şi pe Carmil Petrescu, după cum Teodorenii pot fi ambii fraţi Ionel Teodoreanu şi Al. O. Teodoreanu). Dar, slavă Domnului, şi editurile încep să cedeze, tipărind, în anii din urmă, romane ale lui Anton Holban, Mircea Eliade şi altor câţiva.

Până la urmă ce-i deosebeşte pe tineri de generaţiile precedente şi de contemporanii lor mai vârstnici, unii dintre ei mai vârstnici doar cu câţiva ani? Este - o spune Polihroniade chiar din titlu - integrarea lor în”ritmul mondial". Până la ei s-au făcut eforturi - începând cu generaţia de la 1848, apoi cu Junimea -, doar parţial reuşite, de occidentalizare a culturii româneşti, contracarate de mişcări adverse, de readucere în prim-plan a fondului arhaic tradiţional (şi iată în acest sens caracterizarea curentului "sămănătorist": "Sub imboldul unei personalităţi năvalnice, dar confuze, haotice, sterpe e vorba de dl. Iorga o generaţie mediocră şi ca posibilităţi creatoare, şi ca nivel intelectual se înrolează sub flamura *Sămănătorului*. Trăim o epocă de jalnic ruralism cultural în care suprema ţintă creatoare este reproducerea credincioasă a balegii străbune...). "[3] Rezultă, în viziunea lui Polihroniade, că tinerii s-au săturat să imite Occidentul - pentru simplul motiv că sunt perfect încadraţi în civilizaţia modernă şi nu mai au ce şi

[3] Mihail Polihroniade, "Generaţia tânără şi ritmul mondial", în *Azi*, ianuarie 1933, pp. 467-483 .

de ce să imite; după cum s-au săturat să reactualizeze tradiţia românească: ei privesc înainte, nu înapoi.

Apreciat în contextul unor asemenea verdicte fără apel, volumul *Nu*, publicat de Eugen Ionescu în 1934 (singurul volum românesc, alături de numeroase articole risipite prin reviste, al viitorului ilustru dramaturg francez), culegere considerată teribilistă şi iconoclastă, nu mai are de ce să şocheze. *Nu*-ul nu era doar al lui, ci al "generaţiei". Ionescu îi rezolvă repede pe scriitorii de început de secol, scoţându-i definitiv din joc printr-o singură frază care începe cu cuvântul "ruşine": "Ruşinea timpurilor literare care au dat naştere unui Vlahuţă, unui Coşbuc, unui Cerna, unui Şt. O. Iosif, «Sămănătorismului» etc. a fost desigur o aspră pedeapsă celestă." Expresie a unei culturi "caracterizată printr-o uimitoare confuzie de planuri, printr-o unică lipsă de simţ critic". Ionescu merge încă mai departe, coborându-i de pe piedestal şi pe autorii consideraţi în genere ilustrativi pentru modernitatea literară românească. Începând cu Arghezi: retoric, melodramatic, superficial, fals. Doar aparenţa unei mari poezii. Urmează demolarea unui poet încă şi mai modem, Ion Barbu. Ca şi a romancierului Carmil Petrescu, cu remarca abruptă potrivit căreia "*Patul lui Procust* este cea mai proastă carte apărută de zece ani încoace". O biată imitaţie de Proust, un "Proust deficient". În ce-l priveşte, Ionescu nu mai suportă starea de subordonare mediocră a culturii româneşti: "Să nu acceptăm compromisuri. Prefer să refuz întreaga poezie românească decât să accept aceste valori debile. Acceptarea unui etalon literar românesc inferior înseamnă - de la început  un compromis: o acceptare clară a mediocrităţii culturii noastre şi o ruşinoasă situare pe un plan de jos."[4]

Nu doar literatura era în discuţie, nu doar ansamblul culturii româneşti, ci destinul însuşi al românilor. România trebuia să devină alta. Este teza din *Schimbarea la faţă a României*, carte publicată de Emil Cioran în 1936, text care, prin "extremismul" său, poate să pară singular, ca şi volumul lui Ionescu, însă nu face decât să exacerbeze o stare de spirit caracteristică "tinerilor". Înşiruirea câtorva scurte pasaje este mai grăitoare decât orice comentariu: "*Discontinuitatea faţă de propria lor soartă* este condiţia afirmării culturilor mici. Singura obsesie trebuie să fie: *saltul istoric*... Doamne! ce vom fi făcut o mie de ani?! Toată viaţa noastră de un secol încoace nu este decât procesul prin care am ajuns să ne dăm seama că n-am făcut nimic... România are nevoie de o exaltare până la fanatism. O Românie fanatică este o Românie schimbată la faţă... Va trebui să vedem care este *specificul naţional* al României, care a ţinut-o o mie de ani în nemişcare, pentru a-l putea lichida împreună cu mândria ridiculă care ne ataşează de el... Distanţa minoră de toate aspectele lumii a creat acel blestem poetic şi

---

[4] Eugen Ionescu, *Nu*, Editura Vremea, Bucureşti, 1934, în principal pp. 58-59 (v. şi ediţia Humanitas, 2011).

naţional, care se cheamă Mioriţa şi care alături de înţelepciunea cronicarilor constituie rana neînchisă a sufletului românesc... Românii au trăit o mie de ani ca plantele. Unui popor de ţărani i-a făcut mare plăcere să nu intervină în cursul lumii... *Nu pot iubi decât o Românie în delir*... România trebuie să se degajeze de toate lanţurile eredităţii sud-est europene." Într-o Românie în care tradiţia istorică, ţăranul şi satul erau repere şi simboluri la ordinea zilei, Cioran pretinde o ruptură totală: "Satul este suspendare istorică; inactualitate substanţială. Vai de ţara împânzită numai de sate !" Şi propoziţia celebră: "Aş vrea o Românie cu populaţia Chinei şi cu destinul Franţei."[5]

Am ales înadins câteva puncte de vedere extreme, ale celor care anunţau fără menajamente îngroparea generaţiilor anterioare şi sfârşitul vechii Românii. Sunt şi aprecieri mai nuanţate. Astfel, Mihail Sebastian nu crede că tinerii ar fi devenit stăpânii situaţiei, mai au până acolo o cale lungă de parcurs; deocamdată, tot cei dinainte se află în prim-plan.[6] Constatare de bun simţ. Liderii de opinie, în presa românească, aparţineau mai toţi unor generaţii mai vârstnice: Pamfil Şeicaru, la *Curentul*, Nae Ionescu, la *Cuvântul*, sau, în presa de şi mai mare tiraj, Stelian Popescu, patronul *Universului*, ca şi numele reprezentative de la grupul *Adevărul-Dimineaţa*: Emil Socor, B. Brănişteanu, Tudor Teodorescu-Branişte... La fel şi cei mai reputaţi scriitori: Sadoveanu, Rebreanu, Arghezi sau, mai tânărul, dar nu chiar atât de tânărul, Camil Petrescu, fără a-i uita pe răsfăţaţii publicului larg Cezar Petrescu şi Ionel Teodoreanu. Nici unul dintre autorii generaţiei "tinere" nu se putea compara, în epocă, cu notorietatea acestora. Erau desigur mulţi, erau deja vizibili, şi începuseră să fie apreciaţi... dar în linia a doua.

Nici contestarea predecesorilor nu e unanimă. Mircea Vulcănescu, în dezacord cu Polihroniade, nu admite "tabula rasa" şi e gata să recunoască factura universală a mai multor reprezentanţi ai culturii române. Iar în ce priveşte satul, Cioran e cel care se află în minoritate. Pentru Vulcănescu, dar şi pentru mulţi alţii, satul românesc este sfânt, nu poţi concepe o Românie adevărată fără sat. Indiferent de diagnostic şi de soluţii, ceea ce-i reuneşte pe aceşti tineri este convingerea de nestrămutat că au de îndeplinit o misiune. Misiunea ar fi, tot după Vulcănescu, aceea "de a închega laolaltă întreg sufletul românesc", pentru a ajunge (puţin importă dacă "în afara sau înăuntrul ritmului mondial") "la rezolvarea cu metode adecvate şi nu prin imitaţie, ca până acum, a problemelor noastre specifice".[7] Până la urmă, atât

---

[5] Emil Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, Editura Vremea, Bucureşti [1936], pp. 26, 39, 46, 61, 65-66, 85, 88, 96, 107, 109.

[6] Mihail Sebastian, "O generaţie încă tânără", în *Cuvântul*, 6 ianuarie 1933.

[7] Mircea Vulcănescu, "Farfuridi şi ritmul mondial", în *Opere*, vol. II, Editura Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă şi Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005, pp. 427-437. Mai multe articole ale lui Vulcănescu pe aceeaşi temă,

"universalismul" exprimat de Polihroniade, cât şi "specificitatea" dragă lui Vulcănescu se îndreptau spre o ţintă similară: depăşirea condiţiei de cultură secundară şi imitatoare şi ridicarea spiritului românesc în sfera cea mai înaltă a universalului.

Definitoriu pentru noua "generaţie" este conceptul de *experiment*. Tocmai fiindcă se caută ceva nou, ceva încă insuficient definit. Pentru a se lămuri, tinerii înţeleg să "experimenteze". Aşa vor ajunge şi la legionarism, şi la comunism. Sunt în căutarea unei noi morale. În viaţa socială, ca şi în cea individuală. O stare de spirit, pe care Mircea Eliade - schimbând oarecum curios sensul cuvântului - a numit-o "huliganism". În accepţia propusă de el care nu mai are nimic peiorativ, dimpotrivă *Huliganii* (e şi titlul romanului său publicat în 1935) sunt cei care nu se mai mulţumesc cu ideile primite şi cu morala curentă şi, în consecinţă, sparg cadrele existente.

Ce e adevărat şi ce e mitologie în aventura acestei generaţii? Mai întâi, "generaţie" e un fel de a spune. Nu există generaţii în sens biologic sau demografic, adică tranşe de vârstă delimitate: oamenii se nasc continuu, în fiecare clipă. "Generaţia" e un construct socio-cultural. Nu toţi intelectualii români născuţi în intervalul respectiv au făcut parte din grup. Dacă îi numărăm pe cei notabili, nu depăşim câteva zeci de persoane. G Călinescu, după vârstă, nu era departe de ei, se afla însă foarte departe prin atitudine, prin negarea însăşi a conceptului "generaţional". Alt critic, Şerban Cioculescu (născut în 1902) se regăseşte chiar printre membrii generaţiei, în înşiruirea lui Polihroniade; simplă iluzie cronologică: intelectual raţionalist şi sceptic, nu are nimic de-a face cu ea. Născut în 1906 şi devenit prieten cu Eliade, N. I. Herescu n-are nici el vreo afinitate: e un om care se descurcă de minune în mediul universitar şi cultural, fără să fie frământat de măreţe idei şi proiecte (şi tocmai fiindcă nu e). În schimb, mult mai vârstnicul Nicolae Davidescu (născut în 1885), scriitor cu multiple preocupări, se apropie de cei tineri prin combativitate şi virulenţă demolatoare; avea să se remarce prin atacurile la adresa lui Arghezi şi Caragiale. O dedicaţie a lui Eugen Ionescu, pusă pe un exemplar din *Nu*, recunoştea în el un spirit apropiat: "Dlui Nic. Davidescu, cel mai mare critic virtual al României, admiraţia foarte adevărată a lui Eugen Ionescu 1/VI/934".[8] Nici Felix Aderca (născut în 1891) nu se simte "bătrân" printre tinerii săi confraţi, alături de care semnează frecvent. Şi aşa mai departe...

Modelele acestor tineri nu sunt nici ele "tinere". Un mare îndrumător fusese Nicolae Iorga, mai ales în sensul mesianismului naţional, dar influenţa lui scăzuse considerabil. Vasile Pârvan strânsese şi el

---

reunite în secţiunea "Tânăra generaţie", tot în *Opere*, vol. I, pp. 613 -766.

[8] Rânduri scrise de Eugen Ionescu pe un exemplar aflat în posesia autorului.

numeroşi adepţi, şi nu numai ca fondator al şcolii româneşti de arheologie; ştiuse să insufle tinerilor conştiinţa unei datorii, a unui "eroism intelectual". Nu mai era însă prezent decât în amintire, murise în 1927. Persoana cea mai influentă în rândul tinerilor era acum profesorul de filozofie Nae Ionescu (născut în 1890). Nu e deloc sigur că în lipsa lui generaţia aceasta şi-ar fi aflat vocaţia. Un caz paradoxal în cel mai înalt grad, intrat de pe atunci în mitologie. Potrivit obişnuitelor norme academice, valoarea lui Nae Ionescu ar fi în cel mai bun caz îndoielnică. Un filozof fără operă sau rară operă semnificativă: autor de cursuri palide şi de articole risipite în ziarul pe care l-a condus, *Cuvântul* (între 1926 şi 1934), adunate nici măcar de el, ci de Mircea Eliade, în volumul *Roza vânturilor*, de asemenea fără prea mare relief. Pentru discipolii săi a fost însă un idol, un zeu. Ei ajung să gândească cu mintea lui Nae Ionescu. Ce le spunea? în esenţă, într-un fel sau altul, ceea ce relatează Arşavir Acterian în *Jurnalul* său, după ce a asistat la o prelegere, în ziua de 18 noiembrie 1932. "Mergem la Nae Ionescu. Îşi începe cursul. Îşi bate joc de sisteme şi filozofii. Filozofia concretului. Fiecare începe cu el filozofia. Posibilă doar o comuniune, nu o colaborare. Nu facem de plăcere şi nici ca meserie filozofia, ci de groază, ca să ne situăm în univers, să ne răfuim cu existenţa, cu noi înşine. Filozofii au aflat puncte de vedere, nu de ajungere. Soluţii nu sunt. Toată filozofia nu ne serveşte la nimic, nu ne înaintează şi nu ne ajută cu nimic. Noi, în noi, proces de creaţie. Filozoful ştiinţific - băcan care vinde brânza altuia. Unul care continuă filozofia lui Descartes n-a adus nimic nou. Trebuie o pornire de la tine, nu de la altul."[9]

Aşadar, filozofia reîncepe la nesfârşit cu fiecare individ. Nae Ionescu predica libertatea, autenticitatea şi îndrăzneala creatoare. Fără să ofere soluţii, dând însă un nemaipomenit impuls. Soluţiile n-avea decât să le descopere fiecare, în raport cu propria chemare. O desprindere de "autorităţi", de valorile aparent aşezate odată pentru totdeauna. "Experimentul" tinerei generaţii porneşte în bună măsură de la lecţia lui Nae Ionescu. Ceea ce tinerii simţeau confuz, el închegase într-o teorie. Continuă Acterian: "Dacă ar fi să cred într-un om, aş crede în el. Constat că mestecă exact ce mestec şi eu. Şi apoi, cine mai e în această Românie, în afară de Nae, în care poţi crede? Era Pârvan. E Iorga (în care au crezut şi cred unii, dar eu nu pot crede). Altul nu găsesc."[10] Idealul naţional pe care-l predicase Iorga fusese împlinit. Tinerii voiau acum să experimenteze ceva nou, să se simtă liberi, să spargă vechile cadre. Şi nimeni nu le predica libertatea mai convingător decât o făcea Nae Ionescu.

Cazul lui Mihail Sebastian ilustrează uluitoarea forţă de seducţie a acestui om. Tânărul scriitor avea toate motivele să se detaşeze de el.

---

[9] Arşavir Acterian, *Jurnal*, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 113.

[10] *Ibidem*.

Profesorul îl lezase în demnitatea lui de evreu atunci când îi prefaţase, în 1934, volumul *De două mii de ani*, procedând, fără menajamente, la condamnarea istorică a "poporului ales". Alunecarea lui Nae Ionescu spre Garda de Fier ar fi fost de natură să pună un punct final relaţiei lor spirituale. În ciuda amărăciunii resimţite, seducţia rămâne totuşi intactă. Pagina de jurnal scrisă în ziua imediat următoare morţii lui Nae Ionescu (la 16 martie 1940) se înfăţişează ca un sfăşietor necrolog închinat unui om excepţional, singurul, pare a sugera scriitorul, într-o ţară de oameni de duzină care ocupă cu insolenţă poziţiile cele mai înalte.

"Plâns nervos, imposibil de stăpânit, ieri dimineaţă, intrând în casa lui Nae Ionescu, două ore după ce a murit. [...] Ce soartă stranie a avut omul ăsta extraordinar, care moare neîmplinit, nerealizat, învins şi - dacă nu mi-ar fi greu s-o spun - ratat. Mi-e atât de drag tocmai pentru că a avut aşa de puţin noroc. Ce insolent, ce jignitor mi se pare succesul altora! Şeicaru e sănătos, bogat şi triumfător. Manoilescu va fi ministru. Tătărescu e prim-ministru. Herescu este profesor definitiv şi preşedinte la S.S.R. Corneliu Moldovanu are premiul naţional de literatură şi dă şuete la cafenea. Victor Eftimiu dă recepţii... Dar Nae Ionescu moare la 49 de ani, neluat în serios, înfrânt."[11]

Un an mai târziu, la 31 mai 1941 - povesteşte tot Sebastian - reuniune la Tudor Vianu. "Lungă discuţie despre Nae Ionescu, care pentru Ralea şi Vianu nu era decât un stâlp de cafenea, un bărbier, un farsor, un «şef». M-am amuzat să le spun că pentru mine Nae Ionescu era diavolul."[12] Ce nevoie are diavolul de "operă"? Rolul lui e de a descuia porţi interzise, şi în această calitate puterea lui de convingere depăşeşte cu mult pe cea a unui biet erudit universitar.

Un impact notabil are şi Nichifor Crainic (născut în 1889), poet şi teolog, profesor la Facultatea de Teologie şi promotor al ortodoxismului, în principal prin revista *Gândirea*, pe care o conduce începând din 1928. Ceea ce preconizează el este împletirea ideii creştine cu ideea naţională. Într-un sens mai larg, vrea să ofere tinerilor o lecţie de "spiritualitate", de înălţare spre un ideal, românesc şi universalist în acelaşi timp.[13]

Un al treilea mare "adunător" de tineri este sociologul Dimitrie Gusti (născut în 1880). Deloc ideolog, el are în schimb simţul organizării, al echipei şi al acţiunii. Adună în jurul său tineri de toate orientările - de la legionari la comunişti -, seduşi de proiectul unei sociologii militante, ştiinţă şi acţiune socială totodată, cu cercetări de teren în satul

---

[11] Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935-1944*, Humanitas, Bucureşti, 1996, pp. 267-268.
[12] *Ibidem*, p. 339.
[13] Nichifor Crainic, "Spiritualitate", în *Gândirea*, nr. 8-9/1928, pp. 307-310.

românesc, dar şi cu o implicare efectivă în viaţa comunităţilor, urmărind un ţel modernizator.

Raportându-i la Nae Ionescu, la Nichifor Crainic, la Dimitrie Gusti, originalitatea tinerilor se arată a fi destul de relativă. Ei au impresia că le aparţine ceea ce în bună măsură au preluat de la magiştrii lor. Dincolo de orice limită este şi acuza lipsei de ideal adresată unor generaţii care, totuşi, au făcut România. Nu înseamnă însă că nu e nimic autentic în pretenţiile pe care le exprimă. Mai presus de orice, nu au complexe. De nici un fel. Românii, în genere, au fost şi rămân complexaţi. S-au aflat mereu la margine şi într-o stare de subordonare faţă de modelele străine (de modelul occidental, începând din secolul al XIX-lea), pe care încearcă să le contrabalanseze prin supralicitarea valorilor autohtone. Generaţia de la 1930 vine la capătul unui proces deja împlinit (la nivelul elitelor) de integrare în civilizaţia de tip occidental (o stare de scurtă durată, care avea să fie grav dereglată prin comunism). Nu se mai văd în postura de "învăţăcei", se simt egali cu oricine. Sunt cât se poate de cosmopoliţi, precum "americanul" Petru Comarnescu sau "indianul" Mircea Eliade. Dar sunt la fel de ataşaţi unei idei româneşti. Au încetat - cel puţin asta e convingerea lor - să mai fie imitatori. Prin ei, România intra, în sfârşit, în corul universal.

Când un tânăr de 20 de ani, care n-a dat încă aproape nimic, îşi clamează astfel superioritatea, şi nu numai superioritatea, dar şi condescendenţa sau chiar dispreţul faţă de ceilalţi, reacţia firească este de a-l socoti pur şi simplu obraznic. Şi totuşi... Tinerii aceştia şi-au exagerat desigur geniul şi misiunea. Dar cine ar putea nega astăzi - când bilanţul fiecărui destin e încheiat - excelenţa generaţiei lor? În ciuda unei istorii care i-a copleşit, le-a sfărâmat vieţile, le-a rărit rândurile, i-a risipit în cele patru vânturi, în ciuda, fireşte, a multe ratări, unii dintre ei au atins culmile reuşitei. Cei trei autori români mai cunoscuţi în lumea largă - incomparabil mai cunoscuţi decât Eminescu sau Caragiale - se numesc Ionescu (Ionesco), Eliade şi Cioran, toţi exponenţi ai aceleiaşi generaţii. Iar Noica, adolescentul pus la colţ de Călinescu în 1929, şi-a împlinit şi el destinul, devenind, în ciuda adversităţilor, un reper incontumabil al culturii româneşti. În rândul următor, sunt destule alte reuşite onorabile. Şi destine sfărâmate, se înţelege. Şi ratări de tot felul. Precum splendida ratare a lui Petre Pandrea, care, după atâtea promisiuni şi tot atâtea neîmpliniri, şi-a propus, ca ultim ţel, să devină "un soi de Saint-Simon, ducele, un cardinal de Retz, valah", cu alte cuvinte, marele memorialist al României.[14] Citindu-i memoriile, constaţi că a eşuat încă o dată! Dar omul rămâne foarte interesant. Mai toţi sunt foarte interesanţi. Sabotaţi

---

[14] Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, Albatros, Bucureşti, 2000, p. 150.

sau sprijiniţi de istorie, i-a ajutat, fireşte, talentul, dar i-a împins mai cu seamă o formidabilă ambiţie de a înfăptui.

Dorinţa lor de a schimba România are, pe lângă determinarea ideală, şi motive mai terestre. Se simt nedreptăţiţi, marginalizaţi. Cei mai mulţi au slujbe modeste, prost retribuite şi prea puţin asortate cu nemărginitele lor proiecte; sunt funcţionari, redactori la ziare sau colaboratori plătiţi la "bucată", secretari în birouri de avocatură, în cel mai bun caz profesori de liceu sau câte un asistent universitar. Trec şi prin perioade de "şomaj intelectual". Aşteaptă cu înfrigurare să le pice câte un ban (din jurnalul lui Petru Comarnescu, sfârşitul anului 1932: "... tot fără serviciu am rămas. [...] Am continuat să trăiesc greu, din micile, nesigurele şi neregulatele venituri de la ziare şi reviste").[15] E urmarea sporirii numărului de intelectuali, în condiţiile în care "piaţa muncii" nu-i mai poate absorbi pe toţi, oricum nu le mai poate oferi poziţiile visate. Trecute sunt vremurile când Titu Maiorescu sau N. Iorga ajungeau profesori universitari la 23 de ani (în 1863, respectiv 1894), iar Vasile Pârvan la 27 (în 1909). Chiar în anii '20 se mai întâlnesc asemenea performanţe: G. I. Brătianu, la 26 de ani (în 1924), Constantin C. Giurescu, la 25 (în 1926). În anii '30, chiar tineri foarte înzestraţi şi deja cu "operă" mai greu îşi pot deschide o carieră universitară. Latinistul N. I. Herescu, fără mari contribuţii în domeniu, dar persoană agreabilă şi cu geniul relaţiilor publice, face figură de excepţie: conferenţiar la 25 de ani, şi profesor la 29 (în 1935). Ca şi matematicianul Grigore Moisil, născut tot în 1906, conferenţiar (1932) şi apoi profesor (1936) la Universitatea din Iaşi. Mircea Eliade a prezentat - în 1936 - un "tabel", însoţit de un comentariu, privitor la "«Diurnele» generaţiei tinere".[16] "În afară de Grigore Moisil, care e profesor de matematici la Universitatea din Iaşi, restul tinerilor de excepţională valoare ştiinţifică trăiesc - în cel mai bun caz - dintr-o leafă mai mică decât a unui sublocotenent"; nici unul nu adună într-o lună mai mult de 6000 de lei (spre comparaţie, tot în 1936, un profesor universitar câştiga, în funcţie de gradaţii, între 10.000 şi 25.000 de lei pe lună; un asistent universitar, 6 -7000; un profesor de liceu începea cu 5000 şi putea ajunge la 12.000). Eliade îi înşiră: Noica, Cioran, Alexandru Elian, Ernest Bernea n-au post, n-au leafă. Filozoful Vasile Băncilă e profesor secundar, alt tânăr filozof, Dumitru Amzăr, bibliotecar, slujbă care-i permite să câştige 2.000 de lei lunar. Sociologul Traian Herseni stă ceva mai bine: este asistent pe lângă D. Gusti (va deveni conferenţiar în 1939). Dintre scriitori, Anton Holban e profesor secundar, Ion Călugăru, redactor la *Vremea*, Mihail Sebastian, publicist şi secretar de avocat, Radu Gyr, asistent universitar... "Dacă

---

[15] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I, Editura Noul Orfeu, Bucureşti, 2003, p. 73.
[16] Mircea Eliade, "«Diurnele» generaţiei tinere", în *Vremea*, 7 iunie 1936.

Alexandru Elian sau Constantin Noica ar fi trăit la 1900 - observă Eliade -, ar fi fost chemaţi direct la catedră." Se gândea, desigur, nu în ultimul rând, şi la el. Era cel mai "vizibil" dintre membrii generaţiei. Viitorul mare profesor - la Chicago - de istoria religiilor a lăsat să se înţeleagă în Occident că ar fi avut deja o semnificativă carieră universitară la Bucureşti. Nici vorbă de aşa ceva. A fost, şi nu pentru multă vreme, asistent onorific pe lângă Nae Ionescu. Asistent onorific însemna pur şi simplu... onorific, solicitat personal de profesorul respectiv şi fără salariu. În această calitate, e drept, l-a suplinit pe Nae Ionescu, ţinând şi cursuri, foarte frecventate şi apreciate. Cu atât mai mult situaţia lui "oficială" apare derizorie. Asistenţi onorifici au fost, la Gusti, şi Henri H. Stahl, şi Mircea Vulcănescu. Nu primeau salariu, dar ei aveau mai puţin grija banilor. Stahl s-a descurcat practicând stenografia (pe care o deprinsese de la tatăl său, Henri Stahl, creatorul sistemului românesc de stenografie), iar Vulcănescu a făcut o importantă carieră în Ministerul Finanţelor, mai remuneratorie decât sociologia sau filozofia.

Textul fondator al "noii generaţii" poate fi socotit seria de articole publicată de Mircea Eliade în 1927 (la numai 20 de ani!) în ziarul *Cuvântul*, sub titlul "Itinerariu spiritual". Accentul e pus - se vede marca lui Nae Ionescu - pe căutarea spirituală şi multiplicarea "experienţelor". O cale conducând, destul de contradictoriu, spre ortodoxie, dar şi spre un individualism marcat de amoralitate.[17] Un an mai târziu, "Manifestul «Crinului Alb»", publicat în *Gândirea* (aşadar, sub patronajul lui Nichifor Crainic), apare ca un ecou la seria lui Eliade. Autorii sunt un tânăr filozof, Sorin Pavel (născut în 1903), un tânăr arheolog, Ion Nestor (născut în 1905), şi un tânăr jurist, Petre Marcu-Balş (născut în 1905), cel din urmă cunoscut ulterior sub pseudonimul Petre Pandrea. Titlu cam preţios, text grandilocvent, cuprinzând multe şi amestecate. "Bătrânii" sunt desfiinţaţi: "o generaţie în care nimeni n-a gândit cu adevărat"; "în capul lor domneşte golul". N-au credinţă, n-au idealuri, n-au întrebări, n-au nelinişti, n-au nimic. Tinerii vor încredere, pasiune şi entuziasm; ceea ce-i defineşte este *căutarea* şi *aspiraţia*. Se fac referiri la Dumnezeu, la tradiţie, la continuitatea istorică. Nu este prea clar, dincolo de vorbe, ce vor autorii, concret, neîndoielnic însă că vor *altceva*.[18]

"Românismul" şi "ortodoxia", orientări prezente de la bun început care, singure, ar fi dat mişcării un sens ideologic precis şi îngust, sunt totuşi acoperite şi nuanţate prin ceea ce se doreşte a fi un proces de "spiritualizare" în înţelesul cel mai larg şi o autentică şi liberă căutare

---

[17] Mircea Eliade, "Itinerariu spiritual", în *Cuvântul*, 6 septembrie 1927; continuă în mai multe numere din septembrie-noiembrie 1927. Vezi şi Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, Humanitas, Bucureşti, 2005, pp. 139-143.

[18] Sorin Pavel, Ion Nestor, Petre Marcu-Balş, "Manifestul «Crinului Alb»", în *Gândirea*, nr. 8-9/1928, pp. 311-317.

individuală. Desigur, "spiritualitatea" şi individualismul, ca să nu mai vorbim de ortodoxie şi românism, ne sugerează predispoziţii mai curând de dreapta; în timp ce justiţia socială sau democraţia strălucesc prin absenţă. Nu e de mirare că majoritatea membrilor "generaţiei", atunci când s-au hotărât să intre în arena politică, au ales dreapta, şi chiar o dreaptă extremă. Pentru început însă distincţiile acestea contează mai puţin, diversitatea e acceptată şi chiar promovată, şi încă ostentativ. Tinerii înţeleg să nu amestece "spiritul" cu politica pragmatică. Între ei e discuţie, nu e conflict, iar solidaritatea de generaţie se manifestă mai puternic ca orice divergenţă. Mai toţi vor o schimbare, însă destui dintre ei încă nu s-au decis dacă să o facă la dreapta sau la stânga. Sunt şi treceri dintr-o direcţie în alta.

Asociaţia Criterion ilustrează în mod strălucit această comuniune peste ideologii. Animată de Petru Comarnescu şi cu participarea mai multor membri ai tinerei generaţii, a lansat în octombrie 1932 un ciclu de conferinţe despre "idolii" lumii contemporane. Semnificativ, s-a început cu *Lenin*! Au urmat Freud, Chaplin, Gide, Mussolini, Bergson, Krishnamurti, Greta Garbo, Gandhi, Valery. Comunişti, fascişti, evrei... şi aşa mai departe, fără nici un fel de exclusivism. Mai mult decât atât, fiecare conferinţă a avut câţiva raportori, de toate tendinţele, pentru a se evita interpretări unilaterale. Pentru un plus de responsabilitate, au fost solicitaţi să prezideze personalităţi universitare din vechea generaţie (oarecum în dezacord cu luările de poziţie împotriva "bătrânilor" !). La simpozionul "Lenin", prezidat de Rădulescu-Motru, Mircea Vulcănescu a înfăţişat teza leninistă, Polihroniade, teza dreptei şi H.H. Stahl, teza social-democrată; au putut interveni şi comuniştii Belu Zilber şi Lucreţiu Pătrăşcanu. Afluenţa a fost enormă, şi totul a căpătat aerul unui soi de manifestare comunistă, şi nu oriunde, ci la Fundaţia Universitară "Carol I", peste drum de palatul regal. S-a speriat guvernul - notează Comarnescu - "văzând în noi nişte comunişti primejdioşi". Inspectoratul General al Poliţiei l-a admonestat pe "animator" cu cuvintele: "domnule Comarnescu, nu vom uita niciodată că dumneata ai adunat pe comuniştii din Bucureşti în faţa palatului regal".[19] Ironic deznodământ pentru o grupare unde majoritatea era mai curând de dreapta, dar cu atât mai mult se considera că echilibrul şi onestitatea intelectuală pretindeau ca opiniile să fie reprezentate fără discriminare.

Iată şi comentariul lui Mircea Eliade: "În urma acestui simpozion, se răspândise zvonul, mai ales în cercurile Siguranţei, că gruparea Criterion e cripto-comunistă. Adevărul este că singurul comunist dintre noi era Belu Zilber. [...] Noi încercasem să fim obiectivi: *audiatur et altera pars*. Ne spuneam că într-o cultură majoră toate curentele de gândire pot fi prezentate. Ne simţeam destul de tari ca să nu ne mai fie

---

[19] Petru Comamescu, *op. cit.*, p. 73.

frică de confruntări cu ideologii şi sisteme potrivnice credinţelor noastre. Simţeam de asemenea că nu vom putea depăşi provincialismul cultural decât anulând complexele de inferioritate şi mecanismele infantile de apărare inerente oricărei culturi minore."[20]

La început, într-adevăr, un număr de ani, tinerii sunt foarte amestecaţi. Mihail Polihroniade tocmai aderase la Garda de Fier când a scris articolul despre "generaţia tânără". Lista de nume reprezentative pe care o propune n-are însă nici un criteriu ideologic; singurul criteriu e "tinereţea". Se întâlnesc persoane pe cale de a se angaja la dreapta, ca Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, sau Nicolae Roşu, la stânga, precum Zaharia Stancu sau Alexandru Sahia, ori rămase, să spunem, la centru, ca Petru Comarnescu sau Octav Şuluţiu.[21] La *Azi*, revistă editată de Zaharia Stancu, începând din martie 1932, se adună destule nume de dreapta şi interpretări de dreapta, care mai târziu vor fi contrazise de orientarea de stânga a publicaţiei. Mihail Sebastian încearcă să vadă ce e comun în ideologiile (extreme) adverse, constatând (cam repede) că "istoria a încheiat şi semnat actul de deces al individului... La stânga sau la dreapta, ideologii politici sunt mai mult sau mai puţin colectivişti"[22] (curios cum individualismul tinerei generaţii conducea sub o formă sau alta spre un regim colectivist). Nicolae Roşu anunţă sfârşitul apropiat al democraţiei, care n-ar fi decât un echilibru provizoriu între dictatură şi comunism; atrage atenţia că "orice democraţie netezeşte drumul socialismului şi comunismului, prin cultivarea ideilor egalitare"[23] Petru Comarnescu, în ce-l priveşte, remarcă "stăruinţa d-lui Sandu Tudor ca prin publicaţia sa *Floarea de foc* să lege punţi de înţelegere între tinerii comunişti, dornici de rai pe pământ, şi tinerii ortodoxi, dornici de raiul de dincolo".[24] În *Floarea de foc* pe care o editează câteva luni începând din ianuarie 1932, Sandu Tudor (născut în 1899) încuraja tineretul, diversitatea, spiritul şi "pasiunile puternice".[25] De la Alexandru Sahia, deja comunist, la cei de dreapta precum Mircea Eliade şi Mircea Vulcănescu, întreg spectrul ideologic era reprezentat, în toate nuanţele lui (Comarnescu, se înţelege, Haig Acterian, încă simpatizant comunist, dar pe drumul spre legionarism, fratele lui, Arşavir Acterian, deocamdată nedecis, dar care se va angaja tot cu legionarii, H. H. Stahl, oarecum social-democrat, Eugen Ionescu, nici de dreapta, nici de stânga, şi aşa mai departe). Tot

[20] Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, Humanitas, 1991, pp. 254-255.
[21] Mihail Polihroniade, *op. cit.*, pp. 467-468.
[22] Mihail Sebastian, "Modernism artistic şi revoluţie socială", în *Azi*, aprilie 1932, p. 115.
[23] Nicolae Roşu, "Ideile şi generaţia d-lui Ralea", în *Azi*, noiembrie 1932, pp. 443-450.
[24] Petru Comarnescu, "Observaţii provizorii asupra mentalităţii tinerei generaţii", în *Azi*, aprilie 1932, pp. 196-202.
[25] Sandu Tudor, "Prolog pentru ceasul acesta", *Floarea de foc*, 6 ianuarie 1932.

Sandu Tudor va edita *Credinţa*, din decembrie 1933; conotaţia religioasă, prezentă aparent în titlu, nu se regăseşte de fapt în paginile publicaţiei. Orientarea anunţată e "nici dreapta, nici stânga", socotindu-se că fiecare direcţie îşi are partea de îndreptăţire.[26] Colaborează printre alţii Mircea Eliade (sub pseudonimul Ion Plăeşu), C. Noica, Eugen Ionescu, H. H. Stahl, Zaharia Stancu, cel din urmă cu vehemente atacuri la persoană şi antiguvernamentale, la capătul cărora ajunge la concluzia că "ziua de mâine cere un crez nou şi oameni noi" (mărturisind însă că nu ştie care va fi acel crez)[27] Să pomenim şi *Axa*, revistă declarat de dreapta; apare din octombrie 1932 până în decembrie 1933, iar articolul inaugural este semnat de Nichifor Crainic, care afirmă răspicat că "România, ca să poată trăi, are nevoie de o revoluţie antidemocratică". Nu însă comunism, sistem care contrazice spiritul de proprietate şi monarhismul, caracteristice românilor. "O revoluţie comunistă în România n-ar avea un soroc mai lung de o lună - până când poporul ar băga de seamă despre ce e vorba"[28] (că până la urmă avea să dureze ceva mai mult de o lună, a putut simţi Nichifor Crainic pe pielea lui). M. Polihroniade este redactor al revistei, iar printre colaboratori apar mai mulţi exponenţi ai dreptei radicale (în ultimul număr, îşi înşiră numele, într-un protest împotriva dizolvării Gărzii de Fier, Mircea Eliade, Nichifor Crainic, N. Crevedia, Ovidiu Papadima, Dragoş Protopopescu şi Nicolae Roşu)[29]; se întâlneşte însă şi semnătura lui Octav Şuluţiu, ezitant uneori, dar fără a fi atras de dreapta (într-un articol combate comunismul, nu însă şi stânga), ca şi a lui Eugen Ionescu.

Fapt este că dacă unii se fixaseră deja (dar nu deveniseră încă îndârjiţi), alţii mai căutau. Chiar Mircea Eliade, structural de dreapta, e în căutarea unei căi specifice (care avea să-l conducă totuşi la legionarism). "Contra Dreptei şi contra Stângii", se intitulează un articol al său din *Credinţa*, sub amintitul pseudonim Ion Plăeşu. Condamnă laolaltă hitlerismul şi comunismul: "Este aceeaşi barbarie în amândouă părţile. Aceeaşi dictatură a brutei, a imbecilului şi a incompetentului - şi în Rusia, şi în Germania."[30] Cu câtva timp înainte, nu se arătase totuşi insensibil la partea de ideal a doctrinei comuniste. Îl intriga tocmai lipsa suflului revoluţionar în revista de orientare comunistă *Bluze albastre*. Aştepta mai mult de la colegii comunişti de generaţie. "Socoteam ignoranţa, diletantismul, invidia, mediocritatea, intoleranţa şi dogmatismul - viciile generaţiilor trecute." "Eu ştiam odată că revoluţia

---

[26] "Cuvânt", în *Credinţa*, 2 decembrie 1933.
[27] Zaharia Stancu, "Oameni politici de ieri, de azi, de mâine", în *Credinţa*, 21 decembrie 1934.
[28] Nichifor Crainic, "Spre stânga sau spre dreapta?", în *Axa*, 20 octombrie 1932.
[29] "Dizolvarea Gărzii de Fier", în *Axa*, 23 decembrie 1933.
[30] Ion Plăeşu [Mircea Eliade], "Contra Dreptei şi contra Stângii", în *Credinţa*, 14 februarie 1934.

comunistă nu tinde numai la o reformă economică, ci la o premenire în masă a întregii psihologii, la un nou profetism, la o instaurare a vieţii libere." Va trebui să vină şi "literatura adevăraţilor comunişti" care, "oricât de discutabilă ar fi doctrina lor", ar însemna un câştig pentru cultura românească.[31]

Interesant de urmărit colaborările la *Stânga*, revistă care apare din noiembrie 1932 până în martie 1933, cu următoarele principii:"Formăm un front contra dreptei" şi "La stânga n-avem adversari".[32] Îl întâlnim pe Petru Comarnescu, care, nefiind prea de stânga şi nici prea de dreapta, e capabil să colaboreze cam peste tot; are un articol în care deplânge "şomajul tinerei generaţii" şi un altul critic la adresa "falsei poziţii a celor de dreapta" (mai precis, a fatalismului istoric profesat de Nae Ionescu, Vulcănescu şi Noica).[33] Dar iată-l şi pe Petre Pandrea, care începuse la dreapta cu "Manifestul «Crinului Alb»", iar acum e bine aşezat pe poziţii de stânga, unde va şi rămâne, apropiat de mişcarea comunistă; el cere "democraţie integrală şi activistă" şi nu ezită să remarce (vai !) progresele impresionante ale agriculturii sovietice.[34] Revista publică de altfel multe articole favorabile URSS-ului. Frecvent apare semnătura P. Boteanu, pseudonimul lui Petre Ţuţea; se afirmă ca marxist convins care îşi exprimă "încrederea în devenirea socială, aşa cum a fost formulată de părintele socialismului modem" şi denunţă statul burghez, definit ca "minoritatea posedanţilor conştienţi şi organizaţi în scopul exploatării muncitorilor de toate categoriile şi ţăranilor, adică a majorităţii". Are cuvinte de laudă la adresa bolşevismului, "o nouă sinteză în care scopurile statului se identifică pentru prima dată în istorie cu aspiraţiile maselor".[35] Aşa arată primii paşi ai lui Ţuţea spre devenirea lui de om... de dreapta. Altă semnătură de natură să intrige (mai multe articole pe teme sociologice) aparţine lui Traian Herseni, legionar notoriu doar câţiva ani mai târziu.

Un legionar notoriu avea să devină şi Haig Acterian; pentru început însă, cochetează şi el cu comunismul. De reţinut un entuziast articol despre cinematografia sovietică pe care îl publică în *Floarea de foc*.[36] Fratele lui, Arşavir Acterian, ar fi vrut să fie lăsat în pace, din păcate

---

[31] Mircea Eliade, "«Bluze albastre». Adevăraţilor comunişti", în *Cuvântul*, 4 iulie 1932.

[32] "Ce suntem noi", în *Stânga*, 18 decembrie 1932.

[33] Petru Comarnescu, "Şomajul tinerei generaţii", în *Stânga*, 25 decembrie 1932; "Falsa poziţie a celor de dreapta", în *Stânga*, 22 ianuarie 1933.

[34] Petre Pandrea,"Argetoianu", în *Stânga*, 27 noiembrie 1932; Brazdă nouă, în *Stânga*, 5 februarie 1933.

[35] P. Boteanu [Petre Ţuţea], "Lupta împotriva marxismului", în *Stânga*, 19 martie 1933; "Regulile jocului democratic", în *Stânga*, 13 noiembrie 1932; "Bolşevism economic", în *Stânga*, 15 ianuarie 1933.

[36] Haig Acterian, "Spectacolul şi vremea noastră", în *Floarea de foc*, 30 ianuarie 1933.

toţi trag de el: "Om de dreapta? Om de stânga? Etichete care nu-mi spun nimic. Oroare politică. E atât de uşor să te încadrezi, îţi uiţi sau îţi ignori complexitatea şi sinceritatea, îţi retezi tendinţele divergente şi activezi afişându-te la dreapta sau la stânga. Hotărât, nu sunt un om de acţiune. Ba sunt şi apolitic ... M. P. [Mihail Polihroniade]. Încearcă să mă corupă şi Sahia, de pe poziţii diferite, mă întreabă de ce refuz să mă-nrolez... Mişu [Polihroniade] m-a invitat la o reuniune unde va veni şi C. [probabil Corneliu Zelea Codreanu]. M-am eschivat."[37] Asta era în 1932. Până la urmă, şi Arşavir Acterian a aderat la legionarism, ce era să facă?

Situat incontestabil pe poziţii naţionaliste de dreapta, Emil Cioran nu dispreţuieşte experimentul bolşevic, căruia îi dă parţial dreptate, cel puţin, în ce priveşte proiectul de egalizare socială. Tocmai de aceea, "comunismul nu se combate prin naţionalism, ci prin soluţionarea problemelor sociale". Cu alte cuvinte, revoluţia naţională va trebui să fie şi o revoluţie socială, altfel riscă să rămână goală de sens.[38]

Toţi aceşti autori, cu puţine excepţii, de dreapta, de stânga, fără angajament sau încă nedumeriţi, tineri cei mai mulţi, dar şi "vârstnici" apropiaţi de mentalitatea tinerilor, îşi găsesc locul într-o revistă care se prezintă aproape ca o "instituţie culturală" a deceniului. Este *Vremea*, al cărei prim număr apare la 23 februarie 1928, fondată de fraţii Vladimir şi Constantin Donescu, primul fiind şi directorul publicaţiei: sunt fiii lui Alexandru Donescu, om politic liberal şi primar al Capitalei la mijlocul anilor '30. Tinerii patroni se arată a fi cu totul disponibili (sau nehotărâţi) ideologic, ceea ce se reflectă în nota perfect eclectică a revistei. Sunt tineri, mai întâi, şi îşi arată fără rezerve solidaritatea de generaţie, peste orice fel de distincţii ideologice. Sunt liberali, cum s-ar zice, "din tată în fiu". Dar se arată critici şi uneori de-a dreptul revoltaţi de cursul lucrurilor, aşa cum stătea bine unor exponenţi ai tinerei generaţii. Pledează pentru limitarea prezenţei statului în viaţa cetăţenilor[39], pentru un "regim parlamentar integral şi pur"[40]şi consideră că "democraţia prezintă superiorităţi pe care nici un alt sistem nu le atinge".[41] Anunţând "ora tineretului"[42], nu sunt totuşi insensibili nici la seducţia mişcării legionare. Când se deschide conflictul dintre I.G Duca şi Garda de Fier, combat măsurile antilegionare ale guvernului, disociindu-se însă şi de violenţele Gărzii, pentru a deplânge apoi asasinarea prim-ministrului, evocat într-un

---

[37] Arşavir Acterian, *Jurnal*, *op. cit.*, pp. 122-123 (însemnarea din 29 noiembrie 1932).
[38] Emil Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, *op. cit.*, p. 139.
[39] "După patru ani", în *Vremea*, 28 februarie 1932.
[40] "Reforma electorală şi utilitatea partidelor", în *Vremea*, 20 martie 1932.
[41] C.A. Donescu,”Restaurarea democraţiei", în *Vremea*, 12 iunie 1932.
[42] C.A. Donescu, "Ora tineretului", în *Vremea*, 1 ianuarie 1934.

amplu panegiric.[43] Un gen de echilibristică practicabilă un timp, dar care, evident, nu putea merge la nesfârşit. *Vremea*, mai întâi de toate, arată seducător, scoasă în format mare, cuprinzând o varietate de articole, şi ca problematică (politice, sociale, literare), şi ca orientare, cu accent pe originalitate, totul asezonat cu inimitabilele desene şi caricaturi ale lui Ion Anestin (unul dintre reprezentanţii de marcă ai genului în publicistica românească). Puţine sunt numele reprezentative ale culturii româneşti interbelice care să nu figureze în coloanele revistei. Aici şi-au publicat o bună parte din eseurile lor înnoitoare Eliade, Cioran şi Noica, pentru a-i pomeni pe cei de dreapta. Dar sunt şi autori fără angajament politic sau care încearcă să navigheze la "centru": Petru Comarnescu, Pompiliu Constantinescu (titularul cronicii literare), Octav Şuluţiu, Eugen Ionescu, Pericle Martinescu... Apare şi câte un comunist, precum Alexandru Sahia, care în primele luni ale anului 1932 este redactorul paginii literare, pentru ca în lunile următoare să înfiinţeze efemerele reviste de orientare comunistă *Veac nou* şi *Bluze albastre*; "cunoscutul comunist", aşa cum e caracterizat în rapoartele poliţieneşti, rămâne încă un timp în legătură cu vechii colegi de redacţie, după cum rezultă şi dintr-o notă a Siguranţei din 2 februarie 1933: "Din informaţiile culese de la ziarul *Vremea*, am stabilit că Stănescu Alex. [numele real al lui Sahia] vine din când în când de mai scrie câte un articol în ziarul Vremea."[44] Ion Călugăru, definit tot în notele Siguranţei drept "simpatizant comunist", este şi el redactor la *Vremea*, unde semnează destul de frecvent. Alt colaborator de stânga, cu simpatii comuniste, este Geo Bogza... Deschidere demnă de remarcat, întrucât dinamica revistei e totuşi spre dreapta, şi Vladimir Donescu îşi arătase clar poziţia încă din 1930, într-un articol în care denunţa comunismul şi cerea "stârpirea agitaţiilor comuniste din ţară", cu precizarea "Reclamăm pentru mişcarea comunistă un regim excepţional. Comunismul să fie pedepsit cu rigoare de legile noastre şi orice manifestaţiuni cu acest caracter complet interzise".[45] Erau, pare-se, exceptaţi de la represalii, comuniştii de la *Vremea* !

În 1934, Pericle Martinescu îşi făcea încă iluzia că "revoluţia mondială a tineretului... nu este nici de dreapta, nici de stânga; nici parlamentară, nici antiparlamentară; nici democrată, nici dictatorială". Tineretul e negator şi vrea ceva, fără să ştie prea bine ce; anticipează "o renaştere".[46] Renaşterea aceasta avea totuşi culori tot mai bine definite şi opuse. Apele începuseră să se separe. Evoluţie inevitabilă,

---

[43] C.A. Donescu, "La mormântu1 lui Ion Duca", în *Vremea*, 7 ianuarie 1934.

[44] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 517, dosar *Stănescu Alexandru* [Alexandru Sahia], cadrele 166-167.

[45] Vladimir Donescu,”Atenţiune la Răsărit!", în *Vremea*, 27 februarie 1930.

[46] Pericle Martinescu, "Revoluţia tineretului", în *Vremea*, 6 mai 1934.

odată ce, după faza "spiritualizată" a începuturilor, se trece tot mai accentuat, începând de prin 1932, la o fază de angaj ament politic.

Eşuarea grupării Criterion, după un început spectaculos şi plin de promisiuni, este simptomatică pentru conturarea unei noi stări de spirit. A fost "sperietura", atât a autorităţilor, cât şi a organizatorilor, în faţa tumultului stârnit de ceea ce s-ar fi dorit să fie o dezbatere contradictorie, însă fără patimă. Depăşind scopul pur intelectual urmărit, conferinţele au revelat, dimpotrivă, o sensibilă polarizare politică în opinia românească. Cu timpul, fisurile s-au adâncit şi între tineri, pe motive politice, dar nu numai. *Credinţa*, de pildă, care începuse prin a fi deschisă tuturor, devine sectară şi capătă aspectul unei foi de scandal. Episodul cel mai spectaculos s-a petrecut spre sfârşitul anului 1934, când între Zaharia Stancu şi Sandu Tudor, pe de o parte, şi Comarnescu, Vulcănescu şi Tell, pe de alta, s-a ajuns nu numai la injurii prin gazete, ci chiar la bătaie, în sensul propriu al termenului. Comarnescu şi apropiaţii lui fuseseră ţintuiţi la stâlpul infamiei ca homosexuali, pe fondul şi al unor şantaje politice, prin campanii de presă, puse la cale de Zaharia Stancu (specialist în materie de şantaj, potrivit mărturiilor unor contemporani). Sandu Tudor, directorul *Credinţei*, îi vâră pe toţi cei de la Criterion într-o singură oală, constatând, în frumoase cuvinte, "nemernicia scârnavă din inima lor de neîmpliniţi, de masturbaţi, de invertiţi"[47] (să amintim, pentru a nu mai reveni, că Sandu Tudor e autor de poezii de factură religioasă şi avea mai târziu să se călugărească). Comarnescu are o cădere nervoasă. "Nu mai pot continua - notează el spre sfârşitul anului 1934. Sunt asudat, ameţit, slăbit, nedormit..."[48] În aceste condiţii apare totuşi revista *Criterion* (octombrie 1934-februarie 1935), tentativă, doar parţial reuşită, de a relansa aventura intelectuală de dinainte cu doi ani. Se regăsesc numai câţiva din larga grupare iniţială: Ion Cantacuzino, Petru Comarnescu, Mircea Eliade, Constantin Noica, Henri H. Stahl, Alexandru Cristian Tell, Mircea Vulcănescu. Vulcănescu pune degetul pe rană. Vechiul Criterion, scrie el, "reunea tineretul de orice opinii". Între timp însă, s-a petrecut accentuarea conflictelor ideologice şi politice între diferitele fragmente ale tinerimii româneşti. Cei de dreapta şi cei de stânga, au început să refuze "să stea de vorbă între dânşii". Aşa încât "ceea ce era posibil în 1932 nu mai e posibil în 1934". Au aderat la revistă cei care, fără a avea o ideologie comună, continuă să creadă în virtuţile schimbului de idei.[49] La al şaptelea număr, revista şi-a încetat apariţia.

---

[47] Sandu Tudor, "Generaţia «Criteriom»", în *Credinţa*, 16 decembrie 1934.

[48] Petru Comamescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit*., vol. I, p. 132 (însemnarea din 25 decembrie 1934).

[49] Mircea Vulcănescu, "Grupul «Criteriom»", în *Criterion*, 1 noiembrie 1934 (reprodus în *Opere*, vol. I, pp. 746-748).

Câte un gest de solidarizare apare chiar peste ani. Antifascistul şi procomunistul Petre Pandrea îi sare în sprijin legionarului Radu Gyr în momente grele pentru acesta din urmă (după rebeliunea legionară din ianuarie 1941). Explică de ce: "Radu Gyr şi cu mine suntem mandarini... clasă aparte, unică şi dominantă prin graţie, jertfă, duh şi creaţie."[50] Manifestare a mai vechii comuniuni de generaţie şi de condiţie culturală. Dar asemenea atitudini devin tot mai rare.

[50] Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 103.

## II. Naţionalişti şi democraţi, evrei şi antisemiţi

*Democraţia* şi *naţionalismul* sunt axele principale ale dezbaterii politice româneşti din anii '30. Ele nu prea reuşesc să se armonizeze. Pentru unii, România nu era destul de democratică, pentru alţii, nu era destul de românească. Aveau cu toţii dreptate: fie din punctul de vedere al filozofiei democratice, fie în raport cu filozofia statului naţional.

Regimul comunist a făcut ca, prin contrast, România interbelică să pară mai democratică decât a fost în realitate. Fireşte, democraţia de atunci arăta cu totul convenabil faţă de ce a oferit apoi comunismul. Explicabilă în consecinţă tendinţa de după 1989 de raportare la vechiul model democratic românesc, sen sibil idealizat. În fapt, e greu de caracterizat România dintre cele două războaie ca fiind democratică sau nedemocratică. Era o îmbinare de democraţie şi autoritarism. Democratic, desigur, votul universal (masculin), dar nu tocmai democratică aplicarea lui: până în 1937, toate guvernele chemate la putere au câştigat alegerile cu scoruri zdrobitoare, ceea ce spune mult despre presiuni de sus, ca şi despre educaţia politică precară a celor de jos. Democratică, la fel, libertatea presei, însă numai până la linia unde intervenea - şi intervenea frecvent - cenzura. Nici de supraveghere poliţienească nu se ducea lipsă, îndreptată împotriva persoanelor, organizaţiilor şi publicaţiilor, de stânga sau de dreapta, considerate primejdioase pentru siguranţa statului; nu rareori se ajungea la percheziţii, arestări sau confiscări de gazete ori broşuri (primejdia, în bună măsură, exista, atât în ce priveşte ordinea de stat, cât şi integritatea teritorială a ţării; dar, indiferent de justificări, cota democraţiei mai înregistra o scădere). Democraţia socială era şi mai puţin avansată ca democraţia politică. Pe scurt, drumul era încă lung pentru ca democraţia românească să semene ceva mai bine cu o democraţie autentică. Ar fi însemnat însă, inevitabil, o mişcare spre stânga. Iar elita românească, politică şi intelectuală, era orientată într-o măsură apreciabilă spre dreapta. Societatea românească, predominant rurală, nu era încă suficient angajată în modernitate, şi se arăta dependentă de un model patemalist. Oraşele reprezentau doar 20% din populaţie, iar ponderea proletariatului urban era modestă. Ceea ce explică slăbiciunea stângii socialiste şi comuniste, şi în general a unei stângi moderne. Democraţia era însă ţinută în frâu şi de orientarea naţionalistă, puternic înrădăcinată în conştiinţa românească. Consolidarea elementului românesc şi limitarea influenţei minorităţilor presupuneau mai curând politici dirijate decât deschideri democratice. Şi invers, proporţional vorbind, minorităţile erau mai tentate decât românii de ceea ce le-ar fi putut oferi stânga. În cazul comuniştilor, cel

puţin, lucrurile se înfăţişează fără echivoc: fuseseră scoşi în afara legii tocmai fiindcă preconizau autonomia ţinuturilor considerate minoritare, inclusiv până la despărţirea de stat. Fapt este că, privind componenţa etnică a elitelor politice şi intelectuale, cu cât avansăm spre stânga, cu atât ponderea românilor etnici scade şi creşte numărul minoritarilor. O reconstituire statistică propune următoarea compoziţie etnică a Partidului Comunist din România în anul 1930: unguri - 26,6%, români - 22,7%, evrei - 18,1 %.[51] Aşadar, românii nu erau nici un sfert. Ajunge de altfel să privim numele cuprinse în miile de dosare întocmite de autoritatea poliţienească celor consideraţi susceptibili de a afecta siguranţa statului. Sunt printre ei mulţi comunişti, dar şi alţi exponenţi ai unei stângi radicale. Majoritatea nu au nume româneşti; sunt evrei, mai cu seamă, de asemenea numeroşi unguri, apoi ucraineni, ruşi, bulgari... Cu greu un român naţionalist şi-ar fi găsit locul într-un curent democratic atât de "pestriţ".

Despre naţionalism, să spunem de la bun început că nu vom rezolva problema istorică a fenomenului, denunţându-l potrivit criteriilor ideologice actuale. N-am face decât să exprimăm opinia socotită azi "politic corectă", fără a lămuri opinia celor din generaţiile trecute. Astăzi, democraţia este bună„ iar naţionalismul a încetat de a mai fi. Pentru mulţi intelectuali români ai anilor '30, naţionalismul trecea însă înaintea democraţiei. Atitudine cu rădăcini istorice. Sentimentul românilor, odată cu cristalizarea ideologiei naţionale, a fost acela că sunt împresuraţi şi dominaţi de străini. Transilvania era sub unguri, Bucovina sub austrieci, Basarabia sub ruşi. În principatele autonome – Ţara Românească şi Moldova - multă vreme guvemaseră grecii, şi o bună parte a aristocraţiei şi a burgheziei era de origine greacă sau amestecată cu elemente greceşti. În drumul spre modernitate, ponderea străinilor a fost subtanţială. Spre deosebire de sate, esenţial româneşti, oraşele erau cosmopolite, cuprinzând un număr apreciabil de "neromâni". Situaţia aceasta a fost de natură să creeze frustrări, un adevărat complex naţional. Prea mulţi străini, prea mulţi dintre ei în poziţii "privilegiate". Numai aşa se pot înţelege faimoasele versuri ale lui Eminescu, care altminteri ar părea cu totul deplasate: "De la Nistru pân'la Tisa/ Tot românul plânsu-mi-s-a/ Că nu mai poate străbate/ De-atâta străinătate/... Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima cânii ... " Din acest punct de vedere, crearea României Mari a complicat şi mai tare lucrurile. Slavici stârnise indignare susţinând că România nu avea vocaţie de stat multinaţional: mai bine ar fi rămas România "mică". Desigur, România Mare a rezolvat formal problema proclamându-se "stat naţional". În fapt, fără să fie întru totul multinaţional (măcar pentru faptul că în toate provinciile românii formau o majoritate), nu

---

[51] Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944-1965*, Polirom, Iaşi, 2004, p. 149 (estimarea îi aparţine lui Hildrun Glass).

era nici pur şi simplu naţional, să zicem mai curând la mijloc de drum între *naţional* şi *multinaţional*. Minorităţile reprezentau (potrivit recensământului din 1930) 28,1% din populaţia totală, cu o pondere mai mare, până destul de aproape de jumătate, în provinciile alipite în 1918: 42,4% în Transilvania propriu-zisă, 45,7% în Banat, 39,3% în Crişana-Maramureş, 43,8% în Basarabia, şi peste jumătate, 55,5% în Bucovina.[52] În oraşele acestor provincii, românii continuau să fie minoritari în raport cu "ceilalţi". În acest context trebuie înţeles visul unei Românii *româneşti*: în fond pentru asta se făcuse România. Ce rost avea - în accepţia vremii - o Românie care să nu fie decât parţial românească? Multiculturalismul nu era încă la ordinea zilei. Naţiunea presupunea un proces unificator. Până şi Franţa, model de naţiune "politică", şi nu "etnică", a acţionat în acest scop, reuşind o omogenizare lingvistică şi culturală aproape perfectă. "Vina" dificultăţilor în Europa Centrală şi sud-estică o poartă amestecul etnic foarte pronunţat, care a creat mari dificultăţi procesului de integrare naţională. Cum să faci din unguri, români? Cum să faci din greci, turci, şi din turci, greci? (De unde, în acest ultim caz, "purificările" etnice reciproce, prin expulzare.) Mulţi români nutreau speranţa că în urma Marii Uniri, naţiunea română va reuşi în sfârşit să intre în marea Istorie.

"Piloţii orbi" se intitulează un articol publicat de Mircea Eliade în 1937. Oamenii care ne conduc - spune el - "nu mai văd": "luntrea statului nostru e condusă de nişte piloţi orbi". Sârbii se consolidează în Banat, ungurii în Transilvania, ucrainenii în Bucovina şi Basarabia, bulgarii în Dobrogea, evreii într-o bună parte a ţării. Românii pierd teren, iar vina este a democraţiei de după război care, spre deosebire de democraţia naţionalistă de la începuturile statului român, ar fi zdrobit cu totul "instinctul statal".[53] L-am putea lini şti pe Eliade: până la urmă, nu românii au pierdut partida istorică, ci minorităţile, România fiind astăzi mult mai românească decât era acum trei sferturi de veac. Important nu este însă dacă Eliade avea dreptate, ci faptul că el era convins că are dreptate.

Cu privire la raportul români-străini ("străinii" din interior, se înţelege), Mircea Vulcănescu constata lucruri uluitoare: "Cât umbli prin oraşele româneşti, prin toate straturile sociale, abia auzi două, trei vorbe româneşti. În Muntenia, auzi mai mult franţuzeşte, apoi nemţeşte şi ungureşte, mai mult ori mai puţin stricat. În Moldova, mai ales nemţeşte. În Ardeal, nemţeşte şi ungureşte. În Basarabia şi Bucovina, ruseşte şi nemţeşte, tot stricat. Trei milioane de oameni trăiesc între zidurile caselor închise străzii, în oraşe. Cincisprezece milioane trăiesc în casele din mijlocul curţilor la ţară. Nici un milion din cei dintâi nu

---

[52] "Populaţia României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 148.

[53] Mircea Eliade, "Piloţii orbi", în *Vremea*, 19 septembrie 1937

sunt români. Din cei din urmă sunt români peste paisprezece milioane." Sătenii aceştia alcătuiesc "România românească" şi în ei stă "viitorul nostru ca neam".[54]

Pentru un specialist în finanţe, Vulcănescu îşi permite cam multe libertăţi cu cifrele. Socoteala globală e corectă: 18 milioane de cetăţeni ai României. Cifra oraşelor, ceva mai mare decât cea menţionată de Vulcănescu: 3,6 milioane. Însă români etnici la oraşe nu erau mai puţin de un milion, aşadar sub o treime, ci peste două milioane, în procente 58,6%. În Muntenia, procentul orăşenilor români atingea chiar 82,3%[55]: cum or fi vorbit aproape toţi franţuzeşte, nemţeşte şi ungureşte?

Şi Eliade, şi Vulcănescu văd situaţia românilor şi mai ales dinamica lor demografică mai defavorabile decât erau în realitate. E un simptom de psihoză. Dar o psihoză care n-a izbucnit din senin, avându-şi explicaţia, dacă nu şi justificările ei. În România trăiau efectiv mulţi minoritari, majoritatea lor cetăţeni români de dată recentă, prea puţin integraţi, şi care n-aveau în fond motive să iubească România. Primejdiile veneau şi din exterior, de la conaţionalii unora dintre minoritari: dinspre Ungaria pentru Transilvania, dinspre Rusia pentru Basarabia şi Bucovina, dinspre Bulgaria pentru Dobrogea. Iar asta nu mai era psihoză, ci ceea ce s-a întâmplat cu adevărat în 1940.

Satul românesc era la ordinea zilei, şi aceasta în primul rând din motive de ordin naţional: acolo erau românii "curaţi". Se întreţinea un soi de "ţărănism", care nu conducea obligatoriu spre soluţii de dreapta, putea însă uşor aluneca în acest sens, şi oricum se potrivea mai greu cu căile moderne de evoluţie. Dimitrie Gusti n-a fost un om de dreapta, nici de stânga de altfel; oportunist şi abil, a încercat tot timpul să se menţină la suprafaţă. Sociologia lui, oricum, s-a concentrat aproape exclusiv asupra satului. Ar fi fost oraşul mai puţin interesant pentru o anchetă sociologică? O asemenea alegere ilustrează de la bun început un dezechilibru ideologic.

Şi mai ales, să nu-i uităm pe evrei. Nu se poate vorbi despre democraţie şi naţionalism în România acelor ani, ignorând problema evreiască. Reprezentau 4% din populaţia ţării, nici puţin, s-ar zice, dar nici foarte mult. Se aşezaseră însă aproape exclusiv la oraşe (la sate nu li se îngăduise să cumpere pământ), în consecinţă ponderea lor în populaţia citadină se ridica la un nivel considerabil: 13,6%. Foarte numeroşi erau în oraşele din Basarabia: 26,8% şi din Moldova: 23 ,1%[56]; în unele localităţi moldoveneşti alcătuiau aproximativ jumătate din populaţie, inclusiv la Iaşi. Suprareprezentare citadină, aşadar. Pe deasupra, indiferent de condiţia lor socială, pentru cei mai mulţi deloc

---

[54] Mircea Vulcănescu, "Cele două Românii", în *Dreapta*, 11 decembrie 1932 (reprodus în *Opere*, vol. II, pp. 682687).
[55] "Populaţia României", *op. cit.*, p. 148.
[56] *Ibidem*.

strălucită, stăteau mai bine decât românii etnici în ce priveşte ştiinţa de carte; proporţional, aveau mai mulţi intelectuali. Ca intelectuali, de la un sector la altul, erau subreprezentaţi sau suprareprezentaţi. Dat fiind că până la Primul Război Mondial, prea puţini dintre ei beneficiaseră de cetăţenia română, cariera le fusese închisă în instituţiile statului; sub acest aspect, lucrurile nu avansaseră prea mult nici în anii '30; aşa se face că elevi şi studenţi evrei, de pildă, erau foarte mulţi, însă profesorii evrei se numărau pe degete. Evident, nici armata, nici magistratura, nici administraţia publică nu erau mai primitoare. În aceste condiţii, evreii s-au concentrat în sistemul economico-financiar şi în profesiunile liberale: medici, avocaţi, jurnalişti. În aceste domenii erau, fără nici un dubiu, suprareprezentaţi. Potrivit unei statistici din ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, din cei 8810 medici care practicau în România, 3147 erau evrei, adică 35,7%, peste o treime.[57]? Suprareprezentarea în unele direcţii era la fel de accentuată ca subreprezentarea în altele; doar că era mai vizibilă şi denunţată de naţionalişti ca un pericol, mai ales atunci când intra în discuţie "acapararea" economiei ţării şi influenţa evreilor ca formatori de opinie.

Lucrurile stăteau diferit faţă de poziţia altor minorităţi, care nu prea se amestecaseră cu românii. Ungurii - pentru a-i pomeni pe cei care stârneau mai multă îngrijorare - trăiau între ei, nici prin gând nu le trecea să se românizeze; rămâneau unguri, pur şi simplu. Erau "adversari" uşor identificabili, aşezaţi în afara perimetrului românesc. Evreii însă se mişcau printre români, deveniseră vorbitori de limbă română, scriitorii şi gazetarii lor se exprimau în româneşte şi se adresau publicului românesc, o bună parte dintre ei, ca semn al voinţei de integrare, îşi românizaseră numele. Evreii nu mai erau doar evrei, aveau dublă identitate de evrei şi de români. Acţiunea lor, considerau naţionaliştii, deghizată, insidioasă, pornind chiar din inima cetăţii, se arăta cu atât mai primejdioasă.

Nu gândeau, nu simţeau, nu se comportau ca românii: un punct de vedere larg răspândit, şi nu doar printre antisemiţi. A identifica o diferenţă culturală şi psihologică, reală sau imaginară, nu e de altfel în mod obligatoriu un semn de ostilitate; e totuşi o perspectivă care poate constitui o premisă şi un ingredient al ostilităţii. Iată cazul lui E. Lovinescu. Nu e deloc un antisemit. La cenaclul lui şi cu susţinerea lui s-au lansat numeroşi autori evrei. N-a amestecat niciodată critica literară cu vreo distincţie de ordin rasial. Şi totuşi Lovinescu este fundamental rasist, în sens strict intelectual, nu ideologic, politic sau xenofob. Consideră pur şi simplu că grupurile umane se disting prin trăsături "rasiale". Vede o deosebire sensibilă de "rasă" chiar între munteni şi moldoveni, ce să-i mai pretindem atunci când vine vorba de

---

[57] Teşu Solomovici, *Istoria evreilor din România*, vol. I, Editura Teşu, Bucureşti, 2007, p. 203.

evrei? "Pot scriitorii noştri evrei - spune el - întrebuinţa cea mai autentică limbă cronicărească, adevăratul spirit semitic se manifestă însă prin revoluţionarism, prin avangardism, indisciplină şi egalitarism. Lipsa principiului de autoritate şi, ca o urmare, spiritul de negaţie sunt trăsăturile cele mai evidente ale psihologiei evreieşti, devenite apoi trăsături esenţiale ale publicisticii noastre de structură, în bună parte, iudaică."[58] Orientarea evreiască a presei, spiritul dizolvant... nu e prea departe de ceea ce susţineau antisemiţii, numai că Lovinescu face doar o constatare, care i se pare evidentă, fără nici un fel de intenţie polemică sau denigratoare. Într-un fel, evreii chiar îi convin, ca ferment al unei modernităţi culturale pe care o susţine.

Avea sau nu avea dreptate? În ciuda tabloului cam sumar şi inevitabil simplificator, avea, în bună măsură. Cu precizarea care se impune că nu poate fi vorba de un "spirit semitic" esenţial şi imuabil, ci strict de consecinţele unei situaţii istorice. Evreii se angajau firesc în procesul de schimbare a unui tip de societate care pentru ei însemnase excludere sau discriminare. Susţineau, în propriul interes, un grad cât mai înalt de democratizare şi de egalizare. Se situau, aşadar, la stânga, mergând adesea până la extrema stângii. Au fost suprareprezentaţi, nu doar în România, ci peste tot în lume, în mişcarea socialistă, apoi în acţiunea comunistă. Se întâlneau, desigur, şi intelectuali evrei de dreapta, dar mai rar. La dreapta se vedeau confruntaţi cu naţionalismul şi adesea cu manifestări antisemite. Dimpotrivă, li se potrivea întru totul umanismul internaţionalist proclamat de stânga. Popor răspândit în întreaga lume, aveau chiar prin condiţia lor de oameni fără patrie sau cu mai multe patrii o orientare universalistă, cosmopolită, iar funcţia lor a fost considerabilă în circulaţia internaţională a ideilor. Savanţii lor (Einstein, Freud), ca şi scriitorii şi artiştii, n-au încetat să exploreze ţinuturi noi, neconvenţionale; e uşor de constatat masiva prezenţă evreiască în literatura de avangardă şi în toate inovaţiile culturale. Încă o dată, nu e în discuţie condiţia "spirituală" a "semitului", ci condiţia socio-culturală a evreului într-o situaţie istorică dată, care îi impunea căutarea, îară încetare, a unor soluţii de ieşire din cadrele tradiţionale. Se înţelege, tipologia schiţată e foarte generală, şi nu lipsesc cazurile individuale care să o nuanţeze. Mihail Sebastian, de pildă. Sensibilitatea lui e de dreapta, şi de dreapta mediul unde se mişcă cu predilecţie (Nae Ionescu, profesorul atât de admirat, prietenul Mircea Eliade...). Iniţial, idealul lui pare să fi fost un regim de tipul fascismului italian, cum s-ar zice un totalitarism îngăduitor cu libertatea intelectuală (Sebastian e impresionat, de pildă, de performanţa editării imensei *Enciclopedii* italiene, într-adevăr prea puţin ideologizată), şi, fireşte, nu antisemit (antisemitismul lui Mussolini e de dată târzie, sub

[58] E. Lovinescu, *Memorii*, vol. II, Craiova, 1932, cap. XVIII ("Elemente de psihologie evreiască").

înrâurirea nazismului german). Ca intelectual evreu, Sebastian are însă şi reflexe de stânga, mai ales atunci când apropiaţii lui români încep să manifeste deschis şi combativ opinii antisemite. Până la urmă, omul nu-şi mai găseşte locul între o stângă cu care nu are prea multe afinităţi şi o dreaptă care pare a-i reproşa necontenit condiţia de evreu.[59]

Un document emis de Biroul Presei din Direcţiunea generală a Poliţiei, databil 1933, înfăţişează un "Tablou de publicaţiunile româneşti şi minoritare cu caracter extremist". Admiţând gradul de aproximaţie al unei asemenea sistematizări, se pot trage totuşi concluzii cu privire la intensitatea orientărilor şi, în mod cert, la percepţia autorităţilor. Publicaţii româneşti de extremă dreaptă sunt identificate a fi 27, din care 13 ale Gărzii de Fier şi 10 ale Ligii Apărării Naţional Creştine, partidul antisemit al profesorului A.C. Cuza. Se adăugau 8 titluri germane şi două ruseşti. La extrema stângă, doar 4 publicaţii româneşti, în schimb 9 maghiare şi 5 germane.[60] Extrema dreaptă, cum se vede, e mai puternic reprezentată, iar disproporţia dreapta-stânga devine covârşitoare atunci când luăm spre comparaţie doar titlurile româneşti. La extrema stângă, caracterul "neromânesc" e predominant (şi asta, chiar făcând abstracţie de evrei, care sunt integraţi în presa de limbă română).

De prin 1932, alunecarea spre extreme, mai ales a tinerilor, se accentuează an de an. Un document revelator apare în 1935. Este *Manifestul revoluţiei naţionale*, semnat de Sorin Pavel (coautor, cu mai mulţi ani înainte, al "Manifestului «Crinului Alb»"), de Petre Ţuţea, trecut destul de repede de la extrema stângă la extrema dreaptă, şi de alţi câţiva tineri mai puţin cunoscuţi (Ioan Crăciunel, Gheorghe Tite, Nicolae Tatu şi Petre Ercuţă). Se vede că e o treabă făcută de intelectuali: manifest, dar totodată un veritabil studiu politologic, întins pe aproape 100 de pagini. Autorii merg direct la ţintă. Sunt împotriva Occidentului, care a subordonat România atât politic, cât şi economic. Sunt împotriva democraţiei: "Democraţia n-a găsit nici o formulă. E haosul." Sunt împotriva liberalismului, împotriva conservatorismului, împotriva social-democraţiei, împotriva bolşevismului... Ce mai rămâne? Rămâne doar "noua formulă de organizare a omenirii: naţionalismul". Nu naţionalismul tradiţional, ci "noul naţionalism", care "va avea datoria să readucă în viaţa naţională păturile exilate până acum de economia liberală" şi, în acelaşi timp, "să refacă unitatea spirituală a naţiunii" şi să "restabilească autoritatea statului, depunând toată puterea politică în mâinile românilor, pentru că nici o minoritate etnică nu poate avea pretenţia să decidă asupra destinelor unei ţări,

---

[59] Cu privire la ideologia lui Sebastian, vezi Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu Mihail Sebastian*, ediţia a 11-a, Polirom, Iaşi, 2010

[60] ANR-ANIC, Ministerul Propagandei Naţionale, Presa internă, 224/1932-1934, ff. 41-44.

care nu le aparţine". Repudiind programele şi acţiunea marilor partide guvernamentale, liberalii şi naţional-ţărăniştii, *Manifestul* susţine grupările de dreapta care toate ar duce la acelaşi rezultat: "dărâmarea statului democratic capitalist". Şi le înşiră, într-o panoramă semnificativă, pentru alegerea care se oferea mai ales tinerilor decişi să meargă spre o dreaptă "revoluţionară". Este *Frontul Românesc* al lui Alexandru Vaida-Voevod, vechiul luptător naţional, plecat din Partidul Naţional-Ţărănesc. Sunt *naţional-creştinii*, sub cei doi lideri reuniţi, antisemitul A.C. Cuza şi naţionalistul dintotdeauna Octavian Goga. Apoi, *Garda de Fier*, despre care se spun cele mai frumoase vorbe: "Un mănunchi de tineri hotărâţi, plini de conştiinţa misiunii lor sacre şi de sentimentul eroic al vieţii", care "au reuşit să zdruncine din temelii statul capitaliştilor democraţi şi prevaricatori... Corneliu Zelea Codreanu este cel mai mare educator revoluţionar al României postbelice". Urmează *mişcarea corporatistă* a lui Mihail Manoilescu, inspirată din fascismul italian şi vizând îndeosebi accentuarea rolului statului în plan social şi economic. Şi, în stărşit, *Nicolae Iorga* şi gazeta lui, *Neamul Românesc*, un partid concentrat într-un singur om, cu capriciile lui, dar, mai presus de orice, "un focar de lumină". Între aceste cinci curente, autorii "Manifestului" nu propun o discriminare. Ei sunt convinşi că "grupările de dreapta, urmărind acelaşi scop, vor lupta alături. Dintre acestea, una va deveni dominantă în viaţa publică, formând baza partidului unic sau de stat. Aceasta va absorbi pe celelalte". Într-o soluţie de compromis cam confuză, în fruntea ţării va fi regele, cu un prestigiu sporit, dar şi un "Conducător", în acelaşi timp desemnat de naţiune şi ales al regelui: un soi de combinaţie, între ceea ce vor fi, dar separat, şi în duşmănie, dictatura regală şi dictatura legionară. Să mai spunem că revoluţia naţională va înfăptui nu etatizarea, ci dirijarea economiei, şi se va ocupa până şi de morala familială (aflată în suferinţă), de rolul Bisericii în societate şi aşa mai departe. Adversari sunt mulţi, dar cel dintâi este evreul: "acest popor învins de Dumnezeu nu se pocăieşte: îl găseşti peste tot - oriunde se conspiră împotriva ordinii creaturale [sic! ... "[61]

Să mai spunem că tinerii semnatari ai *Manifestului* îşi făceau iluzii cu privire la "frontul comun" al dreptei? Iorga se despărţise de mult de A.C. Cuza, deşi păstrase cu acesta relaţii cordiale. Şi Corneliu Zelea Codreanu se rupsese de mişcarea lui Cuza. Distanţa cea mai mare era între Iorga şi Garda de Fier. "Profetismul" naţional şi antisemitismul (mai nuanţat însă la Iorga) i-ar fi putut apropia; spre deosebire însă de legionari, istoricul era monarhist şi legalist şi, deşi susţinător al Italiei fasciste, adversar hotărât al Germaniei şi mai ales al Germaniei lui

[61] Sorin Pavel, Petre Ţuţea..., *Manifestul revoluţiei naţionale*, Sighişoara, 1935, în principal pp. 17, 25-26, 39-42, 47-48, 90.

Hitler, în care vedea o primejdie de moarte pentru integritatea şi neatârnarea României.

1936 este anul când conflictul care ardea mocnit izbucneşte brusc şi atinge forme violente, inclusiv în zona intelectuală. Punţile, câte mai erau, se rup. Să răsfoim din nou *Vremea*, un bun barometru al oscilaţiilor ideologice. Aici, până în prima parte a anului 1936, semnaseră alături autori, tineri cei mai mulţi, de dreapta, de stânga, şi de "centru", ca şi numeroşi evrei. Dintre evrei, încă îi întâlnim pe Mihail Sebastian, Ion Călugăru, Camil Baltazar, Felix Aderca, Traian Şelmaru... (Aderca şi Călugăru publică şi în numărul de Paşte). Apoi, brusc, la mijlocul anului, o întorsătură: evreii dispar (exceptându-l pe Şelmaru, prezent până în 1937). Şi nu dispar doar evreii, ci şi luările de poziţie democratice, în timp ce se înmulţesc articolele naţionaliste şi antisemite. Deja în februarie-martie, o polemică între Vasile Lovinescu (scriitor înrudit cu E. Lovinescu, dar de cu totul altă factură intelectuală şi ideologică) şi Mihail Sebastian se arată ca un preludiu la ce va urma. Totul a pornit de la un articol al celui dintâi, foarte critic la adresa omului politic francez Pierre-Etienne Flandin, acuzat de a face concesii nejustificate stângii radicale. Acestui articol din *Vremea* îi dă replica, în gazeta *Rampa*, M. Sebastian, ironizând aerele lui Lovinescu de mare cunoscător în ale politicii externe. Sebastian putea desigur să se abţină: s-a năpustit fără rost şi în chip jignitor asupra confratelui de la *Vremea*. Dar e rândul lui Lovinescu să depăşească limita, învinuindu-l pe Sebastian de reacţie pur evreiască, prin ostilitate faţă de dreapta naţionalistă. "Hefterul [*Hechter* fiind numele adevărat al lui Sebastian] - scrie el - a simţit duşmanul, şi pe bună dreptate." Şi continuă: "Dacă reuşim să lichidăm un trecut ignominios şi să creăm un organism viu, compact unitar, Sebastianii sunt automat eliminaţi din el prin simpla bună funcţionare a aparatului excreţional." Sau: "atunci când eşti un venetic, un vagabond... " Până unde s-a putut ajunge! Şi chiar în *Vremea*, revista solidarităţii între generaţii. Ce l-a durut mai rău pe Sebastian (scrie în *Jurnalul* său) este că s-a trezit izolat. Nici Mircea Eliade, prietenul apropiat, nu i-a luat apărarea: "Mi se spune că Mircea a fost «revoltat» cetind, în faţa lui Donescu, articolul meu din *Rampa*. Nu-mi găsea nici o scuză şi îl aproba în totul pe «adversarul» meu." Explicabil, până la un punct, prin faptul că Sebastian avea vina de a fi deschis ostilităţile, dar unde e reacţia faţă de vulgarele insulte antisemite ale lui Lovinescu?[62]

Mai trec câteva luni şi dominanta revistei ajunge net naţionalistă şi antisemită. "Vioara întâi" a concertului este acum Nicolae Davidescu,

---

[62] Vasile Lovinescu, "Pierre-Etienne Flandin", în *Vremea*, 23 februarie 1936; Mihail Sebastian, "Domnul Goe în politica externă", în *Rampa*, 24 februarie 1936; Vasile Lovinescu, "Pentru d-l Sebastian", în *Vremea*, 1 martie 1936; Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 45 (însemnarea din 2 martie 1936).

devenit antisemit sistematic şi militant. El denunţă pericolul iudaic în presă şi identifică "Fenomene de judaizare a literaturii româneşti". Primul incriminat e Arghezi: nu e evreu, dar e ca şi cum ar fi, "o apariţie judaică de origină românească în scrisul nostru". Este firesc, deci, să fie privit cu rezervă de cercurile "curat româneşti". Urmează Gala Galaction. Atât de ortodoxul Galaction, cu formaţie teologică şi în cele din urmă preoţit, ar fi, după Davidescu, "prin tendinţă, prin ideologia mărturisită, prin acţiunea lui, un rabin evreu, apologist al crezului lui evreiesc".[63] C.A. Donescu preia argumentele lui Davidescu şi scrie şi el despre "Iudaizarea ţării"[64] Nicolae Roşu îşi face şi el apariţia la *Vremea*, lăudându-l pe Hitler, care "a dat junimii germane o încredere puternică în regimul politic şi un mit fascinant naţiunii totalitare".[65] Mircea Eliade asigura că Eminescu "ar fi fost astăzi considerat «hitlerist» şi «fascist»", prin "antisemitismul şi naţionalismul lui feroce"; în fapt, a fost un mare "huligan", reia Eliade vorba - cu semnificaţie schimbată - care-i place atât de mult.[66]

Ce fac ceilalţi? Cei de stânga, plus evreii de tot felul s-au dus. Cei de la "centru", intrigaţi, continuă totuşi să colaboreze, cu articole cât mai neutre. Cazul lui Comarnescu, Pompiliu Constantinescu, Pericle Martinescu, Octav Şuluţiu. Uneori, ca o minimă concesie, câte un articol echivoc, precum "Huliganii", în care Martinescu, reluând faimosul termen, vorbeşte despre o anume "fervoare sufletească" şi despre "un nou umanism", având totuşi grijă să nu indice vreo adresă politică sau ideologică.[67] Tot Martinescu, în *Jurnalul* lui: "... printre colaboratori se îngroaşă numărul celor de dreapta. *Vremea* nu mai e revista de altădată. Pompiliu [Constantinescu] o recunoaşte cu tot regretul. Ea ar fi putut să însemne - şi la un moment dat a însemnat - ceva în cultura românească, dar acum, de multe ori, seamănă cu o ediţie săptămânală a *Poruncii vremii* [ziar de extremă dreaptă]. E păcat de entuziasmul, de admirabila onestitate scriitoricească a unor colaboratori care îşi bat pur şi simplu joc de hârtie şi cerneală... Nicăieri n-am găsit libertatea de a scrie ceea ce gândesc, care mi s-a acordat aici total. Am scris cu plăcere, cu sinceritate, cu patos, despre orice. Acum revista decade într-un fel de «spiritualitate» grosolană. Pompiliu e de aceeaşi părere. În conducere se observă chiar unele semne de neînţelegere între fraţii Donescu. Titi [C.A. Donescu] bate în struna neofiţilor, Vladimir pare a se

[63] N. Davidescu, "Structuralitatea judaică a presei", în *Vremea*, 2 august 1936; "Fenomene de judaizare a literaturii româneşti", în *Vremea*, 9 august 1936.
[64] C.A. Donescu, "Judaizarea ţării", în *Vremea*, 9 august 1936.
[65] Nicolae Roşu, "Problema tineretului polonez", în *Vremea*, 26 iulie 1936.
[66] Mircea Eliade, "Mai multe feluri de naţionalişti", în *Vremea*, 5 iulie 1936.
[67] Pericle Martinescu, "Huliganii", în *Vremea*, 12 ianuarie 1936,

resemna şi a se retrage într-o rezervă plină de regrete faţă de nivelul publicaţiei în fruntea căreia se află numele său."[68]

Premiul cel mare pentru o neutralitate fără cusur i se cuvine cu certitudine lui Pompiliu Constantinescu, criticul care, de-a lungul aproape întregii existenţe a *Vremii*, a ţinut cronica literară cu o minuţie şi o detaşare critică exemplare, egal cu sine însuşi şi indiferent la freamătul ideologic care îl împresura. Pe biroul lui Vladimir Donescu, Pericle Martinescu a văzut o scrisoare căreia i-a citit doar primele rânduri: "Se începea: «Stimate domnule director, de opt ani situaţia mea la *Vremea* a fost dintre cele mai curioase ... » Atât mi-a fost de ajuns ca să înţeleg despre ce este vorba în această scrisoare de cinci pagini, semnată: Pompiliu Constantinescu. E o scrisoare de demisie." Cauza: "trăia momente penibile în redacţia invadată de neofiţi"[69] (neofiţi însemnând mai mult sau mai puţin "legionari"). Până la urmă, n-a plecat! A continuat să meargă înainte pe drumul lui, într-o revistă care nu mai era a lui.

La capătul celălalt al opiniilor, revista *Azi*, condusă de Zaharia Stancu, iniţial deschisă tuturor, ca şi *Vremea* (şi unde încă, în noiembrie 1934, putea să apară un articol al lui Nicolae Roşu care lovea în Sebastian, dar şi într-un sens mai general, în incapacitatea de integrare românească a evreilor), se "curăţă" de colaboratorii de dreapta şi se afirmă fără înconjur ca publicaţie de stânga; colaboratorii sunt în număr apreciabil scriitori evrei (M. Blecher, Oscar Lemnaru, H. Bonciu, V. Monda, Camil Baltazar) sau tineri apropiaţi de partidul comunist, precum Mihai Beniuc, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, cel din urmă incriminat, alături de H. Bonciu, şi pentru literatură "pornografică". Revista recenzează pe larg, şi favorabil, cartea *URSS azi* a lui Alexandru Sahia şi găzduieşte un articol entuziast despre stările culturale din URSS (pentru a ne opri la câteva exemplificări din anii 1936-1937). O prezenţă frecventă în paginile ei este şi filozoful Anton Dumitriu, cu poziţii de stânga mai puţin accentuate.

Radicalizarea din 1936, pe lângă dinamica ei pur românească, are ca ingrediente situaţia europeană şi impactul potenţial al evoluţiilor europene asupra României. Germania lui Hitler oferea, încă din 1933, o încuraj are pentru extremismul naţionalist şi antisemit, dar orientarea ei spre revizuirea tratatului de la Versailles reprezenta o primejdie, tot de ordin naţional, pentru integritatea României. Revenirea Uniunii Sovietice, după o lungă retragere, în arena politică europeană ar fi putut contribui, prin cooperarea cu Franţa şi Marea Britanie, la păstrarea *statu-quo*-ului european, evident şi în avantajul României, dar pe de altă parte marele vecin de la răsărit ameninţa de două ori

---

[68] Pericle Martinescu, *Confesiune patetică. Pagini de jurnal intim (1936-1939)*, Ex Ponto, Constanţa, 2004, pp. 129-130 (însemnarea din 5 august 1937).
[69] *Ibidem*, p. 192 (însemnarea din 7 iunie 1938).

România: prin pretenţiile asupra Basarabiei şi prin agitaţia comunistă; de aceea politica de securitate europeană a lui Titulescu, incluzând şi Rusia în sistem, n-a stârnit doar adeziuni, ci şi vehemente contestări (iar anul 1936 înseamnă şi îndepărtarea lui Titulescu din guvern). Se întrevedea deja neplăcuta alegere impusă României - chiar prin aşezarea sa geografică - între Germania şi Rusia. Invazia italiană în Etiopia (1935-1936) a mai adus un element în dispută, de regulă naţionaliştii luând partea Italiei, iar democraţii combătând-o. 1936 e însă mai cu seamă anul Fronturilor Populare. Succesul Frontului Popular în Franţa aduce la putere un guvern de stânga (socialişti şi radicali, susţinuţi de comunişti), ceea ce nu era de natură să-i încânte pe naţionalişti, deranjaţi şi de prezenţa mai multor personalităţi evreieşti, începând chiar cu prim-ministrul Leon Blum. Dar uleiul peste foc l-au turnat evenimentele din Spania, unde ajungerea la putere a Frontului Popular a determinat revolta naţionalistă condusă de generalul Franco, cu urmarea unui lung şi violent război civil, care a învrăjbit, dincolo de hotarele Spaniei, întreaga Europă. Până în 1936 motivele de dispută erau predominant româneşti; acum ele se înmulţesc, şi în toate cazurile, fie că e vorba de Rusia sau de Germania, de Italia sau de Spania, opiniile sunt net antagonice şi exprimate vehement. Evident, nu era doar interesul pentru Europa, ci şi presentimentul că ceea ce se întâmplă azi într-o parte sau alta a continentului se va răsfrânge mâine, într-un fel sau altul, şi asupra României.

Disputa cuprinde câteva teme care se împletesc şi se aţâţă reciproc: naţionalism versus democraţie, evreii, se înţelege, şi, neaşteptat, o virulentă controversă în jurul moralităţii actului literar şi artistic. Evreii fiind - se putea altfel? - pentru naţionalişti, factorul de legătură al tuturor fenomenelor negative. Ei sunt cei care vor tot mai multă democraţie pentru a se înstăpâni în România şi procedează la disoluţia sufletului românesc prin promovarea unei literaturi cosmopolite, negatoare a tradiţiei şi încălcând regulile curente ale moralei.

Bătălia se dă cu actori mai mari sau mai mici, dar în prim-plan se înfruntă cei doi "coloşi" ai presei româneşti, care sunt *Universul* şi tandemul *Adevărul-Dimineaţa*. *Universul*, cu un tiraj apreciat (în 1934) la 200.000 de exemplare, *Adevărul*, respectiv *Dimineaţa*, cu 50.000 plus 100.000. Pe lângă principalele gazete, grupurile respective editau şi alte periodice, precum şi cărţi, având fiecare propria editură. În această privinţă, *Adevărul* îşi depăşea concurentul: publica, printre altele, *Adevărul literar şi artistic* (în timp ce *Universul literar* îşi încetase apariţia în 1931), combativa revistă de stânga *Cuvântul liber* (între 1933 şi 1936), precum şi, pentru publicul mai larg, *Realitatea ilustrată*. Editura Adevărul pusese în circulaţie cărţi de valoare şi de succes, foarte diferite, şi literar, şi ideologic, de la *În preajma revoluţiei* a lui C. Stere până la *Povestea vieţii mele, amintirile reginei Maria*; la aceeaşi

editură apăreau şi o varietate de manuale şcolare. Poziţia grupului de la *Adevărul* era până la urmă echivocă: o orientare de stânga împletită cu o ţinută eclectică, de natură să atragă şi colaboratori care nu împărtăşeau neapărat opiniile politice ale nucleului redacţional.

Un mic eveniment simbolic se petrece spre mijlocul anului 1936: N. Batzaria trece dintr-o tabără în alta. Un personaj special, aproape exotic: român macedonean, supus otoman în tinereţe, participant la revoluţia Junilor Turci şi ajuns ministru în guvernul acestora, Batzaria se stabileşte în cele din urmă în România, unde devine (sub pseudonimul Moş Nae) cel mai prolific autor, şi animator totodată, de literatură pentru copii şi adolescenţi. A condus ani de zile *Dimineaţa copiilor*, editată, cum îi arată şi titlul, de grupul *Adevărul-Dimineaţa*. Era - aproape inevitabil pentru un român macedonean - cât se poate de naţionalist. Ceea ce arată încă o dată, că până la răfuiala declanşată în 1936, frontierele intelectuale nu erau încă închise. Plecarea lui Batzaria arăta că nu-şi mai putea găsi locul acolo. Angajat la *Universul*, începe să scrie articole precum "Sub steagul naţionalismului": "Mişcarea naţionalistă de la noi nu urmăreşte o fundamentală schimbare de regim politic şi nici o nouă alcătuire socială. Ţinta ei de căpetenie, am putea spune unica ţintă, este întărirea ţării prin întărirea elementului românesc."[70] Despre "Întărirea elementului românesc" ar fi fost de-a dreptul deplasat să scrie la *Dimineaţa*, fie şi la *Dimineaţa copiilor*. Ciocnirea e acum în legătură cu toate subiectele. Războiul din Etiopia: B. Brănişteanu, în *Adevărul*:”Lumea civilizată ar fi pierdută dacă s-ar mai repeta cu altă ţară ceea ce s-a întâmplat în Abisinia. Căci lumea civilizată n-a ajuns încă la convingerea că există un drept alb şi un drept negru."[71]; N. Batzaria, în *Universul*: "Italia va introduce acolo ordinea şi dreptatea de care va beneficia în primul rând masa poporului abisinian. Şi pe lângă o înviorare economică a ţării, va mai introduce spiritul latin, senina şi creatoarea civilizaţie latină. E un nou şi întins teritoriu câştigat pentru latinitate."[72] Războiul civil din Spania: din nou B. Brănişteanu, în *Adevărul*: "Neconstestat că guvernul spaniol al frontului popular, al democraţiei, al forţelor de stânga, guvernul legal al împroprietăririi ţăranilor, ieşit din alegeri libere, cari au dat indicaţiuni clare, are cei mai mulţi sorţi de izbândă. [...] Sforţările reacţiunii de a opri progresul în loc sau de a întoarce roata lumii sunt zadamice"[73]; pentru *Universul*, dimpotrivă, tragedia din Spania ilustra un fenomen primejdios: "Întinderea comunismului şi a anarhismului".[74]

---

[70] N. Batzaria, "Sub steagul naţionalismului", în *Universul*, 2 iulie 1936.
[71] B. Brănişteanu, "Bietul Negus", în *Adevărul*, 9 iulie 1936.
[72] N. Batzaria, "Între noi şi Italia", în *Universul*, 19 iulie 1936.
[73] B. Brănişteanu, "Revoluţie sau rebeliune? Intemaţionala reacţionarilor", în *Adevărul*, 24 iulie 1936.
[74] "«Frontul unic» împotriva comunismului", în *Universul*, 4 octombrie 1936.

"Nu suntem comunişti !": mesajul acesta e insistent transmis de *Adevărul* şi *Dimineaţa*. Suntem "ziare democratice". Cu precizarea: "Nu însă ziare democratice în sensul vag, mai mult conservator, pe care îl are ideea democratică la noi, ci în sensul care i se dă în apus de partidele de stânga." Contra prigonirii *ideilor*, a *raselor* sau a *minorităţilor*.[75] Iar Tudor Teodorescu Branişte precizează: "Singura atitudine cuminte şi patriotică este susţinerea democraţiei, susţinerea regimului monarhie constituţional şi combaterea curentelor extremiste, fie de dreapta, fie de stânga."[76]

În fapt, *Adevărul* şi *Dimineaţa* combat extremismul de dreapta şi mult mai puţin sau deloc extremismul de stânga. Patronii şi jurnaliştii care dau tonul nu sunt desigur comunişti. Sunt doar de stânga, dar o stângă care nu mai vede adversari la extrema stângă. Se adaugă şi faptul că progeniturile sunt mai radicale decât părinţii: e până la urmă şi o chestiune de familie. Fiul lui Emil Socor, care a condus *Adevărul* până în 1935, este Matei Socor, un tânăr înrolat la comunişti. Fiul, respectiv nepotul, acţionarilor majoritari este vestitul Marcel Pauker, soţul şi mai vestitei Ana Pauker. Iar despre Ana Pauker, judecată şi pe cale de a fi condamnată, scrie rânduri patetice Petre Pandrea, el însuşi simpatizant comunist (şi cumnat al lui Lucreţiu Pătrăşcanu): "În fruntea celor 19 antifascişti se află Ana Pauker, [...] intelectuală admirabilă, visătoare şi patetică însetată de idealuri, cu o viaţă eroică dedicată exclusiv revendicărilor celor umili ."[77] Sigur, ziarul nu era comunist!

Confuzia se întreţinea şi prin faptul că strategia partidelor comuniste devenise aceea a "fronturilor populare", cu alte cuvinte lăsarea pe moment la o parte a obiectivelor comuniste specifice şi finale şi aducerea în prim-plan a unor revendicări cu caracter general democratic, în jurul cărora se putea forma o coaliţie a forţelor de stânga. Aici apare şi echivocul unui regim precum cel republican din Spania: însemna un pas spre democraţie sau un pas spre comunizarea ţării? Franco a sugrumat democraţia spaniolă sau a salvat Spania de comunism? Fiecare poate da răspunsul pe care-1 crede. S-ar presupune că, prin însăşi aşezarea ei în spaţiul occidental, Spania ar fi ajuns mai greu comunistă, dar nu-i nici o îndoială că asta urmăreau comuniştii. Acelaşi gen de "largă coaliţie" a fost practicat şi în ţările Europei centrale şi răsăritene după al Doilea Război Mondial, cu consecinţele bine ştiute (geopolitica jucând de astă dată în favoarea comunismului).

Într-o Europă care se polarizează tot mai tare, dreapta devine fatal mai apropiată de extrema dreaptă, iar stânga de extrema stângă. Între Germania nazistă şi Uniunea Sovietică, *Adevărul* se arată mult mai

---

75 "Comunismul nostru", în *Adevărul*, 2 iunie 1936.

76 T. Teodorescu-Branişte, "Nici comunism, nici dictatură", în *Adevărul*, 1 iulie 1936.

77 Petre Pandrea, "Procesul de la Craiova", în *Adevărul*, 11 iunie 1936.

înţelegător cu Uniunea Sovietică. Până la a da vina tot pe germani pentru înscenarea judiciară de la Moscova, căreia i-au căzut victimă în 1937 şefii armatei ruse, în frunte cu mareşalul Tuhacevski. "Suntem - asigură Teodorescu Branişte - în faţa unui complot german, în faţa unei noi intrigi a Berlinului." Tuhacevski ar fi reprezentat "curentul filogerman" în Uniunea Sovietică. "Combătând cu hotărâre comunismul la noi acasă" - ţine să sublinieze gazetarul -, trebuie examinat cu obiectivitate locul Rusiei în Europa. "Dacă, de pildă, conspiraţia generalului Tuhacevski ar fi reuşit", şi Rusia s-ar fi înţeles cu Germania, Cehoslovacia şi România ar fi fost grav primejduite. Ar fi putut câştiga troţkiştii, adică revoluţia permanentă, cu încercarea de a bolşeviza Europa.[78] Slavă Domnului (spunem noi, nu Teodorescu-Branişte), a câştigat până la urmă Stalin, şi în felul acesta a scăpat şi România de bolşevism!

Alunecarea, în sensul opus, e la fel de evidentă la *Universul*. Ziarul recomandă într-un articol de fond "«Frontul unic» împotriva comunismului", singura cale "ce poate salva civilizaţia". În acelaşi număr, semnificativ, e prezentată cartea *Pentru legionari* a lui Corneliu Zelea Codreanu[79] (raporturile cu legionarii vor deveni însă în curând mai puţin cordiale). "Frontului antifascist", apreciat ca o "invenţiune sovietică", i se opune *Liga antirevizionistă*, organizaţie iniţiată de patronul ziarului, Stelian Popescu, care trăgea semnalul de alarmă în faţa proiectelor de ştirbire a integrităţii României. Aşadar, ofensiva antiminoritară, în spiritul naţionalismului românesc. Lui Stelian Popescu i se organizează şi o mare sărbătorire pe 11 octombrie 1936. *Universul* prezintă în cele mai mici detalii "Măreaţa manifestare naţională de la Arenele Romane", precizând: "Sub semnul crucii şi al solidarităţii naţionale". În prezenţa patriarhului Miron Cristea şi a altor ierarhi bisericeşti, au vorbit printre alţii Octavian Goga şi Nichifor Crainic. Ţinta lui Goga e precisă: "Călători de la Lemberg, năpârlindu-şi porecla jidovească în nume străvechi din cronica lui Neculce, s-au socotit în drept să dea reţete de orientare publică la noi." Stelian Popescu, invocând o "cruciadă", asigură că "a doua dezrobire a românismului s-a pornit acum"; "o ţară, compusă din 80% agricultori ţărani nu poate suporta la infinit o industrie condusă de 90% străini, «străini» care în mare măsură controlează şi presa".[80]

Pentru a dovedi că *Adevărul* promovează interese neromâneşti, *Universul* publică şi - reia în nenumărate rânduri -o listă cu câteva zeci de evrei implicaţi în grupul de presă concurent. Sunt mulţi, într-adevăr. *Adevărul* înţelege să echilibreze balanţa, oferind la rându-i o listă a

---

[78] Teodorescu-Branişte, "Situaţia din Rusia", în *Adevărul*, 19 iunie 1937; "Calm şi obiectivitate", în *Adevărul*, 20 iunie 1937.
[79] *Universul* din 4 octombrie 1936.
[80] "Sărbătorirea d-lui Stelian Popescu", în *Universul*, 13 octombrie 1936.

colaboratorilor români (printre care, N. Batzaria - doar cu câteva zile înainte de plecarea lui la *Universul*, Mircea Grigorescu, E. Jebeleanu, G Macovescu, P. Pandrea, M. Sevastos, AL Sahia, T. TeodorescuBranişte ... ).[81] Să recunoaştem, comparând cele două liste, că românii "pursânge" sunt mai puţini decât evreii. "Ziarele din Sărindar'' aveau o tentă evreiască incontestabilă, doar că nu erau evrei duşmani ai României, ci evrei români, care vedeau interesele româneşti (desigur, şi în funcţie de propriile proiecte de emancipare) altfel decât cercurile naţionaliste. Era în joc şi definirea naţiunii: omogen românească sau multietnică? Peste toate, se petrecea o înfruntare între dreapta şi stânga, caracteristica românească stând în faptul că o parte apreciabilă a elitei intelectuale de stânga era alcătuită din evrei, ceea ce încurca şi deturna într-un fel dezbaterea. Să mai spunem că un cititor de astăzi s-ar regăsi mai curând în *Adevărul* şi *Dimineaţa* decât în *Universul*, pentru simplul motiv că aşa a fost mersul lumii: spre democraţie şi multiculturalism (iar în ce priveşte condamnarea totalitarismelor, spre o judecare mai severă a fascismului şi nazismului decât a comunismului). Dar e recomandabil să-i situăm pe cei de atunci nu în raport cu noi, ci cu propria lor epocă.

Tot în 1936, îşi publică şi Cioran (la editura Vremea) cartea dej a amintită *Schimbarea la faţă a României*. După el, schimbarea nu se putea face decât împotriva evreilor. Tocmai fiindcă "aceştia s-au opus la noi oricărei încercări de consolidare naţională şi politică". Cu următoarele precizări: "Regimul democratic al României n-a avut altă misiune decât să apere pe evrei şi capitalismul iudeo-român. Trebuie să ne intre tuturora în cap o dată şi pentru totdeauna: evreii n-au nici un interes să trăiască într-o Românie consolidată şi conştientă. Noi, ca români, n-avem decât un interes, o Românie puternică şi cu voinţă de putere. [...] Dacă nu ne vom concentra toate forţele, vom dispărea în mod sigur, ca o imagine efemeră, de la suprafaţa istoriei. România n-are încă substanţă. Evreii? Orice om cu cultură istorică trebuie să recunoască cu durere în suflet o axiomă, singura axiomă a istoriei: ultimul popor care va dispărea va fi poporul evreu. Că vom distruge evreimea română, ea va renaşte în evreime, eternă şi rătăcitoare ca o mustrare a istoriei sau a lui Dumnezeu."[82] Nu sunt lucruri noi, dar fac impresie spuse în maniera excesivă a lui Cioran.

Se asociază ofensivei antisemite şi N. Iorga, cu argumente asemănătoare privind spiritul de cucerire al evreilor. "Iudaica" este titlul unui foileton, pe care-l publică în gazeta sa *Neamul românesc*, între 12 şi 22 august 1937, apărut şi în broşură separată. După Iorga, evreii s-au organizat în România ca un stat în stat, fără a se asimila în vreun fel, trăind ei între ei.”Păstrează ce-i osebeşte, lucrează pentru ca

---

[81] "«Universul» minte", în *Adevărul*, 23 iunie 1936.

[82] Emil Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, *op. cit.*, pp. 132133.

să aibă pentru ei, ca naţie năvălitoare, cât mai mult. Până şi în profesiunile libere, până şi în învăţământ, în ştiinţă, în literatură, ca avocaţi, ca medici, ca arhitecţi, ca profesori, tot mai mulţi, cu filologii, cu filozofii, cu ziariştii, cu poeţii, cu criticii lor, ei ne dau pur şi simplu afară din ţara noastră."[83] Scopul este însă pentru Iorga - şi aici apare o distincţie faţă de antisemitismul extremist - nu să se lovească în evrei, ci să fie susţinut elementul românesc: "Faptele noastre hotărăsc eliberarea românilor din reţeaua de exploatare ebraică. Nici o ură pentru evrei. Numai sprijin şi numai iubire pentru negustorimea creştină."[84] În alte articole, istoricul denunţă "statul orb în faţa invaziei" şi anunţă: "Eu nu mă las făcut supusul statului iudaic."[85]

Tot acum îşi descoperă vocaţia antisemită şi scriitorul I. Al. Brătescu-Voineşti, ale cărui obsesii şi aberaţii îl aşază la nivelul unui N. Davidescu sau N. Roşu, dacă nu cumva chiar deasupra lor. O suită de articole publicate în *Universul* i-au apărut şi separat, sub titlul (cuvântul face carieră în epocă) *Huliganism*. Punerea în temă e elocventă: "Neamul evreiesc s-a angajat pe un drum care îl va duce în grea cumpănă. Îmbătat de succesul ce l-a dobândit în Rusia, s-a crezut îndreptăţit să întreprindă cucerirea lumii prin violenţă." Problema e că, în contrast cu proiectul lor dominator, n-au avut nici o contribuţie notabilă la civilizaţia omenirii, n-au dat nici un mare cugetător. Demonstraţia e uşor de făcut. Oamenii mari se cunosc, şi Brătescu-Voineşti îi înşiră pe "toţi": Pitagora, Arhimede, Copernic, Galileu, Newton, Laplace, Lamarck şi Darwin. Nici un evreu printre ei! Apoi, să nu se laude evreii (nici n-au avut vreodată o asemenea pretenţie!) cu creştinismul, fiindcă iată: "Cu mult înaintea vremii în care Moise se da de ceasul morţii pentru a scoate neamul evreiesc din sălbăticie şi din ticăloşie, fiii neamului care trăia în cuprinsul României de azi practicau nu numai poruncile principale înscrise în tablele de legi ale lui Moise, dar chiar şi preceptele moralei creştine. Când, abia două mii de ani mai târziu, creştinismul a ajuns în aceste ţinuturi, propovăduitorii lui au găsit aici un neam de oameni cari, fără a şti ce era Crucea şi cine fusese Crist, se purtau creştineşte."[86] Mai puţin creştineşte decât dacii se comporta însă Brătescu-Voineşti, prin veninul revărsat asupra celorlalţi .

Soluţia eliberării românilor de sub tirania minorităţilor o găseşte Nichifor Crainic, care lansează în 1937 programul "statului etnocratic" pe care, el neavând un partid, îl oferă întregii drepte naţionaliste ca potenţial proiect comun. E o adaptare etnicistă a "corporatismului" susţinut de Mihail Manoilescu. Un regim corporatist pur şi simplu -

---

[83] N. Iorga, *Iudaica*, Bucureşti, f. d., p. 17.
[84] *Neamul românesc*, 2 septembrie 1937.
[85] *Neamul românesc*, 7 şi 8 octombrie 1937.
[86] I.Al. Brătescu-Voineşti, *Huliganism*, Bucureşti, 1938, pp. 38, 140-141, 149.

consideră Crainic - ar pecetlui dominaţia economică a evreilor. România are nevoie de un "corporatism rectificat sub imperiul necesităţilor de viaţă ale statului etnocratic", ceea ce presupune "asigurarea dominaţiei elementului autohton în toate ramurile de activitate şi de creaţie"[87] Pretutindeni să se respecte proporţionalitatea, nici un element etnic să nu fie reprezentat deasupra proporţiei lui la nivelul ţării. În logica lui Crainic, medicii evrei, care erau peste o treime, ar fi trebuit să rămână doar 4%! Dar, pe de altă parte, s-ar fi cuvenit (spunem noi, nu Crainic) să şi sporească numărul minoritarilor acolo unde erau subreprezentaţi: în mediul universitar, în justiţie, în armată... Programul lui Crainic a fost straşnic lăudat în periodice ultranaţionaliste, precum *Sfarmă-piatră*, sub semnătura directorului Al. Gregorian, ca şi a poetului şi eseistului Pan Vizirescu, sau *Porunca vremii*, unde comentariul entuziast îi aparţine şefului publicaţiei, Ilie Rădulescu.

Să-i dăm cuvântul şi lui Camil Petrescu. Nu este un extremist. Este un intelectual, chiar excesiv de intelectual. Construieşte edificii de idei. Sunt intelectuali care în felul acesta demolează pentru a pune altceva în loc, alţii care, dimpotrivă, susţin cursul istoriei, oricare ar fi el şi oricât de contradictoriu. Pentru ei, istoria nu poate să aibă decât dreptate, iar rostul intelectualului este să desluşească de ce are dreptate. Camil Petrescu ştie să se adapteze, cu argumente şi fără a-şi neglija propria personalitate, la care ţine mai mult ca la orice. Chiar fără a se asocia corului antisemit, consideră - firesc! - că evreii sunt marii vinovaţi. Tot din *Jurnalul* lui Mihail Sebastian:

"Ieşind de la «Capşa», am făcut câţiva paşi pe stradă şi mi-a explicat din nou atitudinea lui faţă de ultimele bătăi antisemite.

— E regretabil, dragă, dar tot evreii poartă răspunderea.

— De ce, Camil?

— Pentru că sunt prea mulţi.

— Dar ungurii nu sunt şi mai mulţi?

— Poate, dar cel puţin sunt masaţi la un loc, în aceeaşi regiune. [...]

În continuare mi-a spus :

— Dragă, ovreii provoacă. Au o atitudine echivocă. Se amestecă în lucruri care nu-i privesc. Sunt prea naţionalişti.

— Ar trebui să te decizi, Camil. Sunt naţionalişti sau sunt comunişti?

— Ei, ştii că-mi placi? Suntem între noi, dragă, şi mă mir că mai pui astfel de întrebări. *Comunismul ce altceva este decât imperialismul evreilor*?"[88]

Până şi regina Maria, care, dată fiind condiţia ei regală, era deasupra unor asemenea controverse, începe să-şi pună întrebări. Din nou, mărturia lui Sebastian:

---

[87] Nichifor Crainic, "Corporatism rectificat", în *Sfarmă-piatră*, 5 august 1937.
[88] Mihail Sebastian, *Jurnal*, op. cit., pp. 67-68 (însemnarea din 25 iunie 1936).

"Aseară, Rosetti mi-a arătat o scrisoare a generalului Zwiedenek, scrisă în numele Reginei către Fundaţii şi prin care se interesează în ce condiţii ar putea fi publicată traducerea unui roman al ei.

«Lucrările de până acum ale Majestăţii Sale au fost tipărite de Editura Adevărul, care a făcut ofertă şi pentru romanul de faţă.

Având însă în vedere sentimentele naţionale nesigure româneşti ale acestei edituri, M.S. Regina Maria mă însărcinează să mă adresez dvs.»."[89]

Sunt destui scriitori şi critici care continuă să publice la *Adevărul*, fără a se lăsa intimidaţi de zgomotoasa campanie împotriva presei "din Sărindar". E. Lovinescu este unul dintre ei, cu frecvente colaborări pe teme literare. Departe de a fi un om de stânga. Dar nici de dreapta. Este un om care ţine la circulaţia liberă a ideilor şi consideră firească diversitatea lor. La "cronica literară", îl întâlnim pe criticul Şerban Cioculescu, iar dintre scriitorii mai cunoscuţi, pe Victor Eftimiu. Mai mulţi încă, dat fiind profilul publicaţiei, la *Adevărul literar şi artistic*, unde cronica literară e reprezentată, ani de-a rândul, de G Călinescu. Greu de spus în ce măsură fiecare dintre aceştia sunt sau nu de stânga; cert este că nu sunt de dreapta şi mai ales nu agreează dreapta naţionalistă şi autoritară.

Este şi cazul profesorului Alexandru Rosetti, care se exprimă din când în când tot în presa de stânga. Om de stânga? Mai curând un aristocrat fără complexe şi cu uşurinţa întreţinerii relaţiilor într-o varietate de medii, fie ele de stânga sau "evreieşti"; este şi un om căruia îi place să aprecieze valoarea, ceea ce a dovedit ca editor. Când Romulus Seişanu îi reproşează în *Universul* că într-un manual de limba română l-a pus pe H. Sanielevici deasupra lui Ilarie Chendi şi pe Ronetti-Roman, ca dramaturg, deasupra lui Delavrancea (deci, doi evrei deasupra a doi români), Rosetti îi răspunde liniştit că ierarhiile acceptate cam aşa se prezintă[90] (la drept vorbind e mai mult ierarhia agreată de Rosetti decât vreo ierarhie incontestabilă a valorilor; opţiune însă demnă de reţinut, prin disocierea autorului de antisemitismul ambiant).

Pentru a scăpa de acuzaţia de ziar evreiesc îndreptat împotriva intereselor româneşti, grupul de la *Adevărul* pune la cale o lovitură de imagine. Începând din 21 noiembrie 1936, cele două ziare, *Adevărul* şi *Dimineaţa* trec sub conducerea unui "triumvirat", format din Mihail Sadoveanu, Tudor Teodorescu Branişte şi B. Brănişteanu. Sadoveanu, considerat, printr-un soi de consens, cel mai mare scriitor român în viaţă, şi nu numai cel mai mare, dar şi cel mai specific, cel mai departe de ceea ce ar fi putut fi o formulă literară "evreiască". Teodorescu-

---

[89] *Ibidem*, p. 98 (însemnarea din 26 noiembrie 1936).

[90] "Răspuns unui critic improvizat. O scrisoare a d-lui prof. Al. Rosetti", în *Adevărul*, 4 iunie 1936.

Branişte: şi el român, un reputat ziarist de stânga. Şi totuşi - pentru a nu se rupe tradiţia! -, şi un evreu, B. Brănişteanu, dar poate mai greu de contestat decât alţii, om cu mare experienţă în presă, cu o gândire echilibrată, şi cu numeroase legături în cele mai diverse cercuri politice. Director politic al ziarelor a devenit Sadoveanu.

În toată această afacere, Sadoveanu a fost teribil de atacat dinspre partea naţionalistă şi acoperit cu laude de stânga democratică. Aş zice, recurgând la o expresie franceză, că nu merită *ni cèt exces d 'honneur, ni cette indignité*. Ce o fi fost în mintea lui? Nu e uşor de spus, probabil fiindcă în mintea lui nu erau prea multe. Mare scriitor, se înţelege, dar deloc intelectual, înţelegând prin intelectual un om al cărui material de lucru îl constituie ideile. Sadoveanu este specialist în evocarea ritmurilor lente şi repetitive ale lumii naturale şi ale unei societăţi patriarhale, exact la antipodul unei literaturi de idei. În afara scrisului - şi scrie intens, probabil prea mult! -, Sadoveanu e preocupat de vânătoare şi de pescuit, şi de propria gospodărie. Are şi o droaie de copii. Şi are, una peste alta, nevoie de bani. Excesul de scris trebuie judecat şi din această perspectivă. Şi, cu siguranţă, acceptarea directoratului la *Adevărul*. Financiar vorbind, a fost pentru el o bună afacere. Poziţia lui ideologică nu e prea clară. Ca scriitor tradiţionalist, putea fi revendicat mai curând de dreapta. Un anume umanitarism indică poate o oarecare înclinare spre stânga, în spiritul *Vieţii româneşti*, de care a fost legat. Formula lui e prinsă între cele două curente înrudite dar distincte de la începutul veacului: "sămănătorismul" lui Nicolae Iorga şi "poporanismul" lui Constantin Stere: "sămănătorismul" fiind un poporanism de dreapta şi "poporanismul" un sămănătorism de stânga! în general, Sadoveanu tace, nu se pronunţă. Se adaugă şi celebritatea, care îi dă posibilitatea să aştepte oferte, fără a oferi la rându-i prea mult. În timpul Primului Război Mondial, a oscilat între "germanofili" şi tabăra antantistă.[91] Iorga, socotindu-l de dreapta, l-a adus în fruntea Senatului în perioada guvernării sale din 1931-1932. A devenit, pe deasupra, şi mason, cu toate relaţiile subterane care decurg dintr-o asemenea afiliere. Şi iată-l justificându-şi în *Adevărul* apartenenţa la masonerie, în care ar fi găsit "o întărire a credinţei mele în Dumnezeu şi în nemurirea sufletului; mai mult: am găsit un temei nou pentru adâncirea ortodoxiei mele şi pentru tradiţionalismul meu".[92] Ortodoxia şi tradiţionalismul se vor fi potrivit cu masoneria, se potriveau la fel de bine şi cu *Adevărul*? Ce importanţă avea! Iorga exclama, naiv: "Eu nu te-am ştiut decât de dreapta când te-

---

[91] Lucian Boia, " *Germanofilii* ". *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, Bucureşti, 2009, capitolul "Mihail Sadoveanu", pp. 299-301.

[92] Mihail Sadoveanu, "Pentru prieteni", în *Adevărul*, 20 decembrie 1936.

am făcut, numai eu, preşedinte al Senatului"; acum istoricul constata, cu stupefacţie, că scriitorul e mason şi, "se pare, om de stânga".[93]

Articolele publicate de Sadoveanu în ziarele ale căror director devenise sunt lâncede, repetitive şi interpretabile după dispoziţia fiecăruia. Banalităţi de genul: "Sub raport moral, odată cu credinţa într-un Dumnezeu şi o dreptate, neamul acesta practică în chip firesc blândeţea şi omenia." Trebuiau, după el, găsite metode de îmbinare a civilizaţiei româneşti tradiţionale cu civilizaţia europeană. Fără violenţă, fără dictatură. "Cuminţenia poporului respinge asta." "Oroarea din extrema dreaptă" şi "ticăloşia din extrema stângă" explică ambele de ce "preocupările mele de atâtea ori s-au întors în trecut, ori au rămas în popor, care-i aşa cum l-a lăsat Dumnezeu".[94] "Dumnezeu" şi "poporul" par a fi ideile conducătoare! Bineînţeles că *Adevărul* şi-a continuat şi cu Sadoveanu linia de până la Sadoveanu.

Dreapta s-a simţit trădată, văzându-l pe cel mai român dintre scriitori în fruntea celei mai puţin româneşti prese! S-a ajuns la acte detestabile, precum arderea publică a cărţilor sale. Un protest al intelectualilor faţă de asemenea manifestări de intoleranţă a fost publicat în *Dimineaţa* din 1 aprilie 1937. Lista celor care se solidarizează cu Sadoveanu nu este uşor de comentat, fiindcă motivaţiile probabil se amestecă sau sunt distincte: apărare a libertăţii de expresie, admiraţie pentru scriitor, spirit de breaslă... sau poate chiar dificultatea de a refuza o semnătură solicitată (e condiţia, nu prea convingătoare, a semnăturilor pe liste). Oricum, primul nume este al lui Liviu Rebreanu, al doilea al profesorului Constantin Rădulescu-Motru. E prezent masiv grupul ieşean, din raza *Vieţii româneşti*: Mihai Ralea, Petre Andrei, Octav Botez, Andrei Oţetea, Constantin Balmuş, Paul Bujor, Grigore T. Popa, toţi universitari, precum şi scriitorii Demostene Botez, G. Topîrceanu, Al. Philippide, Otilia Cazimir... Semnează şi Victor Eftimiu, E. Lovinescu, G. Călinescu... Se adaugă mai multe nume şi în zilele următoare: Şerban Cioculescu, Iorgu Iordan, S. Stoilov, C. Motăş... Evident, cei care nu semnează sunt şi mai numeroşi, dar în ce-i priveşte e şi mai greu de spus de ce nu s-au asociat; unii, desigur, n-au fost solicitaţi, alţii n-or fi obişnuit să intre de-a valma pe liste, alţii, desigur, n-au ţinut să-şi manifeste solidaritatea. Nu apar nici Arghezi, nici Blaga, nici Camil Petrescu, nici măcar fraţii Teodoreanu, ultimii totuşi apropiaţi ai scriitorului. Nu-l întâlnim nici pe Alexandru Rosetti, care are bune relaţii cu stânga, dar – poate - menajează şi alte relaţii! Mai clară e poziţia celor care sunt prezenţi pe pagina respectivă a *Dimineţii*, dar

---

[93] N. Iorga, "O neîngăduită exploatare a mizeriei. Scrisoare către d. Mihail Sadoveanu", în *Neamul românesc*, 20 ianuarie 1937.

[94] Mihail Sadoveanu, "Învăţăminte", în *Adevărul*, 21 ianuarie 1937; "Câteva mici observaţii", în *Adevărul*, 24 ianuarie 1937; "Mic bilanţ", în *Adevărul*, 5 februarie 1937.

rămân în afara protestului colectiv. Brătescu-Voineşti dă un soi de comunicat, semnat şi de scriitorul I.A. Bassarabescu, în care îşi exprimă convingerea că Sadoveanu nu putea să ignore faptul că, apucând-o pe un anume drum, "se expunea la duşmănii şi neplăceri"; perfid, îl consolează: "În privinţa arderii cărţilor sale, în locul său nu m-aş simţi deloc îngrijorat, căci aş fi încredinţat că această ardere nu le consumă deloc valoarea." Cezar Petrescu trimite o lungă scrisoare în care protestează împotriva arderii cărţilor, îşi exprimă admiraţia fără rezerve faţă de scriitorul Sadoveanu, dar se disociază net de orientarea acestuia în presă: "Sunt departe de principiile democrate, umanitariste, pentru care militează zilnic gazetele conduse de Mihail Sadoveanu. Foarte departe. La capătul opus." În sfârşit, şi poetul Ion Pillat îşi exprimă admiraţia pentru operă, disociindu-se la rându-i de activitatea politică a celui în cauză. Şi încă o remarcă: colegii de Academie ai lui Sadoveanu nu s-au înghesuit să semneze protestul; singurul care a făcut-o a fost Rădulescu-Motru.[95]

În paralel, se declanşează şi ofensiva împotriva "literaturii noi". Şeful de orchestră e, în această privinţă, N. Iorga, prin *Neamul românesc* şi îndeosebi prin *Cuget clar*, revista literară pe care o conduce. Iată ce scrie în iulie 1936: "... anarhia s-a înstăpânit pe literele româneşti şi de pe urma ei s-a ivit curentul de flecăreală cu vorbe mari, de exhibiţii de monstruozităţi, de apeluri la apetiturile bestiale, care, sub o critică de lovinesciană neînţelegere şi interesată toleranţă, ne-a dat era care merită să fie pecetluită în frunte cu fierul roşu: «Arghezi»". După Iorga, deriva e gravă, nu doar în sens pur literar, ci ţinând seama de consecinţe: "sănătatea morală a neamului meu e în joc".[96] Arghezi şi Lovinescu, poetul modernist şi criticul modernist, sunt cele două ţinte predilecte. Nu sunt uitate nici alte nume, îndeosebi evreieşti, precum "pornograful Felix Aderca". Preţuiţi, în schimb, Brătescu-Voineşti şi A.C. Cuza. Ultimul poate pentru a oferi o mostră de poezie de bună calitate pune în versuri acuzele lui N. Iorga, denunţându-i pe "barbarii de azi, cei cu scris otrăvit", cu precizarea: "În cârd cu barbarii, priveşte să vezi / Că vin mercenari: Lovineşti şi Arghezi."[97]

Iorga e un tradiţionalist, care nu agreează experimentele modernizatoare: nimic de zis, era gustul lui, era ideea lui despre literatură şi despre funcţia ei socială. Brătescu-Voineşti se dovedeşte însă penibil. Autor exclusiv de povestiri cu respiraţie scurtă şi vag melodramatice, avusese momentul lui de notorietate, care îl propulsase la Academie, precum şi în manualele şcolare. Acum era cu totul în afara jocului şi, evident, plin de resentimente. Aşa că ajunge să aţâţe, folosindu-se şi de poziţia sa academică, împotriva literaturii "imorale":

[95] "Un protest al intelectualilor", în *Dimineaţa*, 1 aprilie 1937.
[96] *Cuget clar* (articol fără titlu), 15 iulie 1936.
[97] A.C. Cuza, "Barbarii", în *Cuget clar*, 4 noiembrie 1936.

adevărată delaţiune, cu nume de autori şi titluri de cărţi. Se ajunge la arestări şi la condamnări. Geo Bogza face cunoştinţă cu închisoarea (din fericire, doar pentru câteva zile) pentru *Poemul invectivă*, volum de versuri presărat, ce e drept, cu imagini sexuale frapante, iar H. Bonciu, specializat la rându-i într-o proză erotică îndrăzneaţă, se alege şi el cu o scurtă condamnare.

La iniţiativa lui Pompiliu Constantinescu, criticul de la *Vremea* (dar deja în dezacord cu noua tendinţă a acestei reviste), se constituie, în octombrie 1936, o "grupare a criticilor literari", prezidată de Perpessicius, şi din care, pe lângă cei doi, mai fac parte Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Octav Şuluţiu, Mihail Sebastian şi Ion Biberi. Scopul este: "Libertate literaturii !" În legătură cu această asociaţie, deşi oarecum contrariat că nu fusese contactat de mai tinerii lui confraţi, Lovinescu declară răspicat: "Fac critică de peste treizeci de ani, dar niciodată nu mi s-a părut că trăim sub o teroare artistică mai apăsătoare; sub pretextul moralităţii sau al naţionalismului, scriitorii mari sau numai de talent sunt prigoniţi în existenţa lor morală sau numai materială. Psihoză de război."[98]

Caracteristică pentru echivocul omului este reacţia lui Sadoveanu, răspunzând la "provocarea" lui Iorga. Publicat în *Neamul românesc*, răspunsul lui ar fi şi pentru libertate, în spiritul *Adevărului*, şi pentru moralitate, în spiritul lui Iorga. Iată textul: "Cred ca şi profesorul Iorga. În lupta pe care o duce împotriva rătăcirii şi trivialului sunt categoric lângă dânsul. Nu înţeleg cenzurarea literaturii şi împotriva ei aş protesta oricând. Nu pot admite însă rătăcirea unora, dispreţul altora pentru tot ce e frumos, nobil şi înălţător în inspiraţia scriitorului. În tot ce am scris nu se va găsi o pagină indecentă sau scabroasă."[99]

Nu scapă însă Sadoveanu chiar atât de ieftin. Îi scrie Iorga: "La Academie mi-ai spus că ai venit la *Adevărul* ca să faci rânduială românească. Am crezut. Au urmat toate interviurile arghezienilor şi moderniştilor, ceea ce nu înseamnă această rânduială. A urmat reclama tuturor celor cari au legături care nu sunt deloc româneşti..."[100] Cam greu pentru Sadoveanu să fie şi cu unii, şi cu alţii!

O anchetă privitoare la libertatea creaţiei artistice a apărut în paginile revistei *Azi*. Răspunsurile fiind precedate de două eseuri - "mărturisiri" ale principalilor incriminaţi: Geo Bogza şi H. Bonciu. Sunt 19 luări de poziţie, toate în favoarea libertăţii de creaţie, aparţinând altminteri unor persoane cu fond cultural şi orientări ideologice diferite: E. Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Victor Eftimiu, C. Ardeleanu, Al. A. Philippide, Şerban Cioculescu, Tudor Teodorescu-

---

[98] "Libertate literaturii", în *Adevărul*, 9 ianuarie 1937.
[99] *Neamul românesc* (fără titlu), 1 ianuarie 1937.
[100] "O scrisoare a d-lui prof. N. Iorga. Un răspuns al d-lui Mihail Sadoveanu", în *Adevărul*, 2 martie 1937.

Branişte, Ghiţă Ionescu, Th. Pallady, N.D. Cocea, D. Trost, Dan Petraşincu, Emil Gulian, M.H. Maxy, Ştefan Roll, Lucian Boz, Lascăr Sebastian, A. Munte, Matei Socor. Sunt printre ei unii care cochetează cu stânga, gen Victor Eftimiu, alţii autentic de stânga, precum Teodorescu Branişte sau N.D. Cocea, comunizanţi, ca viitorul politolog britanic Ghiţă Ionescu, sau comunişti sadea, aşa cum e compozitorul Matei Socor. Democraţi, fără înclinări sensibile nici spre stânga, nici spre dreapta: E. Lovinescu, Şerban Cioculescu... La întrebarea: "Credeţi că adevărul creaţiei artistice poate fi limitat în cadrele unei concepţii etice prestabilite?", Cioculescu răspunde net: "În statul liberal de astăzi, nu. În statul totalitar, fascist sau comunist, da." E de presupus că nu tuturor celor prezenţi în rubrică le va fi plăcut aşezarea pe acelaşi plan a fascismului şi comunismului. Şase dintre respondenţi sunt evrei, aproape o treime, cărora li se adaugă şi H. Bonciu.[101]

Vrând-nevrând, revenim la evrei, odată ce acuza frecventă  mai discretă la Iorga, vehementă la Brătescu-Voineşti, la N. Davidescu, la N. Roşu -  ajunsese aceea a "iudaizării" literaturii româneşti. Faţă de perioada dinaintea Primului Război Mondial, când răsărea ici şi colo câte un scriitor evreu, acum, în anii '30, numărul scriitorilor evrei devine semnificativ, chiar dacă ponderea lor nu o atinge pe aceea a jurnaliştilor, iar reputaţia celor mai bine plasaţi e încă departe de culmile recunoscute ale literaturii române. Sunt printre ei şi pictori şi graficieni tot mai prezenţi în viaţa artistică. Unii autori abordează teme specifice ale mahalalelor evreieşti, precum I. Peltz sau Ion Călugăru, însă rolul lor esenţial stă într-o mare disponibilitate în sensul tuturor tendinţelor novatoare. Se află printre animatorii avangardei literare şi artistice, începând cu faimosul Tristan Tzara, inventatorul dadaismului, apoi Saşa Pană, Ilarie Voronca, ca şi pictorii şi graficienii Victor Brauner, Marcel Iancu, M.H. Maxy, Jules Perahim. Alţii explorează, într-o manieră care a putut să pară ostentativă sau scandaloasă, teritoriul erotic: F. Aderca, H. Bonciu, sau stările maladive: Marcel Blecher (acesta din urmă, puţin apreciat în timpul vieţii, e socotit astăzi de critică un mare romancier). În cazul celor mai mulţi, inovaţia literară şi artistică se asociază cu atitudini de stânga accentuate, inclusiv aderare la comunism. Destule argumente pentru ca tabăra naţionalistă şi tradiţionalistă să îi acuze de o acţiune dizolvantă asupra spiritului public.

Ziarele şi revistele se polarizează, unele mai aproape de zona *Universului*, altele - totuşi, mai puţine - de *Adevărul-Dimineaţa*. După acestea, în poziţia următoare ca tiraj şi impact la public este *Curentul*, care beneficiază de reputaţia - cam sulfuroasă  de jurnalist a directorului său Pamfil Şeicaru. *Curentul* e nu mai puţin la dreapta ca *Universul*. Ajunge să răsfoim câteva numere, să zicem din decembrie

[101] *Azi*, nr. 29, iunie-august 1937, "Arta şi pornografia".

1936. Un articol apreciază expulzarea din Germania a câteva zeci de intelectuali (printre care şi Thomas Mann), cu argumentul - evident utilizabil şi în cazul României: "Domnul are talent şi înjură ţara?... Talentul domnului nu interesează." E reprodus şi un atac - la Cameră - al lui Şeicaru la adresa Rusiei, ţară cu care România n-ar avea cum să se alieze. Apoi, un articol al lui Nicolae Roşu; odată ce e scris de Roşu, ştim cam ce cuprinde şi fără a-l citi. Mai încolo, Şeicaru îl deplânge pe Sadoveanu, "victimă naivă" a francmasoneriei. Şi, în sfârşit, nu e uitat nici "Franco, salvatorul Spaniei".[102] Spania rămâne un revelator. Oricare ar fi distanţa dintre el şi mişcarea legionară, Iorga îi omagiază în *Neamul românesc* pe cei "doi băieţi viteji", Moţa şi Marin, căzuţi pe pământ iberic: "Luptând pentru credinţa lor creştină şi pentru cinstea poporului lor, pentru ce este etern, scump şi curat în latinitatea nebolşevizată, doi tineri români, doi băieţi viteji, Moţa şi Marin, au căzut înaintea Madridului apărat de Roşii."[103]

În direcţia cealaltă, şi chiar mai la stânga decât *Adevărul*, se situează cotidianul *Lumea românească*, apărut în iunie 1937 (şi până în februarie 1939), sub conducerea lui Zaharia Stancu. Printre redactori: Anton Dumitriu, Mihai Pop, G. Bogza, G. Macovescu... Geo Bogza se remarcă prin corespondenţe privitoare la războiul din Spania; în această privinţă, atitudinea ziarului e net prorepublicană. În toamna anului 1937, dezlănţuie o violentă şi prelungită campanie de presă împotriva lui Stelian Popescu. Evantaiul colaborărilor merge spre centru până la Şerban Cioculescu şi spre stânga până la... partidul comunist. Siguranţa a întocmit un dosar consistent al raporturilor dintre redacţia ziarului şi conducerea comunistă; s-au manifestat neînţelegeri, în toamna anului 1937, când ziarul a preferat să susţină în alegeri Partidul Ţărănesc Radical al lui Grigore Iunian, în locul unei alianţe mai largi, de tip "front popular'', cu Partidul Naţional Ţărănesc, cum ar fi preferat comuniştii, însă chiar tensiunile dovedeau existenţa unei destul de strânse conlucrări; în disputa din interiorul partidului privind atitudinea de luat faţă de ziar, cei care i-au luat apărarea au subliniat că e "singurul ziar care publică articole ale comuniştilor" şi că, "în genere, directorii acestui ziar au acceptat sugestiile comuniştilor pentru o îndrumare antifascistă a ziarului".[104]

E interesant de constatat cum destui intelectuali, unii cu vederi de dreapta moderate, alţii de "centru", alţii de stânga, chiar până aproape de comunişti, se îndreaptă spre Partidul Naţional Ţărănesc. E şi

[102] *Curentul*, diverse articole din 6 decembrie, 10 decembrie, 23 decembrie şi 25 decembrie 1936.
[103] N. Iorga, "Doi băieţi viteji", în *Neamul românesc*, 19 ianuarie 1937.
[104] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, rola 885, cadrul 861 şi următoarele. Pentru o incursiune în paginile ziarului, vezi şi culegerea: Mihai Pop, *Vreau şi eu să fiu revizuit. Publicistica din anii 1937-1940*, antologie de Zoltán Rostás, Paideia, Bucureşti, 2010.

urmarea caracterului "eclectic" al acestui partid, care nu are o doctrină unitară, împărţit în tot felul de facţiuni, şi în principal cu distincţia care se menţine, între "naţionalii" transilvăneni, mai naţionalişti şi mai conservatori, şi ţărăniştii din vechiul Regat, orientaţi mai spre stânga, unii dintre ei înclinând spre o destul de nebuloasă democraţie şi economie ţărănească. La nivelul liderilor, Ion Mihalache practică un soi de populism ţărănesc, în timp ce Vaida-Voevod, insistând pe logica naţionalistă, ajunge să părăsească partidul. Cât despre Iuliu Maniu, el nu prea are preocupări ideologice, ci doar rafinamente tactice. Dată fiind imposibilitatea legală a Partidului Comunist de a activa la lumina zilei, precum şi slăbiciunea politică nu numai a comuniştilor, ci şi a social-democraţilor, naţional-ţărăniştii şi-au ataşat o întreagă zonă de stânga, care ar fi avut mai curând vocaţia - în alte condiţii - să se împartă între socialişti şi comunişti. În preajma alegerilor din 1937, comuniştii au curtat intens PNŢ-ul, însă acesta - încă o dovadă de inconsistenţă ideologică sau de prevalare a tacticii asupra ideologiei - a preferat un "pact de neagresiune" cu Garda de Fier. În contextul aceleiaşi campanii electorale, *Adevărul* şi *Dimineaţa* au susţinut activ partidul lui Maniu şi Mihalache; sensibilităţile ideologice nu erau chiar comune (linia de mij loc la grupul din Sărindar ar fi fost mai curând social-democraţia), însă un vot pentru PNŢ apărea ca singurul vot util pentru democraţie.

Dacă ar fi să schiţăm o tipologie a orientărilor politice în rândul intelectualilor, am zice - fireşte, cu destulă aproximaţie - că cei ceva mai avansaţi în vârstă şi mai bine situaţi în ierarhia socială şi culturală au atitudini în genere mai moderate şi înclinând mai mult spre dreapta decât spre stânga. Cei tineri şi aşezaţi mai spre margine în spectrul socio-cultural sunt tentaţi de soluţii mai radicale, fie de extremă dreaptă, fie de extremă stângă. Chiar dacă n-are rost să procedăm la o numărătoare (fiindcă valoarea şi notorietatea, ca şi intensitatea convingerilor, diferă de la o persoană la alta), impresia de ansamblu rămâne că nu sunt mai puţini tineri intelectuali - dintre cei cu oarecare vizibilitate publică - tentaţi de comunism decât de legionarism.

La extrema dreaptă, ce e drept, apar câteva nume cu mai multă greutate, în epocă, precum şi în posteritate, începând cu Mircea Eliade, Emil Cioran şi Constantin Noica, toţi trei aderând la un moment dat la legionarism; fără a fi legionari, nu sunt departe de convingerile lor nici Mircea Vulcănescu sau Petre Ţuţea. Să-i mai amintim, tot din grupul aderenţilor la Legiune, pe filozofii Dumitru Amzăr şi Vasile Băncilă, pe antropologul Ernest Bernea, pe sociologul Traian Herseni, pe poeţii Radu Gyr, Dan Botta, Horia Stamatu, pe fraţii Haig şi Arşavir Acterian şi, desigur, pe Mihail Polihroniade şi pe Alexandru Cristian Tell... O incontestabilă concentrare de valori intelectuale.

Când e vorba, la extrema cealaltă, de comunişti, lucrurile se complică oarecum prin faptul că, partidul aflându-se în clandestinitate, primirile în rândurile sale se consumau prin simple comunicări verbale, fără ceremonie, fără carnete de membru...[105] Aşa că e greu de spus cu exactitate cine a fost membru de partid cu adevărat şi cine a fost... mai puţin. Mai mult decât înscrierea formală, contează convingerile şi atitudinea, aşa că e mai util să-i punem la un loc pe comuniştii "cu acte în regulă" şi pe simpatizanţi. Aşa a procedat şi Siguranţa, deschizând numeroase dosare celor suspectaţi de agitaţie comunistă. Sunt printre ei puţini intelectuali de oarecare notorietate trecuţi de prima tinereţe, precum Petre Constantinescu-Iaşi, istoric, profesor la Universitatea din Iaşi (de fapt la sucursala acesteia, Facultatea de Teologie din Chişinău), exclus din învăţământ şi supus unui proces politic tocmai pe motive de comunism, sau Ilie Cristea, profesor la liceul”Andrei Şaguna" din Braşov. Ceva mai tânăr, Lucreţiu Pătrăşcanu, unul dintre liderii partidului. Şi, apoi, lungul şir al tinerilor intelectuali, comunişti sau simpatizanţi: Alexandru Sahia, scriitor şi jurnalist, autorul cărţii *URSS azi*, cu destinul retezat de o moarte timpurie; Gheorghe Dinu (Ştefan Roll), şi el scriitor şi jurnalist, ca şi simpatizanţii comunişti Geo Bogza, Miron Radu Paraschivescu, Eugen Jebeleanu; ziaristul George Macovescu; publicistul George Ivaşcu; Teodor Bugnariu, asistent la Litere la Cluj, apoi, eliminat din rândul universitarilor, profesor secundar; Mihai Beniuc, şi el asistent la Cluj, la Psihologie, mai cunoscut ca poet; Grigore Preoteasa, Miron Constantinescu, Gogu Rădulescu, intraţi din studenţie în mişcarea comunistă şi care în regimul comunist vor ocupa funcţii importante; să nu-i uităm nici pe Petre Pandrea, Ghiţă Ionescu, Atanase Joja; şi, bineînţeles, intelectualii comunişti de origine evreiască: scriitorii Ion Călugăru şi Saşa Pană, apoi Herbert (Belu) Zilber, Matei Socor, Sorin Toma, Nicolae Moraru, Mihail Roller...[106] Mulţi dintre cei înşiraţi sunt prea puţin vizibili în anii '30, dar numai peste câţiva ani vor recupera cu prisosinţă cât nici ei n-ar fi visat!

Lista aceasta – incompletă - oferă premise pentru o concluzie mai echilibrată decât sunt tezele opuse fie ale unui partid comunist omniprezent în mişcarea democratică şi antifascistă, fie ale unui partid cu totul marginal şi cu un număr infim de aderenţi. Nu sunt poate foarte mulţi şi nici aşezaţi foarte sus în ierarhia culturală, dar nici chiar

---

[105] Vezi, cu privire la această chestiune, şi consideraţiile lui Stelian Tănase, "Zece note despre avangardă", în *Avangarda românească în arhivele Siguranţei*, Polirom, Iaşi, 2008, p. 35.

[106] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, câteva dosare întocmite de Siguranţă, cu titlu de exemplu: Tudor Bugnariu (rola 502), Alexandru Sahia (517), Atanase Joja (636), G. Bogza (640), M. Beniuc (682), Mihail Roller (851), Matei Socor (896), G. Ivaşcu (908), E. Jebeleanu (917), G. Macovescu (986), Grigore Preoteasa (1008), Herbert Zilber (1206), Sorin Toma (1212).

atât de puţini şi de neglijabili tinerii intelectuali militanţi sau simpatizanţi seduşi de promisiunile unei ere noi, şi dacă partidul nu s-ar fi aflat în ilegalitate, e de presupus că numărul lor ar fi sporit, şi vocea li s-ar fi auzit mai distinct. Aşa, sunt limitaţi la o propagandă "acoperită", mai curând anticapitalistă şi antifascistă decât comunistă sadea. Siguranţa, oricum, lua lucrurile în serios. E semnificativă, astfel, îngrijorarea cu care urmăreşte succesul cărţii *URSS azi*, apărută în trei ediţii, în 1935-1936. Scrisă atrăgător - preciza un raport al poliţiei -, cu un preţ accesibil, "cartea se citeşte enorm, mai ales de tineret, şi produce în rândurile lui primul moment psihologic al apropierii de URSS".[107] Sunt nenumărate informările şi rapoartele care vorbesc, în cazul intelectualilor menţionaţi, de propagandă comunistă camuflată, sub pretext de apărare a drepturilor democratice sau de luptă împotriva fascismului.

Iată-l pe un anume Mihail R. Rollea, autor, în 1937, al unui mic volum intitulat *Din istoria drepturilor omului*. E un istoric al activităţii desfăşurate de "Liga drepturilor omului", între 1923 şi 1929, scris "În memoria luptătorului pentru libertate şi pace C.G. Costa-Foru", iniţiatorul acestei asociaţii. C. Rădulescu-Motru a acceptat ca o scrisoare a sa de adeziune, adresată în 1923 lui Costa-Foru, să fie publicată ca prefaţă a volumului. Textul se prezintă cât se poate de democratic, în sensul "liberal" al termenului: "apărarea libertăţii de conştiinţă"; "restabilirea dreptului de opinie... este o chestiune de civilizaţie pentru ţara noastră". Şi, totuşi, Siguranţa nu pare convinsă de democratismul pur al autorului, pe care îl ştie a fi comunist.[108] Se pare că nu greşea prea tare. Câţiva ani mai târziu, Mihail R. Rollea a devenit Mihail Roller, "micul dictator" al istoriografiei comuniste româneşti. Luându-se cu alte treburi, e poate scuzabil că a neglijat să mai apere "dreptul de opinie".

O scurtă revenire acum la extrema dreaptă, pentru un caz care merită o încercare de lămurire, date fiind reverberaţiile recente şi dimensiunea internaţională căpătată: discuţia în jurul lui Mircea Eliade. Învinuirea de legionarism şi, implicit, şi mai ales, de antisemitism, l-au pus pe Eliade într-o penibilă încurcătură în ultimii ani ai vieţii şi i-au umbrit posteritatea. Adeziunea lui la Legiune este incontestabilă, şi nici nu mai are importanţă dacă şi când a devenit formal membru sau dacă s-a mulţumit să fie un admirator fără rezerve. Entuziasmul lui cunoaşte un *crescendo*, culminând în răspunsul la ancheta "De ce cred în biruinţa mişcării legionare", apărut în *Buna-Vestire* din 17 decembrie 1937. Departe de a conduce la crimă şi totalitarism, în viziunea lui Eliade legionarismul însemna *dragoste* şi *libertate*, înălţare şi purificare

---

[107] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 517, cadrele 192-193.

[108] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 851 (dosarul M. Roller); Mihail R. Rollea, *Din istoria drepturilor omului*, Bucureşti, 1937.

spirituală. Indiferent cum vedem lucrurile astăzi - şi ele sunt întotdeauna mai complexe decât par la prima vedere -, corect este să luăm în seamă nu numai istoria pe care o ştim, ci şi istoria în care credea, cu naivitate, Mircea Eliade (aceeaşi problemă, în extrema cealaltă, a intelectualilor comunişti: o teribilă naivitate istorică). Referirea la evrei e explicită, aşezată de altfel într-un ansamblu de factori consideraţi a avea o influenţă nefastă asupra destinului naţional: "Poate neamul românesc să-şi sfârşească viaţa în cea mai tristă descompunere pe care-ar cunoaşte-o istoria, surpat de mizerie şi sifilis, cotropit de evrei şi sfârtecat de străini, demoralizat, trădat, vândut pentru câteva sute de milioane de lei?"[109] A fost Eliade antisemit? După un asemenea pasaj - şi mai sunt câteva de factură asemănătoare în alte articole - greu de spus că nu. Lucrurile sunt totuşi mai complicate. În galeria antisemiţilor români, el se aşază probabil printre cei mai puţin antisemiţi. Şi – paradoxal - se manifestă şi ca filosemit. Ţinuse să precizeze nu cu mult timp înainte că nu trebuie confundat "naţionalismul cu fascismul şi românismul cu antisemitismul".[110] La mai puţin de doi ani după textul din *Buna-Vestire*, publică un eseu elogios la adresa lui Moses Gaster, eruditul evreu care tocmai încetase din viaţă, un patriot evreu şi un universalist totodată (modelul pe care îşi propune să-l urmeze însuşi Eliade, ca patriot român): "asemenea oricărui mare patriot, savantul acesta ajunsese să iubească foarte multe neamuri, tocmai pentru că învăţase de tânăr să-şi iubească neamul său". Aidoma altui savant, orientalistul Sylvain Levi, a cărui energie şi devotament puse în slujba conaţionalilor săi "pot sluji de exemplu oricărui cărturar conştient de destinul neamului său".[111] Despre calităţile evreilor, s-a pronunţat Eliade, admirativ, şi în alte rânduri. Astfel, în "Piloţii orbi", articol în care neliniştea în faţa "primatului" economic evreiesc se combina cu respectul acordat însuşirilor lor: "Evreii luptă din răsputeri să-şi menţină deocamdată poziţiile, în aşteptarea unor viitoare ofensive - şi, în ceea ce mă priveşte, eu le înţeleg lupta şi le admir vitalitatea, tenacitatea, geniul."[112] De-a lungul vieţii, Eliade a avut nenumărate şi strânse relaţii cu evrei, de la prietenii din tinereţe Ionel Jianu (viitorul critic de artă) şi Mihail Sebastian până la atâţia colaboratori şi discipoli pe care atunci, târziu, i-au uimit dezvăluirile privitoare la angajamentul legionar din anii '30. Nu acesta era Mircea Eliade pe care-l cunoşteau. Ar fi stupid să ne închipuim că prin apropierea de evrei căuta să-şi disimuleze pulsaţiile antisemite. A fost sincer în aceste legături, doar că

---

[109] "«De ce cred în biruinţa mişcării legionare». Răspunsul domnului Mircea Eliade", în *Buna-Vestire*, 17 decembrie 1937.
[110] Mircea Eliade, "Românismul d-lui Rădulescu-Motru", în *Vremea*, 7 iulie 1935.
[111] Mircea Eliade, "Moartea doctorului Gaster", în *Revista Fundaţiilor Regale*, 5/1939, pp. 395-399.
[112] Mircea Eliade, "Piloţii orbi", în *Vremea*, 19 septembrie 1937.

spre sfârşitul anilor '30 convingerea lui (şi nu doar a lui) era că românii trebuie să se emanicipeze de sub străinii care-i împiedicau să-şi împlinească menirea în lume. În mod ciudat pentru o privire actuală, respectul pentru evrei se combină, din motive de românism, cu dorinţa ca evreii să-i lase pe români în pace! Dacă e antisemitism - şi e într-un sens -, se cade a fi precizat ce fel de antisemitism este. Nu e un antisemitism "primar", fundamental, ci derivat şi conjunctural. Mai târziu, în toiul scandalului, când Ioan Petru Culianu îl îndemna să se explice, Eliade i-a replicat că, după Auschwitz, o asemenea explicaţie nu mai poate fi înţeleasă.[113] A rămas cu sentimentul - parţial justificat - al unei neînţelegeri şi al unei nedreptăţi.

Un alt caz nu mai puţin celebru este Eugen Ionescu, omul care, spre deosebire de Eliade, nu s-a "molipsit". În *Rinocerii*, a înfăţişat procesul de "rinocerizare", adică mutaţia care a transformat într-un soi de monştri nişte oameni aparent normali. Doar că piesa aceasta nu e din 1936 sau 1937, ci din 1960. Ar fi fost interesant ca Ionescu să o scrie în România, la timpul potrivit, şi nu în Franţa, când totul devenise istorie. Or, atunci când confiuntarea pe scena românească se accentuează, Ionescu nu spune mai nimic. Erau ziare şi reviste, erau jurnalişti, care îi atacau din răsputeri pe "rinoceri". Nu şi Ionescu. Îl întâlnim în anii încleştării la *Facla* (în 1935-1937), revistă de stânga, dar cu eseuri pe teme strict literare, fără ascuţiş ideologic. Dar îşi continuă şi colaborarea la *Vremea*, până în primele luni ale anului 1938; or, e momentul când *Vremea* devenise de-a dreptul legionară; evident, Ionescu nu cântă în strună "rinocerilor" de la *Vremea*, dar ne gândim că dezgustul faţă de acest soi de jivine ar fi trebuit să-l împiedice de a mai scrie acolo. De ce nu publică articole de atitudine în *Adevărul* sau *Dimineaţa*? "Refugiat" la Paris, trimite din capitala Franţei, o serie de corespondenţe, apărute în *Viaţa românească*, între decembrie 1938 şi februarie 1940. E în ele şi ceva ideologie, dar destul de confuză. Ionescu nu acceptă nici nazismul, nici comunismul, simpatizează evident cu Franţa în faţa Germaniei, dar condamnă şi capitalismul liberal (care, aşa criticabil cum era, rămânea totuşi soluţia salvatoare).[114] Evident, viitorul dramaturg este un democrat, cu înclinaţii spre stânga. Ce-l împiedică să o spună răspicat? Răspunsul stă într-un singur cuvânt: *frica*. Ionescu e curajos când se războieşte cu oamenii de litere, dar deloc atunci când are în faţă curente sau structuri care - crede el - ar putea să-l zdrobească. După mamă, era evreu; asta îl complexa, îl nelinişteа, şi a făcut tot ce-a ţinut de el ca să-şi încurce cât mai tare problema originilor. Mărturia lui Mihail

---

[113] Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, *op. cit*., p. 628.

[114] Articolele lui Eugen Ionescu, din perioada sa românească, sunt adunate sub titlul *Război cu toată lumea*, ediţie îngrijită de Mariana Vartic şi Aurel Sasu, 2 vol., Humanitas, Bucureşti, 1992.

Sebastian: "Eugen Ionescu [...] se porneşte deodată să-mi vorbească despre mama lui. Că e evreică, ştiam de mult, din auzite - dar era, între noi doi, o chestiune închisă. Ameţit de băutură, băiatul se porneşte «să spună tot», cu nu ştiu ce răsuflare care îl uşurează, ca şi cum l-ar fi apăsat, ca şi cum s-ar fi înăbuşit. [...] Eugen Ionescu, care vine uneori la mine, se zbate să plece cât mai repede din ţară, să fugă. Aceeaşi panică, aceeaşi alarmă, aceeaşi grabă de a fugi cât mai repede din ţară, ca să fie la adăpost, ca şi la Cioran. [...] Eugen Ionescu, venit din nou ieri dimineaţa la mine, disperat, fugărit, obsedat, neputând suporta gândul că poate îl vor da afară din învăţământ..."[115] Însemnările acestea sunt, ce e drept, dintr-o perioadă mai delicată, aceea a dictaturii legionare sau antonesciene şi a legislaţiei antisemite, însă reacţia lui Ionescu rămâne caracteristică pentru o stare de permanentă fragilitate (şi cu atât mai mult ţinând seama de faptul că n-a fost deloc persecutat, s-ar zice, dimpotrivă!). În scrierile lui ulterioare, Ionescu avea să se răzbune şi pentru propria laşitate.

[115] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 287, 303 şi 317 (însemnările din 8 ianuarie, 10 februarie şi 26 martie 1941).

## III. Profesori şi academicieni

Nivelul superior al elitei intelectuale - în sensul ierarhiei oficializate - îl reprezintă corpul profesorilor universitari şi, încă mai selectiv, Academia Română.

Universităţile în perioada interbelică sunt în număr de patru: la Bucureşti, Iaşi, Cluj şi Cernăuţi. Li se adaugă şi alte instituţii cu rang universitar. Şcoli politehnice la Bucureşti şi Timişoara, precum şi - începând din 1937 - la Iaşi. Academii de înalte studii comerciale şi industriale, ca şi Academii de înalte studii agronomice, la Bucureşti şi la Cluj. O Academie de Arhitectură la Bucureşti, tot aici un Institut Superior de Educaţie Fizică, două Academii de Arte Frumoase la Iaşi şi la Bucureşti, de asemenea Academii de Muzică şi Artă Dramatică la Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Cernăuţi. În ce priveşte personalul, statistica pentru anul universitar 1934-1935 dă un număr de 1770 universitari de toate gradele. Cei mai mulţi sunt în universităţile propriu-zise. Astfel, Universitatea din Bucureşti avea 173 de profesori şi 83 de conferenţiari (spre comparaţie, Politehnica din Bucureşti: 43 de profesori şi 30 de conferenţiari); Universitatea din Iaşi, 113 profesori şi 50 de conferenţiari; Universitatea din Cluj, 83 de profesori şi 18 conferenţiari; Universitatea din Cernăuţi, 61 de profesori şi 13 conferenţiari.[116]

Două trăsături ale corpului universitar sar în ochi: e foarte masculin şi foarte românesc (în accepţia etnică a termenului).

Studente sunt destul de multe, deşi mai puţine decât băieţii (îi depăşesc pe aceştia la Litere, se află cam la egalitate la Ştiinţe, dar rămân în urma lor la Drept şi la Medicină şi îndeosebi la Teologie). În anul universitar 1939/1940 sunt înscrişi la Universitatea din Bucureşti 8011 băieţi şi 3278 de fete; aşadar, numărul studentelor se apropie de 30%. Categoria profesorilor e însă foarte departe de o asemenea proporţie. Asistente mai apar, deşi nu prea multe (în principal la Medicină şi la Ştiinţe, unde conduc lucrări de laborator). Profesoare sau conferenţiare sunt însă o raritate. Nici o profesoară, nici o conferenţiară la Universitatea din Bucureşti, potrivit *Anuarului* pe anul 1939/1940. La Cluj, nici o profesoară, şi o singură conferenţiară: chimista Raluca Ripan (va ajunge profesoară în 1942). Cel mai bine stă Universitatea din Iaşi (nici nu era greu să stea mai bine!); sunt aici două profesoare: Vera Myller, la Ştiinţe, şi Elena Puşcariu, la Medicină, precum şi o conferenţiară (Ruxandra Râşcanu, la Ştiinţe).[117] Vera Myller e o figură

[116] Date extrase din cartea lui I. Simionescu, *Ţara noastră*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1938, pp. 459-460.

[117] Informaţii preluate în principal din *Anuarul Universităţii din Bucureşti, 1939-1940*, Bucureşti, 1941; *Universitatea Mihăileană Iaşi. Anuarul Universităţii pe anul academic 1938/1939*, Iaşi, 1942; *Universitatea "Regele Ferdinand" din*

simbolică pentru începuturile emancipării universitare a femeilor. Rusoaică de origine, matematiciană ca formaţie, s-a căsătorit cu matematicianul român Alexandru Myller, profesor de geometrie analitică la Universitatea din Iaşi (din 1910), devenind ea însăşi conferenţiară a aceleiaşi universităţi. În 1918, Facultatea de Ştiinţe a recomandat-o pentru a ocupa postul de profesor la Catedra de teoria funcţiilor. A urmat o vie controversă, cu argumente pro şi contra. Putea o femeie să fie profesor? O comisie numită de Simion Mehedinţi, pe atunci ministru al Instrucţiunii publice, a dat un verdict negativ, cu următoarea încheiere: "oricât ar fi de evidente meritele unei femei şi oricât ar poseda cunoştinţele necesare care să o arate aptă de a ocupa o catedră universitară, în starea actuală a legislaţiei române [...] nu poate fi numită şi nu poate funcţiona ca profesor universitar". Totul se lovea de faptul că femeile nu aveau drept de vot, iar profesorii universităţii alegeau un senator pentru Senatul României; însemna, pe cale de consecinţă, că un profesor trebuia să aibă şi drept de vot, să fie, aşadar, în mod obligatoriu bărbat! Până la urmă, s-a trecut şi peste această piedică, şi, la 16 noiembrie 1918, regele Ferdinand semnează decretul de numire a Verei Myller la Catedra de algebră superioară şi teoria funcţiilor.[118] Aşa a ajuns o rusoaică cea dintâi - şi, pentru ani de zile, singura - profesoară universitară din România.

Profesoară este şi Zoe Gheţu, titulara catedrei de engleză la Academia Comercială din Bucureşti; la Politehnica din Bucureşti, tot la engleză, ocupă un post de conferenţiar Alice Bădescu. Se mai întâlnesc profesoare în învăţământul superior de artă. Astfel, la Bucureşti, la Academia de Arte Frumoase, pictoriţa Cecilia Cuţescu-Storck, iar la Conservatorul de Muzică şi Artă dramatică, Alice Voinescu, titulară (din 1922) a Catedrei de estetică şi istorie a teatrului; la Conservator, sunt şi alte profesoare titulare, în funcţie de specializările artistice.

Universităţile reprezintă şi instrumente de românizare. În1919, cele două universităţi din Cluj şi din Cernăuţi, prima maghiară, cea de-a doua germană, au devenit ambele româneşti. Cu alţi profesori, evident, şi cu româna ca limbă exclusivă de studii. Studenţii rămân desigur de tot felul în ce priveşte originea etnică sau religia. La Cluj, în anii '30, studenţii maghiari oscilează în jur de 20%, iar germanii depăşesc în general 5%. Profesori maghiari sau germani sunt însă doar vreo doi, cei care predau limbile şi literaturile respective. De altfel, e de presupus că universitarii maghiari şi germani din vremea Austro-Ungariei nici nu prea ştiau româneşte. De remarcat că mulţi profesori de la Cluj sunt originari din Vechiul Regat, Transilvania, imediat după 1918, neputând să asigure din propriile resurse un personal românesc calificat în toate domeniile.

---

*Cluj. Anuarul 1936-1937*, Cluj, 1938.

[118] ANR-ANIC, Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor, 290/1918, ff. 131-135.

Studenţi evrei sunt mulţi. Aproximând statisticile pe perioada 1936-1938, ei apar cam în proporţie de 8% la Universitatea din Bucureşti (aproape 15% la Medicină), circa 10% la Cluj, şi spre 15% la Iaşi peste tot un procent sensibil mai mare decât cel pe care-l aveau în populaţia ţării. Însă universitari evrei sunt foarte puţini, şi cei care sunt ocupă în majoritate posturi inferioare, de asistenţi sau preparatori, îndeosebi la Medicină.[119] La Universitatea din Bucureşti, profesor titular este lingvistul Ioan Aurel Candrea, la Catedra de dialectologie şi folclor romanic, din 1927 şi până la pensionare, în octombrie 1938. Rămân câţiva conferenţiari: Tudor Vianu, la Catedra de estetică a Facultăţii de Litere, care, în ciuda prestigiului său profesional, a reuşit să devină profesor abia în 1944, şi alţii la Medicină (Max Popper, Anghel Radovici, Osias Kaufinann-Cosla şi Mauriciu Blumenthal). În total, socotind şi asistenţii şi preparatorii, vreo 20 de evrei la Universitatea din Bucureşti, dintre care 15 la Facultatea de Medicină. Nici un evreu în majoritatea celorlalte instituţii de învăţământ superior din Bucureşti, nici în Academia Comercială, nici la Agronomie, nici la Arhitectură, nici la Arte frumoase, nici la Muzică şi Artă dramatică, nici la Educaţie fizică. La Politehnică e însă un caz, în sfârşit chiar un profesor titular, şi foarte respectat: Ernest Abason, la Catedra de geometrie descriptivă şi cinematică.

Din Cluj, se raportează: nici un evreu la Ştiinţe, nici un evreu la Litere, nici un evreu la Drept, doar doi preparatori evrei (şi o dactilografă) la Facultatea de Medicină. Nici la Agronomia clujeană, nici la Academia comercială, nu e picior de evreu. La Politehnica din Timişoara, un singur evreu printre asistenţi. La Universitatea din Iaşi, Dreptul şi Literele n-au evrei; sunt doar trei evrei la Medicină, doi asistenţi şi un preparator, şi un asistent la Ştiinţe (la Ştiinţe, fusese profesor matematicianul Simion Sanielevici, până la pensionarea sa în 1938).

Aşa se prezenta situaţia în universităţile României în vara anului 1940, în ajunul intrării în vigoare a legislaţiei antisemite, care îi va înlătura practic pe toţi evreii. Cum se vede, erau puţini (mai mulţi la Bucureşti ca în celelalte centre), cu accesul aproape "interzis" la posturile superioare, oricum cu mult sub nivelul la care se aflau în viaţa intelectuală românească.

Identificarea apartenenţei politice a universitarilor este uşurată prin faptul că, odată cu instaurarea dictaturii regale, s-a cerut tuturor funcţionarilor publici, în februarie 1938, să declare dacă şi în ce partid au fost înscrişi.[120] Pe baza răspunsurilor date, rezultă că aproximativ jumătate dintre membrii corpului profesoral făcuseră parte dintr-un

---

[119] Comunicările privitoare la universitarii evrei trimise în vara anului 1940 de instituţiile de învăţământ superior, la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1011/1940 şi 1012/1940.

partid politic; procentul e considerabil şi dovedeşte că dacă în universitate se putea intra şi promova şi fără conexiuni politice, nici acestea nu erau de dispreţuit, fie prin sprijinul direct pe care-l putea da puterea, fie prin afilierea la un grup constituit pe motive de afinităţi personale, dar şi politice. La Iaşi, de pildă, nu strica să fii membru sau apropiat al cercului *Vieţii româneşti*, de sensibilitate ţărănistă. La Bucureşti, era mai bine să fii liberal. Potrivit unei statistici, circa 50% dintre profesori şi conferenţiarii universităţilor din Bucureşti şi din Iaşi fuseseră înscrişi într-un partid politic; procentul se ridică la aproape 60% la Universitatea din Cernăuţi şi la 63% la Universitatea din Cluj; este de doar 18% la Politehnica din Bucureşti, însă de 52% la Politehnica din Timişoara (se pare că instituţiile de învăţământ superior de peste munţi sunt mai politizate; poate deoarece, fiind recent înfiinţate sau reorganizate şi pornind de la zero, factorului politic i-a revenit un rol-cheie în numirile făcute - şi îndeosebi liberalilor, care au dominat guvernarea ţării în anii interbelici). Ca o trăsătură generală, extremele sunt puţin reprezentate la universitate, iar balanţa înclină spre dreapta. Liberalii - o dreaptă moderată - sunt de departe cei mai numeroşi, aproape de două ori mai mulţi decât ţărăniştii - pe care i-am situa la centru-stânga -, aflaţi pe locul al doilea (129 faţă de 71, la cele patru universităţi, plus cele două politehnici). O dreaptă mai accentuată e reprezentată, în diferite grade, de câteva formaţiuni: Partidul NaţionalCreştin (Goga-Cuza), cu 21 de universitari; Partidul Poporului al lui Alexandru Averescu, cu 14; Partidul Agrar al lui Constantin Argetoianu, cu 10; Partidul Naţionalist-Democrat al lui Nicolae Iorga, cu 12; Frontul Românesc al lui Alexandru VaidaVoevod, cu 10; şi, desigur, Totul pentru Ţară (Garda de Fier), cu 8 universitari declaraţi. La stânga ţărăniştilor, se află doar Partidul Ţărănesc Radical al lui Grigore Iunian, cu 5 profesori în total. Nimeni, fireşte, nu se declară comunist, curiozitatea stă în faptul că nici măcar vreun social-democrat nu apare printre universitari.

Contrastul cel mai caracteristic se manifestă între universităţile din Bucureşti şi din Iaşi. La Universitatea din Bucureşti, liberalii reprezintă 25% din total (jumătate din numărul celor înscrişi în partide), în timp ce ţărănişti sunt doar 10%. La Iaşi, cele două orientări se află la egalitate: 20% pentru fiecare (cu un vârf pentru ţărănişti la Facultatea de Ştiinţe, unde sunt 11 faţă de 6 liberali, şi cu cota mai scăzută la Medicină, unde liberalii îi întrec cu 9 la 5). La Litere, la Bucureşti, sunt doar doi ţărănişti: C. Rădulescu-Motru şi D. Gusti, aproape pierduţi printre 12

---

[120] Cele ce urmează se bazează în mare măsură pe lucrarea Mariei Someşan, *Universitate şi politică. în deceniile 4-6 ale secolului XX: Episoade şi documente*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004 (în special în ce priveşte tabelele statistice, pp. 62-63), dar şi pe consultarea respectivelor dosare de arhivă: ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 848/1938 şi 849/1938

liberali, şi aceştia însă împărţiţi, fiindcă o parte, îndeosebi istorici, aparţin disidenţei conduse de istoricul Gheorghe Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu şi profesor la Iaşi ("georgiştii"); C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Victor Papacostea, arheologul Scarlat Lambrino, un timp şi mai vârstnicul geograf Simion Mehedinţi (socrul lui Giurescu) aparţin acestui grup; sunt liberali şi lingvistul Al. Rosetti, şi geograful Vintilă Mihăilescu. La Literele din Iaşi, dintre liberali, Gheorghe Brătianu, în primul rând, şi istoricul Ilie Minea, şi el "georgist"; alţi liberali sunt mai puţin activi sau chiar s-au rupt de partid. Compact e însă grupul ţărăniştilor: sociologul şi esteticianul Mihai Ralea (în toamna anului 1938 va fi transferat la Bucureşti), sociologul Petre Andrei, lingvistul Iorgu Iordan, clasicistul Ion M. Marinescu, criticul şi istoricul literar Octav Botez, ca şi germanistul Traian Bratu, acesta din urmă rector al Universităţii în 1921 -1922 şi între 1932 şi 1938. Mai sunt şi alţii în orbita lor, precum istoricul Andrei Oţetea, care declară că, deşi nu e înscris în nici o organizaţie politică, are "convingeri şi sentimente naţional-ţărăniste"; la fel, şi elenistul Constantin Balmuş. Nu numai că ieşenii sunt în număr mare ţărănişti, dar cei care sunt se situează în genere spre stânga partidului. E microclimatul specific Iaşului, prin tradiţia lui C. Stere, a poporanismului, a *Vieţii româneşti*, urmare de asemenea a unei polarizări mai accentuate ca la Bucureşti, dată fiind prezenţa curentului naţionalist şi virulent antisemit al lui A.C. Cuza, cu puţini exponenţi universitari, dar cu capacitatea dovedită de a înfierbânta atmosfera.

Să remarcăm şi majoritatea liberală la Universitatea din Cluj, cu un număr de 30 de aderenţi, faţă de care Partidul Naţional Ţărănesc, continuator, prin prima sa componentă, a tradiţiei politice transilvănene, nu adună decât 17, iar Partidul Naţional Creştin, şi acesta, în bună măsură, prin Goga, de sorginte ardeleană, beneficiază de adeziunea a 8 universitari. La Cernăuţi, orientarea liberală e şi mai accentuată: 20 de membri PNL, faţă de 3 aparţinând PNŢ şi tot 3 Partidului Naţional Creştin. Semn, în ambele cazuri, al impactului "regăţean". Florian ŞtefănescuGoangă, rector al Universităţii din Cluj între 1932 şi 1940, e un liberal de frunte; la fel, şi istoricul Alexandru Lapedatu, în mai multe rânduri ministru, ardelean de origine, dar cu studii şi cu prima parte a carierei în Vechiul Regat, înainte de a fi numit profesor la Cluj, în 1919. Alt liberal notoriu, istoricul bucovinean Ion Nistor, figura cea mai cunoscută a Universităţii din Cernăuţi, şi el ministru în repetate rânduri.

În afara celor menţionaţi deja, numeroase nume cunoscute de liberali sunt la Facultatea de Drept din Bucureşti, printre care Mihail Rarincescu, Istrate Micescu (până în 1936) sau, în gruparea "georgistă", conferenţiarul de Drept internaţional Mihai Antonescu (mai târziu profesor, dar rămas în istorie ca "numărul doi" al regimului Antonescu).

Tot în Bucureşti, la Litere, criticul Mihail Dragomirescu, la Ştiinţe, geologul Ion Simionescu. La Cluj, nu-l putem ocoli pe arheologul Constantin Daicoviciu, care începe la liberali slalomul său printre cele mai felurite partide. La Cernăuţi, liberali "georgişti" sunt slavistul Grigore Nandriş şi filologul Alexe Procopovici...

Alţi ţărănişti proeminenţi: G.G. Mironescu şi G. Taşcă, de la Facultatea de Drept din Bucureşti (spre sfârşit va adera la acest partid şi Nicolae Titulescu); Constantin Parhon, la Medicină; Nicolae Ciorănescu, la Politehnică; Virgil Madgearu şi Ion Răducanu, la Academia Comercială din Bucureşti, cel din urmă şi rector al Academiei; Gheorghe Zane şi Traian Ionaşcu, la Facultatea de Drept din Iaşi; Teofil Sauciuc-Săveanu, la Facultatea de Litere din Cernăuţi; iar la Cluj, fraţii Emil şi Iuliu Haţieganu, cel dintâi profesor la Drept, al doilea la Medicină.

Câţiva universitari bine-cunoscuţi se întâlnesc şi în Partidul Poporului al lui Averescu (printre ei, filozoful P.P. Negulescu şi latinistul N.I. Herescu, de la Facultatea de Litere din Bucureşti, sau slavistul Ilie Bărbulescu, de la Facultatea de Litere din Iaşi), de asemenea în Partidul Naţionalist-Democrat al lui Iorga (matematicianul Dimitrie Pompeiu, de la Facultatea de Ştiinţe din Bucureşti, sau Gheorghe Ionescu-Siseşti, de la Agronomia bucureşteană, cel din urmă şi ministru în guvernul Iorga din 1931 -1932).

Exceptând cele două mari partide, cea mai reuşită pătrundere printre universitari o realizează Partidul Naţional Creştin (Goga-Cuza), fondat în 1935, de orientare naţionalistă şi antisemită, sortit unei guvernări efemere din decembrie 1937 până în februarie 1938. Aderă la acest partid Istrate Micescu, devenind, în lunile menţionate, ministru de Externe; filozoful Ion Petrovici, de la Facultatea de Litere din Iaşi, trecut anterior prin câteva partide, însărcinat acum cu Ministerul Economiei Naţionale; tot în guvernul Goga aveau să intre şi istoricii Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, de la Universitatea din Cluj, membri ai aceluiaşi partid. Guvernul acesta, eşuat şi discreditat de istorie, a fost, prin componenţa lui, cel mai intelectual guvern pe care l-a avut vreodată România (o echipă de universitari, prezidată de un poet!). Alţi universitari membri ai  Partidului Naţional Creştin: germanistul Ion Sân-Giorgiu şi istoricul de artă Alexandru Busuioceanu, ambii conferenţiari la Facultatea de Litere din Bucureşti; pedagogul Onisifor Ghibu şi filozoful D.D. Roşea, profesori la Facultatea de Litere din Cluj; lingvistul şi istoricul literar Giorge Pascu, de la Facultatea de Litere din Iaşi (şi Tudor Vianu făcuse parte din Partidul Naţional Agrar al lui Goga, până la transformarea acestuia, în 1935, prin fuziune cu partidul lui Cuza, în Partid Naţional Creştin; o alegere curioasă, dată fiind originea sa evreiască, şi explicabilă probabil printr-o dorinţă de integrare; s-a retras, evident, atunci când orientarea antisemită a devenit flagrantă).

Profesorii şi conferenţiarii legionari se numără pe degete; ceva mai mulţi asistenţi, dar nici ei prea numeroşi. P.P. Panaitescu se retrage în ianuarie 1938 din gruparea liberală a lui G.I. Brătianu şi se înscrie la Totul pentru Ţară, denumirea oficială a mişcării legionare; curioasă alegere pentru un slavist şi un istoric deloc naţionalist în interpretări, s-ar zice dimpotrivă! Un curios caz de dedublare. Pentru a explica mersul istoriei, Panaitescu n-a apelat nicicând la mistica naţională, ci, de preferinţă, la factorii socio-economici, într-o viziune care l-ar fi putut apropia de marxism (şi care îi va permite, mai târziu, în anii '50, să nu facă un prea mare efort de adaptare a propriului demers la rigidele norme comuniste). Monografia sa despre *Mihai Viteazul* (1935), i-a scandalizat pe naţionalişti şi i-a atras fulgerele lui Iorga. Printre altele, Panaitescu îi contesta eroului naţional originea domnească şi făcea din el un simplu instrument politic al clasei boiereşti; cât despre un proiect naţional, atunci, la 1600, nici vorbă. Ceea ce nu i se potrivea istoricului Panaitescu, a reuşit însă politicianul Panaitescu: să devină legionar. Singură ambiţia - o ambiţie ascunsă, dar se vede, arzătoare - poate oferi o cheie.

Legionari sunt şi lingvistul Dumitru Găzdaru, de la Universitatea din Iaşi, şi sociologul Traian Brăileanu, de la Universitatea din Cernăuţi. Li se adaugă la Iaşi profesorul de pedagogie Ion Găvănescul (ieşit la pensie) şi Corneliu Şumuleanu, profesor de chimie la Facultatea de Medicină, decedat spre sfârşitul anului 1937. La Politehnica din Bucureşti, profesorul de chimie Eugen Chirnoagă. De asemenea, conferenţiarul Radu Meitani, de la Facultatea de Drept din Bucureşti. E, desigur, şi Dragoş Protopopescu, profesor de literatură engleză la Universitatea din Cernăuţi (şi autor, cu bună reputaţie, de studii de specialitate, ca şi de poezie şi proză); formal, n-ar fi fost înscris la legionari, dar se afişează alături de aceştia. Nu e legionar "cu acte" nici reputatul lingvist Sextil Puşcariu, profesor la Universitatea din Cluj (şi primul său rector), dar se numără printre cei care au răspuns, şi chiar primul, în numărul din 7 decembrie 1937, la ancheta ziarului *Buna-Vestire*, cu întrebarea "De ce cred în biruinţa mişcării legionare?". Mărturiseşte că urmăreşte mişcarea de când studenţimea clujeană a cerut "ca universităţile noastre să fie recucerite pentru românism şi scăpate mai ales de mişcarea evreiască". Simpatia i-a tot sporit, constatând "adânca şi sincera lor religiozitate", "cinstea fără tocmeală", "respectul adevărului", "optimismul robust". În consecinţă, ceea ce ţara întreagă aşteaptă, "va săvârşi virtutea legionară, cu credinţa-i nebiruită în viitorul neamului, cu disciplina-i de fier, cu curaju-i bărbătesc şi cu organizarea-i tare, sub conducerea energică, conştientă, înţeleaptă, dominatoare şi inspirată a Căpitanului". Cum se vede, nu neapărat calitatea de membru măsoară gradul de entuziasm. Un legionar convins şi activ este arheologul Vladimir Dumitrescu, docent la

Facultatea de Litere din Bucureşti şi, din 1935, director al Muzeului Naţional de Antichităţi. Şi, nu mai puţin notorii, printre asistenţi, poetul Radu Gyr şi sociologul Traian Herseni, ambii la aceeaşi facultate de Litere.

Singurul comunist printre profesorii titulari fusese istoricul Petre Constantinescu-Iaşi, la Universitatea din Iaşi, respectiv Facultatea de Teologie din Chişinău, condamnat şi scos din învăţământ în 1936: de altfel, o persoană cu totul mediocră. Mai erau câţiva asistenţi, desigur nu declaraţi, precum Teodor Bugnariu, la Litere, la Cluj, sau la Drept, la Iaşi, Alexandru Bârlădeanu. Acesta din urmă îşi va dovedi ataşamentul pentru ţară alegând să rămână în Basarabia, când provincia e cedată sovieticilor în iunie 1940; revenit în România după război, avea să ocupe funcţii importante atât în perioada stalinizării, cât şi a relativei liberalizări din anii '60 şi, în final, în România postcomunistă: o carieră completă, cum s-ar spune.

Dacă vrem să întâlnim profesori cât de cât susceptibili de a se apropia de comunism, trebuie să privim spre stânga ţărănistă. Constantin Parhon a fost creditat cu o asemenea atitudine, dar asta atunci când devenise o importantă figură a statului comunist şi i se căutau "fapte de arme" anterioare; i se poate recunoaşte o sensibilitate de stânga, dar de aici până la "fapte" comuniste e o cale! Probabil că cel mai departe spre stânga merge, dintre profesori, Iorgu Iordan. În 1933-1934, e preşedintele Comitetului naţional antifascist; prezidează filiala ieşeană a asociaţiei *Amicii URSS*; şi se agită în 1936 în apărarea lui P. Constantinescu-Iaşi. Se află, pe bună dreptate, sub supravegherea Siguranţei. Dar însuşi Iordan mărturiseşte - şi asta târziu, în anii comunismului, când n-ar fi avut nici un interes să se dezică de un asemenea angajament - că atitudinile şi adeziunile menţionate nu avuseseră nimic specific comunist: nici contacte cu Partidul Comunist, nici cunoaşterea propriu-zisă a doctrinei comuniste.[121] Ca domnul Jourdan, care făcea proză fără să ştie, şi Iorgu Iordan se întâlnise cu comunismul fără să ştie că s-a întâlnit!

Dacă privim spre Academia Română în acelaşi moment cu cel al declarării apartenenţei politice a universitarilor (începutul anului 1938), observăm destule asemănări (în fond, majoritatea academicienilor sunt şi profesori), însă cu o tendinţă conservatoare mai accentuată. Dacă la Universitate sunt foarte puţine femei, la Academie – evident - nu e nici una. Dacă la Universitate abia de se întâlnesc evrei sau alţi minoritari, la Academie absolut toţi membri sunt de naţionalitate română. Ca şi la

---

[121] Dosarul întocmit de Siguranţă lui Iorgu Iordan, la ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1080, cadrele 822-920: "Iorgu Iordan, cunoscut comunist", se specifică într-un raport de poliţie din 14 martie 1936; "este cunoscut ca instigatorul studenţilor comunişti din Iaşi". Vezi şi Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, Editura Eminescu, Bucureşti, 1977, pp. 263-275, şi vol. III, 1979, p. 18

Universitate, din cei 40 de membri, cu aproximaţie, jumătate sunt angajaţi politic, într-o varietate de opţiuni, însă, în ansamblu, ceva mai la dreapta şi într-un sens mai tradiţionalist decât în mediul universitar.

Cum punctul nostru de observaţie e începutul anului 1938, să-i identificăm pe cei care participă chiar atunci la guvernarea (naţionalistă şi făţiş antisemită) Goga-Cuza. Sunt în acest guvern nu mai puţin de şase membri ai Academiei: Octavian Goga şi A.C. Cuza, fireşte, apoi Ion Petrovici, Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, toţi trei miniştri, şi Lucian Blaga, subsecretar de stat (la Externe). Un guvern cu şase academicieni! Partidul Naţionalist-Democrat e şi el bine reprezentat, prin şeful său, Nicolae Iorga, urmat de agronomul Gheorghe Ionescu-Siseşti şi de matematicianul Dimitrie Pompeiu (primul, fost ministru în guvernarea Iorga, al doilea, tot atunci, preşedinte al Camerei Deputaţilor). Liberali, într-o proporţie mai redusă ca la Universitate, sunt Alexandru Lapedatu, Ion Nistor, Ion Simionescu. P.P. Negulescu aminteşte de gloria trecută a Partidului Poporului. Sextil Puşcariu nu e înscris, dar i-am putut constata opiniile. În sfârşit, ţărănişti, dintre academicieni, sunt Constantin Rădulescu-Motru şi Dimitrie Gusti.

Alegerile de noi membri ai Academiei în 1936 au ilustrat, oarecum simbolic, greutatea ceva mai mare a unui curent naţionalist şi tradiţionalist. A reuşit să fie ales faimosul A.C. Cuza, chiar dacă nu din primul tur. *Despre poporaţie*, cea mai cunoscută lucrare a fostului profesor de economie politică de la Iaşi, apăruse cam de mult, în 1899. Lucrările mai recente erau broşuri fără mare semnificaţie. Celebritatea, pe lângă antisemitismul său extrem, i-o aduceau cuvintele de spirit rostite în Parlament sau turnate în epigrame. Avea aproape 80 de ani. Vârsta prea mare, opera prea mică şi culoarea politică prea pronunţată n-ar fi fost cele mai potrivite recomandări. A devenit cu toate acestea academician.

Concomitent, a căzut însă, deşi recomandat de secţia literară, Eugen Lovinescu. Era criticul literar cu cea mai mare reputaţie, dar vinovat în ochii multor academicieni de a fi susţinut cu prea multă convingere literatura modernă. De fapt, Lovinescu pleda pentru autonomia artei, în timp ce adversarii săi îi pretindeau acesteia să respecte morala "burgheză" curentă. Căderea lui la Academie se petrece chiar în momentul declanşării ofensivei împotriva "imoralităţii" în scrierile literare. Primul vizat era Arghezi, care, încă mai grav decât Lovinescu, nici n-avea cum să cadă la Academie, fiindcă nimeni n-ar fi îndrăznit să meargă atât de departe încât să vină cu o asemenea propunere. Deja se făcuse "prea mult" prin publicarea, la Fundaţia pentru Literatură şi Artă "Regele Carol II" (deci, formal, sub oblăduirea regelui), a volumului său de *Versuri*, în ediţie definitivă îngrijită de autor. Era o consacrare, chiar dacă în afara Academiei. La Academie, Iorga ia cuvântul pentru a

denunţa "scabrosul volum al lui Arghezi". Tot Iorga menţionează intervenţia lui Brătescu-Voineşti, care "aduce înainte dovezi ale abjecţiei «marelui scriitor», care întrebuinţează în «Cimitirul Sfintei Vineri» cel mai ordinar limbaj".

Şi continuă Iorga: "Propun intervenirea la Regele, patron al Academiei, care, cu câteva zile înainte, a lăudat în şedinţă, opera ei. Ar trebui să meargă preşedintele. Dar Lapedatu obiectează că în această săptămână n-are audienţă. El crede că Goga, din comitetul de supraveghere al «Fundaţiilor», ar trebui s-o facă. Se ivesc şi discuţii cu privire la o protestare publică. Le închei, cerând să se comunice presei numai ce am prezentat eu. Oamenii sunt bucuroşi că, astfel, scapă de răspundere."[122] Ideea era, într-adevăr, ieşită din comun: să-l pârăşti pe Arghezi la rege!

Într-un articol publicat în *Facla*, gazetă de stânga, Nicolae Carandino consideră un scandal nealegerea lui Lovinescu. "Ruşine" pentru Academie. În schimb, preferându-l pe Cuza, academicienii au trecut un "examen de obscurantism". "Indelicateţe", "agramatism", "vinovată nepricepere", cam asta i-ar caracteriza, după Carandino, pe membrii înaltei instanţe culturale.[123]

Înclinarea spre dreapta a Academiei e totuşi relativă; nu împiedică diversitatea şi, până la urmă, căutarea unor soluţii de compromis sau... renunţarea la soluţii (ca în cazul "reclamării" lui Arghezi). Şi Cuza a fost ales cu oarecare dificultate, iar Lovinescu a căzut "la paritate", cu alte cuvinte cei care l-au susţinut n-au fost mai puţin numeroşi decât cei care l-au respins. Şi profilul preşedinţilor ilustrează căutarea unui echilibru. Între 1935 şi 1938, preşedinte e Alexandru Lapedatu. Îi urmează Constantin Rădulescu-Motru, între 1938 şi 1941 (în timp ce Lapedatu devine, în 1939, secretar general), apoi Ion Simionescu, din 1941 în 1944. De fiecare dată, persoane situate între extreme.

Iată-l, de pildă, pe Rădulescu-Motru, "flexibil" în opţiunile lui politice, raţionalist ca om de ştiinţă, şi naţionalist moderat. Cartea sa, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualităţi*, apărută tot în 1936 (dar adunând texte publicate în 1934-1935), în toiul ofensivei naţionaliste, e mult mai "aşezată" decât ar părea după titlu. Filozoful pledează pentru ieşirea din formula socio-politică universalistă (liberalismul burghez, cu punct de plecare în Anglia), în favoarea unor alcătuiri adaptate specificului naţional. Pentru România, cel mai potrivit ar fi "statul ţărănesc", ceea ce n-ar însemna revenirea la trecut, nici neglij area oraşelor, ci pur şi simplu o prioritate acordată susţinerii economiei rurale şi ridicării satelor. Rădulescu-Motru nu-i idealizează pe români: calităţile lor sunt dublate de defecte, printre cele din urmă figurând

---

[122] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Bucureşti, 1939, pp. 341-342 (însemnarea din 30 mai 1936).

[123] N. Carandino, "Academia fără Eugen Lovinescu", în *Facla*, 29 mai 1936.

neaderarea la modernitate. E necesară o "şcoală a energiei româneşti", chemată "să dea încredere în viitorul neamului". Şi toate astea, nu împotriva celorlalţi, e de neacceptat "naţionalismul bazat pe privilegiile etnicului". O chemare la competiţie, nu la excludere (deşi, evident, prin proiectata "ascensiune" a lumii rurale, o consolidare a rezervorului etnic românesc).[124] Oricum, o "poziţie de centru", după cum constata şi Mircea Eliade, susceptibilă, după el, să adune pe foarte mulţi intelectuali, "pe un Camil Petrescu alături de Emil Cioran, pe un Lucian Blaga alături de un Şerban Cioculescu".[125]

Una peste alta, e totuşi de constatat în anii '30 o "pierdere de viteză" a Academiei în ce priveşte manifestarea funcţiei ei ştiinţifice şi culturale. Rămâne o instituţie de consacrare, cu aleşi, în cea mai mare parte, de incontestabilă valoare, dar nu mai e propriu-zis un ferment în viaţa intelectuală românească. Contribuise în epoca anterioară, în special prin filonul ei "junimist", la un plus de rigoare în ştiinţă şi un plus de libertate în literatură. Autonomia esteticului părea, prin Maiorescu, un bun câştigat. În preajma Primului Război Mondial, toţi marii istorici, inclusiv cei mai tineri, sunt membri ai Academiei şi au, inclusiv prin Academie, o influenţă decisivă asupra unei istoriografii detaşate în sfârşit de amatorism şi de retorica naţionalistă (A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan, N. Iorga, Constantin Giurescu, Vasile Pârvan, înşiraţi în ordineạ vârstei, pleiada e completă). Două-trei decenii mai târziu, Academia apare defazată. Lui Lovinescu i se reproşează tocmai ceea ce se părea că Maiorescu lămurise odată pentru totdeauna. Faţă de marii scriitori, critica Academiei nu mai corespunde cu critica criticilor profesionişti. Cu scrisul său de factură tradiţională şi abordând subiecte tradiţionale, Sadoveanu, ca academician, rămâne deasupra oricărei contestări. Îi stătea însă alături BrătescuVoineşti, un scriitor, totuşi, de mâna a doua. Blaga şi Rebreanu au intrat până la urmă la Academie, dar înfruntând destule obstacole. Iar Arghezi - repudiat, şi cu el întreaga modernitate literară. În istorie, dintre cei mari de dinainte de război, rămăsese numai Iorga: istoric prodigios până în ultima clipă, dar şi el în dezacord nu numai cu modernitatea literară (aici dezacordul era flagrant), dar şi cu modernitatea istoriografică. Tinerii istorici care, *mutatis mutandis*, jucau acum rolul pe care-l avuseseră cândva Onciul şi Bogdan, Iorga, Pârvan şi Constantin Giurescu, erau cei trei, reuniţi sub sigla "noii şcoli istorice": Gheorghe Brătianu, Petre P. Panaitescu şi Constantin C. Giurescu (fiul primului Giurescu). Îl combăteau pe Iorga, aducându-i aceleaşi critici pe care generaţia lui Iorga o adusese propriilor predecesori: lipsa de metodă şi de rigoare ştiinţifică şi amestecul

---

[124] C. Rădulescu-Motru, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualităţi*, Fundaţia pentru Literatură şi Artă "Regele Carol II", Bucureşti, 1936.
[125] Mircea Eliade, "Românismul d-lui Rădulescu-Motru", art. cit.

ştiinţei cu naţionalismul, cu efecte păgubitoare pentru adevăr (deşi, de fapt, naţionalişti erau şi ei; culmea, mai puţin, în scrierile de specialitate, legionarul P.P. Panaitescu!). Gheorghe Brătianu a intrat la Academie abia după moartea lui Iorga, în 1942. Giurescu n-a avut parte de Academia "burgheză"; l-au făcut academician, mai târziu, comuniştii, după ce-l trecuseră prin puşcărie! Iar P.P. Panaitescu a fost doar membru corespondent (ales în 1934). Academicienii istorici, alături de Iorga, şi în umbra lui Iorga, sunt Alexandru Lapedatu (de valoare medie), ardelenii Ioan Lupaş şi Silviu Dragomir, bucovineanul Ion Nistor, bizantinistul Nicolae Bănescu, precum şi generalul Radu R. Rosetti. Galerie onorabilă, dar (exceptându-l pe Iorga) nu excepţională, fără comparaţie cu marea echipă de dinainte de război şi lipsită de numele cele mai interesante şi mai active ale anilor '30.

Atacul cel mai vehement împotriva Academiei a venit din partea cuiva de felul lui puţin pus pe gâlceavă, lingvistul Alexandru Rosetti. Interviul pe care-l dă revistei Facla, pus sub titlul "Academia Română: o instituţie «reacţionară», învechită şi fără autoritate", e de-a dreptul nimicitor. Academia, spune Rosetti, "a pierdut mult din prestigiul ei de odinioară", devenind "străină de mersul general al culturii". Alegerile de noi academicieni ţin mai puţin seama de valoare, cât de interesele de grup, "cu rare excepţii, sunt opera unor coterii". În asemenea condiţii, "mă surprinde faptul că unele personalităţi excepţionale acceptă să facă act de candidatură, întrucât, în ceea ce mă priveşte, socotesc că e mai bine să nu faci parte din Academia Română". Prestigiul premiilor Academiei: "nici unul", al studiilor publicate, "unul foarte mic": "o colecţie de maculatură folclorică", în schimb nici măcar o ediţie critică a vreunui scriitor român. Şi, "cu toate că numără în sânul ei pe cei mai iluştri filologi ai noştri", Academia nu s-a dovedit capabilă să pună la punct un bun sistem ortografic. Ce e de făcut? Soluţia ar fi o nouă Academie, "indiferent de excluderile la care ar trebui să procedăm". Din păcate, aşa ceva nu este posibil, afirmă cu regret Rosetti.[126] Ar fi putut fi ceva mai "optimist". Nu peste mulţi ani, prin virtutea răsturnărilor istorice, Academia avea să fie schimbată din temelii. Va ajunge şi Rosetti academician. Doar că, dacă nu reuşise să fie coleg cu Iorga, era acum coleg cu Roller. Dorinţa i se împlinise. Lăsând la o parte propria "promovare", îl va fi umplut de satisfacţie noua formulă?

---

[126] "Academia Română: o instituţie «reacţionară», învechită şi fără autoritate. Interviu cu d. prof. univ. Al. Rosetti", în *Facla*, 30 mai 1936.

## IV. Regele

Regele Carol II a avut, aproape în egală măsură, mari calităţi şi mari defecte. Motive pentru a fi admirat şi hulit. Din păcate, domnia i s-a sfârşit prost, în condiţii tragice pentru ţară, aşa că imaginea lui în posteritate a rămas mai curând defavorabilă. E drept până la un punct, dar nu întru totul drept. I-a semănat foarte bine mamei sale, regina Maria, cu care de altfel nu s-a înţeles deloc. Ca şi ea, era inteligent şi avea darul unor raporturi fireşti cu oamenii; ca şi ea, avea o înclinare autoritară şi se lăsa uşor purtat de izbucniri pasionale. Doar că Maria nu a deţinut niciodată Puterea şi a beneficiat şi de şansa, oferită de război, de a pune pasiunea care clocotea în ea în slujba unui mare ideal naţional. Carol însă a avut Puterea şi a folosit-o aşa cum a crezut de cuviinţă, cu rezultate care în cele din urmă s-au dovedit dezastruoase.

Încurajarea culturii rămâne probabil singurul capitol fără umbre în cariera lui regală. A vrut să fie un rege al culturii. Şi, lăsând la o parte tot ce a însemnat propagandă sau adulaţie, se poate spune că a reuşit. I-a ajutat pe "creatori" şi material, într-o anumită măsură, dar mai ales dându-le sentimentul că reprezintă ceva în societatea românească. Toate acestea, fără a le cere alinierea la vreo formulă ideologică sau literară.

Regele citea? Poate, după unele mărturii. Mircea Eliade consemnează în *Memorii* (şi el, după spusele generalului Condiescu) că regele "citise, pare-se, entuziasmat, *Maitreyi*".[127] Potrivit lui Alexandru Rosetti, suveranul ar fi făcut "aprecieri elogioase" pentru "cartea distractivă" a lui G. Călinescu[128]; dacă e vorba, cum se pare, de *Viaţa lui Mihai Eminescu*, am prefera ca regele să n-o fi citit decât să se amuze copios, citind-o. Oricum, dacă citea, îşi ascundea bine această îndeletnicire. În *Jurnalul* lui, destul de detaliat, nu apare nici un titlu de carte. Apar însă filme, nenumărate filme. Mai în fiecare seară i se proiecta câte unul (uneori, chiar două) şi regele nu uită să-şi noteze impresiile, cu referire îndeosebi la jocul interpreţilor. Se mai relaxează cu colecţia lui de timbre şi, destul de des, jucând poker. Regele nu era totuşi un ignorant. Avea un fond de cultură şi se mişca fără dificultate pe teren intelectual. Avea şi intuiţia valorilor şi a tendinţelor (spre deosebire de mulţi academicieni, printre care şi fostul său profesor N. Iorga). Mai presus însă de orice, îşi pusese în minte că domnia lui trebuie să fie şi o mare epocă culturală.

---

[127] Mircea Eliade, *Memorii*, op. cit., vol. I (cap. XIII), p. 330.

[128] *Corespondenţa lui Al. Rosetti cu G Călinescu*, prezentată de Liviu Călin, Editura Eminescu, Bucureşti, 1984, p. 18 (scrisoarea lui Al. Rosetti din 22 decembrie 1933).

Era şi bine sfătuit în acest domeniu. Cel mai aproape îl avea pe generalul Nicolae Condiescu, de care îl lega o puternică afecţiune. Condiescu îi fusese aghiotant, ghidase paşii tânărului prinţ, inclusiv într-o călătorie în jurul lumii. Îi rămăsese partener de poker şi de pahar (uneori generalul afumându-se puţin). Condiescu era şi scriitor, fără anvergură, dar onorabil. Important e că îşi sprijinea - cu dăruire - confraţii. Iată un exemplu al relaţiei scriitor-Condiescu-Rege, aşa cum îl relatează un cercetător al operei argheziene: "Înglodat în datorii «ameninţătoare», din pricina lucrărilor la gospodăria de la Mărţişor, Tudor Arghezi apelează în toamna anului 1930 la bunăvoinţa lui N.M. Condiescu, de curând avansat preşedintele Consiliului de administraţie al Radiodifuziunii Române, ca să intervină la rege sau guvern pentru a-i oferi un ajutor bănesc. Regele Carol II aprobă ca din fondurile oferite de Parlament Casei Regale să i se repartizeze lui Tudor Arghezi suma corespunzătoare în vederea achitării datoriilor şi încheierea lucrărilor la Mărţişor."[129] Cazul e departe de a fi izolat. Mircea Eliade şi Mihail Sebastian au avut şi ei parte de protecţia generalului. Simţind că e omul care le trebuie, scriitorii l-au ales în 1936 preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români. A fost şi secretar general al Fundaţiilor Regale, aşa că, pe lângă marea-i bunăvoinţă, avea şi mijloacele de a realiza câte ceva. Moartea lui neaşteptată, în iunie 1939, a produs consternare atât la Palat, cât şi în mediul cultural.

Comentariul Regelui, datat 15 iunie 1939: "Zi foarte tristă pentru mine: a închis ochii pentru totdeauna, astă seară, vechiul şi credinciosul prieten, Nicu Condiescu, răpit în mod fulgerător, la 9, de o sincopă. [...] Se înţelege că această veste a răscolit atâtea şi atâtea amintiri, şi frumoase, şi dureroase. Prin toate nenorocirile soartei, el a rămas stâncă de neclintit în credinţa sa. Ironic, dar nicidecum cinic, era în foarte multe prilejuri un sfătuitor de nepreţuit. Ce tovarăş de neînlocuit, cu un haz minunat, şi adesea influenţat de Caragiale, pe care îl ştia pe de rost."[130]

Din *Memoriile* lui Mircea Eliade: "Pierdeam pe cel mai important «protector», de care, în pofida diferenţei de vârstă, mă ataşasem mult în ultimii ani. Scriitorii şi oamenii de cultură pierdeau un sprijinitor fără egal. Datorită lui, Societatea Scriitorilor Români dispunea acum de fonduri şi putea ajuta atâţia scriitori, tineri şi bătrâni, săraci sau bolnavi; el introdusese la «Fundaţiile Regale» pe Mihail Sebastian, pe Păstorel Teodoreanu şi mulţi alţi scriitori şi critici. Generalul Condiescu cunoştea bine precaritatea meseriei de scriitor în România şi nu-şi uita niciodată făgăduielile. [...] A doua zi, la slujba religioasă oficiată chiar în

---

[129] Pavel Ţugui, *Arghezi necunoscut*, Editura Vestala, Bucureşti, 1998, p. 165.

[130] Carol II, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, ediţie de MarcelDumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, vol. I, Editura Silex, Bucureşti, 1995, pp. 361-362 (însemnarea din 15 iunie 1939).

odaia lui, în faţa patului pe care zăcea, au asistat Regele Carol, Elena Lupescu şi Armand Călinescu, şi aşa i-am văzut şi eu, pentru întâia oară. Dintre prietenii lui scriitori se aflau N.I. Herescu, Al. Rosetti, Mihail Sebastian şi cu mine. Nimeni, nici chiar d-na Condiescu, nu ştiuse că va veni Regele Carol, însoţit de Lupeasca şi primul-ministru."[131]

Şi însemnarea lui Mihail Sebastian: "Îi datorez destule lucruri generalului - între altele postul meu de la Fundaţie, care nu mă ajută poate să trăiesc, dar nu mă lasă să mor. Atâţia alţi oameni, bogaţi sau puternici, care pretind a-mi fi prieteni [...] n-au făcut pentru mine nimic, în timp ce «conu Nicu» - ştiu eu? - în amintirea anilor de la *Cuvântul*, sau din adevărată simpatie literară (cum mi-a spus adesea), m-a lăsat totdeauna să cred că pot conta pe el. Simt acum, când s-a dus, o mare tandreţe pentru omul ăsta de treabă, sentimental, puţin zăpăcit şi bun."[132]

Rege al culturii, Carol şi-a dorit să fie şi un "rege al ţăranilor" şi, în îmbinarea acestor două mari proiecte, şi-a găsit colaboratorul ideal (poate "prea" ideal, dat fiind excesul său de zel) în persoana lui Dimitrie Gusti. Gusti înfiinţase Institutul Social Român, orientat spre sociologia rurală. Carol, la rându-i, pe când era principe moştenitor, a pus bazele Fundaţiei culturale "Principele Carol", în scopul ridicării satelor în plan intelectual, economic, sanitar, religios şi moral. În anii '30, cele două instituţii au ajuns să meargă împreună, cu atât mai mult cu cât Gusti a devenit şi director al Fundaţiei "Principele Carol". Cercetările pe teren ale şcolii gustiene în vederea elaborării de monografii rurale s-au prelungit în implicarea efectivă a sociologilor în viaţa satelor. Spre mijlocul deceniului apar şi "echipele regale studenţeşti", răspândite, pentru o perioadă de trei luni, în sate din diversele regiuni ale ţării, în vederea asistării şi ajutorării locuitorilor în cele mai variate domenii (agricultură, sănătate, construcţii locale, activităţi culturale...). Punctul ultim este atins în 1938 când se adoptă legea "serviciului social" potrivit căreia toţi tinerii, de ambele sexe, care îşi încheiau studiile universitare, erau obligaţi ca timp de un an de zile să meargă la sate pentru a-şi pune competenţele în aplicare. Instituţia centrală a fiecărui sat urma să fie "căminul cultural", cu secţiuni distincte: sanitară, economică şi educaţională. Legea n-a funcţionat însă decât un an. Declanşarea războiului în septembrie 1939 şi, la scurt timp, asasinarea primului-ministru Armand Călinescu, urmată de reprimarea sângeroasă a mişcării legionare au schimbat priorităţile. Sumele cheltuite se arătau acum a fi mai potrivite pentru întărirea capacităţii militare; pe de altă parte, deşi Serviciul social avea şi menirea să canalizeze entuziasmul tinerilor în afara mişcării legionare, s-ar fi petrecut, dimpotrivă, infiltrarea acestuia de către legionari. Regele cu mare regret a trebuit

---

[131] Mircea Eliade, *Memorii*, *op. cit.*, vol. II, pp. 42-43.
[132] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 212 (însemnarea din 20 iunie 1939).

să cedeze: Serviciul social a fost desfiinţat. Şi, bineînţeles, toate acuzele s-au spart în capul lui Gusti, devenit ţap ispăşitor. Îşi plătea marea şi utopica ambiţie de a căpăta, prin sociologie, acces la putere şi posibilitatea de a "schimba la faţă" România. Deşi visul împărtăşit al regelui şi al sociologului s-a năruit, a rămas amintirea unei aventuri intelectuale care a marcat o generaţie şi a înrâurit puternic dezvoltarea şcolii sociologice româneşti; iar ca mărturie vizibilă stă şi astăzi Muzeul Satului din Bucureşti, inaugurat în 1936.

În 1933, s-a întemeiat Fundaţia pentru Literatură şi Artă "Regele Carol II", care a funcţionat de fapt ca o casă de editură. Director a fost numit Alexandru Rosetti, remarcat deja ca editor la "Cultura naţională". I-a rămas reputaţia celui mai de seamă editor pe care l-a avut România, şi fapt este că ponderea cărţilor importante şi înnoitoare n-a fost la nici o editură atât de însemnată ca la fundaţia condusă de Rosetti. A publicat cărţi fundamentale, printre care *Istoria românilor* a lui C.C. Giurescu, propria sa *Istorie a limbii române*, *Cărţile populare româneşti* şi *Istoria literaturii române vechi* de Nicolae Cartojan, precum şi *Istoria literaturii române* a lui G Călinescu; a scos ediţii definitive ale unor scriitori, începând cu faimosul volum *Versuri* al lui Tudor Arghezi, care a indignat în asemenea grad Academia; dar a editat foarte mulţi prozatori, poeţi şi critici, unii consacraţi, alţii abia la început de carieră şi care, tocmai prin tipărirea la Fundaţii, au căpătat un început de recunoaştere: printre ei, şi referindu-ne doar la poezie, Zaharia Stancu, cu versuri proprii, ca şi cu *Antologia poeţilor tineri*, Cicerone Theodorescu, Eugen Jebeleanu, Horia Stamatu sau Ştefan Baciu, cel din urmă cu *Poemele poetului tânăr*, la numai 17 ani! Trebuia curaj pentru un asemenea program şi, negreşit, intuiţie. Trebuia făcut abstracţie de afinităţi sau nepotriviri ideologice ori personale. Printre cei tineri îndeosebi, recunoaştem autori ale căror opţiuni mergeau de la extrema dreaptă la extrema stângă. Rosetti îi publică fără discriminare. Iorga îi era adversar; asta nu-l împiedică să-i editeze două cărţi: *Oameni cari au fost* şi *Sfaturi pe întuneric*. Lui G. Călinescu, nemulţumit de includerea unora sau altora în proiectul editorial şi mai ales a lui E. Lovinescu (cu care se simţea în competiţie), îi dă următoarea replică: "Nume ce nu-ţi plac pot face un program de editură ridicol? Nu mă supără calificativul; izvorăşte dintr-un plus de temperament şi temperatură. Dar e vorba de un întreg program, fără simpatii şi antipatii."[133] Un lucru nu trebuie însă neglijat. Rosetti propunea, dar ultimul cuvânt îl avea regele, căruia i se supunea totul spre aprobare: era fundaţia *lui*! Regele e, aşadar, parte la această politică editorială îndrăzneaţă, cu notabilă deschidere spre cei mai tineri şi fără exclusivisme literare sau ideologice (Broşura lui D. Gusti, *The Royal*

[133] *Corespondenţa lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, *op. cit.*, p. 19 (scrisoarea lui Al. Rosetti din 22 decembrie 1933).

*Foundations of Rumania*, publicată în 1939 - detaliată prezentare a activităţii Fundaţiilor - înregistrează aproximativ 170 de titluri editate de Fundaţia pentru Literatură şi Artă până în acel moment). Anual, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, în numele Regelui, acorda un "premiu naţional de literatură" (în sumă de 100.000 de lei). Cei dintâi premiaţi au fost, în 1934, Tudor Arghezi şi George Bacovia; mai mult nici nu se putea, ca recunoaştere "oficială" a poeziei noi.

*Revista Fundaţiilor Regale* a fost o altă realizare excepţională. Apare lunar, începând din ianuarie 1934, în volume de 250 de pagini, cu piese literare şi eseuri de bună calitate şi într-un tiraj de 6000 de exemplare (foarte ridicat, dat fiind nivelul publicaţiei). Comitetul de direcţie îi cuprinde iniţial pe I. Al. Brătescu-Voineşti, Octavian Goga, Dimitrie Gusti, Emil Racoviţă, C. Rădulescu-Motru, I. Simionescu, secretari de redacţie fiind Camil Petrescu şi Radu Cioculescu (cel din urmă doar până în 1935).

În 1933, cele cinci fundaţii existente (Fundaţia Universitară "Carol I", Fundaţia Culturală Regală "Principele Carol", Fundaţia Regele "Ferdinand I" din Iaşi, Institutul de Cercetări Ştiinţifice "Regele Carol II" din Cluj şi Fundaţia pentru Literatură şi Artă "Regele Carol II") s-au federat în Uniunea Fundaţiilor Regale. Cu generalul Condiescu ca secretar general, Uniunea a jucat rolul unui fel de minister al culturii, cu atât mai eficient cu cât firele duceau direct la Rege.

Despre cum se implica Regele în viaţa culturală şi în raporturile cu oamenii de cultură ne-a lăsat o mărturie pitorească sociologul Henri H. Stahl, elev şi colaborator apropiat al lui D. Gusti. "Îmi aduc aminte - spune el - când lucram la Muzeul Satului, venea să vadă cum merg lucrurile. Şi îi spuneam atuncea: am vrea să ne întindem şi în locul cutare, însă este aici un gard şi Dombrovschi primarul, nu ne dă voie să-l dărâmăm. Vodă Carol a ridicat un picior, l-a pus pe gard şi l-a trântit pe pământ: «Să-i spui că eu l-am dărâmat!»" Ca orice anecdotă, chiar dacă n-ar fi întru totul autentică, defineşte un stil. Continuă Stahl: "Astea erau relaţiile pe care le aveai cu el. Foarte umane. Directe. Fără nici un fel de încercare de a face uz de prestigiul lui [...], erai colaborator cu el, aşa simţeai."[134]

În disputa anilor 1936-1937 privitoare la actul de creaţie literară, Regele s-a plasat fără echivoc de partea literaturii noi (pe care de altfel a şi promovat-o direct prin Fundaţia pentru Literatură şi Artă). Momentul culminant l-a reprezentat cuvântarea pe care a ţinut-o la Academie cu prilejul discursului de recepţie al lui Lucian Blaga (la 5 iunie 1937). Pentru academicieni - pentru o parte a lor cel puţin - a fost ca un duş rece. Regele îl elogiază pe Blaga, însă ţinteşte mai departe, prin el susţinând răspicat tendinţele moderne din literatură. "Te felicit -

---

[134] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*, Paideia, Bucureşti, 2000, p. 111.

îi spune lui Blaga - pentru că ai fost ales. Dar felicit mai cu seamă Academia, că te-a ales; căci şi-a făcut ea însăşi un bine, introducând sub cupolă literatura modernă şi vie a României de azi. Şi, salutându-te pe tine, Lucian Blaga, salut literaţii de astăzi ai ţării mele, care, chiar dacă îşi permit uneori licenţe în arta lor, sunt o generaţie de scriitori plini de avânt şi de talent.''[135] Blaga avea în ochii Regelui două mari calităţi: îşi extrăgea seva din lumea rurală (în discursul său de recepţie a făcut *Elogiul satului românesc*), dar o turna într-o poezie de factură modernă. Aşa că, vorbind despre el, suveranul găsea prilejul să îmbine propriile teme favorite: satul şi cultura.

Un interesant comentariu asupra intervenţiei Regelui a lăsat în *Jurnalul* său Victor Slăvescu, viitor academician, în acel moment membru corespondent al Academiei: "Regele citeşte un foarte frumos şi cald discurs în care face şi el elogiul lui Blaga şi al satului românesc şi are o frază în care spune că vede în alegerea lui Blaga recunoaşterea literaturii tinere de după război, care chiar când are unele licenţe, are merite mari care trebuiesc recunoscute. Această frază, care condamnă acţiunea lui Iorga şi a Academiei Române împotriva literaturii pornografice, înfurie pe Iorga, care nu se poate abţine de a critica această atitudine. "Din discursul Măriei Sale, am înţeles că din punct de vedere politic înseamnă ţărănism [evident, nu în sensul doctrinei ţărăniste, ci al interesului Regelui pentru sat, *n.n.*], iar din punct de vedere literar înseamnă arghezism. Personal, cred că Regele n-a făcut bine să ia poziţiune într-o chestie de polemică literară, el trebuind să planeze deasupra acestor frământări. Comentând întâmplarea cu Ionescu-Siseşti, găsea şi el că Regele ar trebui să se sfătuiască cu oameni înţelepţi şi să se ferească de a lua atitudini de frondă sau să se amestece în polemici."[136]

Chiar când va sublinia trei ani mai târziu, într-o conferinţă la radio - contribuţia culturală a Regelui, Iorga însoţea recunoaşterea de un reproş: "va veni o vreme când se va recunoaşte că atâtea cărţi de mare folos n-ar fi putut să apară fără mijloacele puse la îndemână de purtătorul Coroanei şi se vor înlătura din judecată acele opere care ar fi putut să se strecoare dincolo de un zid de apărare tot aşa de preţios pentru suflet cât sunt fortificaţiile noastre pentru asigurarea noastră materială".[137] Să mai spunem că - raportându-ne cel puţin la judecata literară actuală - Regele, fără a fi citit poate nici una dintre aceste cărţi, s-a dovedit a fi un "critic literar'' mai avizat decât marele istoric?

---

[135] *Cuvântările Majestăţii Sale Regelui Carol II către Academia Română*, *1930-1940,* Bucureşti, [1940], p. 39.

[136] Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, ediţie îngrijită de Georgeta Penelea-Filitti, Editura Enciclopedică, 1996, vol. I, p. 151 (însemnarea din 5 iunie 1937).

[137] N. Iorga, "Despre continuitatea dinastiei", în *Neamul românesc*, 11 iunie 1940.

Relaţiile rămâneau cordiale între Iorga, iritat de una sau de alta, dar înainte de orice regalist convins, şi un rege care continua să-l invite şi măcar formal să-i solicite părerea. Însă şi în politică, şi în cultură, Regele prefera garda tânără. Iorga începuse să-l agaseze. "Lipsit de tact", notează într-un loc, "sucit om", într-altul. Ba îl suspectează chiar, la inaugurarea Institutului de Istorie Universală, pe "dezinteresatul savant" că "şi-a clădit astfel, gratuit, o locuinţă nouă, unde stă cu toată familia şi este întreţinut astfel de stat". (E amuzant să-l vezi pe Carol, care numai dezinteresat financiar nu era, făcând morală pe această temă!) Pe Iorga îl va fi deranjat şi atenţia acordată lui C.C. Giurescu, adversarul lui istoriografic. La adresa acestuia, Carol are numai cuvinte de laudă ("îl găsesc cult şi agreabil") şi se pare că îl preferă chiar ca istoric.[138] Argetoianu notează următoarea relatare a ţărănistului Nicolae Lupu, privitoare la o audienţă la Rege: "Lupu a mai povestit că a cerut Regelui mai multă propagandă românească în străinătate. «Ştiţi, Sire, că în politică socotesc pe Iorga ca un caraghios, dar de propagandă în străinătate ar fi bun... » Regele a întâmpinat: «De ce Iorga, n-ar fi bun şi Giurescu?» — "Giurescu, Sire - a răspuns Lupu - are fiţuicile lui tată-său, pe când Iorga le are pe ale lui... »"[139] (circula bârfa cum că Giurescu şi-ar fi clădit opera pe temeiul unei "moşteniri de familie").

"Protector" al Academiei, Regele avea un cuvânt decisiv de spus în selectarea candidaţilor pentru fotoliile de academician. Nu prea democratic... dar nici chiar atât de rău, ţinând cont de faptul că suveranul era mai puţin conservator decât "media" membrilor Academiei. Îl vedem astfel întreţinându-se în mai 1938 cu Alexandru Lapedatu, preşedintele Academiei, în "chestiunea candidaturilor". De data aceasta, verdictul e negativ: "S-a găsit o soluţie convenabilă: amânarea alegerii membrilor activi în anul viitor. Cei propuşi fiind imposibili: Crainic, Rebreanu, general Antonescu."[140] A fost un singur ales atunci: D. Caracostea. Antonescu avea să ajungă mareşal, dar nu şi academician. Crainic era prea marcat la extrema dreaptă, făcuse şi închisoare câteva luni (de la sfârşitul lui decembrie 1933 până în aprilie 1934), fiind considerat printre autorii morali ai uciderii lui I.G. Duca, pe deasupra îl mai şi defăimase pe rege într-un articol; şi, dacă n-ar fi fost destul, era şi o persoană care inspira prea puţină simpatie. Lui Rebreanu, nu-i contesta nimeni statutul literar; asupra lui plana însă acuzaţia de "germanofilie" în Primul Război Mondial şi suspiciunea unor

[138] Carol II, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, p. 168 (9 aprilie 1937), p. 293 (13 august 1938) şi vol. II, p. 74 (16 decembrie 1939) şi p. 41 (10 noiembrie 1939).

[139] Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, ediţie de Stelian Neagoe, vol. VIII, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2007, p. 112 (însemnarea din 13 februarie 1940).

[140] Carol II, *op. cit.*, vol. I, p. 242 (însemnarea din 24 mai 1939).

incorectitudini de ordin financiar. În 1939, lucrurile s-au mai pus în mişcare: sunt aleşi în acest an Liviu Rebreanu (în sfârşit - dar abia la al treilea scrutin, cu 19 voturi contra 14), Victor Slăvescu, precum şi doctorul Constantin Parhon. Rândul lui Nichifor Crainic a venit în mai 1940: în contextul în care orientarea lui ideologică părea pe punctul de a avea câştig de cauză. S-a păstrat scrisoarea către Rege a lui Liviu Rebreanu, în care scriitorul, mulţumind pentru alegerea sa, îşi exprimă "profundul devotament" şi "nemărginita admiraţie", neuitând să adauge că "niciodată şi nicăieri în lume, nici un suveran şi nimeni n-a făcut pentru literatură şi creatorii ei cât a împlinit Majestatea Voastră".[141]

Relaţia dintre suveran şi scriitori se înscrie pe o linie ascendentă, de-a lungul întregii domnii. Desigur, în tot ce zic oamenii de litere despre rege e şi o parte de flaterie, e şi o strategie de captare a bunăvoinţei. Dar e şi destulă sinceritate. Regele n-a încetat să le susţină importanţa, să le afirme locul de frunte în societate. Pe lângă aspectul moral, nici cel material n-a fost neglijat: editarea cărţilor, mai întâi, ajutoare băneşti, premii... şi până la legea *Casei scriitorilor* din 1939, care a stabilit un sistem de pensii pentru scriitori. Se anunţa şi ridicarea unui palat al scriitorilor (o idee lansată de generalul Condiescu). Dar a venit războiul, apoi a căzut şi regimul lui Carol II şi multe proiecte modernizatoare nu s-au mai putut împlini (printre ele, şi "cetatea universitară", care s-ar fi întins de la Facultatea de Drept, a cărei clădire a fost inaugurată în 1935, până la Facultatea de Medicină).

Să încercăm o succintă antologie de opinii scriitoriceşti privitoare la Rege:

Felix Aderca îl numeşte *Regele culturii*. Îi descoperă sub acest aspect o prioritate de necontestat. Regele, scrie el, "face un lucru absolut nou pentru rangul pe care-l deţine, adică ce n-a mai fost făcut de nici un alt Suveran". E "primul care a ridicat glasul pentru apărarea sfântului mister al libertăţii de creaţie". Au mai fost înaintea lui Ludovic XIV şi Frederic cel Mare, însă cel dintâi îi folosea pe scriitori ca pe slujbaşii săi, iar al doilea se înconjura de un cerc de prieteni scriitori. Carol II însă are o adevărată politică culturală, şi prin aceasta se ridică deasupra tuturor celorlalţi suverani.[142]

G. Călinescu nu merge până acolo încât să-l pună pe Carol deasupra lui Ludovic XIV: îi aşază oarecum la egalitate. Paralela aceasta, ca şi referiri la principii Renaşterii şi la voievozii români, îi oferă prilejul de a teoretiza relaţia privilegiată dintre principe şi artist, anulând totodată

[141] ANR-ANIC, Casa Regală, 109/1939, vol. I, f. 297; în legătură cu alegerea scriitorului la Academie, vezi şi Liviu Rebreanu, *Jurnal (1927-1944)*, în *Opere*, vol. 17, ediţie critică de Niculae Gheran, Editura Minerva, Bucureşti, 1998, pp. 297-302 (însemnările din 20-27 mai 1939).

[142] Felix Aderca, "Regele culturii", în *Adevărul*, 6 noiembrie 1937

orice rol al oamenilor de rând în elaborările culturale. "Pe ce se întemeiază legătura firească între principe şi artist? Pe un interes reciproc, care, în cele din urmă, reprezintă modul cel mai sigur de promovare a marilor şi eternelor valori. Arta e un produs de individualitate, care pentru a fi înţeles are nevoie de o minte receptivă tot atât de rară ca şi geniul. Dacă domnii români ar fi făcut bisericile prin mijlocirea eforiilor şi a comitetelor, azi n-aveam nici Curtea de Argeş, nici Trei Ierarhi, nici Golia, nici Sf. Sava. Dacă Ludovic al XIV-lea ar fi consultat opinia publică [...], Franţa n-ar avea azi nici opera lui Racine şi nici aceea a lui Moliére, precum n-ar avea Versailles-ul, Domul Invalizilor, Institutul şi atâtea altele [...]. Marele artist se refugiază acolo unde încetează domnia gloatei; acolo unde spre educarea mulţimii domneşte tradiţia princiară." Şi, în acest sens, Carol II "a făcut mai mult decât oricare altul."[143] Nu-l vom aştepta prea mult - doar câţiva ani - pe celălalt Călinescu, Călinescu cel democrat.

Rebreanu abordează aceeaşi temă, *Regele şi scriitorii*: "... a recunoscut mai întâi autonomia artei care implică libertatea deplină de creaţie. Când ipocrizia vetustă a încercat să încătuşeze inspiraţia scriitorilor tineri în numele unei morale sub care se ascundeau confuzii retrograde, Regele a impus izbânda înţelepciunii şi a salvat drepturile artei."[144]

Sadoveanu e mai liric: "tot ce e durere, grijă şi speranţă în noi se află înmiit în fiinţa Sa. Destinul său a fost să ne cuprindă în întregime - trecut, prezent şi viitor -, să valorifice şi să apere o moştenire primejduită... Apariţia sa, din cer, pe aripi repezi, întăreşte şi întregeşte elementul mistic"[145] (neaşteptata revenire în ţară, în iunie 1930, cu avionul, devine astfel o mistică "coborâre din cer").

Arghezi, fireşte, se exprimă în versuri, brodând la rându-i pe metafora descinderii din văzduh:

"De-a pururea de-aci 'nainte
Au să ni-l ţie vremurile minte.
O să-şi aducă-aminte vântul
Cel ce-i ascultă gândul şi cuvântul,
Vântul acela, care de la cer
L-a pogorât pe un vultur de fier."

Şi el pune accentul pe dimensiunea culturală a domniei:
"Graiul gândit, atât cât va fi grai

[143] G. Călinescu, "Regele", în *Revista Fundaţiilor Regale*, iunie 1940, pp. 543-548 (reluare a unor idei exprimate şi în "Nihil sine Deo, nihil sine Rege", în *Jurnalul literar*, 7 mai 1939).
[144] Liviu Rebreanu, "Regele şi scriitorii", în *Muncă şi voie bună*, 8 iunie 1940.
[145] Mihail Sadoveanu, [fără titlu], în *Muncă şi voie bună*, 8 iunie 1940.

O să-şi aducă-aminte de frumosul Crai
Şi mintea, cât va fi o minte,
Smerită-şi va aduce-aminte.
Or să-şi aducă, slova, pana,
Cartea, vioara, dalta şi icoana,
Că-nstrăinaţi, pribegi şi-n aşteptare,
I-a adunat pe meşteri cu-o strigare,
Şi cot la cot şi-unealtă pe unealtă,
I-a hotărât să se-mplinească laolaltă."[146]

Greu să-l întreacă însă cineva pe Camil Petrescu, care, atunci când se înfierbântă (cu argumente intelectuale), se înfierbântă de-a binelea: " ... totul e regesc în această excepţională perso nalitate care întruneşte calităţile cele mai neaşteptate în aceeaşi structură. Un măreţ prestigiu fizic, o inteligenţă genială cu o putere de muncă fabuloasă, pe care o vădeşte din zori şi până la miezul nopţii ... Nervi tari, o răbdare fără margini, luciditate, calm, atenţie când supraveghează, dar şi o putere de hotărâre fulgerătoare şi sigură când e nevoie."[147] Aşa trebuie să fie, odată ce o spune Camil Petrescu, intelectual cu acces direct la Absolut şi care are întotdeauna dreptate!

Se adaugă la corul lăudătorilor şi Ionel Teodoreanu (pe tema Casei scriitorilor), şi fratele său Păstorel (care nu uită să-i trimită Regelui, cu diverse ocazii, şi bombastice telegrame de felicitare)[148], sau Ion Marin Sadoveanu, pentru scurt timp în septembrie-noiembrie 1939 subsecretar de stat la Culte şi Arte (şi el cu texte avântate şi cu câte o urare exaltată, de genul: "dragoste şi neţărmurit devotament şi recunoştinţă Marelui Stăpân şi îndrumător al sufletului românesc").[149] Un admirator cu desăvârşire sincer este Victor Ion Popa: "un fanatic al lui Carol"[150] (după caracterizarea lui H.H. Stahl). Iar scriitorul poate cel mai angajat în politica regimului, Cezar Petrescu, directorul cotidianului oficios *România* (ianuarie 1938-septembrie 1940) şi al anexelor acestuia, *România satelor* şi *România literară*.

Dintre membrii faimoasei generaţii tinere, înclinaţi, cei mai mulţi, spre una sau alta dintre extreme, sunt mai puţini cei care se simt în consonanţă cu Regele. Să-l menţionăm totuşi pe Petru Comarnescu - nici prea de dreapta, nici prea de stânga, tocmai potrivit, aşadar, să mizeze pe suveran. E autor al unui întins articol din *Vremea*, privitor la conceptele culturale ale lui Carol, de asemenea al unei detaliate

[146] Tudor Arghezi, "Carol II Rege", în *Revista Fundaţiilor Regale*, iunie 1940, p. 483.
[147] Camil Petrescu, "Serii de semnificaţii şi sensul Restauraţiei", în *Revista Fundaţiilor Regale*, iunie 1940, p. 488
[148] ANR-ANIC, Casa regală, 204/1938, f. 55.
[149] *Loc. cit.*, 109/1939, vol. I, f. 287.
[150] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie...*, *op. cit.*, p. 110.

expuneri privitoare la Fundaţiile Regale.[151] S-a trezit chiar, cu prilejul zilei de naştere, să-l felicite personal pe Rege ("devotatele mele urări de viaţă lungă şi domnie glorioasă")[152], atenţie care nu ştim cât îl va fi impresionat pe suveran.

În arhiva Casei Regale s-a păstrat lista celor propuşi pentru decorare în 1938 cu ordinul "Meritul cultural" pentru litere şi opere culturale.[153] Cavaler clasa I, un singur nume: Tudor Arghezi (dacă adunăm toate semnele de recunoaştere, e notabilă insistenţa Regelui în cazul Arghezi... în dezacord flagrant cu Academia). Cavaleri clasa a II-a apar mulţi, printre care N.M. Condiescu, N. Davidescu, N.I. Herescu, E. Lovinescu, M. Ralea, T. Vianu, Adrian Maniu, Camil Petrescu, Păstorel Teodoreanu, V. Voiculescu, G Bacovia, Ion Marin Sadoveanu. Ion Barbu şi Şerban Cioculescu sunt printre cei care primesc medalia clasa a II-a.

Între timp, Carol îşi instituise propriul regim - dictatura regală -, prefaţându-l la stărşitul lui decembrie 1937 prin chemarea la guvernare a Partidului Naţional-Creştin (Goga-Cuza), care nu numai nu câştigase alegerile, dar le pierduse de-a binelea (cu puţin peste 9% din voturi). Au urmat (la 11 februarie 1938) instaurarea unui guvern deasupra partidelor, prezidat de patriarhul Miron Cristea, alcătuirea în grabă a unei noi Constituţii care sporea mult prerogativele regale, aprobată (masiv) prin plebiscit la 24 februarie 1938, desfiinţarea partidelor politice, la 30 martie 1938, şi, ceva mai târziu, în decembrie 1938, constituirea partidului unic, sub titulatura Frontul Renaşterii Naţionale.

Dintre intelectualii de vază ai ţării, cel mai apropiat de Rege în momentele cruciale ale instaurării noului regim, se arată a fi N. Iorga. Susţine, mai întâi, ceea ce nu era uşor de argumentat, soluţia guvernului Goga-Cuza. "Preşedintele de Consiliu [Goga], lângă care se aflã, fără portofoliu, din cauza vârstei sale, unul din cei mai respectaţi bătrâni ai naţiei [Cuza], este unul din fruntaşii literaturii noastre şi a rămas până astăzi cea mai înaltă valoare literară pe care a dat-o Ardealul. La Externe, pentru a se înlătura orice bănuială că poate fi vorba de o altă politică faţă de aliaţii noştri, oricât l-ar îngădui cele mai bune legături cu Italia, se aşază cel dintâi avocat al României [Istrate Micescu], instrucţia e încredinţată unui gânditor a cărui originalitate a fost nu odată preţuită şi aiurea [I. Petrovici]. O nuanţă de intelectualitate se substituie astfel spiritului nivelator al plebei electorale."[154] Prezenţa în guvern a unor transfugi din celelalte partide îi

---

[151] Petru Comarnescu, "Concepte culturale ale Regelui nostru", în *Vremea*, 20 iunie 1937; "Fundaţiile Culturale Regale", în *Revista Fundaţiilor Regale*, iunie 1940, pp. 783-803.
[152] ANR-ANIC, Casa regală, 204/1938, f. 49.
[153] *Loc. cit.*, 213/1938, f. 429.
[154] N. Iorga, "Un nou regim", în *Neamul românesc*, 30 decembrie 1937.

dovedeşte lui Iorga "încă o dată că vremea partidelor închise a trecut". Cam confuz: cum ar arăta vremea "partidelor deschise"?

E drept că Iorga nu acceptă tot ce întreprinde acest guvern şi, oricât ar fi ţinut şi el la limitarea influenţei evreieşti, se arată neliniştit de suprimarea ziarelor "din Sărindar". "Seara, apare decretul de suprimare a gazetelor evreieşti. Din păcate e sprijinit pe o doctrină cu totul neacceptabilă. Nu se pot crea principii de drept prin singure deciziuni ministeriale. Sunt foarte hotărât s-o aduc la cunoştinţa Regelui. N-aş putea măcar să rămân într-o ţară condusă pe asemenea baze..."[155]

În februarie 1938, Iorga intră, ca ministru de stat, în primul guvern Miron Cristea (până la sfârşitul lui martie). Contribuţia lui e directă în instaurarea cadrului constituţional al dictaturii regale. Sistemul pe care-l aprobă înseamnă, după el, "întărirea autorităţii regale, fără atingerea libertăţilor, şi acuma consacrate, şi fără înlăturarea continuei sfătuiri cu adevăraţii reprezentanţi ai naţiei".[156] Întrebarea e, dacă nu prin partide, cum se verifică "adevăraţii reprezentanţi"? Văzut ca unul care a netezit drumul spre dictatura regală, Iorga s-a apărat totuşi de acuza de a fi dorit un sistem fără partide. Când se discută despre partide, în momentul formării guvernului Miron Cristea, istoricul îndeamnă la o atitudine mai puţin agresivă faţă de acestea: "Spun că poate Coroana va avea nevoie de ele, că nu se guvernează cu oameni răzleţi. Adaug că nu putem merge la un regim totalitar."[157] Colegilor de la Academie istoricul ţine să le spună "că el a fost contra decretului-lege privind desfiinţarea partidelor politice; ar fi vrut o reglementare a alcătuirii şi funcţionării acestora".[158] Iorga nu înţelegea că e greu să combini jumătate de democraţie cu jumătate de dictatură.

Singurul intelectual notabil care a adoptat o atitudine tranşantă împotriva aprobării prin plebiscit a noii Constituţii a fost generalul Radu R. Rosetti, istoric (cu contribuţii îndeosebi în istoria militară), membru al Academiei (din 1934) şi director al Bibliotecii Academiei. Un om cultivat, cercetător aplicat şi cititor asiduu, ieşit din comun însă printr-un comportament nespus de rigid. Porecla nu prea măgulitoare de Rosetti-Closet (sau Closetti, cum îi zice mai rafinat Argetoianu) i se trăgea din mania lui pentru inspecţii sanitare la Biblioteca Academiei (însoţite, zice-se, şi de instrucţiuni privitoare la lenjeria intimă a angajaţilor şi angaj atelor). Dacă rigiditatea poate conduce la situaţii ridicole, ea poate deveni şi eroică, în funcţie de context. La un plebiscit unde mai nimeni n-a votat *nu* cu atât mai mult cu cât votul era deschis, prin declaraţie verbală, şi cu tabele separate pentru "da" şi "nu" Rosetti

---

[155] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 444 (însemnarea din 30 decembrie 1937).
[156] N. Iorga, "Constituţia", în *Neamul românesc*, 8 martie 1938.
[157] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 456 (însemnarea din 10 februarie 1938).
[158] Radu R. Rosetti, *Pagini de jurnal*, Editura Adevărul, Bucureşti, 1993, p. 54 (însemnarea din 8 aprilie 1938).

a spus un *nu* răspicat, spre stupefacţia celor de faţă: "Când am spus *nu* şi la mirarea funcţionarului am repetat acest *nu*, sala întreagă s-a întors spre mine. Atât de nepregătiţi au fost ca cineva să spună *nu*, încât nu găseau lista pe care se înscriau cei ce votau *nu*... Mi s-a cerut a semna ceea ce am făcut." "De ce am votat *nu*? 1. Pentru că modificarea Constituţiei nu se face conform prescripţiilor Constituţiei ce se află în vigoare. 2. Pentru că, în trecut, bunicul meu, cu fraţii săi şi cu toţi acei din generaţia sa au luptat şi au suferit pentru a aduce o stabilitate în domnie şi în aşezăminte. 3. Pentru că noua Constituţie este, după părerea mea, rea şi primejdioasă... "[159]

Cei mai mulţi dintre adversarii noii Constituţii au preferat soluţia mai puţin bătătoare la ochi de a nu participa la vot. La naţional-ţărănişti, acesta a fost cuvântul de ordine. Ioan Hudiţă notează în jurnalul său: "Ziua plebiscitului. Nu mă duc la vot, deşi este obligatoriu. De altfel, nici nu mă simt bine."[160] S-ar fi dus, dacă se simţea puţin mai bine? Cu Hudiţă ne vom mai întâlni. A lăsat un nesfârşit jurnal, în care întâmplările unor zile sunt înşirate pe pagini întregi (lăsând impresia că-şi rezerva jumătatea a doua a zilei pentru a consemna ce făcuse în prima jumătate). Conferenţiar de istorie diplomatică la Universitatea din Iaşi, apoi (între 1935 şi 1938) la Academia Comercială din Bucureşti, profesor la Şcoala de Arhivistică, din 1939 până în 1941, iarăşi conferenţiar de istorie diplomatică, la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti, din 1941, şi, în sîarşit, profesor în 1944, Hudiţă a activat mai întâi în Partidul Ţărănesc Democrat al doctorului Nicolae Lupu, apoi în Partidul Naţional Ţărănesc, în urma fuziunii cu acesta în 1934. A ajuns unul dintre apropiaţii lui Maniu şi, în cele din urmă, secretar general adjunct al partidului. Printre universitarii naţional-ţărănişti, se arată cel mai intransigent şi consecvent în atitudinea sa de respingere a dictaturii regale.

Partidele au cunoscut însă o îngrijorătoare hemoragie, începând cu guvernarea Goga-Cuza, a cărei principală "lovitură" (care a făcut posibilă însăşi constituirea guvernului) a fost atragerea unui grup reprezentativ de ţărănişti, în frunte cu Armand Călinescu, devenit ministru de Interne, funcţie pe care şi-o va păstra în guvernele ulterioare, cumulată din martie 1939 cu aceea de prim-ministru, până la asasinarea sa, pe 21 septembrie 1939. Dezertările se înmulţesc odată cu instaurarea noului regim la 10 februarie 1938 şi, cu atât mai mult, în urma desfiinţării partidelor politice (dizolvare legală, dar nu întru totul efectivă, întrucât conducerile respective şi cei rămaşi fideli au continuat să activeze).

---

[159] *Ibidem*, p. 42 (însemnarea din 24 februarie 1938).

[160] Ioan Hudiţă, *Jurnal politic (1 ianuarie-5 septembrie 1938)*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2002, p. 129 (însemnarea din 24 februarie 1938).

Printre trofeele intelectuale ale regimului regal se numără cei doi universitari ţărănişti ieşeni, Mihai Ralea şi Petre Andrei. Pe cel de-al doilea - ajuns în decembrie 1938 ministru al Educaţiei Naţionale - alegerea aceasta l-a condus direct spre un sfârşit tragic. Ralea însă - ministru al Muncii, din martie 1938 - şi-a inaugurat un parcurs politic fără greş, făcând punte între regimul lui Carol II şi regimul comunist. Traian Ionaşcu, şi el ţărănist, profesor la Facultatea de Drept din Iaşi, trece la rându-i în tabăra puterii (va deveni rezident regal). Şi, în sfârşit, alt ţărănist, încă nu universitar (dar va fi în primii ani de comunism), Mihail Ghelmegeanu, intră în guvern, în martie 1938, ca ministru al Lucrărilor Publice, pentru a ocupa apoi importantul departament al Internelor (noiembrie 1939-iulie 1940) .

Evoluţiile politice au spart şi grupul celor trei (încă) tineri istorici, G.I. Brătianu, P.P. Panaitescu şi C.C. Giurescu. Ani de zile merseseră împreună, ca istorici ai "Şcolii noi" combătând "vechea şcoală" a lui Iorga, iar în politică, înscrişi în gruparea liberală a lui G.I. Brătianu. Acum, în 1938, P.P. Panaitescu ajunge la legionari (şi rămâne în spirit alături de ei, chiar dacă, oficial, partidul e desfiinţat). Brătianu se păstrează într-o rezervă prudentă şi fiindcă o întreagă tradiţie de familie nu-i permite să accepte dispariţia partidului, şi fiindcă, în politica externă, miza, nu din motive ideologice, ci geopolitice, pe Germania (ca pavăză împotriva Rusiei), în timp ce România rămânea încă fidelă alianţelor tradiţionale; oricum, eschivele lui politice au darul să-l scoată din sărite pe Rege, care îl congratulează cu tot soiul de epitete: "un caraghios în politică", "imbecilul ăla, cu fu muri"...[161] Giurescu, în ce-l priveşte, ştia prea bine ce are de făcut: trece, fără rezerve, de partea Regelui: va fi rezident regal al ţinutului Dunărea de Jos, cu sediul la Galaţi, ministru al Frontului Renaşterii Naţionale (septembrie 1939-mai 1940), ministru al Propagandei (mai-iulie 1940)... Oportunismul său, uşor de observat (se va vedea şi continuarea...), e bine fundamentat teoretic: ca istoric, Giurescu pune *statul* deasupra oricăror altor valori; şi, atunci, datoria fiecăruia, indiferent de circumstanţe, este aceea de a servi statul. Toată viaţa Giurescu va rămâne credincios acestui precept.

C. Rădulescu-Motru, încă ţărănist, nu se arată deloc încântat la instaurarea dictaturii regale. Cel puţin, după mărturia lui Hudiţă: "Rădulescu-Motru este şi el indignat de atitudinea regelui şi a «trădătorilor care-l sprijinesc în această politică necugetată şi plină de primejdii pentru ţară»"[162]. Hudiţă şi Rădulescu-Motru se întâlneau la şedinţele organizaţiei "Reunion internationale pour la paix", suspectată acum de autorităţi că ar face jocul sovieticilor (cum se ştie, "lupta

---

[161] Carol II, op. cit., vol. II, pp. 55 şi l00 (însemnările din 24 noiembrie 1939 şi 5 februarie 1940).
[162] Ioan Hudiţă, *op. cit.*, p. 180 (însemnarea din 31 martie 1938).

pentru pace" a fost tema lor favorită de propagandă). În consecinţă, membrii comitetului au decis întreruperea activităţii. "La şedinţa noastră de azi - scrie Hudiţă - au mai participat Victor Eftimiu şi Titel Petrescu. Rădulescu-Motru s-a temut să vie."[163] O lună mai târziu, tot Hudiţă notează: "Până şi Rădulescu-Motru începe şi el să găsească bună politica regelui, mai ales de când a devenit preşedinte la Academie."[164] Filozoful avea antrenament la asemenea schimbări de direcţie. În decembrie 1938, îl întâlnim printre membrii fondatori ai Frontului Renaşterii Naţionale, iar în iunie 1939 - când se face un simulacru de alegeri, cu liste FRN unice - este ales deputat de Bucureşti şi ajunge să ocupe demnitatea de vicepreşedinte al Camerei.

În Frontul Renaşterii Naţionale, unii se îmbulzesc să intre din primul moment, alţii... se lasă convinşi. Mitiţă Constantinescu, guvernator al Băncii Naţionale, îi propune lui Victor Slăvescu (ambii economişti şi cu carieră la liberali) să facă parte din cei 20 sau 25 de membri fondatori ai Frontului. Slăvescu încearcă să reziste: nu mai vrea politică militantă, îi ajunge, pe lângă activitatea de profesor la Academia Comercială, să fie director al Creditului Industrial şi preşedinte UGIR (Uniunea Generală a Industriaşilor din România). Cedează totuşi în cele din urmă la insistenţele guvernatorului.[165] În 1939-1940, Mitiţă Constantinescu va îndeplini şi funcţia de ministru de Finanţe, iar Victor Slăvescu va fi ministrul înzestrării armatei.

Printre intelectualii de vază, membri fondatori ai Frontului Renaşterii Naţionale, îi întâlnim (în ordine alfabetică) pe Petre Andrei; Constantin Angelescu (fost ministru al Instrucţiunii Publice în mai multe guverne liberale); Lucian Blaga (în momentul respectiv, ministru plenipotenţiar la Lisabona); Silviu Dragomir; C.C. Giurescu; D. Gusti; Iuliu Haţieganu (profesor la Facultatea de Medicină din Cluj); Nicolae Hortolomei (profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti); Gh. IonescuSiseşti; Ioan Lupaş; Ion Petrovici (nu putea lipsi, Petrovici e prezent în toate combinaţiile!); Mihai Ralea; C. Rădulescu Motru; Victor Slăvescu; Anibal Teodorescu (profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti); Victor Vâlcovici (matematician, profesor la Universitatea din Bucureşti); N. Vasilescu-Karpen (profesor şi rector al Politehnicii din Bucureşti, academician). Alături de ei, şi politicieni de carieră precum Mircea Cancicov, Mitiţă Constantinescu, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Mihail Ghelmegeanu, Victor Iamandi... Dominantă rămâne nota intelectuală, cu o încărcătură masivă de profesori universitari şi de academicieni.

În Consiliul superior naţional al Frontului, pe lângă membrii fondatori prezenţi automat, apar numeroşi alţii în secţiunea "ocupaţiuni

[163] *Ibidem*, p. 224 (4 mai 1938).
[164] *Ibidem*, p. 276 (9 iunie 1938).
[165] Victor Slăvescu, op. cit., vol. II, p. 325 (însemnarea din 15 decembrie 1938).

intelectuale", printre care Gheorghe Alexianu (profesor la Facultatea de Drept din Cernăuţi, viitor guvernator al Transnistriei); arhitectul G.M. Cantacuzino; A.C. Cuza; Nicolae Herescu; Traian Ionaşcu; Istrate Micescu (renumitul avocat şi profesor e şi "autorul" Constituţiei din februarie 1938); Ion Nistor; Alexandru Rosetti; Ion Marin Sadoveanu...[166]

Nu întâlnim numele lui Iorga. El însuşi, o instituţie naţională, nu avea cum să intre printre intelectualii adunaţi de-a valma. Unii dintre ei chiar nu-i plăceau... iar cel mai puţin îl suferea pe Giurescu. Victor Slăvescu notează: "La $12^{1/2}$ mă cheamă la el Iorga, pentru mici chestiuni personale. Indignat de numirea lui C.C. Giurescu ca rezident regal. Îmi cere să-i spun Regelui că vine la toate serbările de la Palat, dar numai în frac, nu în uniformă."[167] Până la urmă, a îmbrăcat şi uniforma Frontului iar imaginea, imortalizată în fotografie, e departe de a fi banală!

La începutul lunii iunie 1939, când sunt alegeri şi se convoacă noul Parlament, o parte dintre senatori - potrivit Constituţiei - sunt numiţi direct de rege. Printre intelectualii de renume, intră astfel în Senat D. Gusti şi N. Vasilescu-Karpen, ca membri fondatori ai FRN; Lucian Blaga, Iuliu Haţieganu, Istrate Micescu, Anibal Teodorescu, membri ai Consiliului superior naţional al FRN; Grigore Antipa, Ion Agârbiceanu, I.Al. Brătescu-Voineşti, Horia Hulubei, Dimitrie Pompeiu, Emil Racoviţă, Mihail Sadoveanu, la categoria "ştiinţă şi publicistică", iar la "muzică şi artă": Tiberiu Brediceanu, George Enescu, George Georgescu, sculptorul Ion Jalea şi pictorul Ştefan Popescu. Incontestabil, cultura era pusă la loc de cinste - dar cam totalitară această adunare de nume ilustre, pentru vitrină!

Între Carol II şi legionari s-a încins o partidă sângeroasă. Idealismul şi violenţa sunt două feţe inseparabile ale legionarismului, ceea ce pare derutant, unii continuând şi astăzi să vadă doar "puritatea" proiectului, iar alţii, dimpotrivă, strict dezlănţuirea criminală. Nu este însă un mare secret: legionarismul aparţine marii familii a *milenarismelor*, acele ideologii care îşi propun "tabula rasa" şi instaurarea unei lumi noi (cum a fost, în felul lui, şi comunismul). Cum au putut atâtea spirite alese să fie atrase de o mişcare criminală e o întrebare nelalocul ei. "Spiritele alese" au fost atrase de idealismul mişcării, idealism care, în exces, a condus pe de altă parte la o barbarie fără margini. "Schimbarea la faţă a României", "curăţirea" ei, nu se puteau face cu blândeţe. Având un straniu cult al morţii, legionarii ucideau, dar erau gata totodată să-şi sacrifice propria viaţă: nici chiar criminalii lor nu au fost nişte criminali obişnuiţi. În mod curios, se iartă mai uşor regimului lui Carol II ceea ce nu li se iartă legionarilor. A fost totuşi o derivă de neiertat: în

[166] ANR-ANIC, Casa Regală, 24/1939, "Frontul Renaşterii Naţionale. Consiliul superior naţional".
[167] Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 350 (însemnarea din 2 februarie 1939).

confruntarea cu legionarii, statul însuşi a devenit criminal. Arestat în 1938 şi condamnat la zece ani de închisoare, Corneliu Zelea Codreanu, carismaticul "Căpitan" al mişcării legionare, este asasinat, împreună cu alţi 13 camarazi, pe motivul clasic al "fugii de sub escortă" (30 noiembrie 1938). Replica legionarilor va întârzia puţin, dar va lovi direct la ţintă: asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939. Represiunea care a urmat a fost fără precedent în istoria României: prin proporţii, ca şi prin absenţa oricărui fundament legal: au fost executaţi sumar 252 de legionari, unii deţinuţi în lagăre, alţii adunaţi de pe la casele lor. O adevărată noapte a Sfântului Bartolomeu! Regimul a crezut că dă o lecţie definitivă; în fapt însă a stârnit oroare, chiar în ochii celor care nu simpatizau mişcarea legionară.

Liviu Rebreanu a mers în noaptea aceea să vadă teribila expunere a cadavrelor celor care-l lichidaseră pe Armand Călinescu, executaţi la locul faptei şi lăsaţi acolo, în plin drum, ca un cumplit avertisment. "În mijlocul bulevardului, un cerc împrejmuit cu o funie ţinută de soldaţi. În centrul cercului, claie peste grămadă, nouă cadavre oribile, în bălţi de sânge, cu craniile sfârtecate... Spectacol înspăimântător. De o barbarie medievală." "Am impresia - continuă Rebreanu -, din convorbirile cu diverşi oameni, că efectul este tocmai contrariul celui scontat de guvern. Lumea, în imensa-i majoritate, după prima revoltă pentru uciderea lui Călinescu, văzând sălbăticia represiunii, începe să considere victime şi martiri pe asasini."[168] Sunt sentimente care-l frământă desigur şi pe Rebreanu, de altfel destul de ezitant în orientările lui politice. Într-un pasaj din *Jurnal* notase calităţile mişcării legionare (conducând spre "educarea românului de mâine"), dar nu mai părea atât de sigur de ele, în schimb, pe lângă destule critici la adresa noului curs al ţării, era dispus să-i accepte şi şansele de reuşită: "Democraţia noastră zănatică a pregătit foarte bine calea unui regim autoritar, cinstit, constructiv. Regele e bine intenţionat - se vede de departe. S-au făcut lucruri bune, care nu s-ar fi putut realiza cu vechiul sistem."[169] E de presupus că ceea ce s-a întâmplat în septembrie 1939 nu-i va fi consolidat scriitorului încrederea şi aşa limitată - în regimul lui Carol II.

A pierit atunci floarea tinerei intelectualităţi legionare. Mai târziu, s-a putut afirma - greu de spus cu câtă îndreptăţire - că altul ar fi fost mersul lucrurilor în lunile de dictatură legionară dacă n-ar fi dispărut între timp tocmai elita mişcării, în frunte cu "Căpitanul". Printre intelectualii legionari executaţi în teribila noapte s-au numărat şi Mihail Polihroniade şi Alexandru Cristian Tell. După Căpitan, Polihroniade era

---

[168] Liviu Rebreanu, *Jurnal (1927-1944)*, *op. cit.*, pp. 315-316 (însemnarea din 24 septembrie 1939).

[169] *Ibidem*, p. 293 (însemnarea din 11 august 1938).

probabil figura cea mai carismatică a mişcării. Noica avea să sublinieze rolul lui în convertirea atâtor tineri intelectuali: "Vom face într-o zi apelul: toţi câţi am sfârşit prin a sluji Legiunea datorită lui Mihail Polihroniade. Suntem mulţi. Şi nu semănăm unul cu altul. Dar credem în Legiune, iar începutul credinţei noastre îl datorăm lui Mihail Polihroniade."[170] Admiraţia transpare şi în *Memoriile* lui Mircea Eliade, atunci când îl caracterizează pe Polihroniade drept unul dintre rarii şefi legionari "preocupaţi de victoria politică, iar nu de mântuirea sufletelor": "... avea să fie executat şi el, care nici măcar nu avea mângâierea slujbelor şi parastaselor. Dar n-a murit mai puţin senin ca ceilalţi, cei credincioşi. A cerut o ţigară, a aprins-o şi s-a apropiat zâmbind de zidul unde-l aşteptau mitralierele."[171]

Mircea Eliade fusese arestat, ca legionar, în iulie 1938; deţinut mai întâi la prefectura Poliţiei şi refuzând să semneze o declaraţie de desolidarizare, e transferat în august în lagărul de la Miercurea Ciuc, de unde e trimis, din motive de sănătate, la sanatoriul de la Moroieni, spre sfârşitul lui octombrie; în noiembrie, liber, se afla la Bucureşti. Eliade beneficia însă de "îngeri păzitori", primul dintre aceştia fiind generalul Condiescu, apropiatul regelui. Şi Nae Ionescu avea să fie arestat, chiar înaintea lui Eliade; scos şi de la Universitate, a fost deţinut tot la Miercurea Ciuc. Eliberat, în sfârşit, moare în urma unei crize cardiace, la 15 martie 1940; a circulat şi zvonul otrăvirii sale din ordinul lui Carol II. Alt legionar, Emil Cioran, se află în aceste vremuri tulburi departe de primejdie, la Paris. C. Noica, tot la Paris, şi iniţial doar simpatizant legionar, are o reacţie promptă şi radicală când află de uciderea Căpitanului: îşi declară aderarea la mişcare şi, pe de altă parte, îi scrie lui Petre Comarnescu, rugându-l să-i comunice lui Alexandru Rosetti că încetează orice legătură cu Fundaţia Culturală "Regele Carol II". Comarnescu îi răspunde, pledând pentru interesul ţării, în sensul politicii lui Carol II: "... politiceşte, mergi contra interesului Ţării, care, o cred sincer, pare a intra într-o eră de solidaritate şi creaţie pe care intelectualii şi înţelepţii nu o pot decât saluta cu îmbucurare" - în timp ce ceilalţi "minau existenţa statului", "duceau la război civil" şi "ascultau de străini", "chiar dacă uneori erau cinstiţi sufleteşte şi bine intenţionaţi".[172] E uşor să constatăm astăzi - prea uşor! - că nici Noica, nici Comarnescu nu aveau dreptate, în lumina evoluţiilor istorice ulterioare.

---

[170] C. Noica, "Apelul Axei", în *Buna-Vestire*, 29 septembrie 1940; vezi şi Sorin Lavric, *Noica şi mişcarea legionară*, ediţia a II-a, Humanitas, Bucureşti, 2008, pp. 267-268.

[171] Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II, p. 27.

[172] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. I, pp. 210-215 (scrisoarea lui P. Comarnescu, datată doar 1938, evident, din decembrie, urmată de răspunsul lui C. Noica, din 28 decembrie 1938).

Printre intelectualii legionari care au necazuri în vremea dictaturii regale, apare şi Constantin Gane, un istoric "amator", dar aproape profesionist prin amploarea documentării şi siguranţa naraţiunii, autorul renumitei evocări *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* (3 volume între 1933 şi 1941) şi al unei apreciate biografii a lui P.P. Carp. Din *Jurnalul* lui Victor Slăvescu:

"16 mai 1938. Vine C. Gane, care-mi cere să-l ajut materialmente, căci nu are cu ce trăi. Bietul om, ce păcat că frumoasa lui activitate literară suferă din cauza greşitei păreri politice ce a adoptat."

"19 mai 1938. Vine C. Gane. Îi spun că nu-i pot găsi creditul dorit, din cauză că toate băncile îl refuză. Îi dau 10.000 lei în împrumut. Jenat, gata să refuze, acceptă. Este păcat ca un astfel de talent să fie condamnat la sterilitate pentru credinţele sale politice."

"16 iunie 1938. Vine la bureau C. Gane, scriitorul istoric bine cunoscut, spre a mă ruga să-l ajut din nou, căci unde bate spre a obţine colaborare găseşte numai uşi închise. I-am dat zece mii lei, aşa încât cu totul îmi datoreşte 20.000 lei. Dacă nu găseşte editor până în toamnă, mă va achita «În natură», dându-mi cărţi din biblioteca lui."[173]

Raporturile între cei doi continuă pe aceeaşi notă. După asasinarea lui Călinescu, Gane e arestat. P.P. Panaitescu intervine la generalul Rosetti, pentru ca acesta să-l roage pe Victor Slăvescu (cu care era în relaţii apropiate) "să se intereseze ce a devenit vărul său C. Gane". Peste două zile, răspunsul lui Slăvescu e liniştitor: "C. Gane a fost în adevăr arestat, dar va fi liberat în  curând."[174]

Sunt şi legionari care şi-au plătit libertatea (eventual şi viaţa) cu preţul desolidarizării de mişcare. Printre intelectuali, e cazul lui Dragoş Protopopescu, în iunie 1938. Dar era nevoie, câteva luni mai târziu, să-l şi felicite pe Carol de ziua lui de naştere? Şi, în termeni apăsaţi: "cele mai profunde urări de viaţă şi prosperitate"; "trăiască Regele Carol II, trăiască dinastia română"; "sunt şi rămân, Sire, cu cel mai profund respect, al Majestăţii voastre prea supus şi plecat".[175] Era, oricum, în joc, pe lângă libertate, şi o catedră universitară.

E interesant de observat cum îşi fac iluzii unii intelectuali de stânga. În fond, Regele acţiona împotriva legionarilor şi îşi propusese să lichideze vechiul politicianism, pe care şi ei îl repudiau; regimul se proclama social şi reformator. Iată-l, aşadar, pe Constantin Parhon (stânga ţărănistă!), trimiţând un lung memoriu Ministerului Educaţiei Naţionale, precum şi lui Ernest Urdăreanu, ministrul Casei Regale, cu rugămintea de a-l aduce la cunoştinţa Regelui. A sosit - spune doctorul

---

[173] Victor Slăvescu, *op. cit*., vol. II, pp. 244, 246, 257 (însemnările din 16 mai, 19 mai şi 16 iunie 1938).
[174] Radu R. Rosetti, *op.  cit*., pp. 99 şi 101 (însemnările din 25 şi 27 septembrie 1939); Victor Slăvescu, *op. cit*., vol. II, p. 433 (27 septembrie 1939).
[175] ANR-ANIC, Casa Rega1ă, 204/1938, f. 54.

- "momentul refacerii atmosferei intelectuale şi în special morale" (în mediul universitar şi, mai cu seamă, la Facultatea de Medicină). Criza morală "se datoreşte în întregime sau aproape politicianismului", "vechilor partide istorice de altădată".[176] Ce propune Parhon e mai puţin interesant, de remarcat doar cum îi cântă în strună Regelui, prin denunţarea sistemului partidelor. Ceva mai târziu, într-un text plin de încredere în viitor, Parhon - asigură cu câteva luni înainte de dictatura legionară şi când războiul mondial deja începuse - că "timpurile ce vor veni vor fi din ce în ce mai fericite", pentru simplul motiv că"Maiestatea Sa Regele stă de strajă".[177] Poate că Parhon avea motive de mulţumire: oricum, devenise academician în 1939. Nu e lipsit de ironie să-l vezi atât de convins monarhist pe viitorul preşedinte al unei Republici comuniste.

Dintre demnitarii dictaturii regale, cel mai la stânga poate fi socotit Mihai Ralea. I s-a şi dat pe mână Ministerul Muncii. S-a inspirat, în bună măsură, din modelele german şi italian. N-a trecut, în acest sens, neobservată vizita lui în Germania, în iunie 1938, când s-a întreţinut cu Robert Ley, conducătorul "Frontului muncii". Atunci, nu stânga, ci extrema dreaptă? Chestiune, mai mult, de terminologie. Şi fascismul, şi nazismul, etichetate convenţional de extremă dreaptă, au o componentă socială pe care, tot convenţional, putem s-o etichetăm "de stânga". Aceasta se traduce printr-o valorizare simbolică a muncii şi a muncitorului, ca şi prin proiecte concrete de mai strânsă integrare socială şi culturală a muncitorimii. Ceea ce se obţine este înregimentarea "clasei muncitoare", dar nu cam tot aşa s-au petrecut lucrurile şi "la stânga", în comunism? Cert este că, prin Ralea, dictatura regală a pus în şantier un întreg program social şi cultural, care a atras şi oameni de stânga, inclusiv socialişti. Gheorghe Grigorovici este primul socialist care intră într-un guvern al României, ca subsecretar de stat în ministerul condus de Ralea, din noiembrie 1939 până în iulie 1940 (ca "răsplată", va muri într-o închisoare comunistă). Intelectualii puteau să-şi dea acum mâna cu muncitorii prin organizaţia *Muncă şi voie bună* (imitată după "Dopolavoro" din Italia şi"Kraft durch Freude" din Germania), menită să ocupe, cu folos, timpul liber al muncitorilor. Victor Ion Popa, cu multiplele-i talente - prozator, dramaturg şi regizor -, şi mai ales admirator al Regelui, a luat conducerea unui teatru pentru muncitori, numit tot *Muncă şi voie bună*. Şi, încă o dată *Muncă şi voie bună*, aşa se intitulează şi revista culturală bilunară, editată de Ministerul Muncii, începând din 15 aprilie 1939. Directorul ei, nimeni altul decât Mihail Sadoveanu (cu experienţa în gazetărie deja căpătată la *Adevărul* şi *Dimineaţa*); secretar de redacţie, Octav Livezeanu, alt

---

176 *Loc. cit.*, 84/1938.

177 C.I. Parhon, "Restauraţiunea şi progresul ştiinţei române", în *Muncă şi voie bună*, 8 iunie 1940.

ţărănist "transfug". Şi scriitorii fac figură de”muncitori" în paginile revistei, e la ordinea zilei înfrăţirea dintre muncitorii intelectuali şi cei manuali. Iar deasupra tuturor, stă Regele, "marele muncitor" ("muncind mereu, în atâtea domenii de activitate";”zi şi noapte, ne veghează şi ne supraveghează").[178] Scriu, printre alţii, Ion Simionescu, Eugen Herovanu (profesor la Facultatea de Drept şi scriitor), Gala Galaction, Emanoil Bucuţa, Tudor Vianu, Ionel Teodoreanu... C. Rădulescu-Motru e şi el prezent, printr-un articol despre "Muncă şi voie bună ca Instituţie naţională", în care spune pe şleau că aceasta s-a introdus la noi "din aceleaşi consideraţii din care au fost introduse instituţiile similare în Italia şi Germania".[179] Apar frecvent şi semnăturile socialiştilor Ion Pas şi Lothar Rădăceanu. Prezenţa mai multor colaboratori evrei: Mihail Sebastian, Camil Baltazar, Barbu Lăzăreanu, Ioan Massoff, A. Munte... arată că se ieşise pentru moment din logica antisemită a guvernării Goga-Cuza. La o şezătoare ţinută la 15 mai 1940 la Teatrul Muncă şi voie bună, citesc din operele lor M. Sadoveanu, V. Eftimiu, Ionel Teodoreanu, Al. Philippide... Se înregistrează şi o "descoperire" literară: apare aproape din neant, evocat în două articole, "poetul-cizmar" (de la sfârşitul secolului al XIX-lea) Dumitru Theodor Neculuţă, care ar fi plâns, ca nimeni altul, "soarta muncitorului citadin"[180] (comuniştii aveau să valorizeze această descoperire, introducându-l, un deceniu mai târziu, în panteonul literar românesc). De remarcat că revista nu se sfieşte să denunţe, pe un ton de "stânga", soarta tristă a muncitorului manual de pe vremea lui Neculuţă (o epocă de "sclavaj") şi soarta nu mai demnă de invidiat a muncitorului intelectual: "Scriitorul de acum două-trei decenii - o spune chiar M. Ralea - avea un trist şi solitar destin. I se acordau fireşte toate libertăţile, inclusiv aceea de a muri de foame. Dar rămânea străin de viaţa socială, hulit adesea, dispreţuit şi ţinut departe de ea."[181] Un bun antrenament, s-ar zice, pentru discursurile de peste un deceniu. Fireşte, toate mizeriile, scriitoriceşti sau muncitoreşti, luau sfârşit odată cu epoca regelui Carol II.

O presă de stânga în anii dictaturii regale continuă să existe în măsura în care nu-şi permite să depăşească prea tare orientările de stânga ale regimului. Stânga putea foarte bine să înfiereze Garda de Fier: era şi atitudinea lui Carol II. Putea la fel de bine să pledeze pentru alianţele tradiţionale, cu Franţa şi Marea Britanie, era şi politica Regelui, de la care nu s-a abătut decât obligat de noul raport de forţe, în urma victoriilor germane. *Adevărul* şi *Dimineaţa* n-au mai reînviat

---

[178] "Regele mare muncitor", în *Muncă şi voie bună*, 15 octombrie 1939.
[179] C. Rădulescu-Motru, "Muncă şi voie bună ca instituţie naţională", în *Muncă şi voie bună*, 1 noiembrie 1939.
[180] Constantin Vâlcovan, "Muncitori-poeţi. D.T. Neculuţă"; Const. Săteanu, "Scriitori şi muncitori", în *Muncă şi voie bună*, 1 august şi 1 septembrie 1939.
[181] Citat în *Muncă şi voie bună*, 15 iulie 1939.

după căderea guvernului Goga-Cuza. A supravieţuit, până în mai 1939, Adevărul literar şi artistic, fără nimic care să deranjeze regimul; continuă să ţină cronică literară G. Călinescu, apar şi Victor Eftimiu, şi T. Teodorescu-Branişte, şi apropiaţi ai lui Ralea, ca D.I. Suchianu sau poetul Demostene Botez (ultimul, devenit, prin graţia lui Ralea, personaj oficial, în calitate de preşedinte al Casei centrale de asigurări sociale). În fond, prin Ralea şi cei din jurul lui, guvernarea căpătase şi o infuzie de *Viaţă românească*, iar *Adevărul literar şi artistic* era apropiat de revista ieşeană. Colaborează mai departe şi destui evrei: Lucian Boz, Camil Baltazar, Ioan Massoff, Barbu Lăzăreanu...

Zaharia Stancu continuă cu *Lumea românească* (până în februarie 1939) şi cu revista *Azi*. În *Azi* e de consemnat un drastic articol al său antilegionar, acuzator şi la adresa mai multor confraţi: "Am văzut gânditori înghesuindu-se la uşile caselor verzi şi oferindu-se să făurească o doctrină a crimei, o artă cu miros de sânge şi cadavre. În fruntea lor se afla profesorul universitar Nae Ionescu. Poeţi gingaşi ca Radu Gyr şi Horia Stamatu au început să cânte, cu slove macabre, legiunile asasine. Eseişti preţuiţi ca Mircea Eliade şi Traian Herseni şi-au pus condeiele în slujba mişcării legionare condusă de asasinul lui Manciu. [...] Ziarişti ca Haig Acterian (armean) şi Mihail Polihroniade (grec) deveniseră doctrinarii statului «naţional» legionar, ce trebuia să ia fiinţă pe o piramidă de cranii." Cât curaj îi va fi trebuit lui Zaharia Stancu să scrie aceste fraze, chiar în momentul când regele declanşase vânătoarea de legionari! Slavă Domnului, "în urma evenimentelor recente atmosfera s-a limpezit. Coşmarul Gărzii de Fier a fost alungat. [...] Este vremea întoarcerii spre literatură şi artă. "[182]

*Lumea românească* se află în atenţia *Siguranţei*, nu atât prin ce publică, ci prin colaboratorii săi, în special din pricina raporturilor oculte pe care le-ar fi avut cu Partidul Comunist. Aproape în fiecare seară se semnala în redacţie prezenţa unor ziarişti comunişti: Alex. Mihăileanu, Matei Socor, Ştefan Voicu, Ilie Zaharia, mai rar Ştefan Foriş şi Atanase Joja. Căutau să-i îndrume îndeosebi pe redactorii rubricilor de politică externă şi de probleme muncitoreşti. De altfel, orientarea de politică externă a ziarului nu era deocamdată opusă în nici un fel orientării generale a României. Folcloristul Mihai Pop, asistent la Facultatea de Litere, asigura, sub pseudonimul Petre Buga, rubrica respectivă, pronunţându-se fără echivoc împotriva expansionismului nazist. Siguranţa se interesează însă de altceva cu privire la Mihai Pop: faptul că acesta ar informa conducerea Partidului Comunist de ceea ce se petrece la naţional-ţărănişti, în tabăra "manistă", el fiind nepot al lui Ilie Lazăr, unul dintre liderii acestui partid. Până la urmă, ziarul şi-a încetat

---

[182] Zaharia Stancu, "Drum de întoarcere", în *Azi*, mai-august 1938, pp. 2915-2916.

apariţia din lipsă de fonduri (suplinit într-un fel prin *Azi*, transformat în gazetă săptămânală).[183]

Indiscretă, Siguranţa se arată preocupată şi de *Jurnalul literar*, pe care G. Călinescu îl editează la Iaşi de la 1 ianuarie 1939 şi până la sf'arşitul anului. În cauză era George Ivaşcu, secretarul de redacţie, cu antecedentele lui comuniste. Prin Ivaşcu, grupul scriitorilor şi publiciştilor comunişti din Bucureşti ar fi încercat o apropiere, urmărind să colaboreze cu o revistă apreciată "pentru caracterul său independent şi progresist". Li s-a răspuns însă că G Călinescu "nu acceptă pentru moment nici o colaborare de stânga, pentru a feri revista de atacurile criticilor literari de nuanţă naţionalistă". Oricât ar fi întors revista pe toate feţele, Siguranţa n-a reuşit să descopere nici un articol cu carac ter comunist sau, în genere, politic.[184] Pe lângă contribuţia esenţială a lui Călinescu, scriu la revistă foarte tinerii G. Ivaşcu, Alexandru Piru, Adrian Marino, precum şi Victor Eftimiu, Iorgu Iordan, Constantin Balmuş...

Tudor Teodorescu-Branişte scoate un cotidian intitulat *Jurnalul*, începând din 13 octombrie 1939. Ceea ce ar fi fost în vremuri normale un ziar de stânga - prin personalitatea directorului său - se înfăţişează în condiţiile date, la scurt timp după declanşarea războiului şi masacrarea legionarilor, ca o tribună a solidarităţii naţionale. "Vom combate tot ce poate duce la dezbinare: ura de clasă, ca şi ura de rasă", scrie Branişte în articolul-program. Cere "unirea tuturor", "Înfrăţirea obştească în jurul Regelui şi întru apărarea hotarelor''. "Dezbaterile de nuanţe ideologice" nu mai sunt de actualitate; vor fi din nou când lucrurile se vor linişti şi se vor impune "pacea, dreptatea şi libertatea".[185] Este interesant de constatat cum, în faţa unor ameninţări mai grave (legionarii, Germania, revizionismul vizând frontierele României), nu puţini sunt oamenii de stânga care se adună în jurul lui Carol II. Fie şi "provizoriu", până când istoria va binevoi să ia un alt curs. *Jurnalul* reuneşte destui colaboratori din zona unei stângi mai mult sau mai puţin accentuate, pe unii dintre ei i-am întâlnit şi la *Muncă şi voie bună*. Printre alţii, Demostene Botez, Octav Livezeanu, I.D. Suchianu, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Şerban Voinea, Ion Pas, George Macovescu, Vlădescu-Răcoasa, Şerban Cioculescu... În fond, dacă era consens... Numeroase fotografii cu personalităţi politice, purtând uniforma Frontului Renaşterii Naţionale. C. Argetoianu, momentan prim-ministru, şi C.C. Giurescu, ministru al Frontului Renaşterii Naţionale, în uniformă. Noul guvern Tătărescu depune jurământul, toţi miniştrii în uniformă. Ralea, în uniformă, îl instalează pe Demostene Botez (în civil !) ca preşedinte al Casei centrale de asigurări

---

[183] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, rola 885 (dosar Zaharia Stancu).
[184] *Loc. cit*., F. 95, microfilme, rola 908 (dosar G. Ivaşcu).
[185] T. Teodorescu-Branişte, "Ce vrem. .. ", în *Jurnalul*, 13 octombrie 1939.

sociale. Sunt şi timide tentative de revendicare a dreptului de critică: "dreptul de a critica obiectiv şi, fireşte, într-un stil decent anumite stări de lucruri" şi de "a publica plângerile diferitelor categorii de cetăţeni"; "e o greşeală să se impună presei o atitudine de permanentă admiraţiune".[186] Vorbe, fără prea mari consecinţe; în fapt, stânga risca să devină prizoniera regimului, din teama că fără Carol II ar putea fi mai rău. În iunie 1940, când Frontul se preface în Partidul Naţiunii, Branişte supraliciteazā (evident, nu din dragoste faţă de unii, ci din ostilitate şi din teamă faţă de ceilalţi): "un singur zid, o singură voinţă a întregii obşti româneşti, în jurul MS Regelui şi pentru apărarea ţării"; "nimeni nu va putea şovăi".[187]

Ziarişti de stânga îşi găsesc un refugiu şi la *Timpul*, ziarul fondat de Grigore Gafencu, rămânând de stânga în fundul sufletului lor, dar ceva mai puţin în coloanele gazetei. Gafencu e de altfel unul dintre principalii exponenţi ai regimului, ca ministru de Externe, din decembrie 1938 până în iunie 1940. Redactor la *Timpul*, Miron Radu Paraschivescu se arată indignat de "corupţia, venalitatea, murdăria de care suferă România". Vrea "o libertate a dictaturii populare". Oricum, numai să vină: "Puţin îmi pasă pe ce cale şi cu concursul cui o vom realiza." Departe totuşi de a aplauda "întru totul şi fără rezerve comunismul rusesc". "Nu cred că tot ce e în Rusia lui Stalin e «cel mai bun»; dar este neapărat *cel mai bun* din punct de vedere social, în comparaţie cu restul lumii." Să nu ne emoţionăm: nu e un extras dintr-un articol din *Timpul*, ci din jurnalul intim al scriitorului.[188]

În competiţia dintre dreapta şi stânga, atenuată prin constrângerile dictaturii regale, *Universul* (ca şi *Curentul*) adună în principal colaborările de dreapta. În timp ce *Adevărul literar şi artistic* îşi trăieşte ultimul an, *Universul literar*, întrerupt în 1931, îşi reia apariţia, într-o serie nouă, din februarie 1938. Stelian Popescu, patronul, pune câteva jaloane precise: contra subiectelor "subversive" şi unei concepţii de artă "străină de rânduiala şi destoinicia neamului nostru". Şi anunţă unele îndrumări: "ce trebuie să fie romanul românesc, cum trebuie să fie poezia şi nuvela românească, ce condiţiuni trebuiesc îndeplinite pentru ca un produs literar să fie acceptat cu plăcere şi interes de public".[189] Se întâlnesc frecvent nume ferm situate la dreapta, unele chiar de legionari sau de apropiaţi ai legionarilor: N. Crevedia, N. Roşu, N. Crainic, Dan Botta, Radu Gyr, Haig Acterian, M. Polihroniade, N. Davidescu, Mircea Eliade, C. Noica, V. Băncilă, Ion Frunzetti, Mircea

[186] T. Teodorescu-Branişte, "Reorganizarea cenzurii", în *Jurnalul*, 12 aprilie 1940.
[187] T. Teodorescu-Branişte, "Partidul Naţiunii", în *Jurnalul*, 23 iunie 1940.
[188] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, Dacia, Cluj, 1994, pp. 16 şi 40 (însemnările din 4 martie şi 19 martie 1940).
[189] Stelian Popescu, "Drumul «Universului literar»", în *Universul literar*, 23 aprilie 1938.

Vulcănescu... (nici unul dintre aceştia nu ar putea fi întâlnit în *Jurnalul*, dar nici măcar în *Muncă şi voie bună*). N. Crevedia, de pildă, cere o artă naţionalistă, şi denunţă "curentele nesănătoase, importate".[190] Cam la fel judecă şi N. Roşu, care deplorează faptul că, odată cu modemismul, critica "a alunecat pe povâmişul sofisticării estetice, mistificând noţiunea de frumos artistic, înglobându-i valoarea într-o excesivă libertate de exprimare".[191] Sunt însă şi autori de încadrat într-o dreaptă moderată, precum Ion Pillat, N.I. Herescu sau Em. Bucuţa, sau alţii care nu-s deloc de dreapta, printre ei Eugen Ionescu (ce-o fi căutând aici?), Cicerone Theodorescu, Gala Galaction, Dan Petraşincu, Tudor Vianu, Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Pericle Martinescu... Cum se vede, exista o îngăduinţă reciprocă, de apreciat favorabil sau defavorabil, după judecata fiecăruia. Oricum, exceptându-l pe Vianu, nici un scriitor evreu. Ionel Teodoreanu îl atacă în termeni cât se poate de vulgari pe G. Călinescu, care publicase în *Jurnalul literar* răspunsul la o anchetă literară al unui elev - evreu, ţine să precizeze scriitorul - care îl defăima pe Brătescu-Voineşti. Tot Ionel Teodoreanu exclamă: "Slavă!", slavă ministrului Ralea şi "slavă Regelui tuturor românilor", pentru legea Casei Scriitorilor.[192] De notat pentru "mica istorie literară" e şi faptul că, în fruntea *Universului literar*, Stelian Popescu l-a pus pe fiul său Victor Popescu, un adolescent de 18 ani, care debutează un an mai târziu cu un volum de povestiri. Până atunci publică un lung serial despre "romanul românesc", în care dă sfaturi utile scriitorilor despre modul cum trebuie să scrie un roman (fără exces de analiză psihologică şi să cuprindă fapte "mai interesante, mai demne de relevat". Subiectele banale se acceptă doar când talentul e foarte mare).[193]

Cât despre *Vremea*, revista iese din circulaţie pentru aproape doi ani. E suprimată de autorităţi spre sfârşitul lunii decembrie 1938. Ce e drept, cam depăşise măsura, punând tot mai mult în prim-plan modelul italo-german şi ducând la paroxism campania antievreiască (C.A. Donescu, "Evreii împing la război", 11 septembrie 1938; din nou, "Evreii împing la război", sub semnătura lui N. Davidescu, 25 septembrie; Barbu Theodorescu, "Rusia e dominată de evrei", 2 octombrie...). Devenise, fără să mărturisească, o publicaţie aproape legionară, aşa că "prigoana" împotriva mişcării n-avea cum s-o lase neatinsă.

La 8 iunie 1940, s-a sărbătorit cu fast şi într-un aparent entuziasm ziua Restauraţiei: cei zece ani de domnie ai lui Carol II. Numele cele mai mari ale elitei intelectuale şi-au dat întâlnire într-un număr special al *Revistei Fundaţiilor Regale* pentru a-l omagia pe suveran şi a oferi un

[190] N. Crevedia, "Scriitorii şi Patria", în *Universul literar*, 8 aprilie 1938.
[191] N. Roşu, "Spiritul de echipă", în *Universul literar*, 9 septembrie 1938.
[192] Ionel Teodoreanu, "Jim Fecundătorul şi noul junimism", în *Universul literar*, 4 februarie 1939; "Slavă!", *ibidem*, 27 mai 1939.
[193] Victor Popescu, "Romanul românesc. VIII", în *Universul literar*, 25 iunie 1938.

bilanţ al înfăptuirilor din cele mai variate domenii. Apar, la rând, Tudor Arghezi, Camil Petrescu, C. Rădulescu-Motru, Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, N.I. Herescu, Cezar Petrescu, G. Călinescu, Ion Marin Sadoveanu, Perpessicius, Al. O. Teodoreanu, Ionel Teodoreanu, Nichifor Crainic, Andrei Rădulescu, Anton Golopenţia, Grigore Nandriş, Victor Vâlcovici, Emanoil Bucuţa, Scarlat Lambrino, Constantin Daicoviciu, Andrei Oţetea, Tudor Vianu, GM. Cantacuzino, Francisc Şirato, Mihail Sebastian, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, Şerban Cioculescu, Petru Comarnescu... şi încă nu i-am numit pe toţi. Zece ani glorioşi şi, în perspectivă, alţi şi alţi ani. Cine şi-ar fi închipuit că regimul mai avea exact trei luni de existenţă?

Se întrezărea dej a un viraj, sub presiunea războiului, a extinderii ameninţătoare atât a Germaniei, cât şi a Uniunii Sovietice, şi dată fiind incapacitatea vechilor aliaţi, Franţa şi Marea Britanie, de a susţine cât de cât România. Scriitorul Cezar Petrescu, directorul oficiosului *România*, se află, între 14 februarie şi 30 martie 1940, într-o misiune de informare în Franţa, Anglia şi Scoţia. Se întoarce cu concluzii privind necesitatea unor metode diferite de propagandă, în funcţie de specificul naţional; astfel, "În cercurile franceze, emotive şi discursive, elementul informaţiei pure, precise şi obiective, nu joacă rolul principal. Cauza noastră rămâne a fi pledată, de la zi la zi, ţinând seama de o nervozitate mereu inconsecventă. Loialitatea noastră nu e pusă la îndoială în linii generale".[194] Dar nu propaganda decidea acum, decideau armele. Prin campania-fulger pe frontul de vest din mai-iunie 1940 şi victoria împotriva Franţei, Germania îşi afirma hegemonia în cea mai mare parte a Europei. Manifestându-se şi teama (deloc nejustificată) de intenţiile sovieticilor, România se vedea aproape obligată să joace cartea germană. Nici regele - anglofil şi francofil - n-a făcut-o cu plăcere, iar neplăcerea i-a fost cu atât mai mare cu cât noua politică însemna o reconciliere, fie şi formală, cu duşmanii săi de moarte, legionarii. Oricum, Anglia şi Franţa dispărând dincolo de linia orizontului, căutarea unui sprijin la ruşi nu tenta pe nimeni, în afara comuniştilor convinşi. De altfel, Uniunea Sovietică se afla deocamdată alături de Germania, în urma încheierii pactului de neagresiune din 23 august 1939, care îi dezorientase pe mulţi dintre simpatizanţii Moscovei; anexarea de către sovietici, în acord cu Reichul, a unei jumătăţi din Polonia şi agresiunea împotriva Finlandei arătaseră o faţă a comunismului ascunsă cu grij ă până atunci. În *Azi*, Zaharia Stancu scrie despre”Finlanda eroică". Un autentic om de stânga, Ion Vinea, poet avangardist şi director al democraticei *Facla*, s-ar fi exprimat, potrivit lui Miron Radu Paraschivescu, în felul următor:”Prefer să fiu

---

[194] Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva Cezar Petrescu, II mss. 44: "Observaţii şi concluzii rezultate din călătoria de informaţii în Franţa, Anglia şi Scoţia întreprinsă între 14 februarie şi 30 martie 1940" (text incomplet).

lacheu într-o casă mare, decât sluga unor ţoape ca Molotov şi Stalin." "Încercarea mea - spune Paraschivescu - de a pleda pentru un comunism românesc nu convinge pe nimeni" .[195]

Încă din martie-aprilie 1940 începuse un proces de "normalizare" între Carol şi Garda de Fier, prin eliberarea din închisoare a legionarilor încă deţinuţi. Noul climat explică poate, pe lângă susţinerea lui Al. Rosetti şi a lui C.C. Giurescu, ministru al Propagandei, şi numirea "legionarului" Mircea Eliade, pe data de 1 aprilie 1940, ca secretar cultural al legaţiei României din Marea Britanie.[196] Poate şi telegrama de felicitare a lui Radu Gyr, cu ocazia lui 8 iunie 1940: "Să trăiţi Majestate pentru gloria neamului şi strălucirea culturii române"[197] (îşi uitase Gyr camarazii ucişi doar cu câteva luni înainte?). Şi Nichifor Crainic se adaugă atunci corului promonarhic. Hotărât, o "normalizare" spre extrema dreaptă. Şi tot atunci, în toiul serbărilor Restauraţiei, începe să apară gazeta *Chemarea vremii*, sub direcţia lui Ion Sân-Giorgiu, conferenţiar de literatură germană la Facultatea de Litere din Bucureşti şi partizan fără condiţii al Germaniei naziste. Pentru moment, desigur, şi partizan al regelui, pe care îl apreciază pentru "instaurarea principiului de autoritate" faţă de "bunul plac al liberalismului şi al pseudodemocraţiei".[198] Când cade Franţa, Sân-Giorgiu jubilează:”Parisul a fost de fapt eliberat de comunism, iudaism şi masonerie"; ar fi punctul de plecare ideal pentru "o înţelegere deplină între cele două naţiuni"[199] Se trezeşte a fi germanofil şi cunoscutul teoretician literar Mihail Dragomirescu, profesor (acum pensionat) la Facultatea de Litere din Bucureşti, şi cu câţiva ani în urmă afiliat la liberali. Acum îşi declară admiraţia pentru Hitler (,,Bonaparte al vremurilor noastre"), considerând că marea lui realizare a fost o Germanie unită, în contrast cu Franţa dezbinată. O lecţie pentru români: "trebuie să ne bucurăm din toată inima când vedem că, în ritmul hitlerian, se produc astfel de sforţări şi în ţară la noi, unde până mai acum câţiva ani erau atâtea dezbinări într-o puzderie de partide politice". Regele "a înţeles de mult în ce trebuie să stea tăria ţării": "În identitatea de păreri, în unitatea de simţire şi în ordinea în acţiune".[200] Frumos discurs pentru un fost liberal!

Nici C. Rădulescu-Motru nu se lasă mai prejos. Fostul ţărănist alege să vadă partea bună - chiar foarte bună! - a victoriilor germane, a căror semnificaţie caută să o desluşească în câteva articole din *Timpul*. "Pacea germană", crede el - în iulie 1940 -, va fi mai durabilă decât

---

[195] Miron Radu Paraschivescu, *op. cit.*, p. 49 (însemnarea din 8 aprilie 1940).
[196] Florin Ţurcanu, *op. cit.*, p. 382.
[197] ANR-ANIC, Casa Regală, 84/1940, vol. I, f. 23.
[198] Ion Sân-Giorgiu, [fără titlu], în *Chemarea vremii*, 8 iunie 1940.
[199] Ion Sân-Giorgiu, "Germanii la Paris", în *Chemarea vremii*, 20 iunie 1940.
[200] Mihail Dragomirescu, "Germania, Franţa şi România", în *Chemarea vremii*, 18 iulie 1940.

"pacea romană". "O pace care va da linişte Europei timp de veacuri". "Pentru prima oară, în istoria omenirii, învingătorul impune învinsului nu o pace de răzbunare şi de calcule ascunse, ci o pace de colaborare". Pentru români, nici o primejdie: "poporul român nu are să se teamă de eventualitatea păcii germane"; în fond, se reia firul colaborării din vremea lui Carol I.[201] Lucidă analiză politică!

Dar cine l-ar putea întrece pe Camil Petrescu, cel care ştie, ca nimeni altul, să-şi toarne stările de spirit în argumentaţii convingătoare? Acum este convins de genialitatea lui Hitler (cum se convinsese şi de a lui Carol II şi era convins, dintotdeauna, de a sa). Războiul, de altfel, îi mai revelase - în propriii ochi - o aptitudine: aceea de strateg. Aşa că se exprima în cunoştinţă de cauză. Iată cum explică, după capitularea Franţei, întârzierea germană în atacul împotriva Angliei: "Nouă ni se pare că vedem aici una din caracteristicile esenţiale ale strategiei hitleriene, nota care o deosebeşte şi de cea napoleoniană şi de toate cele anterioare: grija de a cruţa cât mai mult viaţa soldaţilor săi, sângele german. Toată această strategie bazată pe dislocarea psihologică, pe diplomaţie, pe o zdrobitoare superioritate de armament, pe viteză şi hotărâre în ultimă instanţă (după îndelungi pregătiri), care a tăcut ca armata germană să realizeze cele mai mari fapte de arme ale istoriei, cu pierderi neverosimil de mici, nu putea ieşi decât din acea sinteză rară, dintre experienţa îndelungată a unui simplu caporal în războiul cel mare şi o intuiţie genială. [...] E probabil că Adolf Hitler a rezolvat pentru întâia dată metodic în istoria militară problema moralului, mai metodic probabil chiar decât Napoleon, care a procedat temperamental, nu ştiinţific."[202]

Până una-alta, prin crearea Partidului Naţiunii, care ia locul Frontului Renaşterii Naţionale, se mai face un pas spre modelul totalitar. Obligata apropiere de Germania explică şi "normalizarea" raporturilor dintre Carol II şi Gheorghe Brătianu. Primit în audienţă la 1 iulie 1940, liberalul, "deşi nu vrea să se înscrie în P.N. [Partidul Naţiunii], se pune la dispoziţie, dacă va fi nevoie de el". O lună mai târziu, cei doi au o lungă conversaţie. Brătianu "se pune complet la dispoziţie pentru orice misiune în Germania". Regele, care nu demult îl taxase de "imbecil", are impresia "de a fi devenit mai matur".[203]

Oricum, dictatura regală în versiunea ei originară îşi trăise traiul. În guvernul instalat la 4 iulie 1940 - care se doreşte a fi cât mai agreabil puterilor Axei - nu mai rămâne aproape nimeni din personalul politic

---

[201] C. Rădulescu-Motru, "Pacea germană", în *Timpul*, 29 iulie 1940; vezi şi Constantin Schifimeţ, *C. Rădulescu-Motru. Viaţa şi faptele sale*, vol. III, Editura Albatros, Bucureşti, 2005, pp. 45-47.

[202] C.P. [Camil Petrescu],”August", în *Revista Fundaţiilor Regale*, 1 septembrie 1940, pp. 704-705.

[203] Carol II, *op. cit.*, vol. II, p. 208 (1 iulie 1940) şi 232 (5 august 1940).

utilizat până atunci. Prim-ministru este industriaşul Ion Gigurtu, ministru de Externe Mihail Manoilescu, teoreticianul "corporatismului" de inspiraţie fascistă, iar la Educaţia Naţională ajunge Dumitru Caracostea. Îşi face intrarea şi şeful legionarilor, Horia Sima, numit ministru al Cultelor şi Artelor (funcţie din care a demisionat peste câteva zile).

Noul curs al României este ilustrat fără echivoc de legislaţia antisemită adoptată prin decret-lege la 9 august 1940. Evreii erau împărţiţi în trei categorii: în prima, intrau cei veniţi în România după 30 decembrie 1918, în a treia aproape toţi ceilalţi, mai puţin excepţiile incluse în categoria doua, şi anume cei naturalizaţi prin lege, individual sau colectiv înainte de 1918 (unii, ca urmare a participării lor la războiul de independenţă), sau cei care au luptat "în linia de foc" în 1916-1919, răniţi şi decoraţi, sau urmaşii celor căzuţi în luptă. Evreii din categoriile întâi şi a treia (adică marea majoritate a populaţiei evreieşti) nu puteau fi funcţionari publici, membri ai profesiunilor care, prin natura lor, au legătură cu activităţile publice, precum notari şi avocaţi, membri în consilii de administraţie, comercianţi în comune rurale, militari, editori, membri sau jucători în organizaţii sportive... şi nici măcar oameni de serviciu în instituţiile publice. Doar cei din categoria a doua îşi menţineau drepturile legalmente dobândite; cu alte cuvinte rămâneau funcţionari publici dacă deja erau, dar, dacă nu erau, nu mai puteau dobândi în viitor vreo funcţie publică. Se mai specifica faptul că evreii din toate cele trei categorii nu pot dobândi proprietăţi rurale şi nici n-au voie să poarte nume româneşt[204] (se considerau evrei: persoanele de religie mozaică; cei care - mozaici sau creştini - erau născuţi din părinţi de religie mozaică; cei născuţi din mamă creştină şi tată de religie mozaică, sau din mamă evreică, în afara căsătoriei; evreii "de sânge", în cazul ateilor. Interesant că nu apar ca evrei cei născuţi din tată român şi mamă evreică, invers faţă de interpretarea evreiască, unde determinantă e descendenţa prin mamă).

Încă înainte de adoptarea legii, spre sfârşitul lunii iulie, toate instituţiile de învăţământ superior au trebuit să raporteze dacă au sau nu evrei în personalul lor şi, acolo unde era cazul, să trimită liste cu datele de rigoare. "Din fericire", cum am mai arătat, evreii din universităţi aproape că se numărau pe degete, aşa că n-a fost prea mult de lucru. La 3 septembrie 1940, Ministerul Educaţiei Naţionale, sub semnătura ministrului D. Caracostea, decidea îndepărtarea din funcţie, cu data de 1 septembrie 1940, a unui număr de zece evrei de la diferite facultăţi, cei mai mulţi asistenţi sau preparatori, printre ei însă şi conferenţiarul Max Popper, de la Facultatea de Medicină din

---

[204] "Decret-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România", reprodus în *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislaţia antievreiască*, alcătuit de Lya Benjamin, Hasefer, Bucureşti, 1993, pp. 46-50.

Bucureşti. Alţi vreo 20 scăpau deocamdată, intrând în categoria a doua (s-a păstrat şi un memoriu al lui Max Popper care, menţionând că ocupă postul de 21 de ani, arăta că e "născut în ţară din părinţi născuţi în ţară", tatăl său a obţinut cetăţenia în 1906, iar el însuşi a participat ca medic la campaniile din 1916-1918 şi 1919; solicita în consecinţă să fie trecut la categoria a doua !).[205]

De remarcat ezitarea în cazul lui Tudor Vianu, care în adresa Universităţii din Bucureşti e trecut român, ortodox; tatăl şi mama - evrei; originea etnică - iniţial apare "evreu", cuvântul e însă barat, şi trecut alături "română".[206]

Interesantă e şi situaţia universitarilor – români - care decid să se căsătorească în momentul intrării în vigoare a noii legislaţii. Cazul lui Grigore Moisil şi al lui Gheorghe Zane, profesori la Iaşi, primul la Facultatea de Ştiinţe, al doilea la Facultatea de Drept. Ambii se văd nevoiţi să se adreseze Ministerului Educaţiei Naţionale pentru a li se autoriza căsătoria, făcând şi dovada originii româneşti a viitoarei soţii (Moisil "uitând" să declare că aleasa lui, Viorica Constante, era pe jumătate evreică, după mamă!).[207]

Ţara o lua într-o direcţie necunoscută. Mai grav, risca dezmembrarea. La stărşitul lunii iunie 1940, în urma unui ultimatum, Basarabia şi nordul Bucovinei erau cedate Uniunii Sovietice. Se apropia şi cedarea unei jumătăţi din Transilvania, în favoarea Ungariei (la 30 august 1940) şi a Cadrilaterului către Bulgaria (la 7 septembrie). În ultimele două cazuri, Germania şi Italia au "arbitrat" defavorabil României care, spre deosebire de Ungaria şi Bulgaria, aflate, ca şi ele, în tabăra "revizionistă", fusese, până mai ieri, aliată cu adversarele lor. Regimul lui Carol II se năruia într-un dezastru naţional.

Sunt însă intelectuali care până la capăt au văzut în Carol II soluţia cea mai convenabilă pentru România (şi, trecând în revistă regimurile ce au urmat, li se poate recunoaşte şi o parte de dreptate). Printre aceştia, îl observăm pe N.I. Herescu, tăcând imperturbabil tot felul de planuri. Latinistului îi priise dictatura regală. La moartea lui Condiescu fusese ales preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români şi, puţin mai târziu, Carol îi oferă şi cealaltă funcţie a generalului, aceea de secretar general al Uniunii Fundaţiilor Regale (de presupus că şi-ar fi dorit-o şi Rosetti; în corespondenţa Rosetti-Călinescu se întâlnesc formulări ostile şi ironice la adresa lui Herescu, care, pentru Călinescu "nu e scriitor, nu e nimic", iar pentru Rosetti, se rezumă în formula latinească "ex nihilo-nihil", cu referire la iniţialele sale NIH!).[208] Herescu se pune oricum pe

[205] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 955/1940, ff. 46 şi 68-69.
[206] *Loc. cit.*, 1011/1940, ff. 88-90.
[207] *Loc. cit.*, 1011/1940, ff. 249 şi 267.
[208] *Corespondenţa lui G. Călinescu cu Al. Rosetti*, ediţie îngrijită de Al. Rosetti, Editura Eminescu, Bucureşti, 1977, p. 137 (scrisoarea lui G. Călinescu din 17

treabă şi la 18 iulie 1940, îi adresează Regelui un raport cu privire la starea Fundaţiilor şi la proiectele sale de reformă.[209] Ar trebui, după el, accentuată nota clasică şi latină a culturii româneşti, spre a provoca un curent de "renaştere". Trebuie schimbată şi politica editorială (săgeată spre Rosetti); scriitori importanţi n-ar fi fost publicaţi sau ar fi apărut cu greu, "în schimb, tineri condamnaţi de justiţie şi de unanimitatea criticii pentru pornografie au fost tipăriţi cu uşurinţă (cazul Geo Bogza)". Apoi, de la clasicist la clasicist, Herescu se războieşte cu E. Lovinescu, ale cărui traduceri din *Odiseea şi Eneida* ar fi "execrabile". Toate ca toate, dar expresia "gloaba preacurviei" care apare în versiunea lovinesciană e de netolerat; "expresie crudă", care ar fi putut fi evitată! Ce să mai spunem atunci de poezia lui Bogza. Prin Herescu, se conturează deja la Fundaţii o reacţie conservatoare, în contrast cu marea deschidere a lui Rosetti... şi a lui Carol II.

Mici mizerii culturale, în mijlocul marelui dezastru al ţării. La 6 septembrie 1940, Carol II e nevoit să renunţe la tron, în favoarea fiului său Mihai, lăsând conducerea efectivă a statului generalului Ion Antonescu. Se pot spune multe despre cei zece ani ai lui Carol, şi bune, şi rele. A fost o istorie toată în contraste. A fost însă, incontestabil, în ciuda intervalului scurt, o mare epocă culturală, probabil cea mai efervescentă şi cea mai densă pe care a cunoscut-o România. Nu regele a creat-o, fireşte, însă a susţinut-o cât a putut şi, lucru demn de remarcat, într-un spirit eclectic, fără să se lase subjugat - cum se întâmplă cu destui intelectuali - de prejudecăţi artistice sau ideologice.

---

august 1940); *Corespondenţa lui Al. Rosetti cu G. Călinescu*, p. 52 (scrisoarea lui Al. Rosetti din 19 august 1940).

[209] 83 ANR-ANIC, Casa Rega1ă, 25/1940.

## V. Legionarii

Ajuns la putere, Antonescu s-a aliat cu legionarii; nici nu avea altă soluţie, dată fiind propria evaluare a situaţiei (necesitatea unui regim de mână forte şi apropierea de Germania), ca şi refuzul celor două mari partide -liberalii şi ţărăniştii, de a se asocia la guvernare. La 14 septembrie 1940, se proclamă "statul naţional-legionar", cu Antonescu în calitate de conducător al statului, şi cu Horia Sima, conducător al mişcării legionare. Legionarii rămâneau singura mişcare recunoscută, "având ca ţel ridicarea morală şi materială a poporului român şi dezvoltarea puteri lor lui creatoare".

Se contura "schimbarea la faţă a României", o nouă epocă. În fapt, "epoca" aşteptată a durat doar patru luni, iar primenirea morală s-a ilustrat mai ales printr-o suită de ceremonii funebre consacrate legionarilor ucişi şi prin teribile asasinate cărora le-au căzut victime cei consideraţi responsabili pentru represiunea antilegionară. Asta nu înseamnă că idealul unei purificări morale obiectivul care i-a atras în tabăra legionară pe atâţi intelectuali - ar fi fost doar un pretext sau o minciună. Pentru credincioşii legionarismului, idealul era autentic, şi chiar trăit cu intensitate, doar că era un ideal exclusivist (numai pentru români) şi totalitar (exclusiv prin legionari). Peste toate, s-a petrecut deriva clasică a oricărei utopii: o ordine utopică n-are cum fi decât impusă, ceea ce înseamnă violenţă şi teroare.

Unii dintre intelectualii de vază ai mişcării - printre cei mai fideli - sunt numiţi în posturi de conducere, îndeosebi în cadrul Ministerului Educaţiei Naţionale, al Cultelor şi Artelor. Titularul acestui departament extins devine Traian Brăileanu, profesorul de sociologie de la Cernăuţi (transferat la Universitatea din Bucureşti după cedarea Bucovinei). Secretar general, tot un sociolog, conferenţiarul Traian Herseni, de la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti. Director al învăţământului superior este Eugen Chirnoagă, profesor de chimie la Şcoala Politehnică din Bucureşti, în timp ce direcţia învăţământului secundar îi revine filozofului Vasile Băncilă, profesor de liceu. În octombrie 1940, E. Chirnoagă este numit rector al Şcolii Politehnice; îi ia locul, ca director al învăţământului superior, Iordache Făcăoaru, asistent la Institutul de Igienă şi Igienă Socială al Facultăţii de Medicină din Cluj; cu o formaţie filozofică, se specializase în Germania în antropologie, eugenie şi ereditate, era membru fondator al Societăţii române de antropologie din Cluj şi membru activ al Societăţii germane de eugenie, autor al multor lucrări în jurul acestei problematici. Apropiat de viziunea rasială a eugeniei naziste (se putea mândri şi cu

faptul că se căsătorise cu o nemţoaică), se afirmase ca un promotor al purităţii etnice româneşti.[210]

La acelaşi minister, arheologul Vladimir Dumitrescu a ocupat funcţia de secretar general pentru Arte şi Culte, iar poetul Dan Botta pe aceea de director la Direcţia Artelor. Altă figură intelectuală a legionarismului, lingvistul Dumitru Găzdaru, de la Universitatea din Iaşi, este transferat la Facultatea de Litere din Bucureşti, pentru a fi numit, în scurt timp, director al Şcolii Române din Roma. Poetul Radu Gyr a fost răsplătit cu poziţia de director general al Teatrelor şi Operelor. Haig Acterian a ajuns director al Teatrului Naţional din Bucureşti (relaţia lui cu teatrul fiind pecetluită şi prin căsătoria cu reputata actriţă Marietta Sadova, şi ea legionară înfocată).

În octombrie 1940, se schimbă toţi rectorii şi decanii.[211] Nu mai sunt aleşi, ci numiţi prin decret, pentru un an de zile. Rector al Universităţii din Bucureşti devine P.P. Panaitescu (cu începere de la 8 octombrie). În sfârşit, în fruntea ierarhiei universitare: locul potrivit, pentru a cădea de sus!

Nu toţi nou-numiţii sunt legionari, dar fiecare dintre ei are anume afinităţi cu mişcarea. La Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti este numit decan profesorul de literatură italiană Alexandru Marcu. "Extremismul" său se manifesta prin iubirea la extrem a Italiei. Aproape nu mai vedea altceva în lume: pentru el, toate drumurile duceau la Roma sau, întrucât îl atrăgea mai cu seamă Renaşterea, la Florenţa. A preluat Italia cu totul, cu Mussolini şi cu fascismul. Iar când România a ajuns în situaţia de a se apropia de Axă, s-a apelat în mod firesc la Marcu, persoana cea mai potrivită pentru a exprima unitatea de destin româno-italiană. Dacă vanitatea l-a costat scump pe P.P. Panaitescu, pe Alexandru Marcu avea să-l coste - încă şi mai scump - pasiunea pentru sora latină.

La Literele din Iaşi, ajunge decan foarte ciudatul domn Giorge Pascu. Filolog şi lingvist de certă erudiţie, dar cu viziune îngustă, Pascu era mai presus de orice bântuit de mania persecuţiei. Vedea peste tot comploturi împotriva sa şi ajunsese să nu se mai înţeleagă aproape cu nici un coleg. Pornit, ca atâţi ieşeni, din preajma *Vieţii româneşti*, se alăturase apoi lui A.C. Cuza, devenind membru al Partidului Naţional Creştin. În toamna anului 1940, se declară susţinător al noului regim şi,

---

[210] Autobiografia şi memoriul de lucrări ale lui Iordache Făcăoam, în dosarul comisiei de revizie din toamna anului 1940: ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1043/1940, ff. 236-254; despre ideile sale antropologice şi eugenice, pe larg la Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, University of Pittsburgh Press, 2002, în principal pp. 37-40. Informaţii diverse: ACNSAS, Iordache Făcăoam, I 193670, 6 volume.

[211] Ordinele de numire ale noilor rectori şi decani (şi alte documente conexe), la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 890/1940 (Bucureşti), 894/1940 (Iaşi ), 901/1940 (Cluj-Sibiu).

după ce e numit decan, scoate revista *Cetatea Moldovei*, al cărei program e sintetizat în următoarele puncte: "libertatea scrisului în cadrul disciplinei naţionale" (cu alte cuvinte, mai curând, lipsa de libertate a scrisului) şi "evacuarea organizată a jidanilor". Revista avea să se manifeste ca un organ de delaţiune împotriva multor colegi universitari, etichetaţi aproape invariabil drept francmasoni.

La Universitatea clujeană, transferată acum la Sibiu, este numit rector Sextil Puşcariu, lingvist şi filolog de prim rang, dar şi simpatizant legionar, care socoteşte potrivit ca, atunci când se adresează ministrului, să încheie cu formula "Trăiască Legiunea şi Căpitanul". Cum urma să plece la Berlin, în calitate de preşedinte al Institutului Român din capitala Germaniei, i se dă ca înlocuitor un prorector în persoana colaboratorului său apropiat Alexe Procopovici, şi el filolog şi lingvist.

La aceeaşi universitate, legionarii îl pun decan la Litere pe Constantin Daicoviciu, fost liberal, fost membru al Frontului Renaşterii Naţionale. S-a jurat mai târziu că n-ar fi îmbrăcat cămaşa verde. Dar sunt mai mulţi cei care s-au jurat că l-au văzut cu ea. Oricum, pentru Daicoviciu n-a fost decât un episod. A avut, ca nimeni altul, abilitatea de a trece dintr-un regim în altul. Aşa că nu e de mirare că a rămas decan şi după căderea legionarilor, până la sfârşitul anului 1941.

Între timp, Mircea Eliade se află la Londra (până în februarie 1941 ), ca secretar cultural al legaţiei României. Cum, mai recent, a ajuns monedă curentă denunţarea lui Eliade ca legionar, se invocă, poate cu prea mare uşurinţă, raportul cutărui agent britanic, care îl caracterizează drept "cel mai nazist dintre membrii legaţiei", sau *Jurnalul* lui D.G Danielopol, şi el angaj at al legaţiei, unde Eliade apare ca un legionar fanatic şi autor al unor depeşe compromiţătoare trimise autorităţilor din Bucureşti; ar fi solicitat printre altele să fie numit în fruntea serviciului de presă şi propagandă al misiunii, ceea ce pare curios, fiindcă ceea ce se ştie este că cerea insistent să plece de la Londra la legaţia românească din Lisabona. Nici unul dintre aceste mesaje n-a fost găsit în vreo arhivă: nu e o dovadă a inexistenţei lor, dar nici, invers, dovada că ar fi existat![212] Impresia, lăsând la o parte ce spun unii sau alţii despre el, este a unui Mircea Eliade destul de rezervat faţă de evenimentele din ţară. Se va fi bucurat, fireşte, când legionarii au ajuns la putere (suferise doar alături de ei). Dar nu se manifestă public, nu scrie nici un singur articol, nu însemnează nimic în jurnal (iar când Eliade nu scrie, e deja un spectacol curios!).

În schimb, scrie din plin Constantin Noica. Filozoful se lansează într-o publicistică prolegionară frenetică, devenind, imediat după abdicarea

---

[212] Perioada londoneză a lui Mircea Eliade, la Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco: L 'oubli du fascisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, pp. 279-286, şi la Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, *op. cit.*, pp. 383-395.

lui Carol, prim-redactor al gazetei legionare *Buna-Vestire*, condusă de Grigore Manoilescu, fratele lui Mihail Manoilescu. Începând chiar din 8 septembrie 1940 şi până la 6 octombrie, publică aici nu mai puţin de 19 articole - nesfârşită şi exaltată pledoarie pentru legionarism şi transfigurarea legionară a României.[213] Li se adaugă un articol în *Vremea* şi altul în *Universul literar*. Cel din urmă - pentru a ne opri la un singur exemplu, fiindcă cele mai multe sunt în fond "interşanjabile" - se intitulează "Elogiul vieţii" şi vrea să spună că legionarismul înseamnă mai presus de orice "viaţă", viaţă adevărată, autentică. Este "prilejul cel mare al istoriei noastre". "Dacă ar fi o nebunie, încă ar trebui să ne predăm ei: e cea mai frumoasă nebunie crescută din pământ românesc. Dar câteva mii de morţi şi alţi câţiva mii de tineri cari nu glumesc cu viaţa au pornit să vă arate că nu e o nebunie." Totul, sub semnul lui Codreanu, "omul chinuitor de viu al României de azi".[214] Ofensiva jurnalistică a lui Noica ia sfârşit în urma unor neînţelegeri care au dus la schimbarea redacţiei *Bunei-Vestiri*; Grigore Manoilescu pleacă la Berlin, ca ataşat cultural, iar Noica îl însoţeşte în calitate de referent la Institutul Român din capitala Germaniei (din noiembrie 1940 până în mai 1941 ); locul lui la *Buna-Vestire* îl va lua poetul Horia Stamatu, alt nume de referinţă al literelor legionare.

Emil Cioran, aflat la Paris încă din 1937, se întoarce în România în toamna anului 1940, atras, se vede, de "biruinţa" mişcării legionare. Nu se manifestă frecvent, dar atunci când o face, îşi exprimă fără înconjur convingerile legionare. S-a reţinut în special conferinţa rostită la radio la sfârşitul lunii noiembrie 1940, intitulată "Profilul interior al Căpitanului": "Într-o ţară de slugi, el a introdus onoarea, şi într-o turmă fără vertebre, orgoliul." Numit ataşat cultural la Vichy de regimul legionar, Cioran se vede confirmat în acest post şi după căderea legionarilor, aşa încât pleacă spre Franţa în februarie 1941.

Răsfoind presa acelor luni, ne întâmpină numele intelectualilor care înţeleg să facă - în mod public - profesiune de credinţă legionară.

La 14 octombrie 1940, reapare *Cuvântul*, tribuna, mai înainte, a lui Nae Ionescu, acum cu subtitlul explicit "ziar al mişcării legionare". Director şi autor a multe editoriale este P.P. Panaitescu, încă o probă că ambiţiile istoricului nu se limitau la sfera universitară. Alte articole sunt semnate de G. Racoveanu, teolog şi publicist, ca şi de inevitabilul Nicolae Roşu. Printre intelectualii mai de seamă se întâlnesc numele lui Vladimir Dumitrescu şi al matematicianului Octav Onicescu, profesor la Universitatea din Bucureşti.

---

[213] Cu privire la această perioadă din viaţa lui Noica, vezi Sorin Lavric, *Noica şi mişcarea legionară*, ediţia a II-a, Humanitas, Bucureşti, 2008, în principal capitolul "Condeiul legionarului", pp. 237-289.
[214] C. Noica, "Elogiul vieţii", în *Universul literar*, 21 septembrie 1940.

Mai repede, a reapărut *Vremea*, pe 15 septembrie. Trecuse deja prin mai multe faze; este acum o publicaţie legionară, de la primul la ultimul cuvânt. Cel dintâi număr se deschide cu articolul lui Noica, "Ce înseamnă biruinţa": "Legiunea luptă, suferă şi învie." Arşavir Acterian scrie şi el despre "Biruinţă în Dumnezeu". Sub titlul "Prezent!", pe o pagină întreagă, se înşiră numele celor căzuţi, începând cu Moţa şi Marin. În alte numere, scriu Haig Acterian (despre Mihail Polihroniade), din nou Arşavir Acterian (despre Nae Ionescu), Horia Stamatu, ca şi Vladimir Donescu, directorul revistei, care anunţă că "s-a sunat lupta cea nouă, pentru o Românie nouă". Tot pe poziţii legionare, stă poetul şi eseistul Ion Frunzetti, preocupat să urmărească înnoirile aşteptate în creaţia artistică. Cu colaborări nelegionare, Pericle Martinescu: un lung eseu despre Camoes, poetul portughez, urmat de o nuvelă. Rămâne curioasă imperturbabila colaborare a lui Barbu Theodorescu, specialist în bibliologie, asistent la Litere, fost secretar al lui Iorga şi admirator necondiţionat al istoricului, căruia i-a consacrat cele mai multe dintre scrierile sale. Şirul articolelor lui Theodorescu, foarte naţionaliste, într-un spirit, s-ar zice legionar, dar care poate fi pur şi simplu iorghist, continuă, pe un ton egal, şi după asasinarea lui Iorga, cu mesajul "unirii românilor", "pe deasupra generaţiilor". Nimic despre Iorga, nimic despre ucigaşii lui: evident, nici nu s-ar fi putut scrie, se putea însă tăcea.

Şi *Universul literar* se aliniază la legionarism, în frunte cu tânărul său director Victor Popescu. O înclinare care devenise vizibilă încă înainte de septembrie 1940. E. Bernea scria la 13 iulie 1940 despre "Virtuţile omului nou", C. Noica, la 20 iulie, despre "Lumea nouă şi cei care o gândesc", iar Costin I. Murgescu broda pe aceeaşi temă în articolele intitulate "Revoluţia totalitară şi statul autoritar" (3 august), "«Omul» şi statul totalitar" (10 august) "Alesul" (cu privire la "conducător", 24 august) sau, pur şi simplu, "Omul nou" (31 august); vor apărea şi în broşură, sub titlul *Note pentru statul totalitar*. La 14 septembrie - ziua instituirii statului naţional-legionar - articolul aceluiaşi Costin Murgescu suna explicit: "Morţii noştri - legea noastră". "Pentru cei care - pe noi, ca indivizi - ne-au hulit şi prigonit, nu avem decât arma pe care ne-a dat-o Căpitanul: iertarea şi dragostea noastră. Pentru cei care ne-au prigonit pentru lupta noastră românească, pentru călăii Neamului - nu există însă îndurare. Pentru aceia, dreptate cu pedeapsa cumplită. Este, dincolo de mormânt, ordinul Căpitanului!" Urmează numeroase alte articole, cam exaltate, scuza fiind că autorul lor avea doar 21 de ani; sub regimul comunist, avea să devină unul dintre cei mai reputaţi economişti români, profesor universitar şi membru corespondent al Academiei. Foarte prezenţi sunt în paginile revistei, tot legionari convinşi, Ernest Bernea şi Ion Frunzetti. Radu Gyr publică poezii legionare, iar Mircea Streinul, proză legionară. Până şi Constantin

Fântâneru, cronicarul literar al revistei, se simte dator să-şi declare crezul legionar, după care se lansează în "Analiza cuvântului «lumină» în cărţile Căpitanului". Iar Alexandru Marcu, ca întotdeauna nedezlipit de Italia, îşi invită cititorii "în pelerinaj la casa natală a Ducelui Mussolini".

Şi *Gândirea* lui Nichifor Crainic consacră un număr (octombrie 1940) "revoluţiei legionare". Sub acest titlu, Crainic se referă la "mântuirea României" prin Garda de Fier; cu câteva luni înainte, în aceeaşi revistă, îl lăudase pe Carol. Tot el publică, în decembrie, textul unei conferinţe ţinute la câteva universităţi germane; în esenţă, spune că influenţa franceză a însemnat superficialitate şi înstrăinare, în timp ce influenţa germană defineşte o căutare în sensul "specific şi autentic". Ca mai vechi germanofil (din vremea Primului Război Mondial), Gala Galaction remarcă ironic o reorientare radicală: "importantul meu amic Nichifor Crainic, insultătorul germanilor şi al filogennanilor de acum 20 de ani, se bucură de amnezia, de amnistia şi de onorurile de azi".[215]

Unele personalităţi culturale, aflate departe până acum de legionarism, se arată în primele momente dispuse să ia în considerare şi partea bună a lucrurilor, ipoteza unei regenerări naţionale. În *Jurnalul* său, Rebreanu face procesul lui Carol II. Într-o primă variantă, "om foarte capabil, cu scăpărări de geniu", dar care s-a lăsat înconjurat de "linguşitori abjecţi". O lună mai târziu, tonul e mai aspru: "Şi-a luat pedeapsa prea mică faţă de relele ce s-au săvârşit sub oblăduirea lui şi care au culminat în asasinatele cele mai oribile ce s-au pomenit în istoria unui popor civilizat. Ocrotitorul asasinilor şi al jefuitorilor ţării, jefuitor el însuşi... " Şi Rebreanu continuă: "Acuma avem România legionară. Să dea Dumnezeu să fie trainică. Dar trainică va fi numai dacă legionarii vor fi, într-adevăr, cum i-a dorit Codreanu: cinstiţi, harnici, gata de jertfă. [...] E prima mişcare generoasă şi eroică românească. Dacă va persevera şi mai ales dacă va rămâne curată, poate să însemne cea mai mare întorsătură în istoria neamului, să creeze pe românul nou, care să refacă unitatea cea mare, atât de ruşinos pierdută."[216]

Pus în evidenţă de regimul lui Carol II, Rădulescu-Motru nu are nici un motiv să creadă că va fi foarte stimat de legionari. Poate de aceea scrie, în articole publicate în *Timpul*, vorbe frumoase la adresa lor (le va fi şi crezut, prin autosugestie). Deplorează "starea de plâns" a ţării sub Carol II (ca şi cum n-ar fi fost şi el implicat în regimul respectiv) şi îl

---

[215] Nichifor Crainic, "Revoluţia legionară", în *Gândirea*, octombrie 1940; "Viaţa spirituală în România de azi", în *Gândirea*, decembrie 1940; Gala Galaction, *Jurnal*, vol. IV, Editura Albatros, Bucureşti, 2000, p. 53 (24 octombrie 1940).
[216] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, *Opere*, vol. 17, p. 346 (9 septembrie 1940) şi 347-348 (7 octombrie 1940).

elogiază pe Codreanu, "a cărui luptă este pe cale să izbutească într-un viitor apropiat".[217]

Gala Galaction este un om de stânga. De asemenea, îi era recunoscător fostului suveran, cu al cărui sprijin reuşise să editeze - în 1938 - propria traducere a Bibliei (Biblia Carol II). În plus, acest teolog, ajuns preot ortodox, nu numai că nu era adversar al evreilor, dar se înfăţişa ca filosemit. Cu toate acestea, în primele zile ale regimului legionar, notează în jurnalul intim: "Avem un stat legionar. Vie cu noroc! Îi doresc să îndeplinească întocmai marile devize, proclamaţii şi solemne jurăminte pe cari le răspândeşte cu profunziune. Cinste, muncă, stăruinţă în toate câte sunt bune, drepte, cinstite, dreptate pentru toţi, altă conştiinţă şi altă atitudine în faţa vieţii... le voiesc şi eu, de când simt şi de când cuget. [...] Vreau să-i văd la lucru. Poate nu-i cunosc bine. Poate că n-am avut prilejul să-i cântăresc. Iată, prilejul a venit. Îi aştept la lucru, cu inima slobodă, dornic să văd premenindu-se sufletul mulţimii româneşti.''[218] Gala Galaction vede partea bună şi în intrarea soldaţilor germani (în octombrie 1940) pe teritoriul României: "Nu este un eveniment fericit, dar este, faţă de cumplita ocupaţie rusească, un noroc, pentru care trebuie să mulţumim lui Dumnezeu. Germanii au luat-o înaintea ruşilor. Este tocmai ceea ce doream."[219] Interesant comentariu pentru un om de stânga, şi ironic pe deasupra, dat fiind modul cum scriitorul a reuşit să se adapteze câţiva ani mai târziu la "cumplita ocupaţie".

De la Ionel Teodoreanu, şi el lăudător din când în când al lui Carol II, s-a păstrat următoarea dedicaţie cu înţeles legionar: "Domnului Vladimir Dumitrescu, pe care l-am văzut bărbat în adversitate şi pe care-l văd acum om întreg în biruinţă, calda mea preţuire şi spontana mea prietenie. Ionel Teodoreanu. 23 oct. 940".[220]

Până şi Pericle Martinescu are o zvâcnire, scurtă, de încredere. Totul e însă spus la condiţional, şi cu destule rezerve. Lupta legionară "s-ar fi putut bucura de adeziunea tuturor, dacă n-ar fi folosit metodele pe care le-a folosit". Şi peste câteva zile: "Am început să nu mai am încredere în M.L. [Mişcarea legionară]. Am privit victoria ei cu multe speranţe, dar şi cu o anumită tristeţe. [...] E un haos nemaipomenit şi sunt convins, dacă vor continua astfel, M.L. va fi cel mai penibil faliment politic din ţara noastră, mai penibil chiar decât toate cele de până acum. [...] În cultură cel puţin, au început să facă numai prostii. [...] Literatura, arta,

---

[217] C. Rădulescu-Motru, "Climatul moral în politică", în *Timpul*, 4 noiembrie 1940; vezi şi Constantin Schifimeţ, *op. cit.*, vol. III, pp. 50-51.
[218] Gala Galaction, *Jurnal*, vol. IV, pp. 41-42 (16 septembrie 1940).
[219] *Ibidem*, p. 51 (22 octombrie 1940).
[220] Document reprodus la Ioan Opriş, *Istoricii şi Securitatea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, p. 191.

idelologia de o esenţă mai elevată sunt puse la index."[221] Martinescu priveşte cu interes la tot ce se întâmplă, dar priveşte din afară. Vede bune şi rele şi la unii, şi la alţii. E totuşi un proocidental şi se bucură atunci când Roosevelt este reales preşedinte al Statelor Unite, ştiind că asta nu-i va face plăcere lui Hitler. Iar în zilele rebeliunii legionare, optează pentru Antonescu.

Pe Rebreanu, avea să-l scârbească vărsarea de sânge: uciderea bestială la Jilava a 64 de deţinuţi, responsabili sau executanţi ai lichidării lui Codreanu şi a camarazilor săi, urmată de asasinarea lui Iorga şi Madgearu. "Crimele nu se mai isprăvesc - notează romancierul. Legionarii au săvârşit exact aceeaşi ticăloşie de-a omorî oameni fără judecată." Şi, câteva zile mai târziu: "De la asasinarea lui Iorga, regimul legionar m-a dezgustat de toate. Dacă o asemenea crimă monstruoasă e posibilă şi tolerată într-un regim de regenerare naţională, atunci viitorul României e catastrofal."[222] Rebreanu, şi el, răsuflă uşurat când Antonescu câştigă partida.

Şi Gala Galaction este revoltat. Uciderea lui Iorga - cu care n-avusese deloc relaţii bune - îi apare ca "o culme a crimei şi monstruozităţii".[223] Peste toate însă, are şi un diferend personal cu regimul legionar. Era profesor la Facultatea de Teologie din Chişinău şi, cum aceasta dispăruse în urma pierderii Basarabiei, sperase să fie transferat la facultatea similară din Bucureşti. Avea promisiunea lui D. Caracostea, ministru al Educaţiei Naţionale în vara anului 1940. Doar că locul lui Caracostea l-a luat legionarul Traian Brăileanu, care a blocat totul; a rămas două luni suspendat, cu un semn de interogare ca fiind eventual mason (ceea ce nu era), şi în cele din urmă transferat nu la Bucureşti, ci la Iaşi. Aşa că şi Gala Galaction s-a bucurat când regimul legionar a luat sfârşit (avea să rămână însă profesor tot la Iaşi).

Dintre scriitori, Cezar Petrescu a petrecut momentele cele mai neplăcute. Fusese şi cel mai angajat cu regimul lui Carol II. A avut parte de percheziţii, confiscări (mobila de la redacţia ziarului *România*, pe care ar fi cumpărat-o pe banii lui de la *Cuvântul*, o camionetă...), distrugeri de manuscrise, ameninţări de domiciliu obligatoriu... Aude la radio că ar fi fost inclus printre demnitarii fostului regim şi ţine să protesteze într-un memoriu adresat Ministrului Afacerilor Interne: n-a fost demnitar şi n-are "nici o altă veleitate decât aceea de scriitor tradus în şapte limbi străine şi de gazetar onest". I se adresează şi generalului Antonescu pe care încearcă să-l convingă de o poziţie aparte pe care ar fi avut-o sub Carol II: "eram scriitorul indezirabil

[221] Pericle Martinescu, *Uraganul istoriei, Jurnal 1940*, Ex Ponto, Constanţa, 2005, pp. 142 (22 septembrie 1940) şi 143-144 (26 septembrie 1940).
[222] Liviu Rebreanu, *op. cit.*, pp. 357 (28 noiembrie 1940) şi 360 (3 decembrie 1940).
[223] Gala Galaction, *op. cit.*, p. 67 (29 noiembrie 1940).

camarilei, tocmai fiindcă aveam cuvânt răspicat la fostul suveran şi fiindcă rosteam ţării adevărul".[224] Cam mult spus! A circulat şi zvonul că ar fi fost ucis de legionari (consemnat atât de Liviu Rebreanu, cât şi de Gala Galaction în jurnalele lor).

Cea mai amplă acţiune "intelectuală" a legionarilor a avut ca ţintă universitatea, atât corpul profesoral, cât şi cel studenţesc. Trebuia românizat învăţământul şi trebuiau îndepărtate persoanele indezirabile. Cel mai simplu a fost să se pună în aplicare o lege care stabilea la 65 de ani vârsta obligatorie de pensionare. Dintr-o lovitură, universitatea românească s-a "eliberat" de cei mai celebri reprezentanţi ai săi. Au fost pensionaţi, cu începere de la 1 noiembrie 1940, istoricul Nicolae Iorga, filozofii C. Rădulescu-Motru şi P.P. Negulescu, matematicianul Dimitrie Pompeiu, geologul Ion Simionescu şi endocrinologul Constantin Parhon, toţi de la Universitatea din Bucureşti; inginerul N. Vasilescu-Karpen, profesor şi rector al Şcolii Politehnice din Bucureşti; biologul Emil Racoviţă, creatorul biospeologiei, profesor la Universitatea din Cluj; şi chimistul Petre Bogdan, profesor şi fost rector al Universităţii din Iaşi. Toţi erau şi academicieni, iar Rădulescu-Motru chiar preşedinte al Academiei (totodată şi decan al Facultăţii de Litere). Regimul scăpa astfel de câţiva oameni incomozi şi cu influenţă printre studenţi (de Iorga aveau să scape chiar într-o manieră mai radicală). Oricum, cu greu s-ar fi putut alcătui o listă mai reprezentativă, de profesori care ar fi trebuit mai curând să fie menţinuţi fără limită de vârstă decât să fie pensionaţi.

Să-l citām şi pe Giorge Pascu, încântat de înlăturarea tuturor, pe care-i socoteşte francmasoni, mai puţin Iorga, şi el însă "instrument inconştient al francmasoneriei". Asupra lui Iorga îşi revarsă tot veninul: "Istoricii noştri şi toată lumea intelectuală scapă astfel de un om care timp de patruzeci de ani a terorizat România. [...] Omul strâmbătăţii fizice, intelectuale şi morale s-a prăbuşit! Coşmarul de patru decenii al României s-a stărşit!"[225] Căderea lui Iorga, ridicarea lui Pascu - totul mergea bine!

La 11 octombrie 1940 e dat, sub semnăturile generalului Antonescu şi ministrului Brăileanu, "decretul-lege pentru reglementarea situaţiei evreilor în învăţământ". Era o înăsprire faţă de decretul din 9 august. De acum înainte, evreii de orice fel (aşadar, şi cei din "categoria a doua", neafectaţi de măsurile anterioare) nu mai puteau funcţiona ca personal didactic şi administrativ, nici ca elevi sau studenţi. Excepţiile, puţine, îi priveau pe urmaşii direcţi ai voluntarilor, invalizilor şi morţilor din războiul din 1877-1878, cu condiţia de a fi creştini şi, sub aceeaşi

[224] Ciorne de memorii şi alte documente, la Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva Cezar Petrescu, IX 2, varia 19.
[225] Lista pensionaţilor şi comentariile lui G Pascu în *Cetatea Moldovei*, 17 noiembrie 1940, p. 27.

condiţie, exclusiv pe invalizi şi pe cei decoraţi în Primul Război Mondial, sau pe urmaşii direcţi ai acestora.

În consecinţă, au dispărut şi puţinii universitari evrei care nu fuseseră încă eliminaţi. Au rămas doar câţiva, care răspundeau strictelor exigenţe. La Universitatea din Bucureşti, conferenţiarul Tudor Vianu, un asistent de la Medicină (Max Marbe), decorat de război, şi o asistentă de la Ştiinţe (Margareta Valeriu), evreică doar după tată, şi acesta creştin ortodox şi împământenit înainte de Primul Război Mondial (şi încă vreo două cazuri, neclarificate, de asistenţi la Medicină). Ceilalţi au fost excluşi, inclusiv studenţii. (În martie 1943, Facultatea de Medicină raporta originea etnică a salariaţilor săi, socotindu-i şi pe cei din clinici şi laboratoare: din 493 erau români 482; 7 germani; 2 evrei; un polonez şi un francez).[226]

Cu pensionarii şi cu evreii nu se rezolvau decât o mică parte a problemelor Universităţii. Pentru a le rezolva până la capăt, ministerul condus de Traian Brăileanu a recurs la soluţia unor "comisii de revizie", menite să investigheze activitatea fiecărui universitar, de la profesor la asistent, şi să propună deciziile de rigoare: menţinerea pe post, pensionarea, trecerea în învăţământul secundar sau în altă instituţie de stat, iar în cazurile cele mai grave, destituirea. La universităţi, comisia a fost prezidată de P.P. Panaitescu, cuprinzându-i, printre alţii, pe legionarii Traian Herseni, I. Făcăoaru, D. Găzdaru (dar şi profesori neangajaţi direct în mişcare). E. Chirnoagă a prezidat comisia care a verificat corpul profesoral de la alte institute de învăţământ superior: Politehnica, Arhitectura, Academia Comercială, Academia de Arte Frumoase; printre ceilalţi membri ai comisiei, îi remarcăm pe Mihail Manoilescu (profesor de economie politică la Politehnică), arhitectul Constantin Iotzu (devenit decan al Facultăţii de Arhitectură), sculptorul Cornel Medrea... Criteriile avute în vedere au fost diverse şi inevitabil amestecate: competenţa profesională, în principiu, dar nu mai puţin atitudinea politică (în raport cu regimul lui Carol II, în raport cu mişcarea legionară), precum şi”moralitatea" (criteriu cu totul elastic, ducând la tot felul de aprecieri şi dezvăluiri, unele neverificabile, privitoare inclusiv la viaţa particulară a oamenilor). Dincolo de orientarea lor politică, membrii comisiilor erau universitari autentici, capabili să cântărească latura profesională a dosarelor; nu le-a fost greu să identifice profesori sau asistenţi cu activitate redusă sau ajunşi la Catedră prin diverse aranjamente. Doar că argumentul care a dominat a fost cel ideologic: în cazul celor agreaţi de legionari, s-a trecut uşor peste carenţele profesionale; cei neagreaţi s-au trezit că nu

---

[226] Decretul-lege reprodus în *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, pp. 70-71. Statistica etnică menţionată: ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor, 2510/1943, f. 135.

sunt chiar atât de buni nici în meserie, şi nici cu moralitatea nu stăteau prea bine...

Cazul lui Tudor Vianu, un om de carte a cărui valoare depăşea evident poziţia universitară "mijlocie", de conferenţiar. Trecuse, ca evreu, prin toate filtrele legii. Ceea ce nu împiedică însă "grupul universitar", cu alte cuvinte grupul studenţilor legionari, să atragă atenţia "că fiind jidan nu poate fi profesor al studenţimii legionare". Comisia preia acest punct de vedere, dar nu mai puţin şi consideraţiile (anonime) potrivit cărora calitatea lucrărilor lui Vianu ar fi fost mediocră: un compilator, nimic mai mult, lipsit de originalitate. Nu cercetează el însuşi, ci preia ceea ce au lucrat alţii. Comisia se mulţumeşte totuşi să conchidă - uitând de "lipsurile" profesionale - că, pur şi simplu, "un evreu nu poate fi educator al tineretului românesc". După care, lasă totuşi lucrurile în suspensie şi "roagă forurile superioare să hotărască asupra acestui caz".[227]

Tânărul George Emil Palade, asistent la Facultatea de Medicină din Bucureşti, are reputaţia unui antilegionar. "Este ostil structurii Statului Naţional Legionar, aducând insulte în orice ocazii". Aşa că n-are cum să stea bine nici la celelalte capitole. Întreţine "legături cu evreii", atitudine antinaţională. Moralitatea detestabilă: "Ca intern al spitalelor Eforiei a avut o purtare imorală, compromiţând pe toţi colegii săi interni prin aceea că a întreţinut legături intime cu surorile de spital, din care a rezultat şi un copil." În aceste condiţii, activitatea ştiinţifică este "inexistentă" (publicase totuşi o carte - teza de doctorat - şi câteva articole în colaborare, rezultat al cercetărilor de laborator). Propunerea e să fie trecut la altă instituţie. Semnează Panaitescu, Herseni şi toţi ceilalţi.[228] N-aveau cum să ştie că îl "încondeiază" atât de frumos pe singurul român care va lua premiul Nobel.

În schimb, Nicolae Roşu, colegul de la Medicină al lui Palade, şi el asistent (medic legist), se bucură de aprecieri favorabile, din partea "grupului universitar", şi până la urmă şi din partea Comisiei, în ciuda faptului că se ceruse un referat de specialitate pentru a se lămuri cum stau lucrurile cu activitatea lui ştiinţifică. Roşu înşirase vreo 15 titluri, care se dovedesc a fi aproape toate articole de popularizare prin gazete. Numărate cum se cade, lucrările ştiinţifice ale lui Palade erau mai multe şi mai autentice decât ale lui Roşu. Roşu însă nu avea legături cu evreii şi nici copii făcuţi cu surorile medicale. Peste toate, el era un notoriu publicist naţionalist şi antisemit, autor al mai multor lucrări de atitudine ideologică decât medicale. Cum referatul solicitat n-a mai venit, comisia - ce era să facă? - a decis menţinerea pe post.[229]

---

[227] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1027/1940, ff. 186-190.
[228] *Loc. cit.*, 1019/1940, ff. 192-195.
[229] *Loc. cit.*, 1019/1940, ff. 265-269.

Alt asistent, Mihai Beniuc, la Institutul de Psihologie al Universităţii din Cluj (Sibiu). Mai cunoscut multora ca poet, a făcut, ca psiholog, carieră universitară, specializat în psihologia animală. Avea doctoratul şi diverse lucrări, întru totul suficient pentru poziţia ocupată. Păcatul lui era altul: "Comisiunea este încunoştinţată că revizuitul este un convins comunist, propagă idei de stânga." Se propune, aşadar, să fie scos din Universitate pentru a fi trecut la un institut psihotehnic.[230]

Tot poet, şi tot asistent - la Bucureşti, la Litere -, dar fără doctorat: Radu Demetrescu-Gyr. Figură literară emblematică a legionarismului. Ce decizie s-ar fi putut lua? Rămâne unde este, şi i se mai acordă doi ani pentru doctorat.[231]

Încă un asistent, cam vârstnic, e drept: sociologul Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (45 de ani). Nu era o lumină în ştiinţă, totuşi, un apropiat al lui D. Gusti, care l-a împins în diverse activităţi internaţionale, ca delegat la congrese de sociologie şi, mai ales, reprezentant al României în Biroul Internaţional al Muncii de la Geneva. Activase în Partidul Social Democrat şi era antilegionar. În procesul-verbal al comisiei nu sunt invocate motive politice, dar ele trebuie să fi cântărit. Dată fiind vârsta, faptul că n-are doctorat şi nici lucrări ştiinţifice serioase, se propune "trecerea la altă instituţie".[232]

Filozoful şi logicianul Anton Dumitriu, şi el asistent la Litere, la Bucureşti, are parte, la rându-i, de o judecată cam strâmbă. Referatele îi fuseseră favorabile, şi pe drept cuvânt: îşi făcuse deja un nume. Comisia trage însă concluzia unei "activităţi ştiinţifice foarte reduse şi de slabă valoare"! Nepotrivire explicabilă prin pasajul următor: "Comisiunea este încunoştinţată că revizuitul are păreri politice ostile Statului Naţional Legionar". Se precizează chiar: "comunist" (ceea ce nu corespundea adevărului; era de stânga, însă nu comunist şi asta se va vedea foarte bine când va fi scos din facultate de comunişti). Măsura propusă: să fie utilizat în învăţământul secundar.[233]

Care a fost în ansamblu amploarea măsurilor propuse? Minuţiosul studiu statistic realizat de Maria Someşan indică un procent de 23% dintre universitari "eliminaţi", dintre care tot 23%, ceea ce înseamnă 5% din total, pe motive politice[234] (distincţie care nu e chiar atât de netă, fiindcă motivele politice, fie şi nepronunţate, au putut juca, după cum am văzut, în favoarea sau în defavoarea celor examinaţi). Autoarea nu ia însă în calcul şi Politehnica sau institutele de artă, mult mai puţin afectate (profesorii lor fiind mai rar angajaţi în politica

[230] *Loc. cit.*, 1045/1940, ff. 17-18.
[231] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 293.
[232] *Loc. cit.*, 1027/1940, f. 218.
[233] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 262-283.
[234] Maria Someşan, *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX*, *op. cit.*, p. 203.

militantă), aşa încât procentul global trebuie să fi fost ceva mai scăzut. În fapt, eliminări totale, adică *destituiri*, apar doar în câteva cazuri. Marea majoritate a celor găsiţi "necorespunzători" sunt propuşi fie pentru pensionare, fie pentru trecerea la altă instituţie sau (mai ales în cazul asistenţilor) în învăţământul secundar. Singura comparaţie posibilă este cu măsurile luate la instalarea regimului comunist. În raport cu acestea, eliminările propuse de legionari au fost ceva mai limitate şi mai puţin radicale, în sensul că priveau mai ales transferuri tot în instituţii ale statului. Diferenţa esenţială e însă alta: propunerile legionare au rămas literă moartă, nu s-au aplicat nicicând, în timp ce destituirile comuniste au fost cât se poate de reale şi combinate adesea cu întemniţarea celor destituiţi.

Dintre puţinele destituiri (propuse), cazurile cele mai speciale sunt ale lui Mihai Ralea şi Istrate Micescu. În ce-l priveşte pe Ralea, procesul-verbal al comisiei menţionează că a fost ministru în toate guvernele în timpul prigoanei antilegionare şi a avut el însuşi activitate antilegionară. În plus, transferarea lui de la Iaşi la Bucureşti s-a făcut în condiţii ilegale (ilegale sau nu, evident că a fost o transferare politică - de altfel, nu singura!). Iar activitatea ştiinţifică îi este apreciată de "valoare nulă" (am zice, sub nivelul ratificat totuşi de posteritate). Concluzia, în faţa atâtor semne negative, nu poate fi decât una singură: *destituirea*.[235]

Istrate Micescu nu este nici el tratat mai blând. Autor al Constituţiei din 1938 şi "figură proeminentă a regimului politic trecut, care a contribuit direct la prigoana sângeroasă contra legionarilor, participând activ în toate conciliabulele care au dus la omorârea Căpitanului şi masacrele din închisori". Nu are nici prea multe lucrări ştiinţifice "serioase", iar activitatea didactică e "foarte slabă, nu vine la cursuri, care sunt ţinute de asistenţii D-Sale". Ce mai conta faptul că era totuşi cel mai mare avocat pe care l-a avut vreodată România, intrat aproape în legendă. Evident, *destituirea*.[236]

În situaţia de destituit e şi Florian Ştefănescu-Goangă, fostul rector al Universităţii din Cluj, care nici nu mai apare în procesele-verbale ale Comisiei. E suspendat pur şi simplu. Fusese subsecretar de stat în guvernul Tătărescu (în 1936-1937), şi susţinuse apoi dictatura regală. Cu studenţii legionari a avut o relaţie extrem de tensionată. La 28 noiembrie 1938 s-a tras asupra lui; a fost doar rănit. Poliţia a descoperit un presupus complot legionar. Mai mulţi studenţi au fost condamnaţi, doi dintre ei la moarte, şi executaţi (există şi versiunea potrivit căreia motivul n-ar fi fost legionar, ci "sentimental", rectorul având o înclinare specială către studente, ceea ce ar fi aprins gelozia atentatorului, logodnic al uneia dintre ele; totul s-ar fi înscenat apoi într-un proces

---

[235] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1027/1940, f. 1.
[236] *Loc. cit.*, 1030/1940, f. 139.

antilegionar).[237] Ştefănescu-Goangă trebuia să plătească acum pentru sângele legionar vărsat în urma atentatului. Zadarnic cere audienţă ministrului, vrând să-i arate realizările lui la Cluj şi faptul că n-a urmărit decât menţinerea "liniştei şi ordinei". Zadarnic explică într-un memoriu că nu e vinovat cu nimic pentru faptul că doi dintre atacatorii lui "au fost asasinaţi mişeleşte"; să nu se uite că prima victimă a fost chiar el, rănit şi cu sănătatea zdruncinată.[238] Porţile Ministerului îi rămân închise.

La categoria următoare: *detaşarea la o altă instituţie* (fără să se precizeze despre ce instituţii ar fi vorba), figurează mai multe zeci de universitari; printre ei, nu puţine nume de prim rang.

Constantin C. Giurescu, profesor la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti. Opera nu îi este pusă în discuţie: cel puţin atât! Dar activitatea politică, cu prisosinţă: ocupase cele mai înalte demnităţi sub dictatura regală. "Fervent admirator al lui Armand Călinescu", părtaş la "prigoana antilegionară". Comisia îi pune o serie de întrebări, la care Giurescu răspunde, cu intenţia vădită de a se prezenta ca un simpatizant al mişcării legionare! Nu un prigonitor, ci un susţinător. Strânsele lui relaţii cu mişcarea legionară (!) ar fi fost "determinate de *ideea naţionalistă* ce a stat, de la început, la temelia activităţii mele publice". Ca şi antisemitismul: "Ca deputat am ridicat problema acaparării pământurilor din Basarabia şi Bucovina de către evrei, problema oraşelor cotropite de aceiaşi evrei... " Ca "luptător pentru ideea naţionalistă", a reprezentat *aripa dreaptă* în Partidul Liberal al lui Gheorghe Brătianu, întreţinând legături cu A.C. Cuza, cu Goga, cu Codreanu. A urmărit cu simpatie manifestările Gărzii de Fier, a făcut multe gesturi în favoarea legionarilor: numirea lui Mircea Eliade consilier cultural la Londra, a lui Vladimir Dumitrescu şi Ernest Bernea în Ministerul Propagandei... Nemăsuratul lui orgoliu nu-l părăseşte nici acum (chiar cu riscul de a irita): "Nu eu sunt dator legiunii, ci legiunea îmi rămâne mie obligată. "[239]

Acelaşi verdict în cazul lui Alexandru Rosetti, coleg la Litere cu Giurescu. A fost unul dintre "marii profitori ai vechiului regim", aşa suna raportul trimis de la Iaşi de G. Pascu. Putea zdrobi orice carieră. Ce a scris, sunt compilaţii. Mason. "Filosemit şi legat puternic de evrei", colaborator cu "jidovii" Al. Graur şi J. Byck. La facultate (ştie Pascu de la Iaşi, fiindcă i-a spus Ion Sân-Giorgiu) îşi făcea cursurile din când în când, şi atunci doar un sfert de ceas. Comisia preia o bună parte din aprecierile lui Pascu. Nu chiar toate, întrucât consideră activitatea ştiinţifică "relativ bună", însă cea didactică "neregulată, chiar ştearsă".

---

[237] Maria Someşan, *op. cit.*, "Atentatul de la Cluj", pp. 164-172; Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viaţa privată a universitarilor "literari" (1864-1948)*, Editura Limes, Cluj, 2010, p. 265.
[238] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 955/1940, ff. 113-122.
[239] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 343-362.

Iar "ţinuta morală" e "neconformă cu demnitatea unui profesor universitar" (nu se specifică în ce sens). Se spune chiar că "a copilărit cu ex-regele Carol II", pe lângă faptul că "este filosemit şi are în genere o atitudine antinaţionalistă". I se cer şi lui explicaţii. Şi le dă. A colaborat cu Byck şi cu Graur, nu fiindcă sunt evrei, ci fiindcă sunt lingvişti de valoare; dacă e însă pe aşa, are mult mai mulţi colaboratori români, germani, polonezi, americani şi unguri. Are şi colaboratori legionari. În timpul "prigoanei", a salvat viaţa sau a contribuit la îmbunătăţirea soartei "următorilor prieteni": Petre P. Panaitescu, ameninţat cu internarea; Nae Ionescu, pentru care a obţinut îndulcirea regimului în lagărul de la Miercurea-Ciuc, apoi mutarea într-un sanatoriu; Mircea Eliade, pentru care de asemenea a obţinut internarea la sanatoriu, apoi l-a ajutat constant; Dumitru Şandru, propriul său asistent; şi arheologul Dinu Adameşteanu, anchetat. Nu exagera: era omul care întreţinea relaţii cordiale, fără discriminări ideologice. Nu uita să precizeze că, în calitate de editor, i-a publicat pe Nae Ionescu, pe P.P. Panaitescu însuşi, pe Mircea Eliade, pe Horia Stamatu ... având în vedere exclusiv "creşterea patrimoniului nostru cultural". În Comisie, P.P. Panaitescu are bunul-simţ să se recuze. Decizia: utilizarea la altă instituţie ştiinţifică, "fără drept de a mai funcţiona în învăţământ".[240]

Asta i se întâmplă şi lui George Antonescu, profesor - ceva mai vârstnic - de pedagogie. Primul raport al Comisiei a fost cât se poate de favorabil: "şi-a îndeplinit obligaţiunile cu o râvnă, punctualitate şi avânt ce pot servi de exemplu". Activitatea: "unanim cunoscută şi apreciată". Ţinuta morală: "ireproşabilă". Intervine însă un memoriu al studenţilor, în care se spune că ţine mereu acelaşi curs, repetând cartea tipărită, şi "e lipsit de ideal naţional". Şi atunci, se schimbă şi încadrarea: să treacă la altă instituţie ![241]

La altă instituţie, şi Nicolae Petrescu, conferenţiar la sociologie. O figură mai specială: singurul sociolog aflat în afara şcolii lui Gusti şi având raporturi nu tocmai bune cu acesta. Trăise mulţi ani în Statele Unite şi se afla sub înrâurirea antropologiei americane. Subiectele lui nu erau româneşti: o carte despre Anglia, alta despre filozoful englez Hobbes, va urma un masiv volum despre "primitivi". Cam cosmopolit pentru legionari, şi prea democrat. Concluzia e că "nu are nici o calitate didactică" şi nu e "un creator sau deschizător de drumuri"[242]

O numire controversată fusese cea a lui Basil Munteanu, la catedra de franceză, rămasă vacantă în urma morţii lui Charles Drouhet. Venea de la Paris, unde o secondase ani de zile pe Elena Văcărescu. Îi apăruse în Franţa o *Panorama de la littérature roumaine contemporaine* (carte care a cunoscut o anume apreciere şi s-a tradus şi în alte limbi), dar în

[240] *Loc. cit.*, 1027/1940, ff. 11-25.
[241] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 63-65.
[242] *Loc. cit.*, 1026/1940, f. 336.

domeniul literaturii franceze se afirmase prea puţin. Susţinut de unii prieteni universitari - de C.C. Giurescu, în primul rând - a fost numit, contrar uzanţelor, prin decret regal, în august 1940 (discret, în plină vacanţă), spre indignarea lui Nicolae Şerban, titularul catedrei similare de la Iaşi, autor a zeci de lucrări, care viza transferul în Capitală. Comisia ia act de o activitate ştiinţifică extrem de redusă, îl califică drept "interesat, arivist, oportunist'', şi propune anularea numirii şi utilizarea în altă instituţie de stat, cu dreptul de a se prezenta la concurs.[243]

Unii au trecut prin emoţii, dar s-au descurcat. Nicolae Herescu avea destule "pete", înşirate în raportul comisiei: activitate ştiinţifică slabă, deţinerea unor funcţii care i-au luat timpul necesar, îndeosebi "fost mare fruntaş al FRN". Se recomandă totuşi menţinerea, condiţionată de adaptarea în termen de doi ani "la exigenţele de muncă ştiinţifică preconizate de noul stat legionar".[244]

Alt adaptabil, Ion Petrovici. Ar fi fost francmason, l-a elogiat pe Armand Călinescu. Se contestă şi transferul lui la Bucureşti, tot prin decret, în august 1940. Filozoful precizează: cu Armand Călinescu n-a avut relaţii bune, ci rele. Se menţine în funcţie.[245]

Constantin Andrieşescu, iniţiatorul cercetărilor româneşti de preistorie, are parte de două referate, unul al lui Radu Vulpe, elogios, altul al lui Vladimir Dumitrescu, în care se precizează că a dat lucrări de valoare până a obţinut catedra în 1927, apoi s-a mărginit la unele articole, iar între 1930 şi 1938 n-a mai publicat nimic. Comisia constată o activitate ştiinţifică valoroasă, dar "foarte redusă" şi, cu generozitate, îi oferă şi preistoricianului termen de doi ani pentru adaptarea la exigenţele ştiinţifice ale statului naţional-legionar.[246]

Cel mai greu de descurcat - şi în consecinţă lăsat nedescurcat - a fost cazul lui Dimitrie Gusti. Legat intim de regimul lui Carol II, căsătorit cu vara Elenei Lupescu! Nu era însă un ideolog; avea nevoie de sprijinul puterii politice pentru a-şi pune în aplicare proiectele sociologice. Credea, entuziast şi cam naiv, că prin sociologie poate schimba societatea. Tinerii roiau în jurul lui, iar el îi trata pe toţi cu bunăvoinţă egală, de la legionari la comunişti. Asupra valorii contribuţiilor sale proprii, părerile sunt împărţite, rămâne stabilit însă că a fost unul dintre marii şefi de şcoală pe care i-a dat cultura românească. Peste tot erau elevi ai lui Gusti, inclusiv în comisia pusă să decidă asupra soartei sale. Traian Herseni se recuză, cu motivaţia că-i datorează profesorului "mare parte din cariera ştiinţifică şi universitară"; nu uită să adauge că l-a ocrotit în timpul "prigoanei", l-a salvat de la arestare. Se recuză şi

---

[243] *Loc. cit.*, 1026/1940, ff. 66-72.
[244] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 398.
[245] *Loc. cit.*, 1026/1940, ff. 386-387.
[246] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 7.

Iordache Făcăoaru: şi el a fost elev al lui Gusti şi a beneficiat de sprijinul lui personal. Decizia, sau lipsa deciziei: "ţinut în rezervă, pentru discuţii ulterioare".[247]

E şi câte un caz de trecere peste criteriile ideologice, din pur respect pentru calităţile profesionale. Astfel, Nicolae Cartojan, renumitul specialist în literatura română veche. Se constată "ostilitatea revizuitului faţă de Legiune". Decizia: să fie menţinut.[248]

Gheorghe Brătianu, tocmai transferat de la Iaşi la Bucureşti (la catedra lui Iorga) culege cele mai multe laude, ceea ce arată poziţia echivocă în care se plasase, cu voie sau fără voie, acest liberal "din tată-n fiu" (apropierea de Germania, în primul rând). Are un "renume ce face cinste ţării atât pe teren politic-social, cât şi în domeniul ştiinţei". Ţinuta morală: "ireproşabilă. Pentru atitudinea demnă şi consecventă din ultimii ani şi-a atras simpatia generaţiei legionare".[249]

La Iaşi, spiritele sunt încă mai înfierbântate ca la Bucureşti, dată fiind tradiţionala confruntare dintre o dreaptă extremă şi o stângă, dacă nu extremă, în orice caz destul de accentuată, adăugându-se şi acţiunea unui grup numeros şi combativ de studenţi legionari. Iar prezenţa lui Giorge Pascu, la Litere, ca decan, nu era de natură să instaureze calmul!

George Călinescu prezenta un caz (a fost un caz toată viaţa!). Studenţii din "grupul universitar" "îl arată ca un om ce are o linie sinuoasă": "Implicat în polemici răsunătoare; glorifică regimul trecut sub raportul cultural, punându-l alături de era lui Ludovic al XIV-lea; atacă în public unele personalităţi ale mişcării legionare. Cu studenţii nu se poartă bine, se întâmplă chiar să-i bruscheze". Decanul G. Pascu propune să i se anuleze doctoratul, pe motiv că ar fi fost susţinut în faţa unei comisii ilegal constituite, cu membri străini de materie (astfel, latinistul I.M. Marinescu şi M. Ralea, şi nu cum crede Pascu că s-ar fi cuvenit: el însuşi şi Găzdaru; ceilalţi membri fiind decanul O. Tafrali, istoric; lingvistul Iorgu Iordan şi istoricul literar Octav Botez). Este de altfel adevărat că teza lui Călinescu (*Avatarii faraonului Tlà*) a fost cam improvizată şi susţinerea oarecum "aranjată"; de aici până la "ilegalitate" e totuşi o distanţă. "Nimicitor" apare însă referatul înaintat comisiei de către Dan Botta, poet, legionar şi director al Artelor. Cu o primă frază care promite: "Printre canaliile pe cari nici o sancţiune umană sau divină nu le-a lovit până azi, se află cunoscutul profesor G. Călinescu, de la Universitatea din Iaşi, titularul catedrei de estetică literară." "Nu insist continuă «referentul» asupra crimei de fiecare ceas pe care o constituie prezenţa acestui om la Universitatea lui Alexandru Ioan I. [...] Dar insist asupra faptului că un om extras din subsolurile

---

[247] *Loc. cit.*, 1025/1940, ff. 377-382.
[248] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 249.
[249] *Loc. cit.*, 1025/1940, f. 69.

*Adevărului*, pensionar al spitalelor de boli nervoase şi mintale din Bucureşti (fostă Mărcuţa) şi Sibiu, a putut ajunge odată, ca autor al celor mai cumplite abjecţiuni cari s-au putut imagina despre Eminescu, profesorul unei discipline esenţiale în cultura românească şi titularul premiului cel mare al Academiei." Ceva mai îngăduitoare, Comisia reţine că cel în cauză "are cultură generală şi lucrări de specialitate cu mare răsunet, totuşi criticate, fiind confuze. La catedră ţine cursuri atractive, dar se poartă rău cu studenţii." Rămâne consemnată şi ilegalitatea susţinerii doctoratului, şi faptul că teza, prezentată în manuscris, n-a fost tipărită. E considerat şi francmason, filosemit, cu atitudine antilegionară, de unde concluzia că "o adaptare sinceră la statul legionar este foarte grea". Se propune, aşadar, trecerea la altă instituţie de stat.[250]

Şi istoricul Andrei Oţetea, are parte de referate nu tocmai amabile. Francmason şi cu cariera făcută prin masoni, iarăşi stereotipa acuzaţie a lui G. Pascu. I. Plăcinţeanu - decanul de la Ştiinţe - îl caracterizează drept "un verificat oportunist, capabil de platitudini faţă de cei mai mari şi obraznic faţă de cei mici". Asociat cu grupul Petre Andrei-Ralea-Iordan-Bădărău, e "ţărănist de stânga, francmason şi democrat", poate doar din oportunism. Comisia îşi însuşeşte referinţele date de Găzdaru, din care rezultă că Oţetea a fost numit la o catedră pentru care n-avea "pregătirea şi nici titlul cerut de lege". "Ca profesor s-a afiliat grupului de stânga şi a manifestat în mod consecvent contra grupului naţionalist"; "vânător de legionari", a sprij init elementul "jidovesc". Să fie trecut la altă instituţie.[251]

"Altă instituţie" şi pentru filozoful Dan Bădărău (mason, cursuri confuze şi mediocre). "Pensionare" pentru Octav Botez (activitate ştiinţifică "foarte redusă şi fără nici o valoare"), ca şi pentru I.M. Marinescu (activitate redusă, "idei de stânga"; "îi obosit şi plictisit'', conchide G. Pascu).[252] Chiar dacă nu întotdeauna revizuiţii aveau o activitate ştiinţifică exemplară, cert este că loviturile se îndreptau invariabil spre stânga şi spre "democraţi".

La Facultatea de Medicină, profesorul de anatomie Grigore T. Popa era considerat o somitate. Se implicase şi dincolo de domeniul său, în viaţa culturală şi în dezbaterea ideologică în fruntea revistei *Însemnări ieşene*, alături de M. Sadoveanu -, de pe poziţii moderate de stânga şi consecvent în apărarea democraţiei. Fusese decan al Facultăţii de Medicină, până la venirea legionarilor. Pentru "idei de stânga", propunerea e, în ce-l priveşte, "utilizarea în altă instituţie ştiinţifică".[253]

---

[250] *Loc. cit.*, 1051/1940, ff. 143-151.
[251] *Loc. cit.*, 1052/1940, ff. 55-63.
[252] *Loc. cit.*, 1051/1940, ff. 26 şi 42; 1052/1940, ff. 911.
[253] *Loc. cit.*, 1130/1940, ff. 166-167.

Dar cel mai "vânat" universitar ieşean a fost Iorgu Iordan. Studenţii legionari îi voiau capul cu orice preţ. Din telegrama trimisă de preşedintele Centrului studenţesc Iaşi ministrului Traian Brăileanu, la 25 octombrie 1940: "Întreaga studenţime ieşeană cere destituirea din corpul profesoral universitar a lui Iorgu Iordan sau cel puţin suspendarea lui până la clarificarea situaţiei. E cunoscută tuturor simpatia lui pentru comunism a cărui apologie a înţeles s-o facă şi în universitate, mai ales ca preşedinte al societăţii Amicii URSS-ului." G. Pascu îl etichetează ca francmason (se înţelege!), antifascist-comunist şi în strânse relaţii cu evreii. Cei mai buni prieteni ai lui ar fi Al. Rosetti, francmason şi el, şi evreii Graur şi Byck. La 4 octombrie, i se făcuse o percheziţie la domiciliu. S-au găsit printre altele mai multe scrisori ale lui Al. Rosetti, care-i propunea să-şi ceară transferarea la Catedra de filologie romanică din Bucureşti, asigurându-l de susţinerea sa. Cum se vede, grupul incriminat prindea contur! După percheziţie, a fost dus la sediul central al poliţiei la Bucureşti, unde a stat arestat o săptămână. În apărarea lui, Iordan a trimis un memoriu generalului Antonescu, în care nega acuzaţia de a fi francmason (pură obsesie a lui Pascu) şi arăta limitele şi legalitatea angajamentului lui la stânga, excluzând orice conotaţie comunistă. La 30 octombrie, ministrul Brăileanu îl pune în concediu din oficiu, "până la clarificarea situaţiei sale în învăţământ". Concluzia comisiei prezidate de P.P. Panaitescu: "a fost preşedintele Ligii antifasciste-comuniste"; "legături foarte apropiate cu evreii"; agresiv faţă de cei cu "sentimente naţionaliste"; "cunoscută şi susţinută activitate clandestină de politică comunistă. A luat parte la consfătuiri cu caracter comunist. Are sentimente cu totul ostile faţă de structura noului stat legionar". Ca atare, se propune pensionarea, dar şi un plus de anchetă pentru activitatea comunistă şi legăturile cu evreii.[254]

În aceeaşi zi cu percheziţia făcută lui Iordan, a fost percheziţionată şi casa lui Petre Andrei, profesor de sociologie, fost ministru şi colaborator apropiat al lui Armand Călinescu. Andrei n-a rezistat încercării şi s-a sinucis, luând otravă.

La Universitatea din Cluj (Sibiu), măsurile propuse sunt în general mai puţin severe. La Litere, lui Silviu Dragomir i se reproşează participarea la guvernele dictaturii regale, ca ministru al minorităţilor, ca şi "ideile ostile structurii statului naţional legionar"; scapă însă ieftin, permiţându-i-se doi ani pentru "adaptare". Liviu Rusu, profesor de estetică şi critică literară, e caracterizat ca având "idei de stânga" şi "convingeri ostile statului naţional-legionar". Şi el, doi ani de adaptare.

[254] *Loc. cit.*, 1051/1940, ff. 224-241. Vezi şi dosarul de poliţie al lui Iorgu Iordan: ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1080 (822-920), precum şi Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, pp. 303-320.

Acelaşi verdict şi pentru Nicolae Mărgineanu, conferenţiar în specialitatea psihologie, tot pentru "idei de stânga".[255]

La Academia Comercială din Bucureşti sunt propuşi spre pensionare, pe motive politice, fostul rector Ion Răducanu, cândva ministru ţărănist, şi mai recent deputat al Frontului Renaşterii Naţionale, ostil mişcării legionare; Andrei Rădulescu, profesor de Drept civil, membru al Academiei, care fusese preşedinte al Curţii de Casaţie în vremea "prigoanei"; şi economistul Victor Slăvescu, fost ministru în guvernele dictaturii regale.[256] Greu de spus cum ar fi fost tratat Virgil Madgearu; fusese adversar al legionarilor, dar şi al regimului de dictatură regală, fiind sancţionat în martie 1940 cu domiciliu obligatoriu la mânăstirea Bistriţa şi suspendat din învăţământ. Nu figura, oricum, printre "prigonitorii" mişcării. A fost totuşi asasinat - concomitent cu Iorga - de un comando legionar. N-a mai apucat să fie judecat de Comisie.

Situaţii de acest fel scot în evidenţă trăsături de caracter, bune sau rele. Unii sar, cu referate favorabile, în apărarea colegilor. Alţii, dimpotrivă, găsesc momentul ideal pentru a-şi revărsa veninul şi pentru a se instala eventual în locurile rămase vacante. Sunt câţiva delatori care merită pomeniţi. Onisifor Ghibu, profesorul de pedagogie de la Universitatea din Cluj, se adresează în două rânduri, la 28 septembrie şi la 1 O octombrie, prima dată ministrului, apoi decanului, insistând pentru scoaterea din învăţământ a lui Ştefănescu-Goangă şi a lui Silviu Dragomir: "doi inşi cari au ajuns în anii din urmă în aşa de grav conflict cu idealurile morale ale tineretului şi cu destinele de peste veacuri ale neamului, încât continuarea funcţiunii lor la Universitate constituie o imposibilitate morală şi ar însemna o sfidare care ar putea avea urmări dezastruoase şi pentru înaltul aşezământ ştiinţific, şi pentru ţară". Ghibu făcuse politică naţională, apoi naţionalistă, urmându-l pe O. Goga. Era o persoană cam înfierbântată, ceea ce se vede şi din stilul grandilocvent al denunţului menţionat ("destinele de peste veacuri ale neamului"!). Contribuţiile lui pedagogice nu erau întru totul evidente, aşa încât comisia solicită referate suplimentare, ajungând în cele din urmă la concluzia că "are o activitate ştiinţifică mulţumitoare", cu precizarea că e, peste toate, o "personalitate culturală dintre cele mai răscolitoare".[257] Nu se precizează ce înseamnă exact termenul "răscolitor".

Cu delatorul principal de la Iaşi ne-am întâlnit deja: este Giorge Pascu, care profită acum şi de poziţia privilegiată de decan. Iată ce e capabil să comunice la minister despre colegul său, istoricul Ilie Minea. "Trăieşte în concubinaj cu Ana Vertan, care se pretinde studentă la

---

[255] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1045/1940, f. 60, şi 1046/1940, ff. 46 şi 162-163

[256] *Loc. cit.*, 1039/1940.

[257] *Loc. cit.*, 1045/1940, ff. 397 şi 400-401.

Conservator"; mai înainte, "trăise în concubinaj cu o servitoare, care era şi prostituată, şi de care s-a despărţit după ce a fost bătut de dânsa"; "mai frecventa şi unele case de prostituţie din localitate". Obişnuieşte de altfel să cheme studente acasă. Îşi petrece timpul prin "crâşme ordinare". De altfel, asigură Pascu, "ispràvile d-lui Minea sunt cunoscute în tot oraşul". Istoricului îi sare în apărare I. Plăcinţeanu, decanul de la Ştiinţe (numit tot de legionari). După el, viaţa morală a lui Minea este explicabilă prin faptul că nu are familie şi nici aptitudini de sociabilitate; e vorba însă de o legătură discretă, care nu ofensează morala publică. Trebuie însă reţinută în cazul lui "pasionata şi productiva activitate ştiinţifică". Între Pascu şi Plăcinţeanu, comisia înţelege să facă abstracţie de chestiunile de moralitate, ia act de erudiţia istoricului (incontestabilă) şi de productivitatea sa, dar şi (ceea ce în parte e adevărat) de factura indigestă a operei ("206 lucrări ştiinţifice neînţelese şi confuze"; "cursuri greoaie şi monotone"). Cum ar fi fost şi francmason, decizia e pensionarea.[258]

Dan Barbilian a fost un matematician de prim ordin. Sub pseudonimul Ion Barbu, este şi unul dintre marii poeţi ai literaturii române. Nu s-ar putea spune însă că a fost şi un mare caracter: dimpotrivă. Dacă există o oarecare scuză pentru atitudinea lui în toamna anului 1940, ea stă în frustrarea resimţită din pricina stagnării carierei lui universitare la gradul de conferenţiar (în condiţiile în care împlinise deja 45 de ani şi avea numeroase contribuţii ştiinţifice). Venind legionarii la putere, poate fi văzut la diverse manifestări; va fi fost şi o exaltare, dar în primul rând speranţa - mărturisită de altfel - că noul regim îl va ajuta în carieră. Adresează un lung memoriu Comisiei de revizuire în care, fără exces de modestie, afirmă că a reuşit să ridice matematica românească "la oarecare treaptă de demnitate europeană", însă "nefiind încadrat în nici un partid politic şi fără legături de rudenie cu puternicii zilei, ridicând o massă de duşmănii prin atitudinea mea dârză faţă de ilegalităţi sau numai lipse de delicateţă, mă găsesc astăzi la aproape 46 de ani tot conferenţiar, cu toate că s-au ivit între timp numeroase ocazii în care mi s-ar fi putut da satisfacţie". Identifică trei motive ale persecuţiei: "1) legăturile mele cu Germania, 2) un antisemitism hotărât, 3) simpatia faţă de mişcarea legionară, exprimată imprudent într-o conversaţie cu d. Ralea, înainte de prigoană". Încerca să se "înverzească" retrospectiv, cât mai tare, şi astfel se simţea îndreptăţit să spună că "e în spiritul noii Ere Legionare repararea nedreptăţilor vechi", ceea ce, mai precis, s-ar fi tradus pentru el prin ocuparea catedrei vacante de "teoria funcţiunilor". Neajungându-i să se susţină pe el, se gândeşte că nu strică să lovească concomitent în ceilalţi. S-au păstrat două declaraţii, făcute "în interesul moralităţii şi prestigiului ştiinţific ale corpului didactic universitar" şi

---

[258] *Loc. cit.*, 1052/1940, ff. 15-29.

incriminând profesori aflaţi în "grav conflict cu etica noului stat legionar sau reprezentând un nivel ştiinţific foarte coborât". Lui Victor Vâlcovici, care fusese secretar general al Frontului Renaşterii Naţionale, îi găseşte o slabă activitate ştiinţifică şi didactică, dar şi păcate politice; ar fi avut relaţii cu legaţia engleză, iar acum încearcă cu legaţia germană! Supărat e Barbilian mai ales pe cei doi matematicieni veniţi de la Cernăuţi după cedarea Bucovinei şi instalaţi pe posturi echivalente de profesori (în timp ce el...). Primul dintre ei, Dan Hulubei, este, pe lângă mediocritatea lui profesională, un "element de stânga" ("probabil datorită influenţei fratelui său, fizicianul Horia Hulubei, ale cărui legături cu Frontul Popular din Franţa sunt notorii"); ar fi fost, nu e clar cum, o "unealtă a operei de reprimare a mişcării legionare". Cu al doilea, Miron Nicolescu, Barbilian fusese ani de zile bun prieten. Se petrecuse însă o ruptură, iar acum îi vedea toate defectele, pe care înainte nu le văzuse, şi nu numai pe ale lui, ci şi pe ale întregii familii. "Fiu şi ginere de institutori, agenţi electorali şi oameni de casă ai politicianului Dr. Angelescu" [Constantin Angelescu, ministrul liberal al învăţământului]; a ocupat catedra de geometrie analitică din Cernăuţi, "fără să aibă o singură lucrare de geometrie". În treacăt, Barbilian îl atinge şi pe conferenţiarul Alexandru Ghika (numit tot prin protecţie politică şi de familie), ca şi pe Simion Stoilov, profesor de analiză matematică la Politehnică dar, cine ştie, dacă va veni la Universitate? (Ceea ce şi avea să se întâmple în 1941, şi chiar la catedra de teoria funcţiilor revendicată de Barbilian.) Lui Stoilov îi recunoaşte competenţele profesionale, dar ţine să atragă atenţia asupra "situaţiei morale" a profesorului, chiar dacă - şi trebuie să-l credem - "o fac cu destulă tristeţe, fiind vorba, de astă dată, de un om de ştiinţă". Sigur, adevărul trebuia spus, dar n-ar fi stricat să-l şi detalieze puţin, fiindcă nu prea se înţelege cum stăteau lucrurile cu "situaţia morală".

Rezultatul n-a meritat atâta efort. Comisia îl menţine pe Barbilian în postul de conferenţiar, şi se mulţumeşte să "ia act" de solicitarea de a fi numit la Catedra de teoria funcţiilor.[259]

Cele mai "documentate" acuze - sau bârfe -, de sorginte studenţească, se întâlnesc la Academia de Arte Frumoase din Bucureşti, unde întreg corpul profesoral e făcut praf, pe motive atât didactice, cât şi morale. Sunt nume bine-cunoscute, printre cei mai de seamă artişti din epocă. Rectorul Academiei, pictorul Camil Ressu, nu se ocupă de institut, care a ajuns "o paragină". "Adept al democraţiei, filofrancez, antilegionar, atacând în faţa studenţilor memoria Căpitanului şi insultând mişcarea legionară." "Când s-a anunţat asasinarea Căpitanului, a exprimat: "de mult trebuia împuşcat". Pictoriţa Cecilia Cuţescu-Storck: numită ilegal - mai precis, "datorită graţiilor ei feminine, fostă amantă a actualului Rector" - îi avantajează

---

[259] *Loc. cit.*, 1028/1940, ff. 59-65 şi 1029/1940, ff. 116 şi 267 bis.

pe studenţii evrei şi minoritari, antilegionară, nervoasă, "iraţională", se ceartă cu toată lumea: să fie înlăturată imediat. Pictorul Jean Al. Steriade: "proteguitor al elementului evreiesc", le favorizează pe fete, în special pe evreice, "antilegionar, filofrancez şi englez". Sculptorul Oscar Han: a făcut politică ţărănistă, nedrept cu studenţii. Pictorul Nicolae Dărăscu: democrat şi iudeofil, antilegionar. Pictorul Eustaţiu Stoenescu: boier de viţă veche, democrat, filofrancez; "trăieşte departe de familie cu alte legături amoroase". Sculptorul Cornel Medrea: şi el şi-a părăsit soţia şi copilul; trăieşte în concubinaj cu o fostă elevă.[260] O serioasă muncă de investigaţie, care n-a servit la nimic: Comisia de revizie, prezidată de E. Chirnoagă (având-l ca membru şi pe "imoralul" C. Medrea) a ajuns la concluzia că totul se prezintă fără cusur, şi în sens artistic, şi politic, şi moral, cu propunerea ca toţi să fie menţinuţi pe posturile lor![261]

Când miza este un post universitar, se mai lasă la o parte nepotrivirile ideologice. Ioan Hudiţă figurează printre ţărăniştii de marcă, tocmai instalat în funcţia de secretar general adjunct al partidului. Eşuase la Iaşi, în favoarea lui Andrei Oţetea, în încercarea de a ocupa Catedra de istorie modernă şi contemporană. Deocamdată, trebuia să se mulţumească la Bucureşti cu situaţia de profesor la Şcoala de Arhivistică. Hudiţă voia o Românie democratică, dar nu mai puţin voia şi pentru el o catedră la Universitate. Aşa că, în toată perioada legionară, îl întâlnim una-două în birourile ministerului, la discuţii cu Chirnoagă, Găzdaru sau Panaitescu. "O întâmplare fericită că atât Chirnoagă, cât şi Găzdaru îmi sunt prieteni vechi, care cunosc lupta mea grea de la Iaşi cu francmasonii de acolo şi apoi acţiunea mea politică alături de Maniu, faţă de care ei au o mare stimă. Chirnoagă şi Găzdaru mă asigură de tot concursul lor pentru a fi repus în drepturile mele, ca victimă a francmasonilor ieşeni şi a ticălosului de Carol, care, prin slugoii lui, a mers până la suprimarea conferinţei mele de la Academia de Comerţ. Ei mă roagă să le fac un memoriu în vederea numirii mele la catedra lui Iorga, pe care ei sunt decişi să-l pensioneze imediat." Şi, câteva săptămâni mai târziu: "Chirnoagă şi Găzdaru m-au asigurat că fosta catedră a lui Iorga va fi scindată, în sensul că epoca medievală va rămâne lui Gh. Brătianu, iar cea modernă şi contemporană va fi transformată în catedră de istorie diplomatică, aşa cum cer eu."[262] Refuzul împărtăşit de a se supune politicii autoritare a lui Carol II crease, pe alocuri, curioase solidarităţi între legionari şi ţărănişti. Peste toate, raporturile personale din mediul

---

[260] *Loc. cit.*, 1011/1940, ff. 109-112 şi 113.
[261] *Loc. cit*., 1035/1940.
[262] Ioan Hudiţă, *Jurnal politic (7 septembrie 1940-8februarie 1941)*, Institutul European, Iaşi, 2000, pp. 68-69 (30 septembrie 1940) şi p. 88 (21 octombrie 1940).

universitar nu ţineau seama automat de clivajele ideologice. Aşa se face că Hudiţă nu-i suferea pe Oţetea sau pe Iordan, dar se arată mereu plin de  înţelegere faţă de Pascu, atât de departe de el în privinţa opţiunilor politice. Până la urmă, n-a obţinut nimic: s-a ales doar cu vizitele la Minister.

Tot Hudiţă încearcă să-i dea o mână de ajutor lui Nicolae Şerban. Acesta e o figură inclasabilă. Profesor de franceză la Universitatea din Iaşi, publicase o mulţime de cărţi (începând cu *Léopardi et la France*, 1913, apoi prima lucrare despre viaţa şi opera lui Pierre Loti şi aşa mai departe). Pe unii îi convinsese cu prisosinţă, pe alţii câtuşi de puţin. Colegii din Iaşi  se împărţeau, în raport cu el, în două tabere sensibil egale şi complet opuse. Se ţinea şi de tot felul de combinaţii financiare, cu vădită preocupare de a scoate bani din orice. Adversarii îl vedeau cam aşa: "Avea un doctorat ieftin de la Paris, era nepregătit şi mai mult om de afaceri decât profesor. Tip acultural deplin, fără scrupule, chiulangiu şi în totul amoral."[263] E poate prea mult spus. Dar nici modul cum se caracterizează el însuşi nu-l avantajează. La ancheta oficială din 1938 privind angajamentul politic al profesorilor, acolo unde fiecare a declarat simplu că a făcut sau nu parte din vreun partid, Şerban găseşte de cuviinţă să se lanseze într-o tiradă linguşitoare: "Din iunie 1930 n-am făcut decât o singură politică: aceea de dragoste şi de devotament faţă de M.S. Regele Carol II. [...] Nu ştiu ce va fi în viitor cu partidele politice. Ţin însă să declar că nu voi activa decât în acele organizaţiuni care vor avea la baza activităţii lor dragoste şi devotament neţărmurit pentru M.S. Regele Carol II, căruia înţeleg să închin întreaga mea putere de muncă pentru mântuirea şi propăşirea ţării mele."[264] A spus-o Buffon: *le style c 'est l 'homme*. Acum, Hudiţă intervine – insistent - în sprijinul lui. Era în discuţie anularea numirii lui Basil Munteanu şi transferul lui Şerban la Catedra de franceză de la Universitatea din Bucureşti. Din nefericire pentru el, în arhiva Elenei Lupescu tocmai se găsiseră apeluri pe care le adresase acesteia, cerându-i protecţie. N-ar fi trebuit nici membrii comisiei să facă atâta caz: Şerban cerea protecţie oricui. În locul visatului transfer, s-a trezit cu o caracterizare severă: "revizuitul este socotit oportunist, nu se poate adapta structurii statului legionar, a dat o dedicaţie Elenei Lupescu"; se recomanda trecerea la altă instituţie.[265]

Evenimentul care a şocat lumea intelectuală a fost uciderea lui Iorga (la 28 noiembrie 1940). Istoricul avea puţine şanse să scape: fusese, prin denunţul său, la originea arestării lui Codreanu, şi devenise astfel, în ochii legionarilor, răspunzător pentru moartea acestuia. Admiratori

---

[263] I.M. Marinescu, *O viaţă supusă destinului*, Editura Vestala, Bucureşti, 2005, p. 168.
[264] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 849/1938, f. 489.
[265] Loc. cit., 1052/1940, f. 113.

fără rezerve nu mai avea Iorga prea mulţi. Dar chiar şi cei care-l combăteau - cu arme intelectuale - ştiau prea bine că se află în faţa unui fenomen de excepţie. Dispariţia lui lăsa, brusc, un mare gol în cultura română. În vremuri normale, Iorga ar fi avut funeralii naţionale. Acum, teama a împiedicat manifestările omagiale. Singura excepţie a făcut-o Academia Română, unde a vorbit - evident, fără vreo conotaţie politică - C. Rădulescu-Motru. La Universitate - nimic: abia de s-a arborat - cu întârziere - doliul, se opusese iniţial rectorul P.P. Panaitescu. Se adună lume, în schimb, la înmormântare, chiar dacă unele persoane din categoria celor mai "vizibile" - au preferat să nu vină. Rebreanu notează: "Ne ducem la înmormântare abia vreo zece academicieni, deşi sunt automobile suficiente: Motru, Petrovici, Antipa, Nistor, Nae Popescu, Bănescu, Caracostea, Capidan, Rosetti, Karpen... Lume foarte multă şi bună; intelectuali de toate neamurile. Flori multe, mai ales modeste. Slujba simplă în capela de la Bellu, apoi ducerea la groapă. Solemnitatea impresionează în modestia ei şi mai ales gândindu-te ce-ar fi fost în alte împrejurări înmormântarea lui Iorga."[266]

Câteva zile mai târziu - pe 3 decembrie - se petrece un incident la Iaşi. Octav Botez, titularul catedrei de istorie a literaturii române moderne, a socotit de cuviinţă să le vorbească studenţilor despre Iorga. Un act de curaj, cu atât mai mult cu cât studenţii legionari făceau legea în facultate. Fusese, ideologic, un adversar al lui Iorga; acum îl anima, pe lângă spiritul de dreptate, şi adversitatea faţă de legionari. "Câteva minute înainte de începerea cursului - scrie el în depoziţia care i-a fost cerută - m-am întâlnit în cancelaria facultăţii cu dl. conf. G. Călinescu, care m-a întrebat: «Vorbeşti, desigur, despre Iorga?» I-am răspuns afirmativ, iar D-sa mi-a spus: «Eu am vorbit chiar acum, netulburat de nimeni.» Înţelesesem greşit că-i consacrase întreaga prelegere, dar am aflat mai târziu că, tratând despre Maiorescu, pomenise în treacăt «despre un cronicar modern, răpus, ca şi Miron Costin odinioară, de gloanţe»" (decapitatul Miron Costin, ucis de gloanţe, e o licenţă cam bizară; ne închipuim că-i aparţine lui Botez, şi nu lui Călinescu). Discuţia cu Călinescu l-a întărit în hotărârea de a vorbi. Abia rostise însă câteva fraze: "Sunt oameni care pot fi înlăturaţi din viaţă, însă nu din patrimoniul spiritual al unei naţiuni", când studentul Eugen Coşeriu (care asistase şi la Călinescu), în cămaşă verde, l-a interpelat, atrăgându-i atenţia că are de vorbit la curs despre epoca lui Alecsandri, şi nu despre Iorga. Dacă vrea să trateze despre Iorga, să facă atunci o conferinţă, cu aprobarea Rectoratului. Botez cedează şi revine la problematica cursului. Dar se întoarce şi Coşeriu cu "întăriri", însoţit de alţi câţiva legionari, în frunte cu preşedintele centrului studenţesc. Acesta din urmă îi comunică lui Botez că nu e permis să se vorbească despre Iorga, "cea mai mare canalie a neamului". Altul se exprimă mai

[266] Liviu Rebreanu, *Opere* 17, *Jurnal*, op. cit., p. 359 (1 decembrie 1940).

direct: "Comunistule, masonule, ai să fii dat ca Iordan afară din Universitate ." Botez a încercat, fără succes, să le explice că trebuie separată opera de om şi că "însăşi ideologia legionară socot că-i datoreşte ceva". (Ce e curios pentru un universitar şi încă la Litere e faptul că depoziţia lui Botez abundă în erori de ortografie, de punctuaţie îndeosebi, pe care cineva – ironic - a avut grijă să le corecteze cu roşu !)[267]

Mai mulţi studenţi dau şi ei declaraţii, confirmând spusele profesorului. Printre ei şi Al. Piru, licenţiat, viitorul profesor. La rându-i, Coşeriu ţine să sublinieze că "Dl. prof. Octav Botez nu a apreciat pe Nicolae Iorga şi n-a vorbit niciodată în termeni buni despre el". Înseamnă că intenţia lui era strict de a lovi în legionari. De altfel, tot după el, unii studenţi, printre care şi Piru, "fuseseră anunţaţi din timp de această provocare". Cât despre ce spusese Călinescu, Coşeriu are propria versiune: "D-l profesor Călinescu a spus textual: «Iorga a fost un copil naiv şi besmetic, care însă era simpatic oarecum ca scriitor. »"[268] Până la urmă, ce-o fi zis Călinescu cu adevărat?

Născut în Basarabia şi, momentan, student legionar cam impertinent, Eugen Coşeriu, foarte apreciat de altfel de profesori (inclusiv de Botez), a obţinut o bursă în Italia, unde a plecat la scurt timp după incidentul relatat. Nu s-a mai întors în ţară. După terminarea studiilor, avea să predea un timp româna la Universitatea din Milano, apoi a devenit profesor de lingvistică la Montevideo şi, în cele din urmă, în Germania, la Universitatea din Tübingen. Cu o operă impresionantă, este apreciat drept unul dintre lingviştii de seamă din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

---

[267] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 955/1940, ff. 125-126.
[268] *Loc. cit.*, 955/1940, ff. 133-134.

## VI. Regimul Antonescu şi războiul

Între Antonescu şi legionari, ruptura era greu de ocolit. Unii voiau să schimbe România din temelii, celălalt nu avea propriu-zis un proiect de societate. Revoluţia legionară cufundase ţara în arbitrar şi anarhie; pentru Antonescu, dimpotrivă, valorile de apărat erau legea şi ordinea. Vrând să obţină puterea întreagă, legionarii au pierdut şi jumătatea de putere pe care o aveau, în urma eşecului "rebeliunii" din 21-23 ianuarie 1941. Generalul a rămas singur la cârma României.

Criminal de război pentru unii, patriot exemplar pentru alţii, Antonescu are parte de interpretări opuse, ca şi regimul pe care l-a ilustrat. Ceea ce se explică prin opţiunile ideologice ale celor care îl acuză sau îl apără, dar şi prin faptul că regimul însuşi prezintă laturi contrastante. A fost, evident, o dictatură. Nu Antonescu a inaugurat însă seria regimurilor dictatoriale, începută cu Carol II şi sfârşită abia odată cu prăbuşirea comunismului în 1989. A fost o dictatură în condiţiile în care în Europa aproape nu mai rămăseseră regimuri democratice sau liberale. A fost o dictatură, în cea mai mare parte a intervalului, exercitată pe vreme de război. Şi, în genere, ceea ce a fost în avantajul vieţii intelectuale, o dictatură sensibil mai puţin ideologizată în comparaţie cu regimul legionar şi chiar cu regimul lui Carol II. Se înţelege că un fond ideologic n-avea cum să lipsească; era, în esenţă, ideologia naţionalismului şi a "românismului". Vocaţia guvernării Antonescu a fost totuşi mai curând legalistă decât doctrinară. Pentru încălcări ale legii, sancţiunile erau severe. În ce priveşte delictele de opinie, lagărul de la Târgu Jiu stătea cu porţile larg deschise, oferind sejururi mai lungi pentru comunişti, în genere de scurtă durată pentru intelectualii care înţelegeau să se exprime cu nechibzuită libertate. Nu s-a practicat însă o îndoctrinare sistematică, şi nici vânătoarea de vrăjitoare. Cu condiţia de a nu trece dincolo de limite (legitimitatea regimului, alianţa cu Germania, dreptatea României în război), intelectualii s-au putut simţi liberi... sau aproape liberi. Cu atât mai mult cu cât, în marea lor majoritate, au aplaudat sincer victoria lui Antonescu asupra legionarilor, după cum câteva luni mai târziu aveau să considere justificată trecerea Prutului, în vederea recuperării Basarabiei şi a eliminării pericolului bolşevic.

Mihail Sebastian notează, la câteva zile după reprimarea "rebeliunii": "Cioculescu şi Streinu, întâlniţi ieri, erau foarte satisfăcuţi de evenimente şi fără nici o nelinişte pentru desfăşurarea lor ulterioară." "N-aş putea spune acelaşi lucru - adaugă Sebastian. Am tot felul de îndoieli, de temeri".[269] Intelectuali de "centru-stânga", Şerban Cioculescu şi Vladimir Streinu se arătau, aşadar, pentru moment

[269] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 298 (29 ianuarie 1941).

mulţumiţi cu soluţia Antonescu, receptată mai ales ca formulă antilegionară. Structural mai la dreapta decât cei doi, însă evreu, Sebastian avea nelinişti cu totul de înţeles!

Antonescu însuşi s-a pronunţat cu privire la respectul libertăţii intelectuale, referindu-se la universitari: "Eu merg, în ceea ce priveşte pe oamenii de ştiinţă, pe principiul următor. Oamenii de ştiinţă pot greşi, dar, ţinând seama că ei nu sunt uşor înlocuibili, îi întrebuinţez ca atare. Dacă unii din ei au greşit ca oameni, îi tratez precum merită. Ei fiind însă oameni de ştiinţă, de care nu ne putem dispensa, trebuie să ţinem seama şi de personalitatea lor. Or, legionarii au făcut o comisie, în care, spre ruşinea Universităţii, au pus pe P. Panaitescu. Oamenii cari veneau în faţa Comisiei erau profesori universitari, cu studii, cu lucrări, cu un trecut în învăţământ. Şi cum veneau acolo, profesorii universitari erau întrebaţi de dl. Panaitescu: «Ce relaţii aţi avut cu Lupeasca?» A doua întrebare: «Ce raporturi aţi avut cu mişcarea legionară?» Cei mai mulţi răspundeau că n-au avut nici un raport cum n-am avut nici eu. A treia întrebare: «Ce aţi gândit despre mişcarea legionară?» A patra întrebare: «Aţi fost crescut în spirit legionar?» [Generalul exagerează. Întrebările - cel puţin cele din formulare - nu erau atât de stupide, se refereau în genere la activitatea profesorilor.] Iată întrebări ofensatoare pentru un profesor universitar. Am aruncat la coş toată lucrarea şi nu i-am dat nici o urmare. Din cauza acestui sistem, şi profesorii, şi aparatul administrativ, şi justiţia erau ţinuţi cu sabia deasupra capului. Trebuie să spunem fiecăruia că este proprietarul postului pe care îl ocupă şi nu poate fi înlocuit de acolo decât atunci când calcă legile organice ale statului."[270]

Aşadar, "la coş". Ceea ce s-a şi petrecut (din fericire, doar la figurat; zecile de dosare se păstrează intacte la Arhivele Naţionale). Nici unul dintre cei propuşi spre sancţionare n-a păţit nimic. Inclusiv cazurile cele mai grave: Mihai Ralea sau "comunistul" Iorgu Iordan. Acesta din urmă, suspendat sub legionari, a fost repus în drepturi, în ciuda faptului că - potrivit unui raport de poliţie - unele cercuri universitare cereau menţinerea lui în concediu, cunoscut fiind ca adept al "ideilor de stânga"; noul ministru al Educaţiei, generalul Radu Rosetti a anulat la 27 februarie 1941 (totuşi, cu întârziere de o lună !) decizia de "punere în concediu din oficiu" (nu s-a aprobat însă reactivarea lui Parhon; rămâne pensionat definitiv, cu o pensie lunară de 22.931 lei).[271]3 În fond, un compromis tacit. Universitarii renunţă la orice opinie politică discordantă, în schimb nu li se mai caută prin trecut, iar în plan strict

---

[270] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. II, Bucureşti, 1998, pp. 124-125 (4 februarie 1941).

[271] ANR-ANIC, F. 95, microfilme, dosar Iorgu Iordan, rola 1080 (822-920); Ministerul Educaţiei Naţionale, 1053/1941, f. 35 (Iordan); 1062/1941, f. 218 (Parhon).

profesional libertatea le e garantată. Şi Iordan, şi Ralea (şi alţii) continuă să se afle în atenţia Siguranţei, dar nu sunt deranjaţi în nici un fel. În mod ironic, singurele suspendări din învăţământ – câteva - îi afectează nu pe cei indicaţi de legionari, dimpotrivă, chiar pe acei universitari legionari care se remarcaseră prin exces de zel.

P.P. Panaitescu, primul dintre ei. E suspendat din învăţământ şi condamnat la şase luni de închisoare pentru "instigare publică" (decizie confirmată la 15 iunie 1941 de Curtea militară de Casaţie şi Justiţie). După numai câteva zile (la 26 iunie 1941 ), este însă eliberat. Nu ratează totuşi, ceva mai târziu, o scurtă detenţie în lagărul de la Târgu Jiu (ianuarie-martie 1943). Oricum, sub semnătura generalului Antonescu, fostul rector "se exclude pentru totdeauna din învăţământ, întrucât s-a făcut vinovat de abateri grave în preajma şi cu ocaziunea cunoscutelor evenimente din luna ianuarie 1941, în legătură cu rebeliunea... " "Pentru totdeauna" avea să dureze până la 1 iunie 1943, când, prin decizia ministrului I. Petrovici, se ridică suspendarea (cu plata salariului începând de la 1 aprilie 1943).[272] Suspendat din învăţământ e şi fostul ministru Traian Brăileanu; judecat şi el, e însă achitat (avea să treacă şi el pe la Târgu Jiu). Dintre asistenţi, e scos din Universitate poetul Radu Gyr. Cu el, lucrurile merg mai rău, fiind condamnat la 12 ani pentru "instigare la rebeliune". E iertat de pedeapsă (în august 1941), în schimbul plecării pe front, în prima linie. Când se întoarce, după trei luni, e din nou întemniţat (noiembrie 1941), fiind eliberat abia în martie 1942.[273] Până la un punct, asta i s-a întâmplat şi lui Haig Acterian: 12 ani de închisoare, şi trimiterea din închisoare pe front. Doar că, în timp ce Gyr a supravieţuit (nu putea rata închisorile comuniste care îl aşteptau), Acterian a căzut pe pământul rusesc.

Se schimbă rectorii şi decanii numiţi sub legionari, nu chiar toţi. Panaitescu, evident. Îi urmează, în fruntea Universităţii din Bucureşti, pentru o scurtă perioadă, Alexandru Oteteleşanu (decan la Drept în lunile precedente), şi după el, în iunie 1941 (şi până la stărşitul regimului Antonescu), fizicianul Horia Hulubei. La Iaşi, rector avea să fie geograful Mihail David. La Cluj e schimbat mai întâi (la stărşitul lunii ianuarie 1941) prorectorul Al. Procopovici; Sextil Puşcariu, aflat oricum la Berlin, cedează şi el rectoratul, în iunie 1941, lui Iuliu Haţieganu, profesor la Medicină. Printre decanii care îşi continuă mandatul: Alexandru Marcu, la Literele din Bucureşti, iar la Litere, la Cluj (Sibiu), Constantin Daicoviciu. Printre decanii care pleacă: Giorge Pascu; revine

---

[272] Documentele privitoare la cazul P.P. Panaitescu, la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1065/1941, ff. 114-144; de asemenea, la ACNSAS, I 234 303, vol. 1 şi 2.

[273] *Loc. cit.*, 1053/1941, ff. 131-134 şi ACNSAS, Radu Demetrescu-Gyr, P 14472, vol. 2.

în locul lui latinistul I.M. Marinescu. Câteva luni mai târziu, Pascu e pensionat, rămânând profesor onorar. Nu se potoleşte: continuă să critice în dreapta şi-n stânga. Cu firea lui pe de o parte, cu firea lui Antonescu, pe de alta, era greu să nu i se întâmple până la urmă ceva irascibilului filolog. Iată povestea, în relatarea lui I. Hudiţă:

Într-o scrisoare trimisă romanistului german Ernst Gamillscheg, "Pascu se plângea contra lui Antonescu sub motiv că s-a înconjurat de toţi germanofilii improvizaţi şi ţine la distanţă, ba îi şi persecută pe adevăraţii şi vechii prieteni ai Germaniei". Pascu arăta în continuare că partidul lui A.C. Cuza, format din "elemente sincer germanofile", este pus la index de Antonescu, care nici nu vrea să audă de vreo colaborare cu ei, înconjurându-se de "elemente anglofile camuflate, deprinse să joace pe toate tablourile". Cita numele lui Gusti, Al. Rosetti, Iorgu Iordan, C.C. Giurescu, D. Caracostea etc., "indivizi care se dau astăzi drept prieteni ai Germaniei, după ce s-au bălăcit în toate guvernele antigermane". Gamillscheg a găsit de cuviinţă să trimită această scrisoare lui Antonescu. Mareşalul a pus pe ea următoarea rezoluţie: "individul care îşi denigrează ţara, invocând astfel de calomnii, nu mai poate rămâne în învăţământ şi trebuie internat într-un lagăr. Ministerul Învăţământului şi cel de Interne vor lua măsurile de rigoare".[274] Chiar dacă nu toate detaliile ar fi autentice, anecdota e caracteristică pentru Pascu - şi pentru Antonescu! -, iar consecinţele sunt confirmate documentar: în mai 1942, Pascu a fost internat în lagărul de la Târgu Jiu (rectoratul se adresează ministerului cu întrebarea dacă se mai poate bucura de drepturile de profesor onorar, pe timpul executării pedepsei; răspunsul e afirmativ, fiind vorba de o internare administrativă, care nu atrage decăderea din drepturi). Dar cu Pascu, lucrurile merg întotdeauna din rău în mai rău; în octombrie 1942 e condamnat la 3 ani închisoare corecţională[275] Interesant cum reuşea să fie "persecutat" nu numai de adversarii de stânga, dar şi de un regim naţionalist de dreapta cu care ar fi trebuit să se afle în cele mai bune raporturi.

Va fi avut şi Pascu partea lui de dreptate, când vedea cum se stabileşte un *modus vivendi* între Iordan şi autorităţi sau, şi mai flagrant, în cazul lui Andrei Oţetea, alt universitar de stânga, care acceptă, în mai 1941, directoratul Teatrului Naţional din Iaşi, funcţie culturală, desigur, dar nu lipsită de conotaţii ideologice; în martie 1942, într-un raport adresat Ministerului Propagandei, Oţetea îşi făcea un merit pentru turneele întreprinse în Basarabia şi Bucovina, în vederea "operei de restabilire a unităţii sufleteşti a ţării".[276] Tot el şi-a închiriat

[274] Ioan Hudiţă, *Jurnal politic* (1 martie 1942-31 ianuarie 1943), Academica, Bucureşti, 2009, pp. 134-135 (1 iunie 1942).
[275] ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naţionale şi Cultelor, 131 5/1942, ff. 195 şi 348.
[276] ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naţionale şi Cultelor, 508/1940-42, ff. 271-273.

casa Institutului Cultural German din Iaşi! (O amabilitate, s-ar zice, puţin exagerată pentru un "antifascist".)

D. Găzdaru a fost destituit (la 31 martie 1941) din funcţia de director al Şcolii Române de la Roma. I s-a pus în vedere să se întoarcă la catedra sa de la Iaşi  (şi nu la Bucureşti, unde fusese transferat în toamna anului 1940). Îşi tot amână întoarcerea şi până la urmă rămâne în Italia.[277]

Legionarii "moderaţi" n-au păţit nimic. E. Chirnoagă a pierdut rectoratul, dar a rămas profesor la Politehnică. Traian Herseni a rămas şi el la conferinţa de sociologie; mai mult chiar, în 1942 a devenit profesor titular la Universitatea din Cluj (Sibiu); îl va suplini la Bucureşti, apoi va ocupa postul de conferenţiar H.H. Stahl, alt elev favorit al lui Gusti.

"Normalitatea" din învăţământul superior, recomandată de însuşi Antonescu, a fost cultivată de cei doi miniştri care s-au succedat la Educaţia Naţională: generalul Radu Rosetti, de la sfârşitul lunii ianuarie până în decembrie 1941, apoi Ion Petrovici, până la stărşitul regimului (departamentul schimbându-şi numele în Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor). Dintre militari, Rosetti era cel mai apropiat de lumea intelectuală: el însuşi istoric apreciat şi membru al Academiei Române. Cât despre Petrovici, el venea din mediul universitar, pe care îl cunoştea perfect; binevoitor din fire, gata să ajute, şi puţin oportunist (sau chiar mai mult), voia ca toată lumea să fie mulţumită (însă şi el, fireşte, cu simpatiile şi antipatiile lui). Universitar era şi numărul doi al regimului, Mihai Antonescu, profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti.

În aceste condiţii, cei mai mulţi dintre profesori n-au avut motive să se plângă. C.C. Giurescu reuşeşte să obţină înfiinţarea unui Institut de Istorie Naţională, echivalent al Institutului de Istorie Universală care, după Iorga, trecuse sub conducerea lui G.I. Brătianu. Arheologul Scarlat Lambrino e numit director al Şcolii Române de la Roma, iar Constantin Marinescu, profesor de istorie universală la Universitatea din Cluj (Sibiu), director al Şcolii Române din Franţa; în 1943, C. Marinescu obţine transferul la Universitatea din Bucureşti, ceea ce nu reuşise în 1940, când îi fusese preferat G.I. Brătianu: pentru a-i da satisfacţie, se "dublează" catedra. Dan Barbilian ajunge, în sfârşit, profesor, în 1942: merita, fără îndoială. Hudiţă face şi el un pas la Universitatea din Bucureşti în toamna anului 1941, în calitate de conferenţiar de istorie diplomatică; devine profesor în februarie 1944 (cam încet, în opinia lui; dar, cum se împărţea între universitate, politică şi afaceri, nu venea cu o operă chiar atât de impresionantă, încât calitatea de profesor titular să se impună de la sine). Nicolae Şerban reuşeşte să alimenteze şi la

---

[277] Cu privire la activitatea lui D. Găzdaru la Roma, mai multe documente la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 979/1941.

Bucureşti - ca mai înainte, la Iaşi - conflictul dintre partizanii săi (printre aceştia, Dragoş Protopopescu, care îi face un referat foarte favorabil) şi adversari, susţinători ai lui Basil Munteanu; în cele din urmă, Petrovici îi dăruieşte şi lui o catedră, de literatură comparată. Pentru alţii, lucrurile se mişcă mai greu.

La Iaşi, G. Călinescu rămâne tot conferenţiar până după căderea regimului Antonescu; sperase, mai întâi, în urma pensionării lui G. Pascu, să obţină Catedra de istoria literaturii române vechi: fără succes. Apoi, murind Octav Botez, în 1943, rămăsese vacantă Catedra de istoria literaturii române moderne, iar comisia constituită, prin raportul semnat de Dan Simonescu, preşedinte (noul titular al Catedrei de istoria literaturii române vechi), alături de Iorgu Iordan, P. Caraman şi D. Caracostea, îl recomanda pentru ocuparea postului, nu şi fără unele rezerve, privind prea accentuatul său subiectivism (dar exprimându-se şi speranţa că se va maturiza !). Consiliul facultăţii şi senatul universitar votează favorabil, însă tot cu rezerve (17 şi 18 martie 1944); doi dintre senatori se pronunţă contra, între ei şi rectorul M. David, pe motiv că cel în discuţie "profanează patrimoniul nostru naţional". Ministrul era rugat să aprecieze recomandarea "în raport cu etica universitară". Iar I. Petrovici, care nu-l iubea peste măsură, nu s-a grăbit să confirme.[278]

Tudor Vianu izbuteşte, în sfârşit, să devină profesor în ultimele zile ale regimului (decretul de numire este din 5 iulie 1944). Încă din mai 1943 se făcuse propunerea - prin D. Gusti, I.D. Ştefănescu şi M. Ralea - ca acest "eminent cercetător" şi cu cea mai mare vechime dintre toţi conferenţiarii Facultăţii (încă din 1927) să acceadă la rangul de profesor.[279]

În ce-i priveşte pe evrei, e de constatat, şi în cazul lor, dubla politică a regimului Antonescu. În timp ce evreii din Basarabia şi Bucovina sunt deportaţi în Transnistria, unde mulţi îşi vor afla sfârşitul (ca pedeapsă - extinsă asupra tuturor - pentru atitudinea prosovietică a unora), în restul ţării li se permite supravieţuirea, chiar şi în plan cultural. Scoşi din şcoli şi universităţi, îşi pot organiza un învăţământ paralel. Astfel, la Bucureşti, funcţionează, încă din 1941, un "Colegiu pentru studenţi evrei", condus de avocatul Marcu Onescu (la înfiinţarea căruia a

---

[278] Dosarul promovării lui G. Călinescu: ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naţionale şi Cultelor, 1577/1944, ff. 122-146. Despre relaţia dificilă a lui G. Călinescu cu I. Petrovici, pricinuită în bună măsură de modul sumar şi cam ironic în care îl tratase în *Istoria literaturii române*, dar şi de atmosfera defavorabilă întreţinută în jurul lui Călinescu, vezi *G. Călinescu, Scrisori şi documente*, ediţie îngrijită de Nicolae Scurtu, Minerva, Bucureşti, 1979, G. Călinescu către I. Petrovici, decembrie 1941 (pp. 108-110).

[279] ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naţionale şi Cultelor, 2506/1943, ff. 338-340. Vezi şi Vasile Lungu, *Viaţa lui Tudor Vianu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1997, pp. 103-109.

contribuit şi matematicianul Ernest Abason, fost profesor la Politehnică, decedat în 1942). Cuprindea cam toate disciplinele universitare esenţiale, grupate în trei secţiuni: Litere şi filozofie, Ştiinţe şi studii economico-comerciale, Biologie umană. În 1943, corpul profesoral număra 62 de persoane, inclusiv unii foşti universitari, excluşi acum din învăţământul de stat. Îi întâlnim, printre alţii, pe matematicianul Simion Sanielevici, fost profesor (pensionat) al Universităţii din Iaşi, pe fiul său, Alexandru Sanielevici, fizician, pe Abraham Hollinger, alt matematician cunoscut; de asemenea, lingvistul Alexandru Graur, ca profesor de latină; Mihail Sebastian, care predă literatura comparată; Felix Aderca, la estetică şi literatura română; pictorul Herman Maxy, pentru istoria artelor...[280] În paralel, tot din 1941, sunt autorizate şi "Cursuri pentru studenţii în medicină evrei"[281]; directorul acestei instituţii este medicul pediatru Marcu Cajal, iar printre profesori se află Max Popper şi Anghel Radovici, foşti conferenţiari la Facultatea de Medicină din Bucureşti, precum şi Arthur Kreindler, fost asistent (şi viitor academician, în 1948). După august 1944, studiile întreprinse au putut fi echivalate în învăţământul de stat, aşa încât anii războiului n-au fost pierduţi pentru tinerii intelectuali evrei.

În aceeaşi perioadă, evreii au şi propriul teatru: Baraşeum, unde se joacă intens în faţa unui public numeros. Mihail Sebastian colaborează cu traduceri şi adaptări, dar tot el dă şi cea mai neaşteptată lovitură în spaţiul teatral "românesc". Sub numele de împrumut Victor Mincu (altminteri n-ar fi putut, ca evreu) şi-a reprezentat piesa *Steaua fără nume*, la teatrul Alhambra (premiera, la 1 martie 1944, într-o distribuţie de zile mari: Radu Beligan, Maria Mohor, Nora Piacentini, Nineta Gusti, Mircea Şeptilici, Marcel Anghelescu). În mediul teatral, secretul acesta era departe de a fi un adevărat secret, ceea ce dovedeşte destule "complicităţi" graţie cărora s-a putut ocoli legislaţia antisemită.

În partea a doua a războiului, conturarea unei posibile înfrângeri explică acte de "bunăvoinţă" limitate, având menirea de a arăta că regimul nu e chiar atât de antisemit. La 7 iulie 1943, Antonescu semnează un decret-lege prin care câţiva evrei, pentru merite deosebite, "se asimilează întru totul cu românii". Printre ei, lingvistul Ioan Aurel Candrea, fost profesor la Universitatea din Bucureşti, şi H. Sanielevici, intelectual original şi inclasabil, critic literar, antropolog, sociolog... Au urmat alte decrete similare: în total, 33 de "asimilări" (nu prea multe, raportându-le la numărul evreilor, fie şi numai al intelectualilor evrei).[282]

---

[280] *Loc. cit.*, 2403/1943, ff. 1-66 numeroase documente privitoare la "Colegiul pentru studenţi evrei".
[281] *Loc. cit.*, 1602/1944, ff. 169-219 (matricole ale studenţilor evrei în medicină).
[282] *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I (alcătuit de Lya Benjamin), Hasefer, Bucureşti, 1993, pp. 243-244.

Succesul îi atrage pe oameni, tot aşa cum eşecul îi îndepărtează. Nu sunt prea mulţi cei care, din motive de principiu, păstrează o linie invariabilă, independent de împrejurări. România a intrat în război, alături de Germania, împotriva Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941. Iniţial, succesul a fost rapid: armata română a recuperat Basarabia şi Bucovina şi şi-a continuat înaintarea spre Răsărit. Judecata asupra viitorului e foarte dependentă de prezentul imediat; aşa se face că previziunile sunt adesea greşite. Li s-a părut atunci multora că războiul este pe cale de a fi câştigat. În plus, era un război considerat drept, pentru întregirea hotarelor ţării.

*Jurnalul* ţinut de Alice Voinescu e un bun indicator pentru o asemenea stare de spirit, tocmai fiindcă nu aparţine unei partizane a regimului. Profesoara de la Conservator este monarhistă (admiratoare a reginei Maria, ataşată de Carol II, apoi de Mihai), antilegionară, rezervată faţă de Ion Antonescu şi deloc convinsă de stilul bombastic şi în genere de personalitatea cam falsă a lui Mihai (Ică) Antonescu. Contra Uniunii Sovietice, dar şi contra lui Hitler şi Mussolini. Nu-i iubeşte nici pe americani. Îi iubeşte doar pe francezi, şi sigur, are motive în această privinţă să fie dezamăgită. În vara şi toamna anului 1941 îşi exprimă însă satisfacţia pentru recuperarea Basarabiei şi pentru succesele ulterioare ale ofensivei româneşti. După un timp, se schimbă: nu mai crede în victoria Germaniei şi ar vrea ca războiul să se termine.[283]

Reflexul patriotic e prezent şi la Pericle Martinescu, care de altfel se lasă uşor purtat de evenimente. Războiul "trebuia să înceapă". "Era o necesitate politică, psihologică şi morală [...] pentru a spăla umilinţele suferite de un an încoace de întregul neam românesc." Redobândirea Basarabiei îi umple sufletul de mândrie. "România şi-a recâştigat onoarea pierdută în ultimul timp şi poate sta acum cu fruntea sus între celelalte popoare ale lumii. [...] Fiecare pas a fost drept, fiecare picătură de sânge, sfântă." Ţine însă să adauge: "Cu condiţia ca sacrificiile să se oprească aici."[284]16

Gala Galaction e, structural, un om de stânga. E drept că în Primul Război Mondial luase partea Germaniei, dar în alt context ideologic. Acum, se bucură când România intră în război: "S-a făcut lumină! Negurile s-au risipit, discuţiile s-au curmat! Germania, între Finlanda şi România, a pornit ieri, duminică, împotriva Rusiei sovietice! Este un deznodământ cu totul logic, cu totul legitim. Adolf Hitler a dat pe faţă toate maşinaţiile, toate feloniile, toate brutalităţile perfizilor tovarăşi.

[283] Alice Voinescu, *Jurnal*, Editura Albatros, 1997.

[284] Pericle Martinescu, *Uraganul istoriei. Pagini de jurnal intim, 1941-1945*, Ex Ponto, Constanţa, 2007, pp. 143 (22 iunie 1941), 189-190 (26 iulie 1941).

[...] Anglia se aşază de-a dreapta Rusiei! E dureros să cugeţi că poporul cititor al *Bibliei* stă alături de împărăţia lui Lucifer."[285]

Gazetarul de stânga Ion Vinea vede în stalinism principalul factor al dereglărilor europene. Până şi fascismul şi nazismul ar fi produse derivate ale bolşevismului. În cazul lor, "suprimarea controlului popular [...] a fost dictată şi impusă de prezenţa stalinismului pe continent". Odată cu "prăbuşirea stalinismului" se va petrece o destindere. Vinea salută victoria românilor la Odessa, "efortul nostru dezrobitor spre Răsărit", îl elogiază pe Antonescu şi proclamă: "Transnistria e ţinut moldovenesc."[286]

Dacă aşa judecă unii oameni de stânga... cu atât mai mult la dreapta. "Adolf Hitler, salvatorul României", titrează Ion Sân-Giorgiu. Până şi arbitrajul de la Viena (prin care România a pierdut jumătate din Transilvania) "poate fi socotit - crede profesorul de literatură germană - un act de protecţie pentru România". Războiul nu se va sfârşi nici "când colosul rusesc va fi la pământ", fiindcă se duce şi "împotriva plutocraţiei englezeşti care ne-a exploatat în trecut". România trebuie să meargă până la capăt. "Şi asta nu înseamnă numai până la Bug, ci până la Volga, până în Caucaz, până în Urali, până unde ne va duce geniul glorios al lui Adolf Hitler."[287]

Nici Mihail Manoilescu nu are îndoieli. El scrie spre sfârşitul anului 1941, în momentul când conflictul se prelungea peste optimistele previziuni inţiale: "Cu toate întârzierile aparente ale războiului, mergem cu pas sigur şi hotărât spre victoria germană şi spre noua Europă." Iar România se află, pentru el, printre ţările anticipatoare ale acestei noi Europe: naţionalişti şi antisemiţi, precum A. C. Cuza, O. Goga, Al. Vaida-Voevod, şi el însuşi, Mihail Manoilescu, prin mişcarea corporatistă, au fost deschizători de drumuri.[288]

Liviu Rebreanu, care nu fusese nicicând un ideolog, pare să-şi găsească şi el drumul. Notează la 22 iulie 1941: "Se împlineşte exact luna de când a început războiul contra Rusiei în care noi avem o parte importantă şi glorioasă. Soldaţii noştri se bat admirabil. [...] În sfârşit, a dat Dumnezeu şi, cel puţin în parte, s-a şters ruşinea şi umilinţa ce am îndurat în groaznicul an 1940. Generalul Antonescu pare să fie omul nostru providenţial."[289] Este uluitor şi descurajant cât de prost pot gândi oamenii!

---

[285] Gala Galaction, *Jurnal*, vol. IV, pp. 109-110 (23 iunie 1941).

[286] Ion Vinea, "Inamicul", în *Evenimentul zilei*, 2 octombrie 1941; "Gloria soldatului", *ibidem*, 18 octombrie 1941; "Transnistria şi logica", *ibidem*, 22 octombrie 1941; "Comandantul naţiunii", *ibidem*, 25 noiembrie 1941.

[287] Ion Sân-Giorgiu, "Adolf Hitler, salvatorul României", în *Chemarea vremii*, 7 august 1941.

[288] Mihail Manoilescu, "Naţionalismul românesc capital politic extern", în *Lumea nouă*, septembrie-decembrie 1941, pp. 291-294.

[289] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, *Opere* 17, p. 373.

Să nu-l uităm pe Rădulescu-Motru, mereu prezent; el îşi exprimă în *Timpul* deplina solidaritate cu Germania: "Noi românii [...] salutăm cu entuziasm victoria armatelor germane şi a aliatelor sale. Cu ea începe o nouă viaţă în Europa."[290]

Basarabia şi Bucovina sunt eliberate, generalul Antonescu se înalţă la rangul de mareşal. *Revista Fundaţiilor Regale* scoate un volum dublu pe lunile august-septembrie 1941, sub titlul "Basarabia şi Bucovina. Omagiu mareşalului I. Antonescu". Colaborează multe nume de prim rang ale literelor româneşti. Iarăşi, C. Rădulescu-Motru; articolul său se intitulează "Mareşalul Ion Antonescu": e "omul chemat să salveze România", ilustrând - generalizează filozoful - "rolul hotărâtor al oamenilor excepţionali în explicarea destinului unui popor". Simion Mehedinţi scrie despre "Fruntaria României spre Răsărit"; vede în această frontieră limita răsăriteană a Europei; alianţa cu Germania şi lupta contra slavismului îi apar ca imperative ale României. C.C. Giurescu evocă "Vechimea aşezărilor româneşti dintre Prut şi Nistru", afirmând o continuitate de locuire "din epoca preistorică şi până azi". Cei doi "mari", Sadoveanu şi Arghezi, sunt şi ei prezenţi. Cel dintâi scrie despre mânăstirile basarabene, un text de altfel destul de palid (din prudenţă sau... din lipsă de inspiraţie). Arghezi contribuie substanţial, cu două eseuri: "Cântare Bucovinei" şi "Însemnări ruseşti"; cu puţin înainte, publicase în *Timpul* un articol-pamflet intitulat "Stilul bolşevic" (stil a cărui "stârpire" o socotea iminentă); şi va reveni în volumul din octombrie al *Revistei Fundaţiilor Regale* cu câteva poezii patriotice şi războinice: "Cu liftele de pe hotare/ Spadele noastre ştiu să se măsoare". Apoi... se va linişti. Scriu, în volumul din august-septembrie, şi Ion Petrovici, Nichifor Crainic, Ion Pillat, Gala Galaction, Emanoil Bucuţa, Ion Minulescu, Ion Nistor, I.D. Ştefănescu, Leca Morariu, Petru Comarnescu ("Virtuţile sufletului basarabean"), Sextil Puşcariu ("Basarabia"). Ultimul sintetizează într-o frază tot ce era de spus: "războiul, în care românii au intrat cu un entuziasm de nedescris, umăr la umăr cu vitejii camarazi de arme germani şi sub conducerea pricepută a Mareşalului Ion Antonescu, înseamnă pentru ţara noastră nu numai restabilirea graniţelor pierdute, ci şi lupta civilizaţiei împotriva pericolului bolşevic, reacţiunea culturii europene împotriva mentalităţii asiatice".

Basarabia, se înţelegea de la sine. De ce nu şi Transnistria, teritoriul întreg dintre Nistru şi Bug? Oficial, deşi a existat o administraţie românească a Transnistriei (guvernator, Gheorghe Alexianu, fost profesor la Facultatea de Drept din Cernăuţi, apoi la Universitatea din Bucureşti), nu s-a afirmat în vreun fel soluţia anexării. Sunt însă intelectuali care se arată seduşi de o asemenea expansiune spre Est. Le întâlnim numele şi textele în săptămânalul intitulat chiar

[290] C. Rădulescu-Motru, "Victoria asupra spaţiului", în *Timpul*, 28 iulie 1941.

*Transnistria*, care apare începând cu 29 iulie 1941, aşadar la o lună după intrarea României în război, când nici Basarabia întreagă nu fusese încă eliberată. "Trăiască Moldova reîntregită până la Bug", sună îndemnul. Sub titlul "Transnistrienii", Ion Simionescu, preşedintele Academiei Române, se referă la eliberarea "fraţilor transnistrieni", "datorită armatelor de dezrobire ale germanilor si românilor". Cel mai vehement e Onisifor Ghibu, căruia formula "De la Nistru până la Tisa" i se pare depăşită. El cere ca "hotarul răsăritean al statului român să se mute spre Bug, spre a putea salva şi românismul de acolo, şi civilizaţia europeană". În alt articol, câteva luni mai târziu, consideră frontiera Bugului rezolvată: "astăzi trebuie să se pună problema românilor de peste Bug". Soluţia lui Ghibu e transferul de populaţii. Să fie evacuaţi ruşii şi ucrainenii din Basarabia şi Transnistria, şi aduşi în locul lor românii de dincolo de Bug.[291] Pentru deplasarea frontierei la Bug pledează şi Ilie Minea, Ion Nistor, Emil Diaconescu, Ion Petrovici, Ştefan Ciobanu, Simion Mehedinţi, G. Popa-Lisseanu... E pusă la contribuţie şi antichitatea geto-dacă. Constantin Moisil merge "pe urmele lui Burebista", pentru a identifica drepturi străvechi.[292] La fel, în mai multe articole, arheologul Radu Vulpe, profesor la Universitatea din Iaşi. El propune o călătorie "cu Herodot în Transnistria" şi consideră că acolo e graniţa firească a României, în virtutea unor alcătuiri originare.[293] Interesantă este instrumentalizarea politică a lui Burebista, cuceritorul rege get care şi-a extins stăpânirea până dincolo de Nistru; un îndepărtat drept istoric se adăuga astfel principiului etnic (curioasă prefaţare a marelui moment Burebista din 1980, când Ceauşescu a înţeles să se legitimeze prin presupuşii 2050 de ani de la întemeierea statului dac "unitar şi independent"). M. Sadoveanu, în ce-l priveşte, dă o povestire de război: descrie o luptă, aparent cu ruşii, unde de fapt adversarii se vădesc a fi cerchezi (o manieră de a insinua profilul asiatic al adversarului de la Răsărit?). Îl mai întâlnim în *Transnistria* şi pe scriitorul şi preotul Ion Agârbiceanu, cu un articol "profetic" intitulat "Jertfe rodnice": dacă sângerăm din nou, e semn că Dumnezeu "are planuri şi mai mari cu noi". "România a fost făcută mare în 1918. Dar în planurile Proniei cereşti trebuie să fie şi mai mare: până unde merge neamul nostru". Vor veni după aceea lungi, foarte lungi, ani de pace şi de fericire.[294]

Ce să mai spunem atunci de Ilie Rădulescu, cel de la *Porunca vremii*? Transnistria, fireşte, dar mai mult decât atât. România are vocaţie

---

[291] Onisifor Ghibu, "O formulă depăşită: «De la Nistru până la Tisa»", în *Transnistria*, 29 iulie 1941; "O nouă problemă naţională: românii de dincolo de Bug", *ibidem*, 24 noiembrie 1941.
[292] Constantin Moisil, "Pe urmele lui Burebista", în *Transnistria*, 25 august 1941.
[293] Radu Vulpe, "Trebuie să rămânem în Transnistria", în *Transnistria*, 10 noiembrie 1941; "Cu Herodot în Transnistria", *ibidem*, 17 noiembrie 1941.
[294] I. Agârbiceanu, "Jertfe rodnice", în *Transnistria*, 6 octombrie 1941.

imperialistă, în consecinţă gazetarul reuneşte o suită de articole într-o broşură intitulată *Pentru un imperialism românesc* (1942). Argumentul e în parte geopolitic: tot spaţiul răsăritean, tocmai potrivit pentru a fi cucerit sau dominat. Intervine, de asemenea, superioritatea rasială a românului (demonstrată prin faptul că cele cinci genii poetice şi filozofice ale omenirii sunt Goethe, Schiller, Wagner, Leopardi şi Eminescu: trei germani, aşa cum se cuvine, un italian şi un român).

Nu impulsul cuceritor, ci teama de ruşi îl frământă tot mai tare - până la obsesie - pe E. Lovinescu. În anii Primului Război Mondial, criticul, antantofil convins, îi combătuse vehement pe "germanofilii" care, tot din teama faţă de Rusia, înclinau spre Puterile Centrale. Acum ajunge la ideea lor, în condiţiile în care Rusia comunistă se arăta şi mai periculoasă decât vechea Rusie, iar pe continent, odată cu prăbuşirea Franţei, singura contrapondere faţă de colosul răsăritean părea a fi rămas Germania. Într-un mic volum închinat lui P.P. Carp (*P.P. Carp, critic literar şi literat*, 1941), Lovinescu recunoaşte acestuia şi celorlalţi junimişti partea lor de dreptate. Fără să aibă nici un fel de simpatie pentru Germania nazistă, considera intolerabilă o victorie rusească şi, în această dramatică eventualitate, îl bântuiau gânduri de sinucidere. N-a mai fost cazul: a murit cu un an înainte de intrarea Armatei Roşii în România.

Preocupat de război îl vedem şi pe Camil Petrescu, însă, se înţelege, cu grija, mai întâi de toate, de a-şi scoate în relief propria statură, fireşte, universală. E partizan al germanilor - dar pe un ton oarecum protector - şi se arată antisemit insistent şi lipsit de tact în discuţiile cu Mihail Sebastian (de ţinut totuşi seama, în relatarea lor, şi de sensibilităţile scriitorului evreu). Războiul i-a scos la iveală marile calităţi de strateg; scriitorul e convins că unii sau alţii ar obţine uşor victoria în funcţie de modul cum i-ar urma sfaturile. "El, în locul lui Hitler, ar şti cum să zdruncine rezistenţa sovietică. (Ar arunca 5000 de paraşutişti la Moscova, ca să provoace derută.) El, în locul lui Antonescu, ar şti cum să ocupe cazematele ruseşti. (Le-ar ataca continuu, la intervale scurte, cu pichete mici de 20-30 soldaţi, ca să obţină astfel epuizarea nervoasă a adversarului.)"[295] Paralel cu rezolvarea războiului, e pe cale să rezolve şi întrebări mai vaste ale omenirii, graţie sistemului său filozofic ("doctrina substanţei"). Pentru a salva manuscrisul, l-a depus la Vatican; deocamdată nu-l publică, fiindcă nici n-ar avea cine să-l aprecieze în România. Însă, când va vedea lumina tiparului, va asigura ştiinţei româneşti "un rol de conducere, în ştiinţa universală, pe timp de 100 de ani de aci încolo".[296]

[295] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 356 (8 iulie 1941).
[296] Vasile Netea, "De vorbă cu Camil Petrescu", în *Vremea*, 14 februarie 1943.

Câteva cazuri curioase se întâlnesc la stânga comunistă sau socialistă, în principiu cât se poate de antifascistă şi de "luptătoare pentru pace".

Ion Pas, socialist de stânga, a fost atent urmărit de Siguranţă în anii '30, ca director al revistei *Şantier* şi al unei edituri cu acelaşi nume; orientare strict democratică, după el, cam prea apropiată de obiectivele comuniste, potrivit autorităţilor poliţieneşti.[297] Toate inspectoratele de poliţie din ţară primesc astfel ordinul de a confisca romanul *Focul* al scriitorului comunist francez Henri Barbusse, pledoarie împotriva războiului. Când România ia armele împotriva Uniunii Sovietice, Ion Pas este mobilizat la Direcţia Presei din Ministerul Propagandei şi, în această calitate publică, în primele luni de război, sub pseudonimul "soldat Pascu Ion", nenumărate articole (o estimare aproximativă ajunge la peste 80) în gazetele adresate militarilor, *Soldatul* şi *Sentinela*: evident, proantonesciene şi antibolşevice. Ajunsese oare să creadă în ceea ce scria? Sau răspundea strict unei obligaţii? Chiar în acest ultim caz, e totuşi un exces de zel.

Pe G. Ivaşcu îl cunoaştem: socotit de-a dreptul comunist. E unul "dintre principalii comunişti din regiunea Moldovei", se specifică într-un raport al poliţiei din august 1940. În iulie 1940 fusese internat în lagăr, dar eliberat după câteva zile, prin intervenţia unui general cu care se înrudea. La 28 septembrie 1941, adresează o scrisoare Directorului general al Siguranţei Statului, solicitându-i o anchetă asupra întregii sale activităţi, pentru a fi spălat de acuzaţia de comunism. "Comunist, este sau nu?", notează dubitativ o mână de poliţist. Între timp, fusese şi el concentrat, începând cu 17 iunie 1941, la secţia de Propagandă a Marelui Stat-Major. A lucrat, cum se arată într-un atestat al secţiei respective, în redacţiile publicaţiilor *Sentinela* şi *Soldatul*, scriind numeroase articole "în care a elogiat faptele de arme germane, italiene şi finlandeze" şi a tratat despre Bucovina, despre Transnistria, despre Mareşal, despre frăţia de arme româno-germană, "însufleţit de cele mai avântate sentimente româneşti". Chiar aşa: "comunist sau nu?". Spre deosebire de Pas, Ivaşcu nu se opreşte la articolele scrise oarecum din obligaţie. La *Vremea*, unde era redactor, se manifestă încă şi mai ofensiv, tot în primele luni de război: ce-i drept, sub pseudonim, fie Victor Pancu, fie Paul Ştefan. Scrie despre "Ceka şi G.P.U.", "istoria însângerată a celei mai cumplite organizaţii poliţieneşti din lume" (un lung articol apărut şi separat, în broşură), despre "Tainele Kremlinului" (care "ascund sânge şi moarte, închisoare şi torturi"), despre "Trista condiţie umană în URSS". Deloc banal, pentru un comunist![298]

---

[297] Cu privire la Ion Pas, ANR-ANIC, F. 95, microfilme, rola 890 şi 1266.

[298] *Loc. cit.*, rola 908 (281-397).

Comunist este şi tânărul jurnalist George Macovescu, identificat ca atare în mai multe documente ale Poliţiei.[299] Îşi găseşte însă o slujbă în tabăra cealaltă: din septembrie 1942, lucrează, ca secretar de presă, la Ministerul Propagandei. Se înţelege, fără a desfăşura propagandă comunistă - se poate constata însă că plasa autorităţilor era destul de largă, lăsându-i pe mulţi să treacă prin ochiurile ei. Cu atât mai mult cu cât Macovescu apare în aceeaşi perioadă, în rapoartele Siguranţei, drept unul dintre membrii marcanţi ai partidului comunist. Se aflase şi în delegaţia ziariştilor români care au vizitat Germania, timp de o lună, în ianuarie-februarie 1942. La întoarcere îşi publică impresiile în *Timpul*, un reportaj, ce e drept, destul de sec, fără efuziuni progermane.[300] Au jucat, fără dubiu, un rol în susţinerea lui, şi raporturile personale. A fost susţinut de Mircea Grigorescu, gazetar scăldat în toate apele, iar Grigorescu, la rândul lui, de Mihai Antonescu, cu care fusese coleg. De la un timp, entuziasmul iniţial epuizat, Mihai Antonescu, spre deosebire de Mareşal, pare chiar a-i menaja pe cei care ar fi putut reprezenta o alternativă. Oricum, în august 1944, Macovescu s-a comportat ca un bun comunist, punând mâna pe frânele ministerului. Au plouat, bineînţeles, acuzele de colaborare cu nemţii şi cu regimul Antonescu, însă comuniştii i-au luat apărarea, motivând că se aflase acolo în misiune, sub acoperire. Imaginea lui, "neacoperită", se reflectă şi în *Jurnalul* lui Sebastian: "tânărul Macovescu, iacobin feroce, după ce a huzurit sub nemţi".[301] Tot joc dublu se cheamă până la urmă: dacă ar fi câştigat nemţii, greu de presupus că s-ar fi deconspirat!

La Ministerul Propagandei, unde ministru titular era Mihai Antonescu, iar subsecretar de stat Alexandru Marcu, sunt angajaţi o mulţime de intelectuali, în majoritate tineri, cu cele mai diverse opţiuni ideologice, inclusiv de stânga (chiar dacă se feresc acum să şi le mai exprime). Se împart între direcţiile Presă, Propagandă, Studii şi Documentare. La Studii şi Documentare, îi întâlnim de pildă pe Alexandru Busuioceanu, în calitate de director, apoi, în locul lui, pe Zenovie Pâclişanu (preot grecocatolic şi istoric), urmaţi, ca subdirectori, de tinerii istorici Emil Condurachi (profesor la Şcoala de Arhivistică) şi Mihai Berza (transferat apoi la Institutul de Istorie Universală), de Alexandru Ciorănescu, de poetul Alexandru Philippide, Ion Frunzetti... La Direcţia Presei, Oscar Walter Cisek (scriitor de expresie germană, însă foarte implicat în mişcarea culturală românească), Ernest Bernea, ideolog de dreapta, Pericle Martinescu, puţin tentat de ideologii, ca şi un grup orientat spre stânga, cu mai vechi simpatii comuniste: Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, Radu Boureanu... O lume eteroclită care dă uneori

---

[299] Dosarul lui G. Macovescu, *loc. cit.*, rola 986 (832-880).

[300] G. Macovescu, "Cincisprezece zile în Germania. Viena-SalzburgMünchen-Berlin", în *Timpul*, 16 februarie 1942.

[301] Mihail Sebastian, *op. cit.*, p. 565 (16 septembrie 1944).

impresia de boemă literară unui loc, în principiu, cu un profil mai puţin decontractat. De precizat că Direcţia Presei era altceva decât Cenzura Presei; se ocupa cu "îndrumarea" gazetarilor şi "aprovizionarea" lor cu materiale (inclusiv pentru presa străină). Pericle Martinescu, de pildă, primeşte misiunea la un moment dat să se "specializeze" în problematica finlandeză; Finlanda era aliata României împotriva Uniunii Sovietice şi se cădea să se scrie ceva mai mult despre această ţară. În câteva zile, sprij init şi de legaţia finlandeză, Martinescu confecţionează nu mai puţin de opt articole, în vederea difuzării lor către presă. S-a folosit de informaţia adunată pentru a publica şi în *Vremea*, pe aceeaşi temă. Tot el povesteşte cum în iulie 1942, imediat după căderea Sevastopolului, a fost trimis la faţa locului, împreună cu câţiva ziarişti, cu un avion pus la dispoziţie de Marele Stat-Major. Reportajul său a apărut în câteva ziare, printre care *Curentul*... După aceea, merge la Odessa, şi urmează alt reportaj (publicat integral în *Universul*).[302]

Propaganda românească peste hotare - în ţările aliate sau neutre - s-a dovedit o preocupare sensibilă. Exista sentimentul că, în urma războiului, Europa va fi complet restructurată, şi atunci fiecare avea interesul de a-şi susţine cât mai convingător drepturile. Nici ţările de "rangul doi" nu sunt considerate inutile în această competiţie. C. Miciora, consilier de presă la Sofia, trimite un nesfârşit raport (45 de pagini) privitor la *Propaganda maghiară în Bulgaria*. După el, "Bulgaria e prima ţară pe care Ungaria şi-o vrea aliată cu orice preţ" (pentru "a întreţine câţi mai mulţi duşmani la frontierele României"), şi de aceea "România întreprinde actualmente o puternică acţiune pentru scoaterea Bulgariei de sub influenţa Budapestei".[303]

Se schiţează o întreagă politică de traduceri şi de alcătuire de antologii de literatură românească, în diverse ţări, Germania şi Italia, în primul rând, dar şi Spania sau Bulgaria... Prea puţin s-a realizat din aceste proiecte, dat fiind mersul evenimentelor. Sumarul unei antologii (până la urmă nepublicate) de poezie românească contemporană, propusă de un profesor italian, e cu deosebire interesant, ilustrând deschidere spre toate formulele literare şi (aproape) spre toţi autorii. În corespondenţa oficială pe marginea Antologiei, Alexandru Busuioceanu solicită doar câteva eliminări, "din diferite consideraţiuni justificabile": Camil Baltazar, Ilarie Voronca, David Iacobescu (evrei), Radu Gyr (legionar) şi Victor Eftimiu (frondă faţă de regimul Antonescu). În rest, sunt reţinuţi peste 20 de autori, într-o selecţie, în cea mai mare parte judicioasă şi respectând toate tipurile de literatură. Fiecare autor are parte de extinse note biobibliografice şi menţiuni critice (redactate

---

[302] Pericle Martinescu, *op. cit.*, pp. 310-312 (7 mai 1942) şi 317-325 (11 iulie 1942).

[303] ANR-ANIC, Ministerul Propagandei Naţionale, 2682/1942, ff. 320-364, "Propaganda maghiară în Bulgaria".

probabil tot de Busuioceanu). Arghezi e înfăţişat ultraelogios (în deplin dezacord cu acuzele dreptei naţionaliste din anii '30): "ziarist politic de mare sinceritate şi impetuozitate, ridicând pamfletul la rangul de gen literar... originalitate de expresie, care a revoluţionat întreaga poezie contemporană". Despre Camil Petrescu: "natură combativă, neliniştită, dinamică, se manifestă în romanele sale cu o inteligenţă agresivă şi neconformistă, dar şi emotivă". Şi aşa mai departe... Pentru serviciul de propagandă al unui regim de dictatură, nu e rău deloc: departe de uniformizare şi de limba de lemn.[304] 36

Tentaţia intervenţionistă există desigur, ca în orice structură birocratică, şi mai cu seamă într-un sistem autoritar. În lipsa efectelor, constatăm uneori intenţiile. Am dat peste un curios document - din 1942 - prin care, sub semnătura lui Alexandru Marcu, se decidea instituirea unei "comisii pentru controlul literaturii de aventuri"! Avea să o prezideze scriitorul Romulus Dianu (preşedinte al comisiei permanente de control, verificare şi aprobare a publicaţiilor), iar printre membri îi întâlnim, din partea Academiei, pe însuşi Mihail Sadoveanu, alături de profesorul Ştefan Ciobanu (specialist, totuşi, nu în aventuri, ci în literatura română veche), iar de la Ministerul Culturii Naţionale, pe Şerban Cioculescu şi pe Nicolae Şerban.[305] Va fi funcţionat comisia cu adevărat?

Câţiva intelectuali de calitate sunt detaşaţi în diverse capitale ca ataşaţi de presă sau consilieri culturali. La Lisabona se află Mircea Eliade, secretar de presă, apoi consilier cultural, pe toată durata războiului. La Vichy, Emil Cioran are un început de carieră diplomatică, în calitate de consilier cultural, din martie până în mai 1941; s-a dovedit repede incompatibil cu acest post şi a fost destituit (pe lângă incapacitatea de a lucra ca "funcţionar", va fi fost în cauză şi compromiterea sa cu mişcarea legionară). Neaşteptată e numirea lui Eugen Ionescu, tot la Vichy, şi tot consilier cultural, în iunie 1942. Vor fi jucat anume relaţii personale, altminteri, o persoană ca el, pe jumătate evreu şi cu reputaţie de nonconformist... Se vede încă o dată cum regimul Antonescu, represiv adesea, putea dovedi şi o neaşteptată toleranţă. Spre deosebire de Cioran, Ionescu nu şi-a dezamăgit superiorii: a fost, pe toată durata celor doi ani (până în iunie 1944), un diplomat model, chiar dacă în sinea lui nu împărtăşea filozofia politică nici a celor care-l trimiseseră, nici a celor pe lângă care fusese acreditat. S-a agitat pentru tot felul de proiecte de promovare a valorilor culturale româneşti... nu cu prea mult succes.[306] La Madrid

---

[304] *Loc. cit.*, 2554/1941-42, ff. 32-60.

[305] *Loc. cit.*, 100/1942, f. 359.

[306] Despre sejurul portughez al lui Mircea Eliade: Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, *op. cit.*, pp. 396-432. Despre "cei trei": Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco. L 'oubli du fascisme*, *op. cit.*, pp. 275-382.

este consilier de presă poetul Aron Cotruş, iar consilier cultural ajunge plecând din postul de director în Ministerul Propagandei - Alexandru Busuioceanu (în 1942). La Berlin, ataşat de presă, Dumitru Amzăr. Vintilă Horia, la Viena (după ce fusese la Roma şi după ce se remarcase cu colaborări la revistele foarte marcate ideologic *Porunca vremii* şi *Sfarmă-Piatră*). La Bratislava, secretar de presă, Mihai Pop, cu orientare anterioară de stânga. La Sofia, poetul N. Crevedia... Un "export" de personalităţi demn de a fi remarcat.

Era un "du-te-vino" la Ministerul Propagandei cu cei dornici să conferenţieze, şi mai ales să concerteze în ţările "disponibile" (printre muzicieni: Dinu Lipatti, Gogu Georgescu, Ionel Perlea). Pericle Martinescu, care, în 1943, s-a ocupat, împreună cu Emil Vârtosu, de Serviciul relaţiilor culturale cu străinătatea, dă o listă lungă, şi încă nu sunt toţi: "Ţările cu care colaboram erau Germania, Croaţia, Slovacia, Italia, Bulgaria, Spania, Elveţia, Turcia, Suedia, Finlanda, din când în când şi Franţa. Eram asaltaţi zilnic de solicitanţi [...] spre a fi trimişi de Ministerul Propagandei să «Conferenţieze» sau să «Cânte» în străinătate. Era, de fapt, un prilej de a face câte un voiaj în Europa pe spezele statului, în condiţii optime, iar unii nici nu s-au mai întors".[307]

Dintre scriitori, Liviu Rebreanu e cel care se avântă fără ezitare în spaţiul cultural al noii Europe dominate de germani. În ianuarie 1942, întreprinde un turneu de conferinţe în Germania, vorbind despre *Spiritualitatea românească*, la Berlin, München, Stuttgart, Leipzig, Dresda, Görlitz şi Breslau; în fine, la Viena, o discuţie cu scriitori şi ziarişti. Romancierul e încântat: lume mereu multă (500 de persoane la München, "abia vreo sută de oameni, dar într-adevăr foarte aleşi", la Stuttgart) şi, de fiecare dată, "aplauze furtunoase", "efect extraordinar"... E uşor să câştigi un om de litere! Peste numai două luni, conferenţiază în Croaţia, la Zagreb, în faţa unui public în mijlocul căruia se aflau nu mai puţin de şapte miniştri (dacă a numărat Rebreanu bine) şi e primit şi de şeful statului, Ante Pavelic (ţară mai mică!). Din Croaţia, ajunge din nou în Germania, la Weimar, unde se pun bazele Societăţii Scriitorilor Europeni, Rebreanu reprezentând România în comitetul de iniţiativă (între 25 şi 28 martie 1942). Propaganda germană căuta să lase impresia nu a unei cuceriri teutone, ci a unei solidarităţi europene, bazată pe o civilizaţie împărtăşită, ca şi pe respectul unei anumite diversităţi. De aici, o moderaţie în politica culturală, în raport cu brutalitatea ambiantă. Astfel, Parisul ocupat a cunoscut câţiva ani de intensă şi relativ liberă viaţă literară, artistică,

---

Despre Cioran şi Ionescu la Vichy, vezi şi Ana-Maria Stan, *Relaţiile franco-române în timpul regimului de la Vichy, 1940-1944*, Argonaut, Cluj, 2006, pp. 477-508. De asemenea, scrisorile lui E. Ionescu către T. Vianu: *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II (1936-1949), Minerva, Bucureşti, 1994.

[307] Pericle Martinescu, *op. cit.*, pp. 370-371 (iulie 1945).

teatrală, cinematografică... Pentru a prezida Societatea Scriitorilor Europeni, germanii au căutat un nume mai puţin angajat şi l-au găsit în persoana romancierului Hans Carossa, care nici măcar nu era nazist. Printre scriitorii de renume, s-a aflat la Weimar şi Giovanni Papini. "La scopul Societăţii - notează Rebreanu - se spunea că membrii trebuie să facă propagandă pentru Europa - am cerut să se suprime şi să fim înţeleşi că nu vrem nici un fel de politică, ci numai literatură. S-au raliat toţi." S-a decis, printre altele, să se scoată o revistă: *Europäische Literatur*; avea să apară, conţinând în primul său număr conferinţa lui Rebreanu despre "spiritualitatea românească". Scriitorul a revenit la Weimar, în octombrie 1942, tot în legătură cu Societatea Scriitorilor Europeni. De aici a mers în Italia - la Veneţia, Genova, Roma, Florenţa... cu o delegaţie a ziariştilor români. În sfârşit, în mai 1943, drumurile i se încheie, cu o călătorie în Finlanda şi Suedia.[308]

Profilul "mediu" al intelectualului român, în raport cu războiul? Puţină simpatie pentru Germania, mai multă, cu siguranţă, pentru englezi (care, din păcate, erau în tabăra cealaltă), teamă faţă de Rusia, satisfacţie pentru recuperarea Basarabiei, nelinişte – crescândă - odată cu prelungirea războiului în Est. Peste toate, intelectualul e şi fluctuant: nu-i trebuie mult ca să treacă de la o stare de spirit la alta. Din *Jurnalul* lui M. Sebastian: "8 iulie 1941. Rosetti [...] crede că înfrângerea rusă e dezastruoasă şi că rezistenţa poate să se prăbuşească de la o zi la alta". "22 octombrie 1941. Rosetti îmi spune că nemţii au câştigat războiul, că ruşii nu mai pot opune nici o rezistenţă, că Anglia nu mai are altceva de făcut decât să încheie o pace de compromis." La 9 noiembrie, odată cu împotmolirea germană în faţa Moscovei, schimbare de ton. Rosetti, ca şi Camil Petrescu, "erau de acord că nemţii au pierdut partida". Sebastian notează sarcastic: "Va fi de ajuns peste câteva zile să avem un nou atac german şi un nou succes - pentru ca toţi să fie de acord că englezii sunt pierduţi. E un pendul psihologic, de o regularitate mecanică." Cel mai tare se miră Sebastian de reacţia lui N. Davidescu, scriitorul progerman şi antisemit, despre care notează la 1 martie 1942, aşadar, într-un moment când Germaniei nu-i mergea chiar atât de rău: "N. Davidescu (!!!), reîntors din Germania, îl întâlneşte pe Rosetti şi îi spune că nemţii pierd războiul, că, singuri, englezii îl pot câştiga, că situaţia în Germania e disperată etc.! Davidescu anglofil." Şerban Cioculescu e perplex. Sebastian îl vede la un aperitiv: "E cu inima îndoită. Nu ştie ce să dorească. Victorie germană? înseamnă protectorat. Victorie anglo-rusă? înseamnă sancţiuni. N-am putut face nimic pentru uşurarea conştiinţei lui."[309]

---

[308] Liviu Rebreanu, *Alte jurnale (1928-1943 )*, *Opere* 18, ediţie critică de Niculae Gheran, Minerva, Bucureşti, 1998, "Note de drum. Germania, Austria, Croaţia, Finlanda şi Suedia (1942, 1943)", pp. 45-103.
[309] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 356, 406, 413, 441, 444.

(Bietul Cioculescu! încă nu se dumirise că victoria Rusiei avea să însemne incomparabil mai mult decât simple sancţiuni.)

Sunt şi opoziţionişti sau germanofili constanţi. Pe primii îi putem întâlni din când în când în lagărul de la Târgu Jiu, pe ceilalţi, de preferinţă, la Asociaţia Româno-Germană.

Lagărul de la Târgu Jiu este destul de populat, cu comunişti îndeosebi, autentici sau presupuşi. O situaţie întocmită la 4 decembrie 1941 dă, pe categorii, următorul număr de internaţi: comunişti -772; suspecţi comunişti -242; deţinători de paşapoarte Nansen (apatrizi) -36; sabotori -41; spioni -65; legionari -10; speculanţi valută -62; diferiţi -108. Total: 1336.[310] Intelectuali sunt puţini. Dintre legionari, cunoştinţa noastră mai veche Iordache Făcăoaru este eliberat pe 17 octombrie 1941, după câteva luni de detenţie; va fi din nou internat în decembrie 1942-ianuarie 1943.[311] La stânga comunistă sau procomunistă, Em. Socor este internat mai întâi la Caracal, apoi la Târgu-Jiu, de la 1 iulie 1941, pentru legături cu sovieticii şi atitudine antigermană; fiul său, Matei Socor, muzician, dar mai ales activist comunist, ajunge în acelaşi loc. Se stătea în lagăr pe termene mai lungi ori mai scurte: Em. Socor e eliberat, împreună cu ziaristul Emil Serghie, la 7 decembrie 1941.[312] Se află la Târgu-Jiu şi M. Gh. Bujor, intelectual comunist obişnuit al lagărelor şi închisorilor. E luată decizia la un moment dat de a se strânge la un loc toţi intelectualii comunişti, pentru a-i izola, dat fiind că "făceau propagandă şi întreţineau spiritul comunist stricând sufletele celorlalţi".[313]

Câţiva intelectuali cunoscuţi, unii chiar foarte cunoscuţi, au şi ei parte de treceri prin lagăr, relativ scurte (2-3 luni) pentru diverse "cârteli" la adresa regimului sau a războiului. Astfel, Radu Cioculescu (fratele lui Şerban Cioculescu, şi distins literat el însuşi), deloc comunist, democrat de factură occidentală, se află la Târgu Jiu între 12 decembrie 1942 şi 6 martie 1943 - după care perioadă îşi reia, firesc, funcţia de subdirector la subsecretariatul de stat al Aprovizionării.[314] Zaharia Stancu face cunoştinţă cu lagărul la 19 decembrie 1942, fiind socotit "simpatizant comunist" şi totodată "anglofil notoriu"; în aprilie 1943, era deja liber.[315] Ajunge acolo şi Victor Eftimiu, de felul lui mai mult clevetitor decât opoziţionist. Iată, în ce-l priveşte, mărturia lui Pericle Martinescu: "Zilele acestea au fost «ridicaţi» mai mulţi «anglofili» şi duşi în lagăr. Astăzi l-am întâlnit pe Victor Eftimiu, în «permisie», pe strada Câmpineanu. [...] Făcându-se un raport la

---

[310] ANR-ANIC, Ministerul de Interne, 489/1942, f. 111.

[311] *Loc. cit.*, f. 28, şi ACNSAS, Iordache Făcăoaru, I 193670, vol. 1.

[312] *Loc. cit.*, f. 117. Vezi şi dosarul Emanoil Socor, ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 579 (938-943).

[313] ANR-ANIC, Ministerul de Interne, 489/1942, f. 365.

[314] *Loc. cit.*, 488/1942, ff. 186-187.

[315] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosarul Zaharia Stancu, rola 885 (999-1001).

Mareşal, cum că Victor Eftimiu strigă în gura mare, pe Calea Victoriei, la Capşa şi peste tot pe unde umblă, că «au să vină ei americanii!», cică Antonescu ar fi pus pe acel raport următoarea rezoluţie: «Să fie trimis în lagăr şi să stea acolo până vin americanii !» Zis şi făcut. Dar iată că «anglofilul» e în permisie. Are el oamenii lui şi acolo..."[316] Cazul celebru este al lui Arghezi. În urma violentului pamflet *Baroane*, la adresa ministrului Germaniei la Bucureşti von Killinger (şi vizând prin el Germania nazistă, pur şi simplu), publicat în *Informaţia zilei*, la 1 octombrie 1943, poetul e internat urgent la Târgu Jiu, unde rămâne (după propria-i însemnare) până la 20 decembrie 1943.[317] Simptomatic e faptul că un asemenea articol a putut să apară şi că, până la urmă, ţinând seama de gravitatea atacului şi de context, pedeapsa a fost destul de moderată.

"Anglofili" sunt destui, mai mult sau mai puţin discreţi, şi ar fi fost şi mai mulţi, dacă victoria Angliei n-ar fi însemnat înfrângerea României. În condiţii normale, între Uniunea Sovietică, Germania şi Marea Britanie, alegerea majorităţii intelectualilor ar fi mers cu siguranţă spre cea din urmă. Din păcate, alegerea efectivă era doar între Germania şi Uniunea Sovietică. La liberali şi la ţărănişti, în nucleul de conducere cel puţin, atmosfera e predominant anglofilă. Din păcate, jurnalul lui Hudiţă, foarte detaliat în înfăţişarea diverselor opţiuni, nu merită deplină încredere. Autorul se prezintă pe sine ca un adversar intransigent al regimului Antonescu şi al războiului. Probabil că aşa a fost, dar totul e spus atât de ostentativ, şi cu dorinţa manifestă de a se aşeza mult deasupra celorlalţi în înţelegerea situaţiei politice şi militare (îi pune mereu la punct pe "germanofilii" Giurescu, Brătianu sau Herescu şi chiar pe colegii ţărănişti ezitanţi), încât istoricul se poate întreba pe drept cuvânt dacă Hudiţă nu aranj ează prea mult lucrurile în favoarea sa.[318]

---

[316] Pericle Martinescu, op. cit., p. 350 (17 decembrie 1942).

[317] Tudor Arghezi, *Opere*, IX, *Publicistică* (1941-1947), "Baroane", pp. 635-637, şi nota lui T. Arghezi, p. 1710.

[318] Din inadvertenţele lui Hudiţă: Apare, repetat, titulatura "Ministerul Învăţământului"; or, până la comunism, acest minister nu s-a numit niciodată aşa - înseamnă că paginile au fost rescrise după 1948. La 14 ianuarie 1941, D. Găzdaru îi spune că "se gândeşte serios să plece în Italia"; timp de gândit nu prea mai avea, fiindcă legionarilor nu le mai rămăseseră decât câteva zile; în fapt rezultă şi din corespondenţa trimisă din Roma - la acea dată Găzdaru se afla deja în Italia. La înmormântarea lui Iorga - Hudiţă afirmă că a văzut cu proprii ochi - ar fi fost doar familia şi câţiva prieteni; nu este adevărat. Într-o conferinţă din mai 1942, Gheorghe Brătianu ar fi recomandat anexarea Transnistriei; aşa ceva nu rezultă însă din rezumatul publicat al conferinţei. Despre Iorgu Iordan, cu totul neconvingător, se afirmă că în 1944 ar fi vrut să plece din România, de teama ruşilor.

Sociologul Nicolae Petrescu, cu formaţia lui americană, mizează pe înfrângerea Germaniei. La cofetăria Nestor, se întâlneşte cu mai mulţi cunoscuţi, care văd lucrurile cam la fel. Printre ei, fraţii Radu şi Şerban Cioculescu, Tudor Vianu, Zaharia Stancu, Vladimir Streinu, colecţionarul şi criticul de artă K. Zambaccian, ca şi matematicienii Simion Stoilov (cu o pronunţată orientare de stânga), Nicolae Ciorănescu (ţărănist) şi Miron Nicolescu (după război, înscris la social-democraţi). Potrivit relatării lui N. Petrescu, din grupul de la Nestor, doar poetul Alexandru Stamatiad, "ca întotdeauna incapabil de a vedea mai departe, se înfăcăra la gândul că vom avea înapoi toate teritoriile pierdute anul trecut. Dar vorbele lui nu erau luate în serios de nimeni".[319]

Să-i vizităm acum şi pe ceilalţi, pe care îi vedem defilând, mulţi dintre ei, la constiturea Asociaţiei Româno-Germane, înfiinţată la sfârşitul lunii iulie 1942. Remarcăm, printre participanţii la şedinţa festivă de constituire, desfăşurată la Facultatea de Drept, pe lângă oficialităţi precum Mihai Antonescu, Ion Petrovici şi Alexandru Marcu, un număr important de personalităţi culturale: Nichifor Crainic (care ia şi cuvântul după M. Antonescu şi von Killinger), D. Caracostea, Al. Tzigara-Samurcaş, C. Rădulescu-Motru, I. Nistor, Liviu Rebreanu, Em. Bucuţa, Gh. Murnu, Octav Onicescu, N.I. Herescu, Vasile Voiculescu, Ion Marin Sadoveanu, Oscar Walter Cisek, Ion Pillat, Ovidiu Papadima... Nichifor Crainic propune un Comitet de iniţiativă şi conducere din care să facă parte, alături de el însuşi, C. Rădulescu-Motru şi Gheorghe Brătianu. Potrivit declaraţiei sale de mai târziu (din *Memoriul prezentat comisiunii de revizuire a Universităţii din Bucureşti*, broşură tipărită în 1945), Brătianu, absent de altfel de la întrunire, a refuzat această poziţie; necazul lui este că - acţionând din motive pragmatice şi strict patriotice - ajunsese să fie perceput drept mai progerman decât era în realitate.

La 7 august, în aula Facultăţii de Drept, o nouă întrunire pentru constituirea secţiunilor şi trasarea programului de activitate. Urmau să fie cinci secţiuni: politică, socială, economică, tehnică şi culturală. Apar acum mai multe nume, nu toţi germanofili autentici, dar care totuşi se află acolo; se adaugă astfel, la secţia "cultură", Ionel Teodoreanu, Gala Galaction, Petru Comarnescu (curios, pentru un "proamerican"!) sau muzicienii I. Periea, C. Silvestri, Dinu Lipatti...[320] Poate mai reprezentativi pentru o anumită atitudine sunt cei care nu s-au lăsat antrenaţi decât cei care au venit (unii convinşi, alţii obligaţi prin poziţia lor, alţii fiindcă le va fi fost greu să refuze). Hudiţă îl "vede" acolo pe Mihail Sadoveanu, dar nu-i decât o "iluzie optică", determinată de înverşunarea cu care universitarul ţărănist urmăreşte să-l demoleze pe

[319] Nicolae Petrescu, *Memorii*, vol. II, Editura Vestala, Bucureşti, 2004, p. 297.

[320] Relatări, detaliate, cu privire la constituirea Asociaţiei, în presa vremii: *Universul*, *Curentul*, *Viaţa*..., numerele din 29 şi 30 iulie şi 10 august 1942.

scriitor, de altminteri oarecum înrudit cu el. Adevărul este că Sadoveanu nu s-a manifestat ca progerman în anii războiului; are destule păcate ca să nu i-l adăugăm şi pe acesta. E de pus în opoziţie cu Rebreanu. Ambii dau lungi interviuri la *Vremea*, în noiembrie-decembrie 1942. În timp ce Rebreanu îl laudă pe soldatul român, "capabil să se menţină alături de cel mai bun soldat din lume: soldatul german", Sadoveanu nu zice nici o vorbă despre politică sau război.[321]

Presa, evident, dependentă de propaganda oficială şi supusă cenzurii, nu are cum să fie "anglofilă". Nuanţe apar totuşi, şi nu lipsite de semnificaţie. La 20 iulie 1942, Ministerul Propagandei alcătuia un tabel cu "tirajul cotidienelor". În frunte era *Universul* cu 244.400 de exemplare; urmau *Curentul*, cu 126.800, *Timpul*, cu 66.000, *Viaţa* şi *Informaţia*, cu 40.000 fiecare.[322] Cea mai bună relaţie cu regimul o au Pamfil Şeicaru şi *Curentul*. La *Universul*, Stelian Popescu caută să salveze ceva din strategia critică a ziarului (atitudine care contribuise la marea influenţă a acestuia). Relaţiile sale nu fuseseră deloc bune cu Carol II; chiar sub legionari reuşise să exprime unele rezerve; iar acum, după o lungă prietenie cu generalul Antonescu, adoptase şi faţă de acesta o anume distanţă (în condiţiile date, sesizabilă în coloanele ziarului doar prin unele nuanţe). Generalul însuşi îşi exprima nedumerirea, dat fiind că nu vedea nici o deosebire de fond între obiectivele sale şi ale patronului *Universului*: "Eu fac politică naţionalistă, aşa cum a vrut totdeauna *Universul*; fac politică cinstită, cum n-a conceput [în sensul probabil de "n-a sperat"] niciodată *Universul*; fac politică de românizare, aşa cum a cerut *Universul*; şi cu toate acestea *Universul* este contra guvernului. Ce vrea atunci *Universul*?."[323] Răspunsul stă în influenţa proprie pe care căuta să şi-o menţină Stelian Popescu, în fruntea adevăratei "instituţii naţionale" al cărei patron era.

Dintre celelalte gazete, *Viaţa*, fondată şi condusă de Liviu Rebreanu, are un caracter vădit progerman; chiar dacă nu se exprimă direct pe teme politice fiindcă ţine la demnitatea unei literaturi autonome - este cât se poate de clar că Rebreanu a jucat totul şi până la capăt pe cartea germană. *Timpul*, dimpotrivă, chiar dacă n-are cum să fie antigerman, e de presupus că ar fi fost dacă ar fi putut. Prim-redactor e Mircea Grigorescu, care lucrase la *Adevărul*. Are alături o echipă bine colorată în "roşu": Miron Radu Paraschivescu, Ştefan Roll (Gheorghe Dinu), George Macovescu... Este amuzant de constatat cum, în lunile

---

[321] Vasile Netea, "De vorbă cu Mihail Sadoveanu", în *Vremea*, 6 decembrie 1942; "De vorbă cu Liviu Rebreanu", în *Vremea*, număr de Crăciun 1942.

[322] ANR-ANIC, Ministerul Propagandei Naţionale, 2675/1942, f. 108.

[323] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, Bucureşti, 1999, p. 194 (11 aprilie 1941). Cu privire la atitudinea lui jurnalistică şi politică, vezi Stelian Popescu, *Amintiri*, Editura Albatros, Bucureşti, 2000.

care urmează intrării României în război, dacă la ştirile politice şi militare nu e nimic de făcut, în schimb, la pagina literară, apar în foileton aproape numai scriitori francezi şi câte un american, dar nici urmă de scriitor german. Un semnal discret, mai departe nu se putea merge. Miron Radu Paraschivescu notează la 17 ianuarie 1942 o discuţie în redacţie cu Mircea Grigorescu şi cu Ştefan Roll. "Mircea - care s-a angajat cum ştie şi cum poate - cu toate regimurile, de la Titulescu şi Armand, până la Garda de Fier şi Antonescu, vorbeşte acum de comunişti, cu «noi» ." Ceea ce nu l-a împiedicat să-i taie, "cu dexteritate de măcelar", pasaje dintr-un articol "care în nici un caz nu ar fi sărit în ochii cenzurii".[324]

O ilustrare a atitudinilor din presă e dată de reacţiile la moartea lui Nicolae Titulescu (în ediţiile din 20 martie 1941). Se ştia prea bine că fostul ministru de Externe dusese o politică întru totul opusă proiectelor expansioniste ale Germaniei şi Italiei. Aşa ceva nu se putea tipări. E de citit printre rânduri. Cel mai bine pus în evidenţă, pe prima pagină, ca editorial, este articolul semnat chiar de Stelian Popescu, în *Universul*: elogii peste elogii la adresa inteligenţei şi talentului celui dispărut, temperate însă prin distanţarea de ceea ce ar fi fost iluziile şi greşelile politice ale acestuia. *Curentul* face un necrolog sec; nu găseşte nici un merit de pus în evidenţă (e mult mai generos cu Goebbels, căruia îi reproduce articol după articol). *Timpul*, dimpotrivă, vede la Titulescu numai calităţi şi nimic de reproşat.

Dintre reviste, *Vremea*, care ne-a servit şi până acum ca indicator de tendinţă, rămâne în continuare un barometru fidel. Cât se poate de legionară din septembrie 1940 până în ianuarie 1941, trece cu bine de pragul rebeliunii şi se adaptează la regimul Antonescu. Odată cu războiul, e vehement progermană şi antibolşevică. Pe cine să cităm, dacă nu, din nou, pe "comunistul" G. Ivaşcu - Victor Pancu: "La 22 iunie 1941, politica lui Stalin s-a prăbuşit. [...] Omenirea întreagă, peste intrigile momentane, aşteaptă de la această cruciadă, izbăvire în numele civilizaţiei şi al religiei creştine. [...] Un om ieşit din popor, dar reprezentând efectiv toate năzuinţele poporului german - Hitler, împotriva altui om, ieşit tot din popor, dar care nu stăpâneşte poporul decât prin cea mai crâncenă dictatură - Stalin. [...] Europa, adică Ordinea şi Civilizaţia, împotriva Asiei, adică a Haosului şi Barbariei."[325] Revista păstrează acelaşi ton în 1941 şi 1942, pe lângă articole, prin sarcasticele caricaturi antibolşevice ale lui Ion Anestin. Barbu Theodorescu dă un şir de articole "eroice", antibolşevice, naţionaliste, chiar rasiste: "Guvernul ţării vine şi promovează «biologicul» în defavoarea «ideologicului». Aflăm prin aceasta în concepţia de stat un

---

[324] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, *op. cit.*, p. 130.
[325] Victor Pancu, "Revoluţia bolşevică în faţa războiului", în *Vremea*, 29 iunie 1941.

progres real."[326] În toamna anului 1942, Costin I. Murgescu riscă o profeţie: "Fără îndoială, vlăguită şi cu spectrul lipsei de alimente, cu trupele siberiene secerate pe câmpiile Doneţului, armata rusă nu va mai avea forţa necesară pentru o ofensivă de iarnă."[327] Treptat însă, *Vremea* devine tot mai culturală (şi efectiv, sub acest aspect, foarte interesantă) şi tot mai puţin politică. Schimbarea majoră se petrece de-a lungul anului 1943. Începe să colaboreze Iorgu Iordan (pe teme lingvistice, sub genericul "Cum scriem şi cum vorbim"); or, numai prezenţa lui aducea a provocare pentru dreapta naţionalistă. Îşi face apariţia şi G. Călinescu, cu articole pe teme literare şi cu binecunoscuta lui "Cronică a mizantropului"; Călinescu nu era mai iubit de naţionalişti decât Iordan. Scrie şi Ion Pas texte fără mare relevanţă şi cam fără nerv (între limitele îngustelor lui posibilităţi literare), dar şi lui i se cunoştea prea bine opţiunea socialistă. Cu orientare de stânga, foarte tânărul pe atunci Virgil Ierunca dispune de rubrica "Caiet francez". Şi nu vom mai aminti de fiecare dată că Pompiliu Constantinescu îşi continuă imperturbabil cronica literară, remarcabil de autonomă faţă de tot ce se întâmplă în jur. Între timp, entuziasmul dispare din articolele de război, care rămân strict expozitive. Una peste alta, revista execută în 1943 (continuând, în 1944) un accentuat viraj spre stânga, mai puţin prin ceea ce spune, cât prin ceea ce încetează să mai spună; dar şi tonul neutru, în context, devenea suficient de elocvent.

1943 a fost, de altfel, pentru cine era capabil să se lepede de iluzii, un an al limpezirilor. După Stalingrad, după înfrângerile germane în Africa de Nord, după intrarea aliaţilor în Italia, credinţa în victoria Germaniei nu mai putea ţine decât de refuzul de a privi lucrurile în faţă. La 7 februarie 1943, Raoul Bossy, ministrul României în Germania, discută situaţia cu Gheorghe Brătianu: "Îl pun puţin la curent cu situaţia din Germania şi cu unele din îndoielile mele. Îl găsesc îngrozit de perspectiva unei victorii ruse şi a unei năvale bolşevice în Europa. Pare sceptic asupra putinţei de rezistenţă germană, şi cu atât mai vârtos anglo-americană, faţă cu puhoiul răsăritean." Cerându-i-se un sfat, Bossy îi recomandă că ar fi bine să stea în rezervă, să nu se "coloreze" prea mult. Replica lui Brătianu: "Şi aşa sunt de altfel destul de colorat [...], deşi nu am preconizat niciodată o politică germană propriu-zisă, ci una de apărare contra primejdiei ruse."[328] Era totuşi greu de crezut că sovieticii aveau să aprecieze mai favorabil o atitudine izvorâtă din "antirusism" decât din filogermanism autentic.

---

[326] Barbu Theodorescu, "Şcoala vieţii", în *Vremea*, 26 iulie 1942.

[327] Costin I. Murgescu, "Premise la a doua iarnă în Rusia", în *Vremea*, 25 octombrie 1942.

[328] Raoul Bossy, *Jurnal*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 200l, p. 162 (7 februarie 1943).

În septembrie 1943, Bossy îl vizitează pe Ion Petrovici: "Mă întreabă ce cred despre război. Îi spun că nimic nu mai poate împiedica de acum încolo prăbuşirea Germaniei."[329]

În februarie 1943, Pericle Martinescu se întâlneşte cu câţiva confraţi, alături de care editează revista *Dacia rediviva*. În revistă, războiul e evitat; între ei, fireşte, e la ordinea zilei. Mihai Isbăşescu, asistent la Catedra de germană şi angajat la Ministerul Propagandei (autor a multe articole, îndeosebi culturale, despre Germania), se afirmă ca progerman; Martinescu, dimpotrivă, se declară "germanofob". Ardeleanul Vasile Netea, liberal, preconizează o ocupaţie englezească, "fiindcă ne-ar scăpa de una rusească". Martinescu i-ar prefera pe americani, "să ne ferească şi de englezi, şi de ruşi". Opinii diferite: "toţi însă ne înţelegem când e vorba de strategia militară; germanii vor pierde războiul".[330] Februarie 1943: imediat după Stalingrad.

În această atmosferă de "apropiere a sfârşitului", un grup de ziarişti înfiinţează ziarul *Ecoul* (primul număr, la 19 decembrie 1943). Director: inevitabilul Mircea Grigorescu. În redacţie şi foarte activ, Miron Radu Paraschivescu, precum şi George Macovescu. Potrivit unei note a Serviciului Special de Informaţii, "toţi redactorii angajaţi sunt democraţi, iar ziarul va face o politică democrată anglofilă [...]. În cercurile germane, apariţia acestui ziar este considerată ca un act de provocaţie la adresa politicii oficiale a României". Gazeta ar primi subvenţii de la bancheri şi politicieni de stânga, pentru eventualitatea că Germania ar fi înfrântă. Sunt angajaţi, discret, şi câţiva ziarişti evrei. Totul, sub oblăduirea lui Mihai Antonescu şi a Ministerului Propagandei! Mircea Grigorescu era de altfel un apropiat al lui "Ică" şi se afla de la începutul anului 1943 în poziţia de consilier la Ministerul Propagandei şi de şef al Direcţiei Presei; drept care, Stelian Popescu ( *Universul*) şi Parnfil Şeicaru (*Curentul*) ar fi studiat posibilitatea unui demers la Mareşal pentru a-i semnala incompatibilitatea dintre funcţia oficială şi cea de director de ziar. Într-un alt raport, din 14 iunie 1944, se arăta că "în reportajele sale de război, făcute de d. Macovescu, *Ecoul* osteneşte, în chip foarte subtil, să înfăţişeze succesele aliaţilor şi să ignoreze biruinţele defensive ale trupelor germano-române", aşa că toţi cenzorii de la Cenzura Presei stau "cu ochii aţintiţi" asupra cronicilor militare ale ziarului.[331] Colaborează şi Mihail Sadoveanu (cu texte "incolore", nimic de actualitate), şi Şerban Cioculescu, şi scriitorul Mircea Damian, şi mai mulţi tineri de stânga: George Ivaşcu (revenit la numele lui; de dreapta era numai sub pseudonim), Virgil Ierunca, Ion Caraion... Scrie frecvent

---

[329] *Ibidem*, p. 203 (7 septembrie 1943).
[330] Pericle Martinescu, *op. cit.*, p. 359 (17 februarie 1943).
[331] Dosarul informativ al ziarului *Ecoul*, la ANR-ANIC, Serviciul Special de Informaţii, 72/1943; vezi şi *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. IV, Hasefer, Bucureşti, 1998, pp.85-86.

Octavian Neamţu, ca şi H.H. Stahl, ambii sociologi din şcoala lui Gusti; de asemenea, Costin Murgescu. Prea multe, fireşte, nu se puteau tipări, însă conta şi tonul şi îşi aflau locul şi tot felul de aluzii. La Miron Radu Paraschivescu, îndeosebi, când îşi găseşte subiecte precum "Spiritul paşoptist", pentru a sublinia cum "cărturarii ţării au ales moartea şi surghiunul decât plecarea capului sub jug străin" (desigur, se putea citi în dublu registru: Germania sau Uniunea Sovietică), or, şi mai curios, se trezeşte să-l comemoreze pe Iulius Caesar, pentru a spune: "Spre deosebire de barbarie, civilizaţia e cucerire şi organizare în adâncime, nu în întindere... A se impune prin lupte şi expediţii înseamnează pentru o civilizaţie a se trăda pe ea însăşi."[332] Tot "pieziş" se exprimă şi H.H. Stahl, într-un articol despre "Duşmanii dinlăuntru" (24 februarie 1944), identificaţi ca fiind "boala şi sărăcia" din lumea satelor, rele de care statul ar trebui să se îngrijească într-un moment când propaganda oficială era fixată asupra "duşmanilor din afară". La rândul lui, Costin Murgescu lasă să se înţeleagă că războiul e ca şi sfârşit, propunând (în ianuarie 1944) o suită de articole despre perspectivele economice postbelice şi despre necesara solidaritate economică internaţională (de remarcat detaşarea lui Murgescu de anterioarele şi juvenilele iluzii totalitare). Implicarea – tacită - a lui Mihai Antonescu e cu totul plauzibilă; altfel, cum ar fi putut oamenii lui, de la Ministerul Propagandei, să acţioneze în sens contrar; se ştie de altfel că "numărul doi" al regimului a deschis canale de comunicare cu coaliţia antigermană, fără a avea însă - din păcate pentru destinul lui - curajul de a merge până la capăt.

Situaţie interesantă şi la Institutul Central de Statistică. Directorul general, Sabin Manuilă, reputat statistician (de formaţie americană), nu pare a se încurca în prejudecăţi la alegerea colaboratorilor. Printre angajaţi, îl întâlnim pe Corneliu Mănescu, viitorul ministru de Externe al României comuniste. A. Golopenţia şi H.H. Stahl se află în fruntea unor direcţii, şi tot director ajunge şi legionarul Iordache Făcăoaru. Acesta din urmă avea să răspundă şi de munca obligatorie a evreilor. Institutul a reuşit să "obţină" vreo 5000 de evrei (mult peste necesităţi), pe care i-a ferit în consecinţă de munci penibile şi de alte posibile necazuri. Imediat după 23 august 1944, evreii astfel "exploataţi" şi-au exprimat public recunoştinţa faţă de Manoilă şi Făcăoaru.[333]

În noul context, faimosul Memoriu al universitarilor (pus foarte tare în evidenţă de istoriografia comunistă), definitivat în aprilie 1944, şi semnat de mai multe zeci de profesori, e departe de a avea o semnificaţie chiar atât de puternică. Se cerea "imediata încetare a

---

[332] Miron Radu Paraschivescu, "Spiritul paşoptist", în *Ecoul*, 1 ianuarie 1944; "La comemorarea lui Iulius Caesar", *ibidem*, 2 aprilie 1944.

[333] Despre folosirea evreilor la Institutul de Statistică, unele informaţii în dosarul lui Iordache Făcăoaru, ACNSAS, I 193670, vol .3.

războiului" din partea României. Dar ce putea fi mai evident în primăvara anului 1944 decât că România pierduse partida şi era pe punctul de a fi invadată de Armata Roşie? Fapt este că nici unul dintre semnatari n-a păţit nimic. Cu un an înainte, ar fi ajuns fără multă discuţie la Târgu Jiu. Sau poate n-ar fi ajuns; fiindcă nici unul n-ar fi avut curajul să-l semneze şi, de fapt, mulţi dintre viitorii semnatari nici nu-şi limpeziseră poziţiile. Comuniştii au căutat să se prezinte drept inspiratori ai acţiunii; la fel şi ţărăniştii. Hudiţă scrie în *Jurnal* că textul fusese redactat de el însuşi împreună cu Gr. T. Popa şi lansat, pentru obţinerea semnăturilor, sub patronaj ţărănist, la 10 aprilie 1944. Ţărăniştii nu l-ar fi semnat iniţial, pentru a nu lăsa impresia unui document de partid; ar fi urmat să-l semneze ultimii, dar n-au mai apucat (apelul fiind confiscat de poliţie... şi aşa mai departe). Aşa se face că tocmai iniţiatorul Hudiţă nu apare printre semnatari! Cum nu există altă sursă care să-l confirme, fiecare e liber să creadă ce vrea despre relatarea lui Hudiţă. Cât despre semnatari, ei sunt de orientări politice diverse, unii mai la stânga, alţii mai la dreapta: astfel, doctorul Daniel Danielopolu, profesor la Medicină, liberal marcant, Grigore T. Popa, C.I. Parhon, Al. Rosetti, Simion Stoilov, Istrate Micescu, Andrei Oţetea, Gh. Zane, C. Daicoviciu, pentru a-i menţiona doar pe câţiva dintre cei mai cunoscuţi. Nu puţini - dar nu toţi - vor merge după 1944 mai spre stânga decât fuseseră până atunci, ajutaţi şi de faptul că semnaseră memoriul![334]

Câţiva universitari se află în mod special în atenţia Siguranţei de-a lungul anilor 1943-1944, din cauza orientării lor accentuate de stânga. Cazul, mai întâi, al lui Gh. Vlădescu-Răcoasa, vârstnicul asistent al lui D. Gusti, care în februarie 1944 ajunge să fie condamnat la 15 ani muncă silnică în calitate de membru al conducerii organizaţiei comuniste Uniunea Patrioţilor (o condamnare care numai peste câteva luni nu-i va prinde rău!). Odată cu el e condamnat şi asistentul Barbu Zevedei, de la Universitatea din Cluj (Sibiu), la 8 ani şi şase luni. Ambii încercaseră să strângă rândurile intelectualilor de stânga sau susceptibili de a fi atraşi în această direcţie. Vlădescu-Răcoasa îi avea în vedere pe C.I. Parhon, Gr. T. Popa, S. Stoilov, Mircea Florian, M. Ralea şi Al. Rosetti. Zevedei vorbise cu Al. Roşea, D. Prodan (pe atunci, asistent), C. Daicoviciu, E. Petrovici, Liviu Rusu, D.D. Roşea. E pomenit în context şi Iorgu Iordan. Unii aveau o mai veche înclinare către stânga, alţii descopereau acum că n-ar fi rău să meargă pe această cale. Să-l remarcăm şi pe Daicoviciu, despre care alte surse vorbesc tot acum de o apropiere de naţional-ţărănişti; judecată corectă: viitorul era sau cu ţărăniştii, sau cu comuniştii! Gr. T. Popa trebuie trecut într-o

---

[334] Despre Memoriu, inclusiv lista semnatarilor, Maria Someşan, *op. cit.*, pp. 237-238; vezi şi Ioan Hudiţă, *Jurnal politic. 1 ianuarie-24 august 1944*, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1997, în principal pp. 188-189.

rubrică specială: antifascist intransigent, îşi găsea firesc locul în orice combinaţie împotriva regimului, doar că era în aceeaşi măsură şi anticomunist convins (ceea ce se va vedea foarte bine după 1944): mai mult decât oricare alt universitar a fost omul unor convingeri democratice ferme. Ralea e în repetate rânduri menţionat în rapoartele Siguranţei, şi pe drept cuvânt: dovedind o intuiţie fără greş, se lansase deja în virajul care-l va conduce alături de comunişti. E supravegheat şi Iorgu Iordan, inclusiv în relaţie cu Ralea: "Rugăm urmăriţi activitatea ce o desfăşoară prof. univ. Iorgu Iordan în legătură cu acţiunea politică a prof. M. Ralea." Atunci când Direcţia generală a Poliţiei alcătuieşte, în noiembrie 1943, o listă scurtă a celor cu "idei democratice" (ceea ce vrea să spună "de stânga", procomuniste), nominalizează patru persoane: C.I. Parhon (interesantă reputaţie de stânga pentru un om care n-a întreprins mare lucru în plan politic !), M. Ralea, Iorgu Iordan şi Vlădescu-Răcoasa.[335]

Ca şi universitatea, viaţa culturală rămâne sub regimul Antonescu destul de autonomă. Tentativele de îndrumare sunt de pus tot în seama unor slujitori ai literelor, cu mai vechi orientări naţionaliste. Ajuns în fruntea Fundaţiilor, D. Caracostea dă următorul ucaz, valabil începând cu numărul din august-septembrie 1941 al *Revistei Fundaţiilor Regale*: "se suspendă, timp de şase luni, colaborarea la *RFR* a criticilor de formaţiune fie estetizantă, fie liberalizantă până la simpatii faţă de ideologia şi literatura semită". După care vor fi reacceptaţi, dacă fac dovada "că recunosc cerinţele literare ale vremii".[336] Fireşte, şi *Gândirea* se vede justificată în vechiul ei crez autohtonist. Ambele reviste rămân totuşi suficient de eclectice pentru a nu prezenta o imagine uniformă. Cei care au alte idei despre literatură îşi găsesc locul în reviste precum *Curentul literar* (care apare doar până în octombrie 1941) sau în *Revista română*, editată de Zaharia Stancu, împreună cu N. Carandino ca secretar de redacţie, din mai 1941 până în primele luni ale lui 1942. Dar am văzut cum şi *Vremea* redevine o revistă literară deschisă şi, la fel, cam în acelaşi ritm, *Universul literar*, iniţial foarte marcat la dreapta, apoi, de prin 1942, remarcabil de puţin ideologizat, cu contribuţii venind din toate direcţiile.

Nu lipseşte, fireşte, literatura de război, dar într-o proporţie modestă, cartea-vedetă în acest gen fiind *Ard malurile Nistrului* (1941), a lui Constantin Virgil Gheorghiu, prefaţată de Tudor Arghezi (autorul avea să devină o celebritate literară a exilului românesc, dar şi un personaj extrem de controversat). Cei mai mulţi dintre scriitori se exprimă ca şi când nu s-ar afla sub regimul Antonescu şi în vreme de

---

[335] Informaţii extrase din dosarele Gh. Vlădescu-Răcoasa, ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1084, şi Iorgu Iordan, *loc. cit.*, rola 1080.

[336] Notă semnată D. Caracostea, în *Revista Fundaţiilor Regale*, august-septembrie 1941.

război. Până şi Ion Marin Sadoveanu, care se numără printre susţinătorii fideli ai politicii oficiale, consacră romanul său cel mai reuşit, *Sfârşit de veac în Bucureşti* (apărut în februarie 1944), unei cu totul alte epoci şi altei problematici.

Istoria şi critica literară trec prin perioada lor cea mai rodnică; nicicând, înainte sau după, n-au apărut atâtea lucrări majore în acest domeniu în doar câţiva ani. Sunt de amintit E. Lovinescu, cu seria lui maioresciană (începând cu *T. Maiorescu*, în 1940, şi continuând cu *T. Maiorescu şi contemporanii lui*, 1943-1944, *T. Maiorescu şi posteritatea lui critică*, 1943...); Tudor Vianu, cu *Arta prozatorilor români*, 1942; Şerban Cioculescu, cu *Aspecte lirice contemporane*, 1942 (după ce dăduse *Viaţa lui I.L. Caragiale*, în 1940); Vladimir Streinu, cu *Clasicii noştri*, 1943; Pompiliu Constantinescu şi Octav Şuluţiu, ambii cu numeroase cronici în reviste; şi, fireşte, monumentala *Istoria literaturii române* (1941) a lui G. Călinescu, urmată de *Istoria literaturii române moderne* (1944), scrisă de Şerban Cioculescu, Tudor Vianu şi Vladimir Streinu.

De remarcat "maiorescianismul", aproape fără excepţie, al autorilor, ceea ce se traducea prin raţionalism şi detaşare critică, într-o epocă în care virtuţile acestea riscau să fie uitate. Pentru a da un singur exemplu, e semnificativă intransigenţa cu care Şerban Cioculescu denunţă "fenomenul mistic" al "tracomaniei", atât sub latura interpretării biologice a naţiunii, cât şi a proiectelor de ordin imperialist ("... poziţia falsă a tracomanilor recenţi, vitalisto-imperialişti, care confundă valorile biologice cu cele spirituale şi-şi construiesc năluci politice, din amintirea maximului spaţiu teritorial nici măcar dacic, ci tracic, care ar urma să ne designeze imperativ direcţia destinului")[337]; în discuţie directă sunt "tracomanii", însă distanţarea e evidentă faţă de linia politică oficială, rasistă şi expansionistă.

Dacă e totuşi o excepţie, aceasta îl priveşte pe G. Călinescu, prea personal şi prea labil pentru a se încadra într-un curent, maiorescian sau oricare altul. În chip paradoxal, *Istoria literaturii române*, denunţată ca dăunătoare şi retrasă din librării, se arăta, cel puţin prin unele pasaje, mai apropiată de spiritul naţionalist şi chiar rasist decât oricare dintre scrierile celorlalţi confraţi. E drept că alte pasaje mergeau în direcţia opusă, îndeosebi includerea – masivă - a scriitorilor evrei. Cei care au blamat cartea au văzut ceea ce nu le-a convenit şi nu s-au lăsat înduplecaţi de ceea ce ar fi trebuit să le fie pe plac. Nu e de altfel singura contradicţie a lucrării, iar una dintre explicaţii stă în "sensibilitatea" lui Călinescu la evoluţiile ideologice şi politice din perioada imediat anterioară apariţiei cărţii. Prezenţa scriitorilor evrei şi aprecierile favorabile cu privire la ei corespund anilor de cronică

---

[337] Şerban Cioculescu, "În marginea unor studii getice", în *Curentul literar*, 16 august 1941; "Cavalerii anonimatului", *ibidem*, 30 august 1941.

literară de la *Adevărul literar şi artistic*. Faţă de această primă elaborare se manifestă în faza următoare numeroase rezerve, ca şi interpretări de-a dreptul antisemite, prin sublinierea repetată a inaderenţei evreilor la spiritul românesc şi la obiectivele româneşti. Lui Ronetti-Roman i se face un întreg "proces" pentru faptul de a fi susţinut egalitatea drepturilor peste distincţiile etnice. Era, dimpotrivă, dreptul statului român de a se apăra, consideră Călinescu. Şi o concluzie mai generală: "acest umanitarism imperativ, intolerant, viciază literatura multor evrei". Pe marginea cărţilor lui F. Aderca, criticul denunţă "fanatismul antinaţional al evreilor (naţionalişti pentru ei înşişi)"; scriitorul evreu glorifică "defecţiunea şi dezertarea"; "idealul naţional e persiflat şi infirmat"... şi aşa mai departe.[338] Nu numai criticii antisemiţi au fost revoltaţi de *Istoria literaturii române*, ci, am spune, nu în mică măsură şi scriitorii evrei, Călinescu reuşind astfel performanţa de a se fi arătat concomitent filosemit şi antisemit! Spre deosebire de cei dintâi, evreii n-aveau însă cum să se exprime public. M. Sebastian îşi mărturiseşte însă în *Jurnal* marea dezamăgire şi tot el notează că Felix Aderca a scris o lungă replică[339], pe care, evident, n-a putut să o publice decât peste un număr de ani (a apărut în *Democraţia*, la 21 ianuarie 1945; scriitorul constată cât de mult s-a schimbat criticul în traseul său de la *Adevărul* la Fundaţiile Regale - editura care i-a tipărit *Istoria* -, ajungând la atitudini reacţionare şi rasiste; conchide, sarcastic şi cu ceva dreptate, că acesta e departe a fi "un fanatic al convingerilor").[340]

Dar nu numai cu privire la evrei, ci şi în viziunea sa de ansamblu, Călinescu e tentat de interpretarea rasială. Pune un accent special asupra originilor tracice (să nu-i fie cu supărare lui Cioculescu): "în fond suntem geţi", şi asta înseamnă "anume note etnice neschimbătoare esenţial". În bună parte sunt idei provenite din şcoala lui Pârvan. Dar e cu siguranţă şi o adaptare la contextul anilor 1940-1941, îndeosebi în capitolul final intitulat "Specificul naţional", în care se întâlneşte şi fraza "definitivă": "Singura condiţie pentru a fi specific este de a fi român etnic."[341]

*Istoria* lui Călinescu a avut un destin ieşit din comun. Când a apărut, a nemulţumit autorităţile, i-a indignat pe naţionalişti şi antisemiţi, i-a iritat pe evrei şi a fost întâmpinată cu mari rezerve de criticii profesionişti. Pornind de aici, a ajuns, în extrema cealaltă, să fie o carte aproape unanim acoperită cu laude, marele model de istorie literară

---

[338] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundaţia Regală pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1941, p. 488 (Ronetti-Roman), pp. 706-707 (Felix Aderca).
[339] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 358 (17 iulie 1941) şi 373 (18 august 1941).
[340] Felix Aderca, "În jurul unei istorii a literaturii române", în *Democraţia*, 21 ianuarie 1945.
[341] G. Călinescu, *op. cit.*, "Specificul naţional", pp. 885-888.

românească. Este - s-o spunem pe scurt - triumful talentului, al unui neîntrecut talent, care a reuşit să ascundă numeroasele deficienţe ale operei. Trăsătura indubitabilă a cărţii stă în marea capacitate de evocare literară şi de "recreare" a oamenilor, locurilor şi atmosferei: ceea ce, chiar dacă ţine mai mult de roman decât de istorie, rămâne unic şi impresionant. De asemenea, marea inteligenţă critică a autorului: nu ştiu dacă se poate spune că G Călinescu a aşezat justa ierarhie a valorilor fiindcă nu există o ‚justă ierarhie": *recepţia* e cea care selectează şi ordonează şi nu vreo valoare absolută; a reuşit însă cu siguranţă să impună o ierarhie, devenită canonică, acceptată mai de toată lumea, cu mici amendamente.

Toate acestea au trecut într-un plan secundar faptul - care aproape nici nu mai e observat - că marea operă a lui Călinescu e mai curând un model despre cum *nu* ar trebui să se alcătuiască o istorie literară. Scrisă cam în grabă, cu recuperarea multor texte publicate anterior; pulverizată în jurul personalităţilor, cu prea puţină atenţie pentru fenomenele de ansamblu: ideologii şi curente; lipsită de sistem, cu capitole decupate după o varietate de criterii; cu biografii detaliate la unii scriitori, agrementate pe alocuri cu pasionante descrieri de decor (Răşinarii lui Goga, locuinţa lui Macedonski...), alteori fără nici cea mai mică indicaţie biografică... e o lucrare extrem de personală, ceea ce înseamnă după gusturi sau o mare calitate, sau o insuficienţă structurală. Aproape fiecare capitol sau paragraf e construit altfel!

Multe articole - publicate imediat după apariţia cărţii - exprimă, într-o manieră destul de primitivă, atitudini naţionaliste, antisemite sau motivate de frustrări ale unor autori nemulţumiţi de modul cum i-a tratat Călinescu. Dar sunt şi critici solide, cu argumente demne de a fi luate în seamă. Şerban Cioculescu remarcă factura "impresionistă" a sintezei şi tot el reproşează autorului lungile şiruri de citate, soluţie comodă care ţine adesea loc de analiză; tot Cioculescu, în alt comentariu, remarcă rasismul lui Călinescu ("tracoman neaşteptat"), însă un rasism tolerant şi într-un fel contradictoriu: "ca un perfect rasist, denunţă pericolul semit în repetate rânduri; dar ca un rasist şovăitor, până la urmă, crede în neeficacitatea acestui pericol".[342]74 Comentariul lui Vladimir Streinu: "mare talent, mare putere de muncă, mare aspect de informaţie, dar şi mare grabă, mare lipsă de măsură, mare neorânduială".[343] M. Ralea contestă clasificarea materialului şi remarcă "cel mai complet eclectism", prin folosirea tuturor metodelor imaginabile: istorică, psihologică, sociologică, antropologică,

---

[342] Şerban Cioculescu, "G. Călinescu: Istoria literaturii române", în *Revista română*, iulie-octombrie 1941, pp. 383-389, şi noiembrie-decembrie 1941, pp. 515-522; "O eroare de logică", în *Viaţa*, 1 septembrie 1941.

[343] *Curentul literar*, 13 septembrie 1941 (răspuns la ancheta privitoare la Istoria lui G. Călinescu).

patologică-medicală... "Metoda antropologică pare o adevărată obsesie: fiecare scriitor e pândit pe generaţii în urmă în ascendenţa sa: armean, grec, evreu etc., şi psihologia raselor îi pare că explică multe facultăţi ori procedee mintale. De pildă, Zarifopol e prezentat ca sofist fiindcă e descendent dintr-o familie grecească şi... ginere de evreu. [...] Peste tot caracterul rasist e indicat ca un criteriu ori ca o explicaţie."[344] Pentru unii, Călinescu era prea puţin rasist, pentru alţii este prea rasist. Pe lângă obiecţiile aduse lucrării, Cioculescu sau Ralea îşi afirmă şi propriile poziţii, opuse rasismului oficializat. Încă o dată de constatat, în plină dictatură, o surprinzătoare libertate de ton.

*Istoria* a fost retrasă din ordinul Mareşalului, dar celebritatea ei era deja făcută, şi a continuat să stârnească valuri. Conducerea se schimbase între timp la Editura Fundaţiilor: D. Caracostea îl înlocuise pe Al. Rosetti; cartea fusese în cea mai mare parte tipărită de Rosetti, dar apăruse sub noul director, care, fireşte, căuta să se scuze dând vina pe ceea ce moştenise. La Iaşi, un raport de poliţie din februarie 1942 informa că *Istoria* "a divizat studenţimea ieşeană, în special pe cea de la Facultatea de Litere, în două tabere: cea mai numeroasă alături de adversarii d-lui Călinescu [poate doar cea mai gălăgioasă, n.n.] şi în contra taberei mai mici, susţinătoarea d-lui Călinescu".[345] Gh. Cuza, fiul lui A.C. Cuza, publicase în *Cetatea Moldovei*, revista în fruntea căreia se afla, un articol intitulat "Profanare scelerată sau act de demenţă. Cazul G. Călinescu"; autorul *Istoriei* era acuzat, pe lângă faptul de a nu fi scris nimic despre "opera epocală" a tatălui său, A.C. Cuza, de atitudine filosemită, antinaţională şi mai ales antimoldovenească.[346] De fapt, poliţia nu se temea de Călinescu, ci de exploatarea politică a disputei pe care ar fi putut să o facă Gh. Cuza în favoarea curentului "cuzist". Tot cam atunci, G. Călinescu îl soma pe Caracostea să repună volumul în vânzare: fără succes.[347] Până să se lămurească lucrurile, se apucă să redacteze o versiune scurtă: compendiul de istoria literaturii române. Dar, ca să apară versiunea scurtă, trebuia reabilitată versiunea cea mare, pe care aceasta doar o rezuma: un cerc vicios. La 15 iunie 1943, Călinescu adresează un memoriu Mareşalului, pledând în favoarea compendiului, cu argumente extrase din *Istoria* mare. Citând din recenzia lui Ralea (pe care, altminteri, nu avusese motive s-o aprecieze prea tare!), subliniază el însuşi spiritul rasist al operei şi, de asemenea, faptul că a procedat la "critica atitudinilor evreieşti".[348] Aşadar, o lucrare în ton cu ideologia

[344] Mihai Ralea, "Istoria literaturii române de G. Călinescu", în *Revista română*, noiembrie-decembrie 1941, pp. 512-515.
[345] ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 1051/1940, ff. 140-142.
[346] Cetatea Moldovei, 1 ianuarie 1942, pp. 7-29.
[347] G. Călinescu către D. Caracostea, fără dată [1942], în *G. Călinescu, Scrisori şi documente*, *op. cit*., pp. 116-118.
[348] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosarul G. Călinescu, rola 926 (24-29).

regimului. Acum, Caracostea, decât să se încurce şi cu compendiul, preferă să repună în vânzare ediţia principală, cu atât mai mult cu cât retragerea ei însemnase o pierdere financiară; i se adresează şi el Mareşalului, în acest sens (la 24 august 1943).[349] Până la urmă, strict pe răspunderea lui Caracostea, lucrarea e din nou difuzată în februarie 1944. Un "act de sfidare faţă de politica naţionalistă dusă de actualul regim" (potrivit unei note informative).[350]

Una peste alta, povestea cărţii lui Călinescu spune multe despre atmosfera intelectuală şi confruntările ideologice din anii regimului Antonescu.

---

[349] *Loc. cit.*, rola 926 (22-23).
[350] *Loc. cit.*, rola 926 (9-18).

## VII. De la o dictatură la alta... cu puţină democraţie

La 23 august 1944, căderea regimului Antonescu deschidea teoretic drumul democraţiei. A fost însă de la bun început o democraţie trunchiată, dezechilibrată şi conducând inevitabil spre totalitarismul comunist. Dacă extrema stângă fusese exclusă din democraţia interbelică, acum dispărea dreapta naţionalistă. În împărţirea puterii, deplasarea spre stânga era manifestă, depăşind cu mult ponderea reală a stângii în opţiunile românilor. Socialiştii şi comuniştii se aşezau pe acelaşi plan de reprezentare guvernamentală cu liberalii şi naţional-ţărăniştii. Comuniştii, de fapt, s-au dovedit din primul moment ca fiind "mai egali" decât toţi ceilalţi: era consecinţa directă a ocupării ţării de Armata Roşie, al cărui rezultat nu avea cum să fie altul decât comunizarea României. După câteva luni de relativ echilibru (guvernele Sănătescu şi Rădescu, august 1944-februarie 1945), ocupantul a impus numirea guvernului Petru Groza, dominat de Partidul Comunist, deşi cu aparenţele pluraliste ale unei coaliţii în care, alături de comunişti, intrau socialiştii, Frontul Plugarilor (formaţiunea politică a lui Groza), ca şi o importantă disidenţă liberală, în frunte cu fostul prim-ministru Gheorghe Tătărescu (acesta ocupând a doua poziţie, ca vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de Externe). Coaliţia, sub denumirea Blocul Partidelor Democratice, a mers împreună şi la alegerile din noiembrie 1946, pe care le-a câştigat strălucit. .. în urma falsificării masive a votului.[351] A urmat, în 1947, ofensiva brutală împotriva Partidului Naţional Ţărănesc, rămas principala forţă de opoziţie (alături de liberalii, mult slăbiţi prin defecţiunea lui Tătărescu); partidul este dizolvat, iar liderilor ţărănişti li se înscenează un proces soldat cu condamnări grele (închisoare pe viaţă pentru Iuliu Maniu şi Ion Mihalache). Vine şi rândul liberalilor lui Tătărescu, excluşi din guvern în noiembrie 1947; intenţia lor fusese, evident, de a frâna procesul de comunizare, păstrând cât se mai putea din România democratică şi capitalistă, dar până la urmă, fără voia lor, n-au făcut decât să uşureze jocul înşelător al comuniştilor. Câteva luni mai târziu, socialiştii aveau să dispară şi ei, înghiţiţi de comunişti într-un partid care, ca să nu-şi spună tot comunist, şi-a spus Partidul Muncitoresc Român (rămânând însă acelaşi partid comunist, nume la care va reveni mai târziu). La 30

---

[351] Despre scrutinul din noiembrie 1946: Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii.* "*Alegerile " din 1946*, RAO, Bucureşti, 2007. Vezi şi Petre Ţurlea, *Partidul Naţional Liberal Tătărescu*, Libra, Bucureşti, 2001. Faţă de aproape 80% cu cât ar fi câştigat oficial, coaliţia guvernamentală n-a luat, după calculul lui Dinu C. Giurescu, decât 21,17% din voturi; P. Ţurlea consideră rezultatul ceva mai echilibrat: 47% pentru guvern, 53% pentru opoziţie.

decembrie 1947, regele Mihai e nevoit să abdice; se proclamă Republica Populară Română: e începutul erei comuniste.

Schimbarea din temelii a României - într-un ritm ameţitor  a provocat mari mişcări în rândul elitei intelectuale. Cu toţii se vor găsi în situaţii pe care nici nu-şi le-ar fi putut imagina doar cu câţiva ani în urmă. Vor alege mai bine sau mai rău, în funcţie de principii, în funcţie de interese... sau va alege istoria pentru ei, fără să le mai ceară consimţământul.

Au trebuit să ia o decizie - în oricare variantă, lansându-se în necunoscut - cei pe care schimbarea de la 23 august 1944 i-a prins în afara României. Exponenţi bine-cunoscuţi ai elitei intelectuale, oameni tineri în majoritatea lor, cei mai mulţi cu convingeri şi atitudini de dreapta, se aflau în diverse posturi diplomatice. Opţiunea, de regulă, a fost de a nu mai reveni în ţară. Au ales nesiguranta exilului, care unora le va aduce în cele din urmă şi recompensa notorietăţii internaţionale (greu de atins, dacă ar fi rămas în România).[352]

Sunt, mai întâi, cazurile celebre. Mircea Eliade, unul dintre ele. Rechemat în ţară, imediat după 23 august 1944, refuză să se întoarcă. Este demis din funcţia de consilier cultural, dar îşi prelungeşte şederea în Portugalia până în septembrie 1945, când se instalează în Franţa. Aici parcurge câţiva ani dificili, ţinut la poarta instituţiilor ştiinţifice, pentru motive de ordin politic (prea fusese de dreapta!). Treptat, numeroasele sale contribuţii în domeniul religiilor şi mitologiilor îi aduc notorietatea şi scapă cel puţin de "spectrul mizeriei", care i se profilase ameninţător un timp. Însă o slujbă stabilă şi plătită n-a avut de-a lungul celor unsprezece ani petrecuţi în Franţa. Provizorat care ia sfârşit abia în 1956, când e chemat ca profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago.[353]

Emil Cioran, în ce-l priveşte, nici n-a avut preocuparea unei cariere, dimpotrivă. Dacă vocaţia lui Eliade era de universitar, a lui a fost mai curând de marginal. S-a descurcat cum a putut, într-o prelungită boemă. Odată cu *Précis de décomposition* (1949), începe celebritatea lui franceză, care nu se va dezminţi până la sf'arşitul vieţii.

Spre deosebire de Eliade şi Cioran, Eugen Ionescu e un om cu reflexe de stânga. Fusese totuşi un impecabil diplomat "antonescian". Izbucneşte abia după 1944. Şi acum loveşte în tot ce vede la dreapta. Nae Ionescu "a creat o stupidă, înfiorătoare Românie reacţionară". Eliade: "ăsta e un mare vinovat". "Imbecilul de Noica." "De Gaulle pare a fi o mare deziluzie: e un reacţionar."[354] Pentru moment, comunismului Ionescu n-are nimic să-i reproşeze. Misiunea sa la legaţia din Franţa

---

[352] Cu privire la emigraţia intelectuală, informaţii detaliate la Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc, 1945-1989*, ediţia a doua, Editura Compania, Bucureşti, 2010.

[353] Trimit din nou la lucrarea lui Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade*, *op. cit.*

încetează totuşi în octombrie 1945. Nu revine nici el în ţară. În martie 1946 atacă violent (cum îi era felul... exceptând perioadele când socotea că e mai prudent să nu o facă) cultura românească şi instituţiile româneşti grav viciate, după el, de naţionalism. Ţintea, îndeosebi, în armată (caracterizată, printre altele, prin "bestialitate") şi magistratură.[355] Cât ar părea de curios, regimul comunizant din România nu a apreciat prea tare pamfletul ionescian. În consecinţă, scriitorul s-a trezit cu un proces şi o condamnare (din fericire pentru el, în contumacie) la ani de temniţă. Nu pare să realizeze ruptura, fiindcă şi mai târziu, în februarie 1948, îi scria lui Tudor Vianu, exprimându-şi dorinţa de a obţine un post, din partea statului român, însă în Franţa (lector, ataşat de ambasadă: îi promisese mai de mult Ralea şi Vianu e rugat să-i reamintească).[356] Încă nu-l deranja regimul comunist. Nu peste mult timp, avea să devină un foarte celebru dramaturg francez. Şi să se manifeste, în numele democraţiei, nu doar ca antifascist, ci şi ca adversar al ideologiei şi practicilor comuniste.

Şirul celor rămaşi în Occident este destul de lung. Iată o suită de nume, într-o ordine aleatorie:

Aron Cotruş, consilier de presă la Madrid, îşi va împărţi o existenţă destul de precară între Spania şi Statele Unite.

Alexandru Busuioceanu, consilier cultural la Madrid. Se stabileşte în Spania, şi el fără o situaţie definită; va continua să scrie eseuri despre literatură şi artă, afirmându-se şi ca poet de limbă spaniolă.

Victor Buescu, asistent la Universitatea din Bucureşti, la Catedra de latină, detaşat ca lector de limba şi literatura română la Universitatea din Lisabona. Continuă să predea la aceeaşi universitate.

Dumitru Amzăr, secretar de presă, apoi secretar cultural la Berlin. Rămâne în Germania, cu provizorii poziţii universitare şi un timp profesor de liceu.[357]

Vintilă Horia, ataşat de presă la Viena. Trăieşte în Italia, în Argentina, în Franţa, în Spania (unde obţine cetăţenia şi va rămâne până la sfârşitul vieţii). Romanul său *Dieu est né en exil* (1960), inspirat din surghiunul lui Ovidiu la Tomis, devine un bestseller şi este recompensat

[354] Eugen Ionescu către Tudor Vianu, 19 septembrie 1945, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, Minerva, Bucureşti, 1994, pp. 269-279.

[355] Eugen Ionescu, "Fragmente dintr-un jurnal intim, Paris, 19 martie 1945", în *Viaţa românească*, martie 1946, pp. 137-140 (reprodus în E. Ionescu, *Război cu toată lumea*, vol. II, Bucureşti, 1992, pp. 269-274.

[356] Eugen Ionescu către Tudor Vianu, 9 februarie 1948, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, pp. 309-310. Pentru Eliade, Cioran şi Ionescu, în anii 1944-1947, Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco. L 'oubli du fascisme*, *op. cit*., pp. 383-416.

[357] *Jurnalul berlinez ai lui Dumitru Amzăr*, Editura România Press, Bucureşti, 2005, cuprinde numeroase informaţii atât despre el, cât şi despre alţi români aflaţi în Germania în anii războiului, şi apoi în emigraţie.

cu Premiul Goncourt, la care autorul se vede nevoit să renunţe, în urma unei furibunde campanii de presă, pe seama - evident! - a trecutului său "fascist".

Constantin Virgil Gheorghiu, ataşat de presă în Croaţia, reuşeşte să ajungă în Franţa, unde se stabileşte. Şi el produce un bestseller, romanul *La Vingt-Cinquième heure* (1949), urmat de numeroase alte scrieri. Avea să fie, deşi cu studii teologice incomplete, paroh al bisericii ortodoxe române din Paris. Personaj aventuros şi dificil, s-a aflat în centrul a tot felul de scandaluri care au afectat emigraţia română.

Horia Stamatu părăsise ţara imediat după rebeliunea legionară. Trăieşte în Germania (unde şi moare), Spania şi Franţa, continuându-şi opera poetică şi eseistică prin diverse publicaţii ale exilului.

Tot îndată după rebeliunea legionară şi tot în Germania, ajunge şi teologul şi publicistul George Racoveanu, unul dintre discipolii lui Nae Ionescu.

Grigore Nandriş rămăsese în Marea Britanie încă din 1940. Este unul dintre cei câţiva universitari români care obţin şi în Occident o situaţie profesională echivalentă, fiind numit în 1947 profesor de filologie slavă comparată la Universitatea din Londra (chiar în momentul când era eliminat din rândul profesorilor Universităţii din Bucureşti).[358]

Nici Dumitru Găzdaru n-a mai revenit în ţară după ce şi-a pierdut postul de director al Şcolii Române din Roma, în care fusese numit de guvernarea legionară. Câţiva ani lucrează la Institutul de Filologie Romanică din Roma, iar din 1949 până la pensionare, în Argentina, ca profesor la Universitatea din Buenos Aires.

Scarlat Lambrino, care îl înlocuise pe Găzdaru la conducerea Şcolii Române din Roma, nu se mai întoarce nici el, la capătul mandatului. Avea să fie profesor la Universitatea din Lisabona. Constantin Marinescu, directorul Şcolii Române din Franţa, alege şi el Occidentul.

Ion Sân-Giorgiu reuşeşte să treacă în Germania, după 23 august 1944. Pentru scurt timp, ministru în "guvernul de la Viena" al lui Horia Sima. Refugiat apoi în zona de ocupaţie engleză. Din veleităţile lui literare şi politice (în emigraţia românească) nu se alege nimic; moare după numai câţiva ani (în 1950).

Ani grei îl aşteaptă pe Nicolae Herescu. Omul acesta, plăcut şi abil, avusese de foarte tânăr o carieră strălucită: profesor universitar, preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români, director al Fundaţiilor... Toate rămân în trecut, când se decide să plece, cu puţine zile înainte de 23 august 1944. Trece prin Germania, unde, pe aeroportul din Stuttgart, bombardat, îi ard toate bagajele, inclusiv manuscrisele şi banii (prim semn al întoarcerii destinului !), şi ajunge la Lisabona, unde

---

[358] Grigore Nandriş, *8 ani din viaţa României, 1940-1948*, Editura Saeculum, Bucureşti, 1999.

(împreună cu soţia şi cu fiica sa) e găzduit de Mircea Eliade.[359] În imposibilitatea de a se întreţine, intenţia lui în lunile următoare este de a se întoarce, în orice caz de a nu rupe punţile cu România. Se adresează în repetate rânduri decanatului, rectoratului şi ministerului, cu solicitarea prelungirii concediului şi a transferării salariului prin Banca Naţională sau obţinerii oricărei însărcinări în serviciul ţării... Figurează însă pe prima listă (din ianuarie 1945) a celor excluşi din Universitate. La 14 august 1945, într-un lung memoriu adresat ministrului Educaţiei Naţionale, respinge punct cu punct acuzele de filogermanism şi reiterează dorinţa de a reveni în ţară, "ca să-mi reiau activitatea mea didactică şi literară şi ca să discut în mod public acuzaţiile nedrepte pe cari cei interesaţi mi le-au pus în sarcină".[360] Zadarnic, punţile erau rupte. Va reuşi să predea un singur an la Universitatea din Lisabona, în 1947-1948; contractul nu îi va fi prelungit. Se stabileşte în Franţa, unde lucrează între 1951 şi 1957 la secţia română a Radiodifuziunii Franceze. Continuă să publice în domeniul său, dar fără să-şi poată deschide un drum spre o nouă carieră universitară. Moare pe neaşteptate la nici 55 de ani. Succesul de început scoate şi mai tare în relief eşecul ulterior. Şi-a purtat crucea cu seninătate. "Extraordinarea sa discreţie - notează Mircea Eliade. Nimeni n-a ştiut vreodată cât de mult îi lipseau banii. Erau zile când nu aveau decât pâine... Pierduse totul şi nu se plângea niciodată."[361] I I

Se mai adaugă pe lista exilaţilor intelectuali de marcă, în primii ani după 1944: Basil Munteanu (trimis în 1946 ca director adjunct la Şcoala Română din Franţa; va lucra din 1948 la Centre national de la recherche scientifique); Constantin Brăiloiu, compozitor şi renumit folclorist, profesor la Conservator (îşi va continua cariera la Paris şi la Geneva); Alexandru Ciorănescu (consilier cultural la legaţia României din Paris în 1946, destituit în 1947; profesor la universitatea insulelor Canare, se impune ca reputat specialist internaţional în literatura comparată); poetul Ştefan Baciu (înscris în Partidul Social-Democrat, redactor la oficiosul acestuia, *Libertatea*, ataşat cultural la Berna în 1946-1947, rămâne iniţial în Elveţia, se stabileşte apoi la Rio de Janeiro, unde se remarcă în gazetărie, şi în cele din urmă în Hawaii, ca profesor de literatură latino-americană la Universitatea din Honolulu); Ghiţă Ionescu (simpatizant comunist în anii '30, în anii războiului consilier economic la legaţiile României din Helsinki şi Sofia, consilier economic la Ankara între 1945 şi 1947; se stabileşte în Anglia în 1947; va fi

---

[359] Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*, în *Jurnalul portughez şi alte scrieri*, vol. I, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 243.

[360] Memoriul lui N. Herescu din 14 august 1945 şi alte documente privitoare la cazul său, la ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 4497/1945, ff. 179-188.

[361] Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. I, Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 406 (24 august 1961).

profesor de studii politice est-europene la London School of Economics and Political Sciences şi la Universitatea din Manchester, şi mai ales specialist recunoscut al comunismului românesc); Sabin Manuilă, cel mai cunoscut statistician român, director al Institutului Central de Statistică (în 1947 se refugiază în Statele Unite, unde îşi continuă activitatea); Virgil Ierunca (plecat cu o bursă la Paris, la începutul anului 1947), ca şi viitoarea sa soţie, Monica Lovinescu, plecată cu bursa "ultimei şanse", în septembrie 1947...

Unii au plecat... pentru a se raîntoarce  Constantin C. Giurescu fusese deja în Turcia, din octombrie până în decembrie 1943, cu misiunea oficială de a studia posibilitatea înfiinţării unui institut cultural român, poate însă (din partea lui Mihai Antonescu) şi în scopul unor tatonări în direcţia Aliaţilor (Turcia, ca ţară neutră, oferind în această privinţă terenul potrivit). Istoricul revine în Turcia la începutul lui august 1944 (după ce în luna mai îşi trimisese acolo familia). Sejurul se va prelungi până în noiembrie 1945, evident de teama situaţiei şi evoluţiilor din ţară. Până la urmă, prezenţa lui Tătărescu şi a liberalilor săi în guvernul Petru Groza îi va da lui Giurescu sentimentul unei oarecare siguranţe, aşa încât va renunţa la condiţia de exilat. A meritat sau nu? În România avea să cunoască închisoarea, dar şi o revenire istoriografică spectaculoasă, ceea ce în afara ţării e greu de crezut că ar fi reuşit.

Principalii formatori de opinie, marii patroni şi directori de presă, părăsiseră de asemenea România. Stelian Popescu (*Universul*) se stabileşte în Elveţia în iulie 1944. În Elveţia se instalase şi Grigore Gafencu (*Timpul*) încă din 1941. Iar Pamfil Şeicaru (*Curentul*) pleacă din ţară puţin înainte de 23 august 1944, ajungând în Spania. Presa românească era decapitată şi terenul pregătit pentru o presă nouă.

În ţară, vechea elită intelectuală este supusă unor epurări succesive. Începând cu Universitatea. În ianuarie 1945, încă sub guvernarea Rădescu, ministru al Educaţiei Naţionale fiind socialistul Ştefan Voitec, apare în *Monitorul Oficial* prima listă a excluşilor din corpul universitar, cuprinzând mai mulţi profesori şi asistenţi ai Universităţii din Bucureşti, cu toţii nume reprezentative în mişcarea legionară sau în regimul antonescian. Figurează Mihai Antonescu (profesor la Drept, dar mai ales numărul doi al regimului), Gheorghe Alexianu (profesor la Drept, guvernator al Transnistriei), Nichifor Crainic (profesor la Teologie, doctrinar naţionalist, fost ministru al Propagandei), Petre Tomescu (decan la Medicină, sub legionari, iar între 1941 şi 1944 ministru al Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale), Petre P. Panaitescu ("faimosul" rector legionar, abia reintegrat în 1943), Ion Petrovici (profesor la Filozofie, ministru al Culturii Naţionale), Alexandru Marcu (profesor la Catedra de italiană, subsecretar de stat la Ministerul Propagandei Naţionale), Nicolae Herescu (profesor la Catedra de latină, preşedinte al

Societăţii Scriitorilor Români), Virgil Nitzulescu (fost rector al Universităţii din Iaşi, sub legionari; transferat în 1943 la Facultatea de Medicină din Bucureşti), precum şi conferenţiarii, ambii de la Drept, Ovidiu Vlădescu (fost subsecretar de stat la Românizare) şi Radu Meitani (legionar). Printre asistenţii licenţiaţi, numele mai cunoscute sunt ale lui Nicolae Roşu, medic legist, dar mai cu seamă teoretician naţionalist, Radu Gyr, poet legionar, şi Dumitru Şandru, asistentul legionar al lui Al. Rosetti.[362]

Aceste excluderi sunt un prim rezultat al activităţii "Comisiilor de epurare", constituite în toamna anului 1944. Sunt prezidate de rectorii (recent numiţi) ai Universităţilor: Simion Stoilov, la Bucureşti, Alexandru Myller, la Iaşi, Alexandru Borza, apoi Emil Petrovici, la Cluj. Acestora li se adaugă încă doi membri: Al. Rosetti şi P.P. Stănescu, la Bucureşti, Iorgu Iordan şi Gheorghe Zane, înlocuit apoi cu Andrei Oţetea, la Iaşi ; C. Daicoviciu şi Traian Moşoiu, la Cluj, cel din urmă înlocuit cu Liviu Rusu, apoi cu C. Drăgulescu (ironia istoriei face ca unii dintre aceştia, e drept cei mai moderaţi, şi oricum deloc comunişti, să fie ei înşişi câţiva ani mai târziu scoşi din Universitate şi întemniţaţi: Al. Borza, C. Zane şi T. Moşoiu).[363]

Cea mai harnică şi mai "eficientă" a fost Comisia din Iaşi: evident, odată ce-l avea pe Iordan! Myller s-a arătat mai înţelegător, iar Zane s-a opus cât a putut excluderilor. Când însă demisionează şi în locul lui vine Oţetea (24 ianuarie 1945), lucrurile se pun în mişcare. Erau de altfel la Iaşi vechi tensiuni care îşi spuneau cuvântul, între o dreaptă radicală şi o stângă bine conturată (deşi se acomodase în vremea lui Antonescu), care vedea sosit momentul revanşei. Aşa încât, îşi aminteşte - cu câtă satisfacţie! - Iorgu Iordan, "în mai puţin de cinci, şase săptămâni am izbutit să scăpăm universitatea ieşeană de circa treizeci de profesori, conferenţiari şi asistenţi".[364] Şi tot Iordan deplânge faptul că Universitatea din Bucureşti nu le-a urmat exemplul: nici măcar Gh. Brătianu nu a fost epurat! (în fapt, cum am arătat, au fost destui şi la Bucureşti).

Printre cei scoşi din Universitatea ieşeană, se numără profesorii onorari A.C. Cuza, I. Găvănescul şi G. Pascu; D. Găzdaru, care oricum era plecat; Gheorghe Cuza, fiul lui A.C. Cuza, profesor la Drept; Ioan Plăcinţeanu, profesor la Ştiinţe, fost decan în perioada legionară; Mihail David, fostul rector sub Antonescu; arheologul Alexandru Vulpe, care se implicase prea mult în Transnistria, inclusiv prin organizarea muzeului istorico-arheologic din Odessa; Leca Morariu, profesor la Teologie... Asupra unor cazuri, ministerul avea să revină, semn al excesului de zel

---

[362] *Monitorul Oficial*, 26 şi 27 ianuarie 1945.
[363] Despre activitatea comisiilor de epurare şi victimele lor: Maria Someşan, *Universitate şi politică..., op. cit*., pp. 241-258.
[364] Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, Editura Eminescu, Bucureşti, 1979, p. 22.

al Comisiei. Propus pentru licenţiere, pentru legături cu legionarii, Florin Sion, fost decan la Drept între 1933 şi 1936, îşi găseşte numeroşi apărători, primul dintre ei fiind C.I. Parhon, care certifică, într-o scrisoare adresată ministrului, că cel în cauză "a fost întotdeauna un democrat convins" şi "nu numai că n-a persecutat pe evrei, muncitori, socialişti sau comunişti, dar i-a ajutat, pledând adeseori gratuit pentru ei". Comentariul lui Parhon, aplicabil cu siguranţă şi altor cazuri: "micile duşmănii din trecut încearcă sub diferite forme să lovească pentru a se răzbuna". Şi Gala Galaction semnalează o "eroare regretabilă", odată ce "colegul Sion a avut totdeauna recunoscute sentimente democratice". Sunt şi evrei care depun mărturie despre cum au fost susţinuţi în diverse procese. Un apărător îşi găseşte şi asistentul de la Drept Dimitrie Gherasim, specialist recunoscut în drept internaţional. Colaborase la *Însemnări ieşene* şi apoi, cu cronica externă, la *Cetatea Moldovei*, la care Gh. Cuza atrăsese mai mulţi colaboratori ai publicaţiei anterioare, pe care voia să lase impresia că o continuă într-un fel. Gr. T. Popa, fost codirector al *Însemnărilor ieşene*, este cel care atestă calitatea articolelor lui Gherasim şi socoate că vina lui, de a fi cedat presiunilor, nu trebuie exagerată.[365]

La Cluj, printre licenţiaţi s-au aflat sociologul Traian Herseni, pe motive de legionarism, şi Onisifor Ghibu, pe motive de antisovietism. Sunt ironice acuzaţiile de legionarism, ca în cazul "prorectorului legionar" Alexe Procopovici, sub semnătura lui Constantin Daicoviciu, "decan legionar" exact atunci când Procopovici era "prorector legionar".

După această primă "curăţire", lucrurile se liniştesc oarecum pentru vreo doi ani. Într-o etapă care încă păstra aparenţele unei democraţii pluraliste, nu erau motive de înlăturare pe motive politice altele decât implicarea în mişcarea legionară sau în politica antonesciană. Marea epurare se petrece în toamna anului 1947, în momentul când comuniştii erau pe punctul de a înlătura şi ultimele ornamente de democraţie "burgheză". E o hecatombă. Sunt suprimate, cu începere de la 1 septembrie 1947, un număr de 229 de catedre şi conferinţe, dintre care 113 la Bucureşti, 50 la Cluj şi 44 la Iaşi. În total, sunt disponibilizaţi peste 500 de universitari, de la profsori la asistenţi. Disciplinele sociale sunt afectate în cea mai mare măsură. De la Facultatea de Drept din Bucureşti, "dispar" 9 profesori (G. Dumitriu, Gh. Fotino, V. Veniamin, L. Preuţescu, Ion Finţescu, I.V. Gruia, G. Strat, Gh. Leon, V. Bulgaru), 5 conferenţiari şi 8 asistenţi. La Litere şi Filozofie, sunt daţi afară Gh. Brătianu (va fi avut şi Iordan o satisfacţie !), deja arestat la domiciliu, începând din august 1947, Gr. Nandriş (care, din fericire pentru el, era deja "afară"), Dragoş Protopopescu, Ioan Hudiţă (ţărănist)... şi alţii. Li

[365] Dosarul epurărilor ieşene: ANR-ANIC, Ministerul Educaţiei Naţionale, 4498/1945.

se alătură şi câteva nume cunoscute de asistenţi: Dinu Pillat, Adrian Marino, Barbu Theodorescu. La Ştiinţe, conferenţiarul Gh. Manu, fizician reputat, dar fost legionar, este la rându-i concediat. La Medicină e eliminat aproape de necrezut Gr. T. Popa, unul dintre marii savanţi pe care i-a dat medicina românească; fusese decan al Facultăţii de Medicină din Bucureşti între 1944 şi 1946 şi, în această calitate, susţinuse autonomia universitară, ceea ce l-a costat mai întâi funcţia, iar apoi chiar postul de profesor. De la Politehnică sunt înlăturaţi Nicolae Ciorănescu, matematician de anvergură, fost rector după 23 august 1944, ca şi Gheorghe Zane, profesor de economie politică, venit de la Iaşi (ambii ţărănişti); alături de ei, mai mulţi conferenţiari şi asistenţi. De la Cluj, să-i menţionăm pe conferenţiarul de psihologie Nicolae Mărgineanu (în cauză va fi fost formaţia lui în Statele Unite), ca şi pe Victor Papilian, profesor la Medicină şi cunoscut scriitor. La Iaşi, se remarcă slavistul Petre Caraman şi, alături de el, Şerban Cioculescu, numit doar cu un an înainte profesor de istoria literaturii române moderne (încă o victimă a "ţărănismului"!). Sunt numai o mică parte din numele celor alungaţi din învăţământ. Alţii, mai norocoşi, având şi vârsta, sunt doar pensionaţi, precum Dimitrie Gusti, Ştefan Ciobanu, I.D. Ştefănescu, T. Sauciuc-Săveanu, la Facultatea de Filozofie şi Litere din Bucureşti, sau, la Cluj, fostul rector Florian Ştefănescu-Goangă, istoricii Silviu Dragomir şi Emil Panaitescu, ori botanistul Alexandru Borza (şi el, fost rector).[366]16

Unii coboară sau chiar ies din scenă, alţii urcă. O duzină de universitari trec în prima linie, angajaţi, chiar dacă nu toţi în mod direct cu comuniştii, în orice caz în direcţia indicată de aceştia.

C.I. Parhon revine la catedra de unde fusese pensionat în 1940; i se va prelungi activitatea până la o vârstă foarte înaintată. Când se înfiinţează, în noiembrie 1944, Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS), este ales preşedinte; poziţie simbolică mai înaltă, în context, nici că se putea!

Mihai Ralea se află în fruntea efemerului Partid Socialist Ţărănesc, ale cărui baze le-ar fi pus încă din 1943 şi care în noiembrie 1944 e absorbit în Frontul Plugarilor. În gazeta cu scurtă apariţie a partidului, *Dezrobirea*, el proclama "triumful desăvârşit al ideilor şi principiilor pentru care fruntaşii săi au militat neîntrerupt, de mai bine de şase ani încoace", cu alte cuvinte din anii dictaturii regale, când Ralea fusese

---

[366] Tabelele cu catedrele şi persoanele "comprimate", în *Monitorul Oficial*, 4, 8 şi 16 octombrie 1947; vezi şi Maria Someşan, *op. cit.*, pp. 263-264. De asemenea, teza inedită a lui Dănuţ Doboş, *Universitatea ieşeană în primele decenii de după cel de al Doilea Război Mondial (1994)*; de acelaşi autor: "Ingerinţe politice în viaţa universitară clujeană. 1945-195 8", în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol*", Iaşi, 1996, pp. 225-239, precum şi numeroase articole privitoare la învăţământul superior ieşean, cele mai multe în *Cronica*, între 1992 şi 1995.

unul dintre principalii miniştri ai lui Carol II. "Suntem printre prea puţinii cari nu au avut nici o legătură cu mişcarea legionară."[367]: ceea ce se înţelege, legătura fiind cu Carol II (despre care Ralea nu spune nici o vorbă), erau inevitabil cât se poate de antilegionari. În guvernul Petru Groza, în 1945-1946, Ralea a fost ministrul Artelor, iar între 1946 şi 1948 ambasador în Statele Unite.

Simion Stoilov i-a urmat lui Horia Hulubei, în octombrie 1944, ca rector al Universităţii din Bucureşti. Între 1946 şi 1948 a fost ambasador al României în Franţa.

Alexandru Rosetti a revenit în fruntea Fundaţiilor Regale. A fost decan al Facultăţii de Litere în 1945-1946, apoi rector al Universităţii din Bucureşti între 1946 şi 1949. Cum întreţinuse relaţii cu toată lumea, la dreapta, ca şi la stânga, beneficia acum de cele din urmă. După propria mărturisire, avusese dintotdeauna opinii de stânga, social-democrate, libertare, iar nedreptăţile sociale l-au îndurerat, în special starea ţărănimii; să-l ridicăm pe ţăran, să facem ce au făcut Sovietele! Cu altă ocazie, nu uită să menţioneze într-un interviu - chestiune de maximă actualitate - "rolul covârşitor, pentru formarea statului român, pe care l-au avut elementul slav şi cultura slavo-bizantină".[368] Sporadice exerciţii de demagogie, altminteri lingvistul nu se implică direct în politica militantă, lăsând această misiune - profitabilă şi pentru el - soţiei sale Maria Rosetti, preşedinta Federaţiei Democrate a Femeilor din România.

Constantin Daicoviciu, decan sub legionari, decan sub Antonescu, a apărut şi în toamna anului 1944 drept cea mai bună alegere pentru aceeaşi funcţie de decan, pe care a păstrat-o timp de doi ani. În 1945 a aderat la Partidul Comunist. La sfârşitul anului 1946 a intrat în guvern, ca subsecretar de stat la Ministerul Muncii şi Asigurărilor sociale.

Emil Petrovici, socotit şi înainte de 1944 un om de stânga, devine rector al Universităţii din Cluj în martie 1945 (în locul lui Alexandru Borza), funcţie pe care o va îndeplini până în 1950.

Iorgu Iordan se înscrie în Partidul Social-Democrat, dar se arată a fi de la bun început un asociat de nădejde al comuniştilor. Este "sufletul" comisiei de epurare de la Universitatea din Iaşi. Recompensă pe măsură: e numit în august 1945 ambasador la Moscova (până în 1947). Începând cu data de 1 octombrie 1946 este transferat la Universitatea din Bucureşti, unde avea să fie decan al Facultăţii de Litere.

Andrei Oţetea, şi el membru al Comisiei de epurare, înscris la comunişti în 1945, devine rector al Universităţii din Iaşi în noiembrie

---

[367] M. Ralea, "Chemarea către ţară a Partidului Socialist Ţărănesc", în *Dezrobirea*, 16 septembrie 1944.

[368] Ion Biberi, "De vorbă cu d. profesor Al. Rosetti", în *Democraţia*, 18 martie 1945; Eugen Jebeleanu, "Cu d. prof. Al. Rosetti despre orientarea culturii româneşti", în *Tribuna poporului*, 16 noiembrie 1944.

1945, iar în 1947 este transferat la Universitatea din Bucureşti, ca titular al Catedrei de istorie economică. La scurt timp (din septembrie 1947) îi revine Catedra de istorie universală, unde îi ia locul lui Gheorghe Brătianu, exclus din învăţământ. E o infuzie de "ieşeni" la Bucureşti, gen de migraţie care se petrecuse şi în perioadele anterioare, dar care acum avea un sens ideologic; oamenii de la Iaşi se aflau "mai la stânga", aşa că rostul lor era de a consolida curentul procomunist în universitatea bucureşteană. Lui Iordan şi Oţetea li se va alătura în martie 1948 şi clasicistul Constantin Balmuş, între 1945 şi 1948 decan al Facultăţii de Litere din Iaşi; cum ieşenii sunt foarte apreciaţi, e instalat în 1950 (şi până în 1952) rector al Universităţii din Bucureşti.[369]

Alt fidel tovarăş de drum: biologul Traian Săvulescu, profesor la Agronomie, membru al Academiei Române, decan în timpul dictaturii regale, dat la o parte de legionari, dar revenit în funcţie după căderea acestora; în bune relaţii cu Antonescu, ar fi putut ajunge mai sus, dacă n-ar fi avut o soţie evreică: dezavantaj devenit avantaj după 1944, când Săvulescu se ataşează noului curs. Este ministrul Agriculturii şi Domeniilor în 1946-1 947.

O răsplată i se cuvenea şi lui Gh. Vlădescu-Răcoasa. Ocupă postul de ministru al Minorităţilor între 1944 şi 1946.

Oarecare înclinare spre stânga avusese, poate, G Călinescu; dar, instabil cum era, oscila uşor în bătaia vântului. Acum pare decis: e hotărât de stânga. Dacă pe vremea lui Carol II (doar cu vreo patru ani înainte), factorul decisiv în toate era principele, locul acestuia e luat de mase: doar ne aflăm în democraţie! (,,Arta nu se întemeiază pe personalitate... "Opera intelectualului nu e propriu-zis a intelectualului, ci a omenirii care şi-a găsit în intelectual o cale de exprimare".[370]) Nici un alt universitar, nici un alt scriitor n-a susţinut cu atâta energie "democratizarea" ţării, în fapt treptata ei comunizare în anii 1944-1947, aşa cum a făcut-o Călinescu (îşi vor fi spus cuvântul şi originea lui foarte modestă, de care era teribil de complexat, ca şi frustrările acumulate în dificila şi nesigura lui carieră universitară; venise acum momentul de a se înălţa la adevărata lui valoare). În ce priveşte poziţia universitară, e numit în sfârşit profesor, pe data de 21 noiembrie 1944, la Catedra de istoria literaturii române moderne de la Facultatea de Filozofie şi Litere din Iaşi. Cum Universitatea din Iaşi (avariată şi evacuată în condiţiile războiului) nu-şi reia cursurile decât în primăvara anului 1945, Călinescu nici nu mai revine în capitala Moldovei. Începând cu 1 octombrie 1945, e transferat la catedra similară a

---

[369] Despre *trio*-ul Iordan-Oţetea-Balmuş, vezi Ovidiu Bozgan, "Traiectorii universitare: de la stânga interbelică la comunism", în *Miturile comunismului românesc*, ed. Lucian Boia, Nemira, Bucureşti, 1998, pp. 309-335

[370] Ion Biberi, "De vorbă cu d. G. Călinescu", în *Democraţia*, 4 februarie 1945.

Universităţii din Bucureşti, rămasă vacantă în unna ieşiriila pensie a lui D. Caracostea, compromis prin atitudinea favorabilă regimului Antonescu. Biograful lui Călinescu consideră "aproape incredibil" modul rapid în care s-a soluţionat transferul.[371] Aş spune că, fiind vorba de Călinescu, şi aflându-ne în 1945, ar fi fost incredibil să nu se rezolve. Ceea ce nu înseamnă că n-ar fi meritat cu prisosinţă o asemenea poziţie universitară.

Grigore Moisil îşi are şi el locul pe lista scurtă a universitarilor din primul rând. A fost ambasador la Ankara între 1946 şi 1948.

Un caz aparte - mereu aparte - este al lui Tudor Vianu. Va fi privit cu mulţumire promisiunea democratizării din primele luni după 23 august 1944, urmând anilor de nesiguranţă prin care trecuse. A contribuit la atragerea lui în arenă şi prietenia cu Ralea, colegul său de la facultate. Aşa se face că îl vedem - în toamna anului 1944 - preşedinte al Cercului de studii al Partidului Socialist Ţărănesc (condus de Ralea). În februarie 1945 e director al Teatrului Naţional din Bucureşti, iar din martie 1946 până în decembrie 1947 ambasador la Belgrad. Caracteristic pentru lipsa de prejudecăţi a lui Vianu e faptul că şi l-a luat secretar cultural şi de presă pe Ion Frunzetti, intelectual sclipitor, dar fost legionar (ceea ce i se va reproşa câţiva ani mai târziu). Dacă e să vorbim despre colaboraţionism, Vianu a fost cel mai ponderat dintre "colaboraţionişti", exact opusul avântatului Călinescu.[372]

La Societatea Scriitorilor Români, lucrurile s-au schimbat repede şi radical.[373] La mijlocul lunii septembrie 1944, este ales un nou comitet, puternic marcat spre stânga. Preşedinte: Victor Eftimiu, foarte dispus să meargă în direcţia indicată de comunişti. Vicepreşedinte: N.D. Cocea... la fel de dispus. Secretar general: Mihail Celerianu. Membri: Hortensia Papadat-Bengescu, Zaharia Stancu (demisionând, va fi înlocuit cu Perpessicius), Lucia Demetrius, Radu Boureanu, Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu; cenzori: Cezar Petrescu şi Al. Cazaban. Tinerii lupi procomunişti ies bine în evidenţă. În rest, câteva elemente de decor, precum Hortensia PapadatBengescu. De altfel, foarte repede, comitetul acesta, întrunit pe 27 septembrie 1944, decide în unanimitate (deja, unanimitate!) "adeziunea scriitorilor la proiectul de platformă elaborat de Partidul Comunist": Frontul Naţional Democrat, care prefigura deja, prin marginalizarea partidelor

---

[371] Ion Bălu, *Viaţa lui G. Călinescu*, ediţia a II-a, Editura Libra, Bucureşti, 1994, pp. 303-304.

[372] Pentru detalii, Vasile Lungu, *Viaţa lui Tudor Vianu*, *op. cit*. Consideraţii interesante la Gelu Ionescu, *Covorul cu scorpioni*, Polirom, Iaşi, 2006, capitolul "Cu Tudor Vianu, de la tinereţe până la bătrâneţe", pp. 83-l l6.

[373] Pentru informaţiile care urmează: *Buletinul Societăţii Scriitorilor Români pe anii 1943 şi 1944*; în ce priveşte excluderile ca şi reactivările, de comparat lista celor 248 de scriitori din acest volum, cu lista, de 268 de membri, din ediţia precedentă, pe anul 1942.

istorice, alcătuirea viitorului guvern Petru Groza. Scriitorii - mai bine zis reprezentanţii lor - se arătau grăbiţi să intre în era nouă!

Sunt, tot acum, reintegraţi scriitorii evrei excluşi în 1940. Nu apar prea mulţi, vreo zece, printre care F. Aderca, Camil Baltazar, I. Peltz, M. Sebastian sau, în curând celebrul, A. Toma. Interesant că nici un evreu nu figurează în comitet (ar fi fost într-un fel o reparaţie). Potrivit *Jurnalului* lui Sebastian, "Cioculescu îi propune lui Eftimiu ca în noul comitet SSR, să intre «din partea scriitorilor evrei, F. Aderca». La care Eftimiu răspunde: «Dar de ce? Să fie mulţumiţi că-i primim înapoi.»"[374] Autentic sau nu, cert e că Aderca n-a intrat în comitet.

Au urmat epurările. În total, aproape 30 de membri au fost excluşi din SSR (ceea ce, raportat la totalul de 268 în 1943, reprezenta ceva mai mult de 10%). Printre numele mai reprezentantive: Nicolae Herescu, fostul preşedinte, I. Al. Brătescu-Voineşti, Nichifor Crainic, Ion Petrovici, Alexandru Marcu, N. Batzaria, Ion Marin Sadoveanu, Radu Gyr, Sextil Puşcariu, Ion Sân-Giorgiu, Romulus Dianu, Dumitru Murăraşu (istoric literar de orientare naţionalistă), Vasile Militaru (poet facil şi "fabulist" apreciat de un public mai puţin rafinat). Toţi, fireşte, pentru păcate ideologice, ca şi doctorul Nicolae Roşu (dar ce o fi căutat la SSR?). Rebreanu murise la o săptămână după 23 august 1944. Cel mai de seamă romancier român a evitat astfel să fie exclus din rândul scriitorilor! Totuşi, în mod curios, rămân neexpulzaţi câţiva scriitori nu mai puţin marcaţi ideologic, precum Mircea Eliade, N. Crevedia sau N. Davidescu.

Câteva luni mai târziu, la adunarea generală din mai 1945, pentru a completa rândurile, sunt primiţi 20 de noi membri; desigur printre autorii cu orientare "progresistă": G. Călinescu, Al. Rosetti, Ion Pas, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, Radu Tudoran (nu tocmai de stânga până în 1944, dar, oricum, ca frate al lui Bogza...), Tudor Teodorescu-Branişte. Se mai ridică puţin şi procentul scriitorilor evrei, cu 7 aleşi din cei 20, printre care Maria Banuş, Ury Benador, Ion Călugăru, Barbu Lăzăreanu sau - abia acum - H. Sanielevici.

În noua echipă de scriitori reprezentativi, Zaharia Stancu şi Mihai Beniuc par cei mai dotaţi în privinţa capacităţii de a urca scara onorurilor. Cel dintâi e numit în 1946 director al Teatrului Naţional, în aşteptarea instalării sale ca şef al breslei scriitoriceşti. Beniuc are o triplă carieră de poet, universitar şi activist politic. Ajunge conferenţiar la Universitatea din Iaşi. (Senatul universitar îi dăduse un vot favorabil la 18 martie 1944, dar decretul de numire e abia din octombrie, cu efect de la 1 noiembrie 1944.) "Nu şi-a luat postul în primire din cauza sarcinilor politice pe care le-a avut de îndeplinit", se menţionează într-o caracterizare a serviciului de cadre.[375] Ştefan Baciu povesteşte o întâlnire memorabilă cu un Beniuc "având pe cap o şapcă de piele cu

---

[374] Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 563 (12 septembrie 1944).

apărătoare de blană, cum obişnuiau să poarte tankiştii ruşi", şi extrem de excitat împotriva "reacţiunii" (cu prilejul reprimării unei manifestaţii): "Auzi cum mitralierele apără cauza poporului? Reacţiunea, care încă înalţă capul, o să fie lovită implacabil! Proletariatul se va instala la putere, şi dacă este nevoie, tancurile sovietice o să facă una cu pământul pe duşmanii clasei muncitoare!"[376] Chiar dacă n-ar fi întru totul autentică, anecdota e grăitoare pentru modul cum era perceput poetul militant în acei ani. Devotamentul i-a fost răsplătit prin numirea la Moscova, în calitate de consilier cultural al ambasadei române (din ianuarie 1946 până în decembrie 1948).

Cei mai expuşi sancţiunilor au fost ziariştii: prin însăşi natura profesiei lor. Din convingere sau din obligaţie, susţinuseră regimul Antonescu şi războiul din Est. Pe lângă epurările de la Societatea Ziariştilor Profesionişti, se organizează şi un proces, extrem de mediatizat (mai-iunie 1945). 14 oameni de presă sunt judecaţi de "Tribunalul poporului" pentru "crimă de contribuţie la dezastrul ţării". În frunte cu Pamfil Şeicaru, condamnat la moarte (din fericire pentru el, în contumacie) şi cu Stelian Popescu, care primeşte (tot în contumacie) o sentinţă de condamnare pe viaţă. Pe viaţă, condamnat şi Nichifor Crainic; reuşise să se ascundă, va fi prins doi ani mai târziu. La fel şi Pan Vizirescu, dar acesta - aproape de necrezut - a reuşit să stea în clandestinitate timp de două decenii, aşa că a scăpat de detenţie. N-au scăpat însă Ilie Rădulescu, de la *Porunca vremii*, şi colaboratorul său Ilie Popescu-Prundeni: ambii, închisoare pe viaţă. Aceeaşi pedeapsă pentru Romulus Seişanu, vechi ziarist la *Universul* (trecut la *Curentul* în ultimii ani de război). Romulus Dianu se alege cu 20 de ani, pentru articole din *Curentul*, dar îndeosebi pentru faptul că (la solicitarea lui Mihai Antonescu cu care fusese coleg) prezidase o comisie de control al presei. 20 de ani şi pentru Ionel Dumitrescu, un ziarist care avusese neşansa să fie detaşat pe lângă cabinetul mareşalului Antonescu şi făcuse reportaje în consecinţă. Şi iar 20 de ani pentru Alexandru Hodoş, incriminate fiindu-i conferinţele la radio şi articolele la *Curentul*, în plus faptul de a se fi aflat la Berlin în 1942-1943, cu misiunea reorganizării serviciului românesc de presă din capitala Germaniei. Grigore Manoilescu, rămas în Germania, şi devenit ministru al propagandei în guvernul din exil al lui Horia Sima, e condamnat la moarte în

---

[375] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 682 (391-392). Dosarul chemării în postul de conferenţiar: ANR-ANIC, Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor, 1577/1944, ff. 90-121.

[376] Ştefan Baciu, *Praful de pe tobă*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1995, pp. 580-581. Pentru cariera şi opiniile poetului, vezi şi propriile amintiri: Mihai Beniuc, *Sub patru dictaturi. Memorii (1940-1 975)*, Editura "Ion Cristoiu", Bucureşti, 1999.

contumacie. Radu Gyr, şi el pe banca acuzaţilor, e tratat mai blând: "doar" 12 ani.[377]

Spre deosebire de scriitori, ziarişti şi chiar de Universitate, Academia Română rezistă la schimbare, în ciuda faptului că atacurile împotriva ei se înmulţesc şi nu lipsesc îndemnurile vizând o primenire drastică. În octombrie 1944, poetul Geo Dumitrescu (şi el printre "comunizanţi") cerea o "Altă Academie Română", taxând-o pe cea existentă cu amabila caracterizare a unui "cuib penibil de reacţionarism şi senilitate".[378] Denunţul cel mai vehement vine - la 26 mai 1946 - din partea SSR, sub semnătura preşedintelui Victor Eftimiu, care, dincolo de chestiunea de principiu, e greu de crezut că nu se gândea mai întâi de toate la un fotoliu de academician pentru propria persoană. Aşa că i se adresează lui Petru Groza amintind că trimisese cu câteva zile înainte o scrisoare preşedintelui Academiei, D. Gusti, punându-i în faţă exemplul SSR, care, "eliminând pe membrii ei vinovaţi de a fi colaborat cu un regim politic nefast, a purces, cea dintâi, la purificarea atmosferei morale". Îşi exprima regretul că Academia, dimpotrivă, "mai păstrează în sânul ei elemente grav compromise". Gusti i-a replicat că regulamentul Academiei nu prevede posibilitatea eliminării membrilor săi, "aşa că - e comentariul lui Eftimiu către Groza - nemuritorii vinovaţi de dezastrul ţării îşi vor trăi imortalitatea cu toate onorurile cuvenite, până la judecata din urmă". Deşi sunt academicieni care "nu mai pot rămâne la locul de cinste unde au fost chemaţi nu atât pentru meritele lor literare şi ştiinţifice, cât graţie legăturilor de partid şi a participării lor la orientarea politică şi culturală a noastră spre grupul ţărilor agresoare numite Axa". După care, Eftimiu relevă ce-l doare cu adevărat: "Din pricina zidului ridicat de aceştia în ultimul deceniu, scriitorii democraţi n-au putut pătrunde în cetatea ştiinţei şi a literaturii româneşti." Solicita lui Groza să întocmească un decret-lege "prin care să se declare vacante locurile membrilor Academiei Române vinovaţi de colaborare cu regimul dezastrului naţional, cei epuraţi din «Societatea Scriitorilor Români» şi din învăţământ, cei trimişi în judecata Tribunalului poporului".[379]

Groza n-are pentru moment intenţia de a merge atât de departe, în schimb, câteva zile mai târziu, pe 31 mai 1946, face, pe neaşteptate, o vizită la Academie, cu scopul de a sugera epurarea membrilor condamnaţi de Tribunalul Poporului (Nichifor Crainic) sau îndepărtaţi din funcţiunile publice (I. Petrovici). Până la urmă, Academia acceptă

---

[377] Detaliile procesului pot fi urmărite în presa vremii: vezi *Universul* şi *Timpul*, numerele din 30 mai-6 iunie 1945. O reconstituire pe bază de arhive: Ioan Opriş, *Procesul ziariştilor "naţionalişti", 22 mai-4 iunie 1945*, Editura Albatros, Bucureşti, 1999.

[378] Geo Dumitrescu, "Altă Academie Română", în *Victoria*, 20 octombrie 1944.

[379] Textul memoriului, în original, la Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva Victor Eftimiu, XLVIII Varia 8; reprodus în *Dreptatea nouă*, 30 mai 1946.

doar excluderea lui Nichifor Crainic, motivul fiind condamnarea lui definitivă în justiţie. Nu se discută nici măcar cazul P.P. Panaitescu - membru corespondent -, exclus, ca şi Petrovici, din învăţământ şi care suferise acea condamnare de şase luni după rebeliunea legionară.[380]

Academia a rămas, aşadar, în vechea ei componenţă deloc satisfăcătoare pentru noul regim - cu singurele schimbări aduse de locul rămas vacant al lui N. Crainic şi de alte câteva fotolii disponibile ale membrilor decedaţi. Excluderile din SSR sau din învăţământ n-au fost luate în considerare pentru excluderi din Academie. Astfel, Ion Petrovici, scos şi din Universitate, şi din SSR, fost ministru antonescian şi în două rânduri arestat (deocamdată fără a fi judecat), din aprilie până în iunie 1945 şi în mai 1946, şi-a păstrat până în 1948 calitatea de academician.[381] La fel, până la moarte, şi Brătescu-Voineşti...

Tonul e dat de alegerile pentru locurile vacante din mai 1945, "întru câtva influenţate notează Rădulescu-Motru de ameninţarea care plutea în aer că o manifestare a Academiei spre dreapta - adică spre naţionalismul tradiţional - ar atrage din partea guvernului comunist măsuri de prigoană: suprimarea subvenţiilor şi a altor mijloace de înlesnire pentru funcţionare". "Totuşi - constată el - influenţa n-a fost prea pronunţată. Membrii Academiei au ştiut păstra o justă măsură." Au fost astfel aleşi ca membri titulari în secţia literară arhitectul Petre Antonescu şi Iorgu Iordan, iar la secţia ştiinţifică Simion Stoilov, medicul Constantin Ionescu-Mihăeşti şi botanistul Emanoil Teodorescu. Perpessicius, Emil Petrovici şi Ştefan Bezdechi (profesor de greacă la Cluj) au devenit membri corespondenţi. Şi Rădulescu-Motru face următoarea socoteală: "Cu idei socialiste şi comuniste sunt dintre cei aleşi: domnii Stoilov, Iorgu Iordan şi Emil Petrovici, prin urmare un număr convenabil. Tradiţia de până aci a Academiei se păstrează deci solidă şi pe viitor, întrucât în rândul membrilor săi titulari, Academia numără în prezent, ca socialişti-comunişti militanţi recunoscuţi, numai pe dr. C. Parhon, M. Sadoveanu, S. Stoilov, Iorgu Iordan, dintr-un total de 43 membri; iar în rândul membrilor corespondenţi, deocamdată numai pe Emil Petrovici, dintr-un total de 75 membri."[382]32

Până în 1948 nu s-au mai petrecut evoluţii semnificative. Două locuri vacante la secţia literară, prin condamnarea lui Nichifor Crainic şi decesul lui Brătescu-Voineşti, au fost puse în discuţie în mai 1947. Primul i-a revenit lui Gala Galaction. Pentru al doilea s-au înfruntat mai

---

[380] Detalii în legătură cu discuţiile în Academie în jurul excluderilor solicitate, în jurnalul lui Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. IV ( 1946), Editura Floarea darurilor, Bucureşti, 1998, pp. 216-217 (31 mai 1946) şi 223-226 (7 şi 8 iunie 1946).

[381] Despre situaţia lui Ion Petrovici în perioada respectivă: I. Necula, *Ion Petrovici în vizorul Securităţii*, Editura Saeculum, Bucureşti, 2005.

[382] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. III ( 1945), 1999, pp. 221-222 (27 mai 1945).

mulţi candidaţi, printre care, cu mai multe şanse, editorul de documente literare I.E. Torouţiu şi Tudor Arghezi, dar şi Victor Eftimiu. Nici unul nu a reuşit. Comentariul lui Rădulescu-Motru (susţinător al lui Torouţiu) la adresa lui Arghezi: "pentru a fi membru al Academiei se cere în primul rând de la candidat a fi reprezentantul unei sănătoase direcţii culturale şi, mai ales, a nu-şi fi dobândit celebritatea prin utilizarea pornografiei!"[383]

În ciuda celor câţiva academicieni recenţi "de stânga", Academia rămâne, până la instaurarea deplină a regimului comunist (câteva luni şi după aceea) tot mai străină de ceea ce se petrece în jurul ei. E ultimul bastion cultural al României de dinainte de comunism. Până la desfiinţare, strategia autorităţilor a fost aceea a izolării. Academicienii - exceptându-i pe cei legaţi de regim - au accesul blocat în afara incintei academice. Imensă deosebire faţă de perioada de dinainte, când îi întâlneam la fiecare pas în viaţa publică, în politică, în presă, la felurite manifestări culturale... Academia ajunge să funcţioneze în gol.

Strategia comuniştilor - partid minuscul şi, în plus, perceput ca nu foarte românesc, în august 1944 - este de a aduna cât mai multă lume şi cu deosebire exponenţi credibili ai elitei. Sunt intransigenţi faţă de "irecuperabili" de felul lui Nichifor Crainic sau Ion Petrovici. Dincolo de o anumită linie (nu foarte clar definită) se arată însă extrem de maleabili. Spre deosebire de naţional-ţărănişti. Aceştia, imediat după 23 august 1944, au sentimentul că sunt marele partid al ţării. Mizează pe intransigenţă politică şi morală, judecându-i sever pe toţi cei compromişi cu regimurile dictatoriale, începând cu Carol II. Nici vorbă să-i reprimească pe Ralea şi pe cei din jurul lui; nu-i nimic, îi vor primi comuniştii! Sunt intelectuali care din primul moment se îndepărtează de ţărănişti, fie simţindu-se efectiv mai la stânga, fie simţind mai bine unde se fac jocurile; vechi ţărănişti, Iorgu Iordan şi Constantin Motăş preferă să se înscrie la social-democraţi. Şi alţi intelectuali aderă la Partidul Social-Democrat; printre ei, matematicianul Miron Nicolescu (răsplătit cu subsecretariatul de stat la Ministerul Educaţiei, în 1946-1947) şi arheologul Ion Nestor.

Este de observat cât de mulţi oameni ai lui Carol II se alătură acum curentului dirijat de comunişti. Aveau şi avantajul, ca susţinători ai dictaturii regale, de a fi fost antilegionari şi, în continuare, în relaţii reci cu regimul lui Antonescu. Mihai Ralea dă tonul şi îi atrage şi pe alţii sau le oferă un exemplu. Mihail Ghelmegeanu, ministru de Interne între noiembrie 1939 şi iulie 1940, trecând prin partidul lui Ralea, ajunge vicepreşedinte al Frontului Plugarilor; va ocupa tot felul de funcţii politice, inclusiv după 1948, fiind un timp şi profesor la Facultatea de Drept. Şi Traian Ionaşcu, rezident regal sub Carol II, s-a descurcat bine cu comuniştii şi a făcut o lungă carieră la Facultatea de Drept. Iar Mitiţă

---

[383] *Ibidem*, vol. V (1947), 1998, p. 125 (12 mai 1947).

Constantinescu, guvernator al Băncii Naţionale între 1935 şi 1940 şi ministru de Finanţe în 1939-1940, personaj central al dictaturii regale, revine după 23 august 1944 ca fruntaş al Uniunii Patrioţilor, apoi, în urma transformării acesteia în Partidul Naţional Popular, ca preşedinte al respectivului partid, aflat în orbita comunistă. A publicat şi o carte, tocmai potrivită: *Continentul URSS*. Murind în septembrie 1946, la numai 56 de ani, e greu de presupus cum i-ar fi evoluat cariera. Tot oameni ai lui Carol II sunt şi aliaţii mai "îndepărtaţi" şi pe termen scurt cu comuniştii. Cazul lui Gheorghe Tătărescu, principalul suport liberal al fostului rege şi şeful principalei componente "istorice" a guvernului Petru Groza. Printre deputaţii liberali "tătărescieni" aleşi, pe listele comune cu comuniştii şi cu ceilalţi aliaţi ai lor, în Parlamentul dintre 1946 şi 1948, figurează Florian Ştefănescu-Goangă, fostul rector de la Cluj şi subsecretar de stat la Ministerul Instrucţiunii Publice în 1936-1938, şi Constantin C. Giurescu, rezident regal şi ministru în timpul dictaturii regale.

Comuniştii înţeleg să pună în faţă un grup de intelectuali şi oameni de cultură de prim rang, ceea ce nici ţărăniştii şi nici liberalii nu fac (în fond, dintr-o înţelegere mai adecvată şi mai puţin demagogică a politicii; dar şi pentru faptul că intelectualii ezitau să se expună în tabăra opoziţiei; oricum, nu asta e cauza pentru care comuniştii au câştigat şi ceilalţi au pierdut!). C.I. Parhon, savant onorabil, dar nu mai mult decât atât, e ridicat, simbolic, la rangul de exponent fără rival al ştiinţei româneşti şi nu mai puţin al angajamentului civic. Sadoveanu, mare scriitor, devine, dacă se poate, încă şi mai mare: un clasic în viaţă, specie rarisimă. Încă din primele momente, scriitorul a trecut, fără nici o ezitare, de partea cea "bună". Intuiţia îi spunea că nu va mai prinde încă un regim (şi a avut dreptate). Broşura lui, *Lumina vine de la Răsărit*, publicată în 1945, nici nu mai avea nevoie să fie citită: titlul grăieşte de la sine! G. Călinescu oferă şi el modelul unui intelectual de marcă, angajat cu pasiune în treburile cetăţii. Şi Gala Galaction e foarte bine văzut: un teolog de stânga nu prindea rău. Cât despre Victor Eftimiu, el îşi dovedeşte ataşamentul luând direcţia gazetei *Dreptatea nouă*, organul aproape inexistentei disidenţe ţărăniste (aliată cu comuniştii) a necunoscutului Anton Alexandrescu; merge până într-acolo încât se pronunţă pentru limitarea libertăţii presei, dat fiind că o libertate totală ar permite "foi fasciste camuflate".[384] Eftimiu are tot felul de ambiţii, inclusiv politice; necazul lui e că nu reuşea să fie luat în serios.

Racolarea de intelectuali e făcută de comunişti metodic. "Scriitorii, în masa lor, trebuie câştigaţi", precizează un document din 3 mai 1946 al Comitetului de Artă şi Cultură din Secţia centrală de educaţie politică, adresat Comitetului Central al Partidului Comunist Român. De altfel,

---

[384] Victor Eftimiu, "Libertatea presei", în *Dreptatea nouă*, 25 decembrie 1945.

"scriitorii mari, în covârşitoarea majoritate, sunt alături de noi", ca şi "cei mai mulţi dintre cei tineri". Trebuie făcut însă mai mult pentru ameliorarea situaţiei lor materiale ("până şi marele Tudor Arghezi se plânge că nu are cu ce să astupe gura celor din familie"), altminteri riscul e ca mulţi, dezamăgiţi, să rămână pasivi.[385]

La alegerile din noiembrie 1946, intelectualii apar ostentativ pe listele Blocului Partidelor Democratice. Susţinătorii coaliţiei animate de comunişti îi iau în râs pe ţărăniştii care nu reuşesc să-l pună ca intelectual pe lista lor - şi încă în ultima poziţie - decât pe ziaristul Nicolae Carandino. La BPD plouă cu intelectuali. Direct, în grupul comunist: C.I. Parhon, C. Daicoviciu... La PSD: Miron Nicolescu, Ion Pas... La Frontul Plugarilor: Mihai Ralea, Mihail Ghelmegeanu, Octav Livezeanu (alt apropiat al lui Ralea; ministru al Informaţiilor după alegeri)... Şi mai ales la Partidul Naţional Popular, paravanul intelectual şi civic al comuniştilor, unde o bună parte din candidaţi sunt chiar comunişti, dar preferă o siglă mai "neutră": Petre Constantinescu-Iaşi, Andrei Oţetea, Gh. Vlădescu-Răcoasa, George Călinescu... Şi liberalii lui Tătărescu vin cu trei intelectuali de frunte: deja amintiţii C.C. Giurescu şi F. Ştefănescu-Goangă, cărora li se adaugă logicianul Anton Dumitriu, ajuns, în sfârşit, chiar în 1946, profesor titular la Facultatea de Filozofie şi Litere din Bucureşti (nu pentru multă vreme!) şi, în paralel, tot prin liberalii tătărescieni, în funcţia interesantă financiar de "administrator unic" la Creditul Minier: părea în plin avânt, dar nu mizase deloc pe cartea câştigătoare! În sfârşit, mari personalităţi culturale candidează, tot pe listele BPD, dar personal, fără afiliere la vreun partid: Mihail Sadoveanu, George Enescu...

Da, George Enescu. Aproape de neînţeles. Marele muzician nu numai că nu se implicase vreodată în politică, dar era de felul lui absent faţă de tot ce se petrecea în jur. Avusese, de la începuturile carierei, raporturi strânse cu Palatul Regal şi cu lumea aristocratică. Acum, îl vedem mai întâi în ARLUS, chiar ca şef al subsecţiei de Muzică[386] (încununare a gloriei, cu adevărat!) şi, în sfârşit, candidat parlamentar, ca anexă a comuniştilor. O explicaţie s-ar găsi (alta e greu de conceput) în combinaţiile imaginate de fantezista şi agitata lui soţie Maruca Cantacuzino (bună prietenă, mai înainte, a reginei Maria).[387] Grigore Nandriş, rămas în Marea Britanie, se întâlneşte la Londra, în august 1946, cu Alexandru Rosetti, prilej pentru a depăna ceva bârfe. Vine vorba şi despre Enescu şi consoarta lui. "Cu Enescu la Moscova.

---

[385] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, 22/1946.

[386] Despre ARLUS, şi intelectualii angajaţi acolo, inclusiv Enescu, vezi Adrian Cioroianu, "Lumina vine de la Răsărit. «Noua imagine» a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944 -1947", în *Miturile comunismului românesc*, *op. cit.*, pp. 21-68.

[387] Neînchipuit de absentul Enescu şi excesiv de prezenta Maruca Cantacuzino apar în toată splendoarea contrastului dintre ei în *Jurnalul* lui Alice Voinescu.

Recepţie imperială. Casă specială ca pentru capete încoronate. Entuziasm nebun, cu aglomeraţie nemaivăzută la concert. Principesa a devenit aderenta fanatică a comunismului cultural".[388] E drept, Iorgu Iordan, pe atunci ambasador la Moscova, vede lucrurile altfel: după el, "doamna Enescu" se arată nemulţumită de modelul sovietic şi de evoluţiile din România[389]. Mulţumită sau nu, e de presupus că a avut un rol în împingerea soţului în arenă.

Cei mai mulţi scriitori de renume preferă să aleagă şi ei cartea câştigătoare. Cu Sadoveanu, cu Eftimiu, cu Călinescu, cu Galaction, ne-am lămurit. Li se adaugă Cezar Petrescu, aparent mai detaşat la început, dar pare-se, pe deplin lămurit după o călătorie întreprinsă în Uniunea Sovietică (în toamna anului 1946), cu o delegaţie de ziarişti; urmează o suită de articole elogioase privitoare la felurite aspecte ale vieţii din ţara socialismului.[390] Un derutat iniţial este Camil Petrescu. Vrea să se adapteze, dar o vreme nu reuşeşte să găsească tonul potrivit. Până la a publica în *Contemporanul* (revistă pur comunistă) următoarele vorbe: "scrisul nu e decât zădărnicie" (se gândea, evident, mai ales la faptul că scrisul lui nu era suficient de apreciat). Dar comuniştii au răbdare cu Camil Petrescu; îi lasă timp să se dumirească. Redacţia îi dă un răspuns liniştitor: "Socotim dezamăgirea aceluia care este, prin opera sa, un motiv de mândrie pentru cultura românească, ca un trecător semn de oboseală. [...] Continuăm să credem în virtuţile combative ale scrisului lui Camil Petrescu."[391] Încrederea obligă. Scriitorul se apucă să facă exerciţii marxiste, cam stângace.”De ce popoarele mici nu pot să aibă scriitori mari?" e o tentativă de sociologie literară de tot hazul. În regimul capitalist, numai în ţările mari, unde tirajele sunt pe măsură, scriitorul poate trăi din scrisul său. Doar că se epuizează muncind şi, atunci, moare tânăr. Balzac, Moliere, Shakespeare, Beethoven, Descartes "au murit între 50 şi 53 de ani, epuizaţi cu totul" (nu toţi au fost scriitori şi nu toate regimurile în discuţie burgheze, dar ce mai contează?). În ţările capitaliste mici e şi mai rău; tirajele fiind şi ele mici, scriitorul se epuizează, fără a putea măcar trăi din scrisul său: "e stors ca o lămâie. El dă totul şi nu i se dă nimic." Aşa că moare şi mai tânăr: exemplul lui Eminescu. Doar scriitorii bogaţi nu au necazuri; ei trăiesc până la adânci bătrâneţe: Tolstoi, Goethe...[392] Oricum, un lăudabil efort de adaptare ideologică! Şi apoi, vin texte de felul articolului despre "Vecina noastră Iugoslavia":

---

[388] Grigore Nandriş, *op. cit.*, p. 266.

[389] Iorgu Iordan, *op. cit.*, vol. III, pp. 50-51.

[390] Cezar Petrescu, în *Jurnalul de dimineaţă*: "Argument", l decembrie 1946; "Puţină geografie şi puţină istorie", 2 decembrie; "Copilul şi grija pentru omul de mâine în URSS", 5 decembrie; "Între popor şi scriitori", 11 decembrie; "Ştiinţa şi savanţii în slujba poporului", 14 decembrie…

[391] Camil Petrescu, "Cuvânt către un tânăr confrate", în *Contemporanul*, 9 ianuarie 1947.

"Sprijinul pe care guvernul îl dă tuturor acestor iniţiative de înfrăţire cu popoarele vecine înseamnă o hotărâtă cotitură în viaţa poporului nostru şi inaugurează o epocă de înflorire în prietenie, de adâncire culturală şi de luciditate politică."[393] Iată cum un mare scriitor poate şi el să deprindă limba de lemn!

Scriitorii mai mici simt şi ei că fără Partid nu se mai poate. Pericle Martinescu continuă să lucreze şi după 1944 la Ministerul Propagandei (rebotezat după un timp minister al Informaţiilor). Notează în jurnalul său la 7 decembrie 1945: "Astăzi mi s-a făcut propunerea să mă înscriu în partidul comunist." Are îndoieli, încearcă să amâne momentul, dar ştie prea bine că nu are scăpare: "Realitatea este că voi fi nevoit să mă înscriu şi eu, aşa cum o vor face şi alţii tot sub presiune." Invitaţia se repetă, are loc şi o şedinţă de informare. Şi, brusc, i se întinde adeziunea de înscriere. "Nu mă aşteptam să fiu luat aşa de repede. Dar am văzut că nu eram singurul, fiindcă toţi funcţionarii vechi şopteau prin birouri că li s-au făcut aceleaşi oferte. Dar toţi conchideau: Trebuie să semnăm, căci altceva n-ai ce să faci. Se ştie că nu o facem de bunăvoie, fiindcă acelaşi lucru, aceleaşi presiuni se întâmplă peste tot."[394]

Ceva mai târziu, şi Petru Comarnescu e tentat să adere la Partid. "Dacă nu mă înscriu la comunişti, am toate şansele să fiu paralizat în activitatea literară şi critică. Şovăiesc să mă înscriu, căci dorinţa vieţii mele a fost să rămân independent... " Când i se flutură sub ochi posibilitatea obţinerii Catedrei de engleză (rămasă vacantă prin licenţierea lui Dragoş Protopopescu), notează iar: "Poate să am şanse, dacă intru în partid." Ce e mai grav e că în jurnalul lui încep să se amestece nemulţumirile exprimate fără înconjur: dificultăţi financiare, lipsa de libertate, cu frânturi de propagandă comunistă. "Nu cred în capitalism, nici în burghezie, nu cred în imperialism, deci nu pot fi sluga acelora care le susţin." "Aici e drama mea: va trebui să ader la ceva care ar putea fi splendid, dacă s-ar lăsa libertate artiştilor şi oamenilor de cultură."[395] Comarnescu era prea inteligent ca să nu-şi dea seama că fără libertate economică şi politică n-are cum să existe libertate culturală. De unde acest amestec de critici (exprimate totuşi circumspect) şi de disponibilitate? Nu mai ştia unde să caute adevărul sau se temea că jurnalul l-ar putea trăda într-o zi?

---

[392] Camil Petrescu, "De ce popoarele mici nu pot să aibă scriitori mari", în *Contemporanul*, 27 iunie 1947.
[393] Camil Petrescu, "Vecina noastră Iugoslavia", în *Contemporanul*, 5 decembrie 1947.
[394] Pericle Martinescu, *Jurnal intermitent*, Ex Ponto, Constanţa, 2001, pp. 17-18 (7 decembrie 1945), 19 (14 decembrie), 21 -22 (17 decembrie).
[395] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. 1, pp. 275 (17 septembrie 1947), 278 (14 decembrie), 289 (16 decembrie).

Şi Ion Barbu - Dan Barbilian - se hotărăşte să-şi normalizeze raporturile cu noii stăpânitori. Dacă nu locul în literatură, greu de asortat cu stilul comunist, avea de salvat cel puţin poziţia la Universitate. Pentru un poet ermetic (la antipodul formulei literare comuniste) şi legionar pe deasupra, fie şi pentru scurt timp, a fost tratat cu destulă înţelegere. Şi-a făcut *mea culpa* într-o scrisoare apărută în ziarul *Timpul* sub titlul "O mărturisire de credinţă a poetului Ion Barbu". Cam confuz şi nu foarte convingător, îşi exprima regretul pentru rătăcirea lui din toamna anului 1940. E amuzant argumentul avansat în sprijinul afirmaţiei că n-are cum să fie antisemit: e doar tributar gândirii "atâtor matematicieni evrei".[396] La Comisia de revizie legionară reclamase piedicile care i se puseseră în carieră, tocmai din pricina antisemitismului său!

Psihologia intelectualului în raport cu Puterea - şi cu atât mai mult cu un partid comunist care tindea spre monopolul puterii - e foarte clar şi, în ce-i priveşte pe mulţi, probabil corect exprimată într-o mărturisire a lui C. Rădulescu-Motru (însemnată în toamna anului 1944): "Am considerat înscrierea într-un partid politic drept o asigurare în contra eventualelor nedreptăţi de care puteam fi lovit. [...] Dacă n-aş fi prea bătrân, partidul în care m-aş înscrie astăzi ar fi partidul comunist."[397] Spre deosebire de el, alţii nu s-au considerat prea bătrâni!

Un caz aparte îl prezintă Mihail Sebastian. Ca scriitor evreu marginalizat, putea profita din plin de noul context, dar n-a făcut-o. Satisfacţia ieşirii din coşmar nu e însoţită şi de aprecierea favorabilă a evoluţiilor prezente. Se arată dezgustat de toate, inclusiv de scriitorii evrei care îl invită la constituirea unui sindicat. ("Figuri necunoscute, nume inexistente - un amestec de rataj disperat, de mediocritate care răbufneşte, vechi ambiţii, vechi mizerii, toate reînviate cu obrăznicie, cu ostentaţie. Nu-mi iert laşitatea de a nu le fi strigat în faţă tot ce meritau.") Nici Societatea Scriitorilor Români, sub noua ei înfăţişare, nu-i inspiră mai multă consideraţie: în frunte cu Victor Eftimiu, "cu neruşinarea, cu prostul gust, cu vulgaritatea lui eternă".[398] S-ar fi adaptat Sebastian la comunism? Greu de crezut. Pentru el exista doar o soluţie, pe care i-a rezervat-o destinul: ieşirea din scenă. Victimă a unui accident, a murit fulgerător în mai 1945, când nu împlinise încă 38 de ani.

Dintre scriitorii de renume, Lucian Blaga e ocolit de oficialităţi şi stă la rându-i retras: viziunea lui cu accente mitologice şi naţionale, laolaltă cu modernitatea expresiei poetice nu corespundeau deloc momentului. Tudor Arghezi, dimpotrivă, este un timp "curtat" de responsabilii

---

[396] "O mărturisire de credinţă a poetului Ion Barbu", în *Timpul*, 10 aprilie 1947.

[397] Constantin Rădulescu-Motru, op. cit., vol. II (1944), 1996, pp. 304-305 (4 octombrie 1944).

[398] Mihail Sebastian, *Jurnal*, pp. 559 (1 septembrie 1944) şi 565 (16 septembrie).

culturali. I se decernează în august 1945 marele premiu naţional pentru poezie. În decembrie 1946 este sărbătorit oficial de Ministerul Artelor (ministru fiind Ion Pas), alături de Gala Galaction, pentru cinci decenii de activitate scriitoricească. Înţelege însă să-şi păstreze independenţa, dovada oferind-o cele peste 500 de articole publicate din toamna anului 1944 până la sfârşitul anului 1947. În primele luni după 23 august 1944, ţinteşte feroce pe câte un personaj al vechiului regim, ca I. Petrovici, în timp ce are câteva cuvinte bune la adresa lui Ştefan Voitec şi a lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Elogiile îi sunt rezervate regelui Mihai, iar guvernarea preferată pare a fi a generalului Rădescu, căruia îi ia partea, chiar în momentul când este atacat de partidele de stânga.[399] Apoi, după 6 martie 1945, nimic proguvernamental, nimic nici în favoarea partidelor istorice din opoziţie. Reuşeste performanţa să nu scrie despre întorsătura politică rezultată din instalarea guvernului Petru Groza, după cum nu scrie despre alegerile din 1946... Desigur, independenţa lui, în mod efectiv, e ştirbită, fiindcă adevărata independenţă ar fi fost tocmai să scrie: să scrie ceea ce credea (imposibil însă din pricina cenzurii: alegerea era între a lăuda guvernarea şi a nu o lăuda, nu între a o lăuda şi a o combate!). Arghezi ştie că se află pe teren minat, şi e prudent. Dar chiar voalată, critica e prezentă. Evocând, de pildă, "criza culturii", vede în lipsa libertăţii o cauză majoră a acesteia.[400] De altfel, e caracteristic că (exceptând un articol despre Henri Barbusse, în *Scânteia*) nu publică în presa colorată politic. Articolele îi apar, un timp, în *Bilete de papagal*, mai vechea lui publicaţie, resuscitată în decembrie 1944, dar care în februarie 1945 îşi încetează apariţia ("postum", i se şi ridică autorizaţia), de asemenea, frecvent, în *Revista Fundaţiilor Regale*, iar din aprilie 1946 până în ultima zi a anului 1947, în *Adevărul*, reapărut acum ca o gazetă, în principiu, fără legături de partid. Alegerea acestor "gazde" e semnificativă: e tot ce putea fi mai "autonom", dacă nu cu totul independent, pe piaţa publicisticii româneşti. Nici prin gând nu i-a trecut să colaboreze, de pildă, la *Victoria*, foarte ideologizatul ziar editat de bunul său prieten N.D. Cocea. Acesta, de altfel, i-a făcut, împreună cu celălalt prieten apropiat, Gala Galaction, o foarte interesantă vizită, pe data de 15 aprilie 1946, pentru a-i transmite propunerea, însoţită şi de o sumă consistentă de bani: 200.000 de lei, echivalentul unui salariu bun pe un an de zile, şi asta pentru un singur articol! Un articol în care Arghezi "să apere pe cei înjuraţi de presa manistă, pe oameni ca profesorul Parhon, Sadoveanu". Răspunsul lui

---

[399] Tudor Arghezi, "Regele", în *Bilete de papagal*, 22 ianuarie 1945 (Opere, vol. IX, pp. 794-796); "O certitudine românească" (despre generalul Rădescu), în *Bilete de papagal*, 14 februarie 1945 (Opere, vol. IX, pp. 845-847).
[400] Tudor Arghezi, "În criză de cultură", în *Adevărul*, 15 decembrie 1946 ( Opere, vol. IX, pp. 1225-1227).

Arghezi: cu plăcere l-ar apăra pe Parhon, "om de inimă şi de bună-credinţă", de care comuniştii se servesc "fără consideraţie şi fără cruţare". Dar niciodată pe Sadoveanu. "Recunosc meritele lui de scriitor. Dar ca om nu-l respect. A supt la toate ţâţele politice. Onoruri şi bani a luat de la toţi. Acum îi ciupeşte pe comunişti." Cât despre comunişti, aceştia nici măcar nu binevoiesc să autorizeze reapariţia *Biletelor de papagal*. Le plac şi lor transfugii şi renegaţii, oameni ca Ivaşcu şi Pas, "slugi de casă" ai lui Donescu "la legionara *Vremea*". Nu vor nici ei să asculte "glasul iritant al adevărului".[401] Fireşte, poetul n-a luat banii şi nici n-a scris nimic, nici măcar în favoarea lui Parhon. Lui Arghezi i s-a pus mai târziu o etichetă de "colaboraţionist". Dar "colaborarea" sa cu regimul comunist intervine abia pe la mijlocul anilor '50, după o destul de lungă traversare a deşertului. Chiar şi atunci păstrează o relativă decenţă. Comunismul arăta că se instalase pentru multă vreme. Un scriitor care voia să fie auzit şi citit n-avea de ales. Câţi sunt cei care n-au colaborat niciodată şi în nici un fel? Faptul demn de remarcat rămâne acela că, spre deosebire de mulţi alţii, Arghezi n-a ţinut trena partidului comunist în calea lui spre putere.

Oamenii de litere care să susţină deschis cealaltă parte sunt foarte puţini. În cuget erau mulţi: atâţia academicieni, atâţia universitari (din cei care aveau să fie excluşi din Universitate, ca şi din Academie)... Şi destui scriitori care tac sau devin extrem de discreţi: Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Adrian Maniu, Ion Vinea, Ionel Teodoreanu, Păstorel Teodoreanu... Încă mai trist e ce se întâmplă cu Emanoil Bucuţa, pe care frica pune stăpânire şi căruia până la urmă îi va grăbi sfârşitul (octombrie 1946); avusese o funcţie administrativă la Casa Şcoalelor şi se temea să nu fie făcut responsabil "pentru colectarea şi administrarea materialului didactic luat de guvernul român de la Odessa".[402] Mulţi oameni de cultură se simţeau vulnerabili şi aşteptau să treacă furtuna. Sau, pur şi simplu, nici nu mai aveau unde să scrie. Gazetele opoziţiei se numără pe degete; şi aşa, sufereau de lipsă de hârtie.

Ca director al oficiosului liberal *Viitorul* şi autor al *Scrisorilor către tineretul român*, Mihail Fărcăşanu susţine cu căldură concepţia liberală a libertăţii (în 1946 avea să plece din ţară).[403] La *Liberalul* scriu, printre alţii, Dan Amedeo Lăzărescu, Vasile Netea, Şerban Cioculescu (multe articole sunt însă nesemnate, dovadă a unei penurii de colaborări). *Dreptatea* - ziarul ţărăniştilor - este animată de personalitatea dinamică

---

[401] Relatarea lui N.D. Cocea, reprodusă în Tudor Arghezi, *Opere*, vol. IX, pp. 1762-1764.
[402] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. IV, p. 409 (10 octombrie 1946).
[403] Despre Mihail Fărcăşanu, vezi Ioan Stanomir, *Apărarea libertăţii, 1938-1947*, Curtea veche, Bucureşti, 2010, pp. 129-156.

a lui Nicolae Carandino: om de stânga, prieten cu Zaharia Stancu, de care se desparte după 1944; la *Dreptatea* îl întâlnim până în iulie 1947, când gazeta dispare, în urma arestării liderilor ţărănişti, printre ei aflându-se şi Carandino.[404] în 1947, se pot număra aici semnăturile celor din ultima gardă a ţărăniştilor şi a opoziţiei în genere: Nicolae Ciorănescu, Emil Haţieganu, poetul Constant Tonegaru, Cella Delavrancea şi îndeosebi Şerban Cioculescu şi Vladimir Streinu. Traiectoria lui Cioculescu merită consemnată. Cât timp, în primele luni după 23 august 1944, există speranţa unei stângi pluraliste, el n-are reticenţe în privinţa colaborărilor - cu oamenii şi cu publicaţiile. Îl întâlnim, astfel, la rubrica literară, în paginile *Tribunei poporului*, condusă de G. Călinescu. Dar când disocierile se petrec, şi încă radical, alegerea lui e făcută: stânga ţărănistă, nicidecum stânga comunistă. Se explică într-unul din articolele din *Dreptatea*: "În ceea ce mă priveşte, am fost totdeauna un «om de stânga», dacă prin acest cuvânt se înţelege preconizarea practicării integrale a democraţiei şi privirea liniştită asupra reformelor sociale cele mai echitabile pentru toate clasele producătoare. În tinereţe, am pus semnătura mea pe toate manifestele de protestare, când comuniştii erau scoşi în afară din lege. S-a alăturat PNŢ-ului în primăvara anului 1928 şi recunoaşte în el "singurul factor politic de democratizare a ţării, alternativ minţită atât de partidele de dreapta, cât şi de cele de stânga. [...] Comuniştii mi-au fost simpatici când erau prigoniţi, dar au încetat să-mi placă din momentul în care s-au schimbat în prigonitori. Este clar?"[405] Era foarte clar şi e drept să remarcăm că la data respectivă trebuia ceva curaj pentru asemenea afirmaţii tranşante (pe care Cioculescu le va plăti peste câteva luni cu excluderea din universitate). Prea puţini intelectuali totuşi în jurul PNŢ-ului, prea mulţi în jurul celorlalţi (convinşi sau nu, ce mai conta?), mulţi, foarte mulţi, de asemenea, fără glas. N. Carandino avea rânduri amare, izvorâte din constatarea acestei nedrepte împărţiri: "N-au dat, sub dictaturi, străluciţii noştri intelectuali un corespunzător examen de rezistenţă. În cel mai bun caz s-au mulţumit să se încovoaie, după sfatul legii vechi, dacă nu s-au grăbit să urle alături cu lupii contra onoruri înzorzonate şi contra sunători arginţi." Şi, în alt loc: "De vreo zece ani încoace toate dictaturile s-au lăudat cu adeziunea «intelectualilor». Şi într-adevăr această adeziune nu le-a lipsit. [...] Adevăraţii savanţi, adevăraţii artişti, adevăraţii scriitori s-au abţinut. Dar, puţini la număr, ei nu s-au bucurat în tot acest răstimp de propaganda megafoanelor guvernamentale. Astfel

---

[404] Amintirile lui N. Carandino: *Nopţi albe şi zile negre*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1992; articolele lui din *Dreptatea*: N. Carandino, *Rezistenţa - prima condiţie a victoriei*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2000.
[405] Şerban Cioculescu, "Stânga şi dreapta", în *Dreptatea*, 9 februarie 1947.

încât opinia publică, marea opinie publică, nu le-a cunoscut nici numele, nici opera."[406]

În această atmosferă, deloc prielnică independenţei intelectuale, un om speră să poată răzbate şi chiar să-şi încununeze cariera, oferind nu numai ţării sale, ci întregii omeniri, un proiect de viitor. Acest mare naiv se numeşte Dimitrie Gusti. Iar marea lui idee e "ştiinţa naţiunilor". Sociologul voia să aplice la scară planetară ceea ce începuse în România în perioada interbelică: o amplă investigaţie sociologică a fiecărei naţiuni, care să ofere bazele unei politici ştiinţifice, în funcţie de specificul comunităţilor şi în spiritul cooperării internaţionale. Ar fi fost formula magică pentru pregătirea lumii de mâine. Gusti întreprinde o lungă călătorie în Statele Unite, în 1946-1947. Asistă la lucrările Organizaţiei Naţiunilor Unite şi întrevede în Consiliul Economic şi Social al acesteia organismul cel mai potrivit pentru a da viaţă "ştiinţei naţiunilor". Are un moment sentimentul că proiectul i-a fost acceptat: "Victorie !" Apoi, un duş rece: "prea gigantic" şi "prea grandios" planul său, bugetul Consiliului nu permite "o întreprindere într-un stil aşa de mare". Gusti nu dezarmează, fiindcă, oricum, consideră că, paralel cu ONU, este nevoie şi de o instituţie neguvernamentală, care să realizeze "o uniune de naţiuni, şi nu de state". Reuşeşte să-i pună bazele, împreună cu câţiva universitari americani: este Institutul Social al Naţiunilor, cu sediul la New York (proiecţie mondială a Institutului Social Român creat de Gusti în 1921 ). Ca prime etape de studiu şi de dezbatere, câteva obiective, s-ar zice nu excesiv de modeste: "1. Individul, naţiunea şi umanitatea, ca unităţi sociale. 2. Studiul umanităţii prin Institutul Social al Naţiunilor. 3. Realizarea umanităţii prin Naţiunile Unite." În fiecare ţară ar fi urmat să se creeze institute similare, aflate sub coordonarea Institutului central. Gusti aproape că se vedea în rolul de îndrumător al lumii de mâine şi asigurator al păcii mondiale. Îngrijorătoare superficialitate şi nespusă vanitate! Mai e cazul să spunem că din toate nu s-a ales nimic? Reîntors în România, sociologul a făcut o expunere despre ceea ce i se păruse că a înfăptuit, în faţa colegilor de la Academie.[407] Nu e sigur că i-a convins. "Am felicitat pe colegul Gusti pentru robustul său optimism - notează C. Rădulescu-Motru -, comunicându-i în acelaşi timp că eu sunt cu totul sceptic."[408]58 În ciuda optimismului afişat, şi pe Gusti îl frământau îndoielile, sperase mai mult şi "mai repede". Alexandru Rosetti către Tudor Vianu: "Gusti s-a întors. Incontestabil e deziluzionat: se aştepta

---

[406] N. Carandino, "Rolul intelectualilor", în *Dreptatea*, 23 martie 1946; "Adeziunea «intelectualilor»", în *Dreptatea*, 6 iunie 1947.

[407] D. Gusti, *Un an de activitate în afară de ţară. Crearea Institutului social al naţiunilor*, Analele Academiei Române. Memoriile secţiei istorice, Bucureşti, 1947.

[408] Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. V, p. 244 (11 octombrie 1947).

la altă primire."[409] Cât despre autorităţile ţării, planurile lui Gusti, ca şi discuţiile din Academie, erau ultima lor preocupare, ca să nu mai spunem că tot ce trecea prin America începuse să fie suspect. Mai pragmatici, unii discipoli şi-au exprimat regretul că profesorul lor n-a ales să rămână în America. "Am fost foarte supăraţi că s-a întors. Noi credeam, eram convinşi că nu se va mai întoarce." Ar fi putut să-i cheme acolo şi pe ei, încă ar mai fi fost posibil. "A contat prea mult pe abilitatea lui de a se descurca."[410]

Să mai aruncăm o privire asupra presei, pentru a detalia tabloul: un tablou foarte dezechilibrat, în favoarea comuniştilor şi aliaţilor lor. Dintre marile ziare, *Curentul* dispare, odată cu plecarea lui Şeicaru. *Universul* şi *Timpul* trec sub influenţă comunistă. Comuniştii aveau deja *Scânteia* şi *România liberă*. Tabăra cealaltă nu mai dispune astfel de nici un cotidian de mare tiraj. Se încearcă, totuşi, o presă de stânga independentă. Tudor Teodorescu-Branişte editează, începând din noiembrie 1944 (şi până în iulie 1947) *Jurnalul de dimineaţă*. Iar *Adevărul* reapare în aprilie 1946, sub direcţia lui B. Brănişteanu. Şi unul, şi altul îmbină prudenţa cu critici efective la adresa puterii, care e de asemenea îndemnată să nu abuzeze în dauna opoziţiei. Teodorescu-Branişte deplânge apariţia "chinuită" a *Jurnalului*, în spaţiul restrâns pe care i-l dau "cu zgârcenie puternicii împărţitori de hârtie".[411] Ion Caraion ia act de "criza culturii româneşti", punând-o pe seama cenzurii.[412] Iar B. Brănişteanu pledează pentru libertatea presei, dând ca exemplu Marea Britanie: "Acolo se ştie că niciodată chiar abuzul de această libertate nu poate face atâta rău cât suprimarea ei. Ea este acolo o cucerire definitivă, indiscutabilă..."[413] Tot Brănişteanu îndeamnă la o înţelegere între clasa muncitoare şi partidele burgheze; înainte de a trece la socialism, România are nevoie de "regimul capitalist în gradul cel mai înalt şi mai perfect al dezvoltării sale"[414] (era, de altfel, teza marxistă originară!). În ajunul alegerilor, îşi exprimă speranţa că de data asta totul se va desfăşura corect (!); nici n-ar fi de dorit ca cineva să obţină o majoritate zdrobitoare, democraţia românească având nevoie de o opoziţie credibilă. "Democraţia fără opoziţie este

---

[409] Alexandru Rosetti către Tudor Vianu, 27 mai 1947, în *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. II, p. 585.

[410] Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*, *op. cit.*, pp. 112-113.

[411] T. Teodorescu-Branişte, "Către prietenii noştri, cititorii", în *Jurnalul de dimineaţă*, 12 martie 1947.

[412] Ion Caraion, "Criza culturii româneşti", în *Jurnalul de dimineaţă*, 17 octombrie 1946.

[413] B. Brănişteanu, "Tot libertatea presei", în *Jurnalul de dimineaţă*, 20 noiembrie 1946.

[414] B. Brănişteanu, "Transformările sociale şi ţara", în *Jurnalul de dimineaţă*, 4 octombrie 1946.

inimaginabilă." Progresul omenirii se face întotdeauna pe linia de mijloc.[415] Se pare că guvernul s-a orientat prea puţin după sfaturile înţeleptului Brănişteanu. Dar după ce rezultatele (trucate) ale alegerilor devin cunoscute, nici Brănişteanu nu se mai încumetă să comenteze. "Independenţa" îi dădea dreptul să-şi exprime oarecari puncte de vedere "înainte", dar nicidecum să-şi manifeste insatisfacţia "după".

Pe o linie de centru-stânga autonomă se dorise şi Anton Dumitriu, logicianul, care editează săptămânalul politic şi cultural *Democraţia* (octombrie 1944-iulie 1945), cu sprijin financiar de la liberali, la a căror stângă înţelegea să se aşeze. Se pot citi, ca în toată presa, independentă sau nu, elogii la adresa Uniunii Sovietice şi a Armatei Roşii (rubrici obligatorii !), însă, ce e într-adevăr interesant, o suită de interviuri, realizate de eseistul Ion Biberi, cu personalităţi care, chiar dacă nu-şi permit să spună orice, vorbesc totuşi suficient de diferit. Sar în ochi deosebirile dintre ce spune Sadoveanu, atent să nu piardă ocazia de a elogia "marele exemplu rusesc", Arghezi, care nu ştie dacă lumea îşi va găsi vreodată "forma ideală", Grigore T. Popa, care îi evită complet pe ruşi şi spune că democraţia "nu admite nici un fel de extremism", sau George Enescu, ofensat de "sălbăticirea lumii", "dispariţia politeţii", agresivitatea, lipsa de ideal, într-un cuvânt, degenerarea omenirii.[416] Democraţia e un exemplu de ce ar fi putut fi, cu concesiile inevitabile, o presă interesantă şi onestă. Ambiţiile publicistice ale lui Anton Dumitriu nu s-au putut manifesta însă prea multă vreme.

În rest, gazetele "necomuniste", dar "filocomuniste" sunt la fel de vehemente ca cele comuniste sadea. Vezi, de pildă, *Victoria*, editată de N.D. Cocea, din octombrie 1944 (până în martie 1946), cu redactori ca Geo Dumitrescu sau George Ivaşcu. Mai scriu Eugen Jebeleanu, Radu Boureanu, Alexandru Piru, Scarlat Callimachi, ca şi Ion Caraion (în faza lui procomunistă). Ziarul îşi face o plăcere în a-i trece în revistă, nume după nume şi portret după portret (într-o manieră caricaturală), pe scriitorii "epuraţi".[417] Apare şi discretul până atunci elenist C. Balmuş, care se ocupă cu "epuraţia în Universitate", cu privire specială asupra

---

[415] B. Brănişteanu, "Alegerile şi parlamentul viitor", în *Adevărul*, 22 octombrie 1946; "Alegerile şi parlamentul de mâine", în *Adevărul*, 5 noiembrie 1946; "În faţa urnelor", în *Adevărul*, 19 noiembrie 1946.

[416] Ion Biberi, sub genericul "Lumea de mâine": "De vorbă cu d. Mihail Sadoveanu", în *Democraţia*, 31 decembrie 1944; "De vorbă cu d. profesor Grigore Popa", 7 ianuarie 1945; "De vorbă cu d. Tudor Arghezi", 14 ianuarie 1945; "De vorbă cu maestrul George Enescu", 25 martie 1945. Alte interviuri, cu Tudor Vianu (10 decembrie 1944), D. Gusti (21 ianuarie 1945), F. Aderca (28 ianuarie 1945); G. Călinescu (4 februarie 1945), P.P. Negulescu (11 februarie 1945), Al. Rosetti ( 18 martie 1945), Alice Voinescu (17 aprilie 1945), Basil Munteanu (1 iunie 1945), Francisc Şirato (17 iunie 1945), Anton Bibescu (24 iunie 1945).

lui Radu Vulpe ("agent provocator în slujba dictaturii antonesciene şi deci în slujba nemţilor"), urmat de Mihail David, fostul rector al Universităţii din Iaşi : "alt trădător", şi de "marele trădător'' P.P. Panaitescu.[418] În ce-l priveşte, N.D. Cocea se ocupă cu sârg de demolarea vechilor partide politice.

La specialitatea "gazetărie procomunistă", G. Călinescu rămâne totuşi greu de egalat. Din septembrie 1944 până în februarie 1945 editează cotidianul *Tribuna poporului*, urmat de revista *Lumea* (septembrie 1945-iunie 1946) şi de ziarul *Naţiunea* (martie 1946-septembrie 1949). La *Tribuna poporului*, de remarcat între altele colaborarea lui Iorgu Iordan, cu o suită de articole "demascatoare" la adresa lui Ion Petrovici. Sub masca lui de rigoare morală, Iordan s-a dovedit a fi un resentimentar înverşunat (poate că şi la el şi-a spus cuvântul, precum în cazul lui Călinescu, complexul obârşiei umile). Deşi recunoaşte că a fost susţinut în carieră de Petrovici (şi, aşa stând lucrurile, decenţa i-ar fi pretins să tacă), îl atacă în toate privinţele, şi ca profesor, şi ca responsabil politic. Nu-l uită nici pe controversatul Nicolae Şerban, pe motivul numirii considerate ilegale - tot de ministrul Petrovici - ca profesor de literatură comparată la Universitatea din Bucureşti.[419] Călinescu, în ce-l priveşte, critică partidele istorice şi le sfătuieşte să se alăture Frontului, cu alte cuvinte să se alinieze după comunişti. Are, mai ales, un articol drastic la adresa lui Iuliu Maniu. Despre liderul ţărănist scrisese cândva admirativ.[420] Acum îi reproşează veşnicele lui ezitări politice. "Dacă prin absurd Hitler ar fi învins şi noi am fi avut un regim legionar, d. Maniu ar fi spus: am prevăzut clarvăzător evenimentele când am întins mâna lui Corneliu Codreanu. Dacă acelaşi lucru s-ar fi petrecut sub generalul Antonescu, ar fi zis: n-am pus piedică mareşalului, dimpotrivă, l-am lăudat pentru răsturnarea lui Carol II. Acum că s-a întâmplat ceea ce era firesc să se întâmple, că sunt biruitoare Naţiunile Unite, d. Maniu declară: Ştiam, şi am trimis memorii mareşalului, preavizându-l."[421] Articolul se încheie cu un

---

[417] Al. Piru, "SSR se purifică", în *Victoria*, 21 noiembrie 1944. Urmează o suită de articole cu portretele individuale ale celor epuraţi.
[418] C. Balmuş, "Epuraţia în Universitate. Cazul profesorului Radu Vulpe", în *Victoria*, 21 octombrie 1944; "Alt trădător: M. David, fostul rector al Universităţii din Iaşi", în *Victoria*, 26 octombrie 1944; "Un mare trădător: profesorul P.P. Panaitescu", în *Victoria*, 31 octombrie 1944.
[419] Iorgu Iordan, "Un ministru antonescian: Ion Petrovici", în *Tribuna poporului*, 29 septembrie 1944; "Metode petroviciene: cazul Şerban", în *Tribuna poporului*, 20 octombrie 1944.
[420] G. Călinescu, "Iuliu Maniu", în *Viaţa românească*, ianuarie-februarie 1933, pp. 66-67 (reprodus în G. Călinescu, *Opere*, Publicistică II, pp. 71 -79); "Sărbătorirea d-lui Iuliu Maniu", în *Viaţa românească*, august 1934, p. 55 (*Opere*, Publicistică, II, pp. 641-643).
[421] G. Călinescu, "Iuliu Maniu", în *Tribuna poporului*, 3 decembrie 1944.

avertisment: "Cine, în coloana care înaintează, stă locului, împiedicând circulaţia, e svârlit în şanţ." Trei ani mai târziu, când Maniu e judecat şi condamnat, Călinescu nu-şi ascunde satisfacţia faţă de căderea celui care ar fi dus exclusiv "o politică negativă constituită din întrevederi secrete, intrigă şi negocieri": "bătrânul vinovat neînţelegător al istoriei şi datoriilor noastre".[422]

Să recunoaştem că *Lumea*, revistă culturală, se prezintă mai echilibrat. Călinescu mergea alături de Partidul Comunist, dar era un om de altă factură decât activiştii de partid; ştia prea bine că actul de cultură nu se poate limita la propagandă şi respecta diversitatea stilurilor şi personalităţilor. Aşa se face că la *Lumea* e lume destul de diversă; de altfel, unde să publice scriitorii? Călinescu era măcar o garanţie, nu politică, dar cel puţin literară. Aşa că-i întâlnim, de-a valma, pe Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Tudor Vianu, Cezar Petrescu, D.I. Suchianu, Zaharia Stancu, Al. Philippide, Perpessicius, Petru Comarnescu, Ion Frunzetti, I. Caraion, Geo Dumitrescu, Virgil Ierunca, Oscar Lemnaru, B. Brănişteanu... încă şi Şerban Cioculescu. Sare în ochi un articol în care Zaharia Stancu îşi propune să-l demoleze pe N. Iorga: "Citiţi *Istoria literaturii moderne* a lui N. Iorga. Vă veţi apuca cu mâinile de păr de atâta nepricepere, de atâta lipsă de bun gust"; numirea lui în fruntea guvernului a părut "de necrezut, mai curând o glumă fără haz".[423] Şi un alt articol, al lui Călinescu însuşi, care tratează, în ton cu vremurile noi, despre "Eminescu şi iudaismul", cu concluzia, liniştitoare, că poetul naţional "antisemit n-a fost niciodată".[424] Vai, cât de antisemit ar fi fost - eventual tot în interpretarea lui Călinescu - doar cu vreo doi ani înainte!

*Contemporanul*, săptămânal politic, social şi cultural, apare începând cu data de 20 septembrie 1946: un bun revelator pentru faza finală a "tranziţiei". Profil asemănător cu *Lumea*, care îşi încheiase apariţia cu două luni înainte, dar un ton care anunţă deja apropiata înstăpânire a unei ideologii fără nuanţe; de altfel, ne aflăm tot mai aproape de încheierea "curăţeniei generale" întreprinse de comunişti. Întâlnim nume vechi, dar şi multe nume până aici aproape necunoscute: noua gardă. Printre cei vechi nu putea lipsi G. Călinescu însuşi, mai convins ca oricând că decizia aparţine poporului, inclusiv în artă: "azi opinia publică populară cere subiecte care s-o intereseze. Nu numai că asta nu atinge libertatea estetică a artistului, dar e un prilej fericit..."[425] şi aşa mai departe. Până şi George Bacovia, poet remarcabil, dar deloc un

---

[422] G. Călinescu, "Acuzatul Iuliu Maniu", în *Naţiunea*, 31 octombrie 1947.
[423] Zaharia Stancu, "Iorga intim", în *Lumea*, 11 noiembrie 1945.
[424] G. Călinescu, "Eminescu şi iudaismul", 2 decembrie 1945. În *Istoria literaturii române* criticul spune că, potrivit lui Eminescu, "evreii se sustrag de la muncă, sunt dar primejdioşi statului" (p. 400).
[425] G. Călinescu, "Artistul şi timpul său", în *Contemporanul*, 13 octombrie 1946.

emiţător de idei, afirmă, sau e ajutat să afirme, că "artistul nu poate rămâne departe de om".[426] Tot acum, la *Contemporanul*, îşi desăvârşeşte metamorfoza marxistă şi Camil Petrescu. D.I. Suchianu ("însoţitorul" lui M. Ralea) are, la rându-i, o revelaţie: parlamentul rezultat în noiembrie 1946 ar fi "Primul Parlament", cu alte cuvinte cel dintâi "ales liber''![427] Dar până şi B. Brănişteanu, când scrie la *Contemporanul*, tot despre Parlament, se exprimă parcă altfel de cum o făcuse în ziarul lui, *Adevărul* (logic: *Adevărul* era independent, iar *Contemporanul*, comunist!). El, care insistase asupra căutării unui echilibru între putere şi opoziţie, justifică acum totalul dezechilibru al noului parlament: "vedem oglindită în alcătuirea lui această vreme nouă"; salută "maturitatea politică" de care au dat dovadă masele; iar prăbuşirea liberalilor, nimic de mirare aşa s-au petrecut lucrurile şi în Franţa şi Anglia.[428] Tot e bine că România se alinia modelului occidental! Dar avem şi un articol al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului Comunist, despre un subiect pare-se familiar fostului muncitor ceferist, şi anume: "Problemele intelectualităţii româneşti"[429] (de ce nu, odată ce tot *Contemporanul* reproduce un text al şefului comuniştilor francezi, Maurice Thorez, şi el de formaţie muncitorească, despre... Descartes!). Îi mai întâlnim şi pe Cezar Petrescu, şi pe Gala Galaction, chiar şi pe Hortensia Papadat-Bengescu (vag disponibilă, cu o nuvelă, nimic grav), şi pe Zaharia Stancu, fireşte, şi pe Costin Murgescu, cândva legionar (acum scriind articole de genul: "Pe drumul consolidării democraţiei"), pe G. Macovescu, E. Jebeleanu, Miron Radu Paraschivescu, Cicerone Theodorescu, G. Ivaşcu, Dan Petraşincu (acesta din urmă, pe jumătate italian, ferm ancorat la stânga în aceşti ani, va avea grijă, nu peste multă vreme, să emigreze în Italia)...

*Contemporanul* vine şi cu un contingent important de colaboratori evrei. E în această privinţă uvertura pentru ceea ce va deveni o caracteristică majoră a peisajului cultural-ideologic în primii ani ai regimului comunist. Sunt o mulţime de scriitori, mai vechi sau mai noi: F. Aderca, Ion Călugăru, A. Toma, I. Ludo, Ury Benador, Marcel Breslaşu, Vladimir Colin, Veronica Porumbacu, Nina Cassian... Dar se remarcă mai ales îndrumătorii ideologici şi culturali. Iată-l pe vestitul (nu peste mult timp) Mihail Roller (ne-am mai întâlnit cu el în anii dinainte de război). Inginerul comunist a optat pentru o nouă profesie: aceea de istoric, şi nu de istoric oarecare, ci de îndrumător al istoriei şi

---

[426] G. Bacovia, "Artistul nu poate rămâne departe de om", în *Contemporanul*, 11 octombrie 1946.
[427] D.I. Suchianu, "Primul Parlament", în *Contemporanul*, 29 noiembrie 1946.
[428] B. Brănişteanu, "Rolul viitorului Parlament", în *Contemporanul*, 22 noiembrie 1946.
[429] Gheorghe Gheorghiu-Dej, "Problemele intelectualităţii româneşti", în *Contemporanul*, 22 noiembrie 1946.

al istoricilor; îşi asumă misiunea de a pune ordine în acest domeniu. O nouă ordine: trecutul axat pe lupta de clasă, deprecierea motivaţiilor naţionale, detaşarea de Occident şi înglobarea în lumea slavă. În 1947 apare, sub direcţia lui, manualul *Istoria României*, cu completa întoarcere a tuturor interpretărilor. La *Contemporanul* tratează printre altele despre "principiile actuale în istoria României", despre "periodizarea istoriei României", şi "sărbătoreşte" în felul lui, la 24 ianuarie, Unirea Principatelor, văzând în acest eveniment o simplă strategie de clasă, pusă la cale de boierime, cu ignorarea revendicărilor sociale ale maselor.[430] E foarte prezent în revistă şi Leonte Răutu, unul dintre diriguitorii propagandei comuniste. În materie literară, tonul îl dau Ion Vitner şi Nicolae Moraru. Soluţii deloc sofisticate. Cum preciza N. Moraru, trebuie văzut "ce este de făcut pentru a corespunde cerinţelor poporului". Cerinţele poporului, fireşte, le ştia Partidul. Luaţi exemplul câtorva maeştri, recomandă Moraru. Şi întocmeşte o listă, foarte scurtă: Sadoveanu (primul, se înţelege), Enescu (cam neplăcut pentru el să aibă o asemenea recomandare), Bacovia (aflat, nu se ştie de ce, într-un moment de graţie la comunişti), Cezar Petrescu şi Gala Galaction. Arghezi deja lipseşte![431] Componenţa listelor e până la urmă mai puţin importantă decât faptul în sine că ideologi apăruţi după ultima ploaie nu ezită să pună la punct ierarhii sumare.

Fiind vorba despre evrei - subiect sensibil din raţiuni binecunoscute - lucrurile trebuie spuse fără înconjur. E la fel de neconvenabilă eludarea fenomenului, ca şi evocarea lui în termeni denigratori. Fapt este că, în toată perioada de care ne ocupăm (de altfel şi înainte sau după), intelectualii evrei au fost când subreprezentaţi, când suprareprezentaţi (uneori, şi una, şi alta), din cauze care ţin de istorie şi de situaţia lor specifică. Comuniştii au venit la putere, inevitabil, cu numeroşi evrei în primele rânduri şi încă mai numeroşi printre intelectuali. Pentru simplul motiv că aşa se prezenta partidul comunist până la 1944: autenticul partid comunist, nu partidul amplificat artificial (de aproape o sută de ori!) în primii ani după 23 august 1944. Cadrele de nădej de au rămas totuşi să fie recrutate din nucleul comunist originar. Iar acesta se prezenta oarecum invers faţă de societatea românească. În vechiul partid comunist, românii etnici erau minoritari. Iar evreii foarte numeroşi (dacă sintagma "foarte numeroşi" n-ar fi cumva ironică pentru un partid cu atât de puţini membri). Printre intelectualii comunişti, sau doar comunizanţi, ponderea lor era şi mai mare. Proporţia evreilor în aparatul comunist, şi mai ales în componentele sale "intelectuale" (ideologia, propaganda) corespunde fidel proporţiilor

---

[430] Mihail Roller, "Principii actuale în istoria României", în *Contemporanul*, 20 septembrie 1946; "Periodizarea istoriei României", în *Contemporanul*, 31 decembrie 1946; "Unirea Principatelor", în *Contemporanul*, 24 ianuarie 1947.
[431] N. Moraru, "Criza culturii româneşti", în *Contemporanul*, 11 octombrie 1946.

originare. Ei n-au ajuns unde au ajuns în primul rând fiindcă erau evrei, ci fiindcă erau vechi comunişti (sau măcar simpatizanţi). Nu înseamnă că "evreitatea" lor n-ar fi contat deloc. În marea lor majoritate - după cum am mai spus-o -, intelectualii evrei, chiar necomunişti, aveau o înclinare spre stânga. Nu erau şi n-aveau cum să fie naţionalişti români; erau, eventual, naţionalişti evrei (sionişti) şi desigur că nici asta nu era bine din punct de vedere comunist, însă se manifestau cu predilecţie ca "internaţionalişti", ceea ce convenea pe deplin în prima fază a comunismului. Pentru ofensiva împotriva naţionalismului românesc şi a unei întregi tradiţii culturale care se cerea înlăturată sau cel puţin drastic filtrată şi reinterpretată, reprezentau soluţia cea mai adecvată. Evident, nu se putea apela la unguri, ar fi fost o provocare peste măsură! Dar la evrei da, dat fiind că se aflau în interiorul culturii româneşti. De remarcat şi faptul că, prin forţa lucrurilor, evreii n-au avut cum să se compromită cu regimurile totalitare antisemite (legionarii şi Antonescu), spre deosebire de mulţi intelectuali români, inclusiv unii de stânga, într-un moment sau altul. Era, în spiritul comunist al acelor ani, nucleul de intelectuali cel mai pur. Apoi, aşa cum se întâmplă, când unii au ocupat anumite poziţii, i-au tras şi pe alţii după ei...

Mai e ceva de observat. Intelectualii evrei de prim-plan înainte de comunism nu tot ei rămân în prim-planul comunist. Sunt în multe cazuri recuperaţi, dar nu ei dau direcţia. F. Aderca sau I. Peltz, scriitorii evrei probabil cei mai cunoscuţi în anii '30, au o prezenţă relativ discretă. B. Brănişteanu, cel mai de seamă dintre ziariştii evrei, nu se asociază cu ideologia comunistă; moare în ultimele zile ale lui decembrie 1947, odată cu vechea Românie (necrologul i l-a scris pentru *Adevărul* Tudor Arghezi: rămas nepublicat, respins la cenzură). De altfel, literatura şi arta pe care o practicaseră evreii nu mai erau la ordinea zilei. A fi de stânga însemnase a fi neconformist; acum, dimpotrivă, a fi de stânga însemna a te conforma. Viaţa de ghetou, fantasmele erotice şi mai ales feluritele experimente moderniste în care evreii fuseseră fără rival lăsau locul problematicii proletare şi revoluţionare şi unui stil "pe înţelesul tuturor". Chiar cei care merseseră pe un cu totul alt drum n-aveau altceva de făcut decât să se angajeze pe drumul cel drept. Ion Călugăru abandonează evocarea mahalalei evreieşti şi descoperă specia eroică: în *Contemporanul* îi apare o nuvelă despre faimoasa manifestaţie reprimată de la 13 decembrie 1918; Marcel Breslaşu, care se inspirase cândva din *Cântarea cântărilor*, îşi găseşte acum o nouă sursă de inspiraţie în greva de la atelierele Griviţa din 1933 şi rezultatul, tot în *Contemporanul*, e nesfârşitul poem "Griviţa". În tot cazul, "directorii de conştiinţă", instalaţi în poziţiile ideologice cheie, sunt cu toţii "evrei noi", de care doar iniţiaţii să fi auzit înainte de 1944. Precum cei deja numiţi: Răutu, Roller, Vitner, Moraru... Deveniţi

exponenţi ai culturii româneşti, mai mult chiar, îndrumători ai ei, evreii aceştia încetează într-un fel de a mai fi evrei. Se abstractizează. Funcţia lor nu mai are nimic specific evreiesc. Sunt soldaţi ideologici ai Partidului şi vestitori ai unui nou tip de societate şi de cultură.

## VIII. Comunismul: momentul 1950

Prăbuşirea lui Arghezi şi fulguranta ascensiune a lui A. Toma înfăţişează un constrast simbolic definitoriu pentru atmosfera intelectuală a momentului 1948 şi a anilor imediat următori. Iniţial, efortul comuniştilor fusese de a atrage de partea lor cât mai mulţi intelectuali, ceea ce presupunea să nu-i tracaseze peste limită cu indicaţii privitoare la rosturile lor profesionale. Pe măsură însă ce le sporea puterea politică, se accentua şi intervenţionismul cultural. Deja în 1947 lucrurile avansaseră vizibil în această direcţie. Iar 1948, odată cu proclamarea republicii şi cu instaurarea deplinului control comunist, avea să marcheze şi deplina clarificare ideologică. Nu mai era suficient ca intelectualii să meargă împreună cu partidul; trebuia ca întreaga lor operă: literatură, artă, filozofie, istorie sau ştiinţă, să se aşeze în tiparul aceleiaşi ideologii.

Arghezi, mai întâi, se căutase să fie atras. Apoi, cu oarecare iritare, a rămas totuşi tolerat. Se întoarce însă foaia, odată cu trecerea din 1947 în 1948. Sorin Toma, proaspăt redactor-şef la *Scânteia*, primeşte misiunea de a-l desfiinţa şi de a trasa totodată, pornind de la cazul Arghezi, cadrul teoretic pentru ceea ce e recomandabil sau, dimpotrivă, inacceptabil în materie literară. Suita sa de articole, sub titlul denunţător: "Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei", apărută în câteva numere din *Scânteia* şi separat în broşură, anunţa ruptura totală cu estetica burgheză: "trebuie să încetăm a ne mai prosterna în faţa scării de valori estetice pe care ne-a lăsat-o moştenire burghezia". Iată o mostră a termenilor rafinaţi în care e făcută judecata asupra operei lui Arghezi şi, în ansamblu, a unei bune părţi din literatura modernă românească: "Estetica decadentă - aceea spre care a alunecat şi în care s-a înfundat Tudor Arghezi - nu este pur şi simplu estetica unei clase, ci estetica unei clase în agonie şi, mai precis încă, într-o agonie agresivă, asemenea unei nebunii furioase. O asemenea «estetică» nu poate pretinde o mai mare valoare de circulaţie decât ar putea să aibă nişte obiecte fabricate într-o leprozerie, sau nişte idei elaborate în casa de nebuni. Ea nu este propriu-zis o estetică, ci un fenomen patologic, un agent al contagiunii pe care societatea sănătoasă trebuie să-l izoleze." Eroarea fatală a lui Arghezi a fost aceea de a fi îmbrăţişat o estetică bolnavă, pusă în slujba claselor exploatatoare. Păcat: "Tudor Arghezi ar fi putut deveni un mare poet. Artistul din el a murit înainte de a fi ajuns la aceasta."[432]

---

[432] Sorin Toma, *Răsfoind volumele lui Tudor Arghezi. Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei*, Editura Scânteia, Bucureşti, 1948 (articole publicate iniţial în Scânteia, 5, 7, 9 şi 10 ianuarie 1948). Justificarea celui în cauză: Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist*, Editura Compania,

Sorin Toma este fiul lui A. Toma. Iar A. Toma, pe numele lui evreiesc adevărat Solomon Moscovici, avusese, până la comunism, o carieră discretă de profesor de liceu, de îngrijitor al unei colecţii la *Adevărul* şi de poet, mai curând ignorat. În *Istoria literaturii române*, G. Călinescu nu-i consacrase nici un rând, absenţă grăitoare, dată fiind generozitatea cu care autorul a introdus tot felul de scriitori minori, şi nu în ultimul rând dintre evrei. Nimic revoluţionar în ce a publicat A. Toma până la 1944 (printre altele, tălmăcise în română poeziile reginei Elisabeta - Carmen Sylva); ar fi fost şi unele poezii subversive, ţinute bine ascunse şi imprimate ulterior. Imposibil de confirmat, după cum nu e foarte clară nici relaţia poetului cu"mişcarea revoluţionară"; revoluţionarismul îi va fi oricum amplificat în versiunea oficială de mai târziu. Fiul său, Sorin Toma, a fost însă un autentic ilegalist comunist; ca şi soţia acestuia, Ana Toma (ambii suferind şi scurte perioade de detenţie). Locuiau de altfel împreună, aşa că poliţia, căutându-i periodic pe Sorin şi pe Ana, îi găsea de regulă acasă pe paşnicul A. Toma şi pe soţia lui, Sara.[433] Cam puţin pentru mitul unui mare poet revoluţionar! Trebuia însă descoperit cineva, pentru a contura în poezie un model similar celui ilustrat de Sadoveanu în proză (de altfel, nici scrisul lui Sadoveanu nu prezentase note "revoluţionare" până la 1944). L-au promovat pe Toma, laolaltă, expresia lui poetică transparentă, didactică, melodioasă, optimistă (exact ce se cerea, la antipodul frământatei poezii moderne), ca şi provenienţa din mediul evreiesc procomunist. Toma ajunge să fie comparat cu Eminescu, iar atunci când e sărbătorit la Academie, pentru cei 75 de ani ai săi (în februarie 1950), însuşi Călinescu, făcându-şi mea culpa pentru faptul că îl ignorase atâta vreme, îl acoperă cu elogii, atât de extravagante, încât cei de faţă nu s-au putut dumiri dacă criticul într-adevăr îl lăudase sau îşi bătuse joc de el (câţiva ani mai târziu, când nu mai rămăsese nimic sau aproape nimic din gloria lui Toma, revizuindu-şi *Istoria literaturii române* - ediţia nouă avea să apară în 1982 -, Călinescu îi oferea, în sfârşit, spaţiul unei fraze, nu pentru a-i aprecia opera, ci doar pentru a semnala că tatăl său, Leibu Moscovici, fusese "mic băcan în Urziceni": înţepătură gratuită prin care îşi răzbuna propria laşitate din anii când contribuise la lansarea "noului Eminescu").[434]

Cade în 1948 bastionul - aproape neatins până atunci - al Academiei Române. În ultima sa sesiune, din mai 1948, Academia îşi dovedea totuşi bunăvoinţa, alegându-i în locurile rămase vacante prin moartea

---

Bucureşti, 2004, anexa 2: "Care este adevărul în «cazul Arghezi»", pp. 325-335.

[433] ANR-ANIC, F 95, microfilme, rola 1212 (659-699), dosar Sorin Toma; rapoarte ale poliţiei, privind inclusiv o percheziţie la 29 octombrie 1940; de fiecare dată suspectaţii sunt Sorin şi Ana Toma, şi nu A. Toma.

[434] Lucian Boia, "Un nou Eminescu: A. Toma", în *Miturile comunismului românesc* (ed. Lucian Boia), op. cit., pp. 71-81.

lui Brătescu-Voineşti şi Sextil Puşcariu, pe Victor Eftimiu şi G. Călinescu, ambii susţinători ai regimului. La secţia ştiinţifică, de unde dispăruse Emil Racoviţă cu câteva luni înainte, e ales naturalistul Constantin Motăş. Despre Racoviţă, câteva fraze cutremurătoare în jurnalul lui Rădulescu-Motru: "Aflu că savantul biolog, colegul Em. Racoviţă, care a decedat de curând, a trăit în ultimii ani într-o cumplită mizerie. Medicii au constatat că moartea lui a fost precipitată în bună parte din cauza subalimentaţiei. Redus la pensia sa de profesor, el a fost lipsit până şi de cel mai modest confort material."[435] Cutremurător necrolog pentru una dintre marile glorii ale ştiinţei româneşti!

Relativ docilă, Academia acceptă să ia în discuţie modificarea legii sale de organizare, urmând să se considere instituţie de stat, cu alte cuvinte să renunţe la autonomie. Nu serveşte însă la nimic. La 10 iunie 1948, e pur şi simplu dizolvată, luându-i locul, prin decret, Academia Republicii Populare Române. Textul decretului e explicit, în spiritul unei pronunţate politizări. Astfel, Academia "va promova ştiinţa şi cultura în toate domeniile, în vederea ridicării nivelului material şi cultural al poporului" şi "va promova oameni de ştiinţă şi cultură de valoare etică şi democratică"; dimpotrivă, "nu pot fi membri ai Academiei Republicii Populare Române persoane care, prin activitatea lor, s-au pus în slujba fascismului şi a reacţiunii, dăunând prin aceasta intereselor ţării şi ale poporului" (formulare suficient de elastică pentru a putea fi aplicată oricărei persoane "neconvenabile").[436]

Noua academie apare pe 12 august 1948. S-a dorit o ruptură, s-a dorit în acelaşi timp o continuitate. Aşa că membrii sunt amestecaţi: şi vechi, şi noi. Ceva mai mulţi noi decât vechi. 25 dintre academicienii de până atunci nu mai figurează în Academia R.P.R. . Dintre membrii fostei academii care au reuşit să treacă pragul, se numără 12 aleşi înainte de 1945, plus trei membri de onoare; 5 aleşi între 1945 şi 1947; şi 3, în mai 1948, plus (în iunie 1948), 2 membri de onoare.[437]

Îşi pierd calitatea de academicieni, la secţia literară: Lucian Blaga, Th. Capidan, D. Caracostea, Ştefan Ciobanu, I. Petrovici, C. Rădulescu-Motru; la secţia istorică: Nicolae Bănescu, Gheorghe I. Brătianu, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaş, Simion Mehedinţi, P.P. Negulescu, Ion Nistor, Radu Rosetti, Victor Slăvescu; la secţia ştiinţifică: G Ionescu-Siseşti, N. Vasilescu-Karpen, Horia Hulubei (ales în 1946). Rămâne pe dinafară şi Victor Eftimiu, deşi tocmai fusese ales, în ultima clipă a vechii academii, ceea ce trebuie să-l fi costat mult pe vanitosul scriitor - îşi va dobândi însă, la scurt timp, fotoliul său de academician.

---

[435] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri*, vol. VI, 2000, p. 98 (27 mai 1948).
[436] *Ibidem*, p. 103 (reprodus decretul din *Monitorul Oficial*).
[437] Structura noii Academii şi numele academicienilor, în *Monitorul Oficial*, 13 august 1948.

Trec dintr-o academie în alta majoritatea membrilor din vechea secţie ştiinţifică, împărţiţi acum între mai multe secţiuni; printre ei, C.I. Parhon, D. Pompeiu, Gh. Spacu, Traian Săvulescu (cel din urmă întronat şi ca preşedinte al Academiei R.P.R.)... De la secţia istorică, doar Andrei Rădulescu. Şi câţiva din secţia literară: M. Sadoveanu, Iorgu Iordan (ales în 1945), G. Călinescu (ales în mai 1948), şi, ca membri onorifici: G. Enescu, Gh. Mumu, pictorul Gh. Petraşcu şi Gala Galaction.

De remarcat menţinerea lui Andrei Rădulescu, unul dintre stâlpii vechii academii, membru încă din 1920, şi ultimul ei preşedinte, între 1946 şi 1948; jurist şi istoric al dreptului, fusese (până în 1947) profesor la academia Comercială, iar între 1938 şi 1940, prim-preşedinte al înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie. Nu mai puţin notabilă, aşezarea printre noii academicieni a doctorului Daniel Danielopolu, profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti; fusese membru de onoare al Academiei anterioare, dar mai cu seamă membru marcant al Partidului Naţional Liberal (şi ministru al Sănătăţii din partea acestui partid, în al doilea guvern Sănătescu şi în guvernul Rădescu, noiembrie 1944-februarie 1945). Se înţelege că şi Rădulescu, şi Danielopolu avuseseră grijă să nu se pună rău cu noii stăpânitori; dar era şi tactica regimului de a păstra şi câteva nume vechi, recunoscute pentru competenţa şi onestitatea lor profesională.

În cazul noilor numiţi, criteriile profesionale şi cele politice s-au amestecat, cu consecinţe variabile. Apar astfel, la "ştiinţa limbii, literatură şi artă", lingviştii Emil Petrovici şi Alexandru Rosetti, ambii cu o îmbinare "fericită" a criteriilor respective. Alături de ei însă şi A. Toma, ale cărui calităţi politice (şi acestea "aranjate") le depăşeau sensibil pe cele literare. La secţia de "ştiinţe istorice, filozofice şi economica-juridice" e aproape pustiu (în domenii care reprezentaseră o treime din structura vechii academii); nu se găsesc să i se alăture lui Andrei Rădulescu decât Petre Constantinescu-Iaşi, istoric de mâna a doua, dar militant comunist notoriu, şi Barbu Lăzărescu, autor al unor cercetări literare de măruntă erudiţie, căruia îi revine şi funcţia de director al Bibliotecii Academiei. Academicieni evrei, pe lângă Barbu Lăzărescu, sunt şi matematicianul Simion Sanielevici (onorific), fost profesor la Universitatea din Iaşi, şi medicul Arthur Kreindler, asistent până în 1940 la Facultatea de Medicină din Bucureşti, iar după 1944 cu o carieră în ascensiune, până la gradul de profesor.

Rândurile academice se completează câteva luni mai târziu, în noiembrie 1948, când se înscriu printre membrii titulari Mihai Ralea, Constantin Balmuş, Grigore Moisil, Ştefan Mileu, Raluca Ripan (prima femeie academician), şi, indispensabil pentru a dinamiza sectorul istoric, Mihail Roller. La secţia de literatură, tot membru titular, Camil Petrescu, căruia i se confirmă astfel statutul de scriitor oficial.

La Universitate, marele cutremur se petrecuse deja în toamna anului 1947. Curăţenia continuă şi în 1948, combinată, fireşte, cu venirea altora în locul celor plecaţi: o instabilitate prelungită şi în anii următori. Îndeosebi la facultăţile şi catedrele sensibile: Drept, Filozofie, Istorie... Printre cei înlăturaţi în partea a doua a anului 1948: C.C. Giurescu, Mircea Florian, Anton Dumitriu, la Universitatea din Bucureşti, Lucian Blaga, la Universitatea din Cluj. O evaluare statistică privindu-i pe profesorii şi conferenţiarii Universităţii din Bucureşti în anul universitar 1948-1949, indică o vechime mai mare de trei ani doar pentru 7% din cadrele Facultăţii de Filozofie, 14% la Facultatea de Filologie, 30% la Facultatea de Istorie şi Geografie (cu un procent mult mai mare pentru geografi: 57%, ceea ce îi coboară pe istorici la un nivel foarte scăzut), 35% la Facultatea de Drept, în schimb 55% la Ştiinţe Naturale şi Chimie şi 70% la Matematică şi Fizică.[438] Prin reforma învăţământului din august 1948, şcoala era puternic politizată "în spiritul democraţiei populare"; nu mai rămânea nimic din autonomia universitară. Catedrele de marxism-leninism, cu universitari inventaţi ad-hoc, dat fiind că aşa ceva nu existase mai înainte, dădeau tonul corectitudinii ideologice; şef de catedră era, la Universitatea din Bucureşti, Leonte Răutu, iar printre profesorii de marxism-leninism apare şi Sorin Toma, devenit celebru prin campania contra lui Arghezi. La Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, în urma reorganizării catedrelor, profesori titulari spre sfârşitul anului 1948 sunt următorii: Gheorghe Ştefan, arheolog, până atunci asistent; Grigore Preoteasa, activist de partid, intelectual în principiu, dar nu tocmai istoric; Nicolae Popescu-Doreanu, şeful Catedrei de istoria României, şi el activist şi istoric ocazional; Dionisie Pippidi, conferenţiar (1937-1945) şi profesor (1945-1948) de literatură greacă la Facultatea de Litere; Ion Nestor, profesor de arheologie şi preistorie începând din 1946 (coautor, cândva, al *Manifestului Crinului alb*, avusese relaţii compromiţătoare cu nemţii în timpul războiului; în schimb, soţia lui era evreică şi prin ea beneficia şi de unele înrudiri utile; intrase în Partidul Social Democrat, apoi, în urma fuziunii, în Partidul Muncitoresc Român, din care a fost exclus în 1949; competenţa profesională îi era recunoscută şi admirată; pe scurt, a reuşit să-şi păstreze locul în facultate); Emil Condurachi (şeful Catedrei de istorie generală veche), profesor la Şcoala de Arhivistică între 1940 şi 1947; Andrei Oţetea (şeful Catedrei de istorie generală medie); Alexandru Elian, profesor de bizantinologie, mai înainte profesor la Şcoala de Arhivistică (nu va rezista la facultate decât până în 1953); Petre Constantinescu-Iaşi, şef de catedră la istoria artelor.[439] Alte catedre erau deocamdată vacante. Cum se vede, un amestec de profesionişti şi activişti. Dar şi profesioniştii, trebuie spus, se află în locul ocupat până

[438] Maria Someşan, *Universitate şi politică...*, op. cit., p. 264.
[439] Potrivit statelor de salarii: Arhiva Universităţii din Bucureşti.

nu demult de alţii. Nici unul dintre profesorii titulari ai catedrelor de istorie de dinainte de 1945 nu mai este în funcţie la finele anului 1948.

În extrema cealaltă, la Matematică şi Fizică, lucrurile stau cu totul diferit. Cei mai mulţi dintre profesorii "vechiului regim" funcţionează şi sub regimul cel nou: Miron Nicolescu, Simion Stoilov, Grigore Moisil, Gheorghe Vrânceanu, Dan Barbilian, Octav Onicescu, Victor Vâlcovici, Eugen Bădărău, Horia Hulubei, Gheorghe Atanasiu, Alexandru Ghika (conferenţiar până în 1945), Şerban Ţiţeica (iniţial conferenţiar la Bucureşti, apoi profesor la Universitatea din Iaşi între 1941 şi 1948)...[440] Nu toţi beneficiau de virginitate politică. Dan Barbilian purtase cămaşa verde (e drept, îşi ceruse ulterior scuze), Octav Onicescu, un apropiat al lui Nae Ionescu şi colaborator la *Cuvântul*, împărtăşise idei nu prea diferite (în 1941 îl vedem preşedinte al Comisiei de recensământ); Victor Vâlcovici fusese ministru în guvernul Iorga şi mai târziu membru fondator şi secretar general al Frontului Renaşterii Naţionale, iar Horia Hulubei, rector al Universităţii din Bucureşti în anii regimului Antonescu, în timp ce Şerban Ţiţeica era şi el suspectat de afinităţi legionare... Asupra lui Miron Nicolescu se abate în 1951 o ploaie de acuze. Iniţial liberal, s-ar fi înscris în PSD din oportunism; oricum, şi acolo ar fi întreprins o "propagandă antidemocratică şi ostilă regimului democrat". Relaţii de tot felul, cu liberalii, dar şi cu britanicii şi cu francezii.[441] Desfiinţat politic, se menţine totuşi la Catedră. Cu asemenea recomandări, la Istorie sau la Drept, nici unul n-ar fi rezistat. Matematicieni şi fizicieni erau însă mai greu de improvizat. Iar eventualele lor abateri ideologice aveau totuşi o rază de acţiune mai limitată, dat fiind profilul domeniilor respective.

Situaţie intermediară la Ştiinţele Naturale. Nu apar profesori improvizaţi. Din vreo zece, sunt însă numai doi care ocupau catedrele respective înainte de 23 august 1944. Ceilalţi, sau au avansat pornind de la poziţii mai mici, sau au venit, ca profesori, din alte centre universitare. Printre nou-veniţi îl întâlnim şi pe Traian Săvulescu, profesor la Facultatea de Agronomie până în 1948, membru atât al vechii Academii, cât şi al Academiei RPR, şi preşedinte al acesteia din urmă între 1948 şi 1959.

Strategia aceasta, de distrugere a unora şi de recuperare a altora (fără o linie de demarcaţie bine definită) e desluşită de Leonte Răutu, la o întâlnire, în ianuarie 1949, cu secretarii judeţeni şi activiştii de partid. "Majoritatea artiştilor spune el, referindu-se însă în ansamblu la intelectuali au un trecut pătat. Dar cu ei trebuie să lucrăm, dacă ne-am convins că vor să se apropie. Noi vrem să creăm forţe proprii noi, dar până atunci trebuie să lucrăm cu ei. În Uniunea Sovietică, marele

---

[440] *Loc. cit.*, state de salarii la Facultatea de Matematică şi Fizică, pe perioada 1948 -1960.

[441] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, 2l/l95l

învăţat Pavlov înjura pe Lenin, Stalin, Gorki, dar s-a avut în vedere că nu este un om politic, dar cel mai mare biolog. I s-au creat condiţiuni extraordinare în timpul foametei, i s-a dat o raţie deosebită şi a murit un aderent înfocat al Rusiei noi şi este o glorie a ştiinţei sovietice. Trebuie să avem o atitudine foarte elastică. E adevărat, care sunt şi astăzi duşmani, trebuie bătuţi fără milă. Tudor Arghezi, care nici acum nu s-a schimbat, l-am desfiinţat. Dar faţă de oameni - cu toate greşelile lor din trecut - care vor să se apropie şi prezintă valoare, să fim cu grijă, să ne ocupăm de ei. Centrele universitare au aici o deosebită răspundere."[442]

După suita de epurări, la universităţi lucrurile se prezentau ceva mai bine, constatau oamenii partidului... dar nu chiar bine pe de-a-ntregul. De la Iaşi se raportează în 1949 că majoritatea universitarilor "fac pe neutrii"; un progres, desigur, faţă de anii 1945-1946, când cei mai mulţi erau antisovietici şi partizani ai partidelor istorice, dar evident că nici neutralitatea nu mai era acum pe plac. Iar la universitatea Babeş din Cluj, "există o categorie de profesori refractari faţă de regim. Unii caută, mascat, să discrediteze regimul şi marxismul, alţii tac. Mulţi sunt sub influenţa propagandei anglo-americane"[443] Se pare că mai era de lucru! Remodelarea universităţilor avea să continue (prin scoaterea unora şi mai ales prin aducerea multor altora).

Dacă la profesorii titulari se umblă cu oarecare precauţii, "înnoirea" e radicală la nivelul conferenţiarilor universitari. Aceştia ajung să fie mai numeroşi decât profesorii, în timp ce în vechea universitate nu reprezentau nici jumătate în raport cu numărul acestora. La conferenţiari, în mai mare măsură ca la profesori, criteriile politice trec înaintea celor profesionale. Se creează astfel un mediu universitar de tip nou, unde profesorii "de modă veche" sunt înconjuraţi de oameni mai tineri (unii, foarte tineri) şi mai combativi (unii neînchipuit de combativi), abia veniţi la catedră; uneori la foarte scurt timp după ce-şi luaseră diploma de licenţă (şi nu neapărat în specialitatea respectivă). Se vede preocuparea de a forma cât mai repede o nouă elită universitară, cu tineri atent selectaţi, pe motive de competenţe atât cât se putea, dar obligatoriu pe criterii sociale, de "origine sănătoasă" (cu părinţi muncitori sau ţărani săraci) şi trimişi la studii în Uniunea Sovietică. Întorşi de acolo, nu puţini dintre ei şi cu soţii rusoaice, aveau asigurată numirea directă în posturi de conferenţiari sau măcar de lectori.

Tabloul, în cele din urmă, e foarte contrastant, atât în ce priveşte competenţele, cât şi încărcătura ideologică. Cei "vechi" sunt de regulă de mai bună calitate decât cei "noi", desigur, şi la unii, şi la alţii, cu excepţiile de rigoare. Ştiinţele umane se degradează mai tare decât

---

[442] *Loc. cit.*, 1/1949, f. 11.
[443] *Loc. cit.*, 1/1949, ff. 23-29.

ştiinţele exacte. Dar şi în cadrul celor dintâi gradul de profesionalism diferă, de la o zonă la alta. Un istoric contemporaneist putea să îndruge fără grijă verzi şi uscate, mergând drept pe linia Partidului. În timp ce un arheolog, totuşi, trebuia să ştie să facă o săpătură sau să descifreze o inscripţie, chiar dacă trăgea apoi concluziile spre ceea ce îi comanda ideologia. Cu toţii, profesionişti, mai puţin profesionişti, sau deloc profesionişti, sfârşesc prin a se alinia, cel puţin declarativ, ideologiei comuniste, şi nu oricărei ideologii comuniste, ci purului stalinism. E drept, nu toţi ştiu să mintă la fel de bine, este şi asta o artă.

Tudor Vianu nu prea ştie. Îl simţim stânjenit în 1950, când e solicitat, printre alţi intelectuali, să se pronunţe cu privire la "Apelul de la Stockholm": chemare la "lupta pentru pace", calul de bătaie favorit al propagandei comuniste. Vianu înşiră câteva cuvinte banale în sprijinul păcii, fără să politizeze explicit şi mai ales fără să-i denunţe pe "imperialişti" (a căror incriminare era în fond scopul urmărit). Oferă, cum s-ar zice, manipulării comuniste un serviciu minimal. Ar fi putut să ia exemplu de la Ion Barbu-Dan Barbilian, care, intuind prea bine despre ce e vorba, lasă la o parte pacea şi războiul, şi se năpusteşte asupra americanilor. "Imperialismul american este o nesocotire a sforţării creatoare." Cel mai tare, ca universitar, îl revoltă universităţile americane: "universităţi mondene şi de nivel ştiinţific scăzut, unde tinerimea fumează ţigări cu opium şi cultivă promiscuitatea trupească".[444] Puritanul Ion Barbu! Peste toate, deosebirea dintre un om care putea să spună orice şi altul care nu era în stare să o facă.

Caracteristică primei faze ideologice a regimului comunist este şi demolarea, prin Ion Vitner, a *Istoriei literaturii române* a lui G Călinescu. Monumentala operă ar ilustra "confuzia valorilor în critica noastră literară". După Vitner, Călinescu apare şi mai criticabil decât Maiorescu... ceea ce nu era puţin lucru. "Cu Maiorescu nu are comun decât autonomia esteticului. Dar Maiorescu pătrundea acest teritoriu autonom al frumosului într-un mod raţional, logic, explicativ. Estetismul d-lui Călinescu este de natură pur afectivă, respingând atributele raţiunii. Doctrina dumisale critică este antiintelectualistă şi antiraţionalistă." I se reproşează lipsa unui plan metodic de lucru, precum şi lipsa unui criteriu precis de ordonare a materialului, mai bine zis multitudinea criteriilor. Sunt de altfel critici care i s-au mai adus şi la care se poate subscrie. Dar ce să mai spunem când Vitner îl combate pe Călinescu fiindcă "nu înfăţişează procesul de dezvoltare al literaturii noastre de la inferior la superior", nici "legile necesare de dezvoltare a literaturii noastre", nu pune în lumină "progresul continuu" şi, punct final, "nu ne oferă nici o prespectivă asupra viitorului"![445] Decât cu

[444] "Apelul de la Stockholm", în *Contemporanul*, 21 aprilie 1950

[445] Suită de articole publicate de I. Vitner în *Contemporanul*, 16 aprilie, 23 aprilie, 30 aprilie şi 7 mai 1950

asemenea sistem, cu legi, progres şi viitor, mai bine, infinit mai bine, lipsa de sistem a celui criticat!

Inclasabilul şi imprevizibilul G. Călinescu a avut parte de un tratament special, pe măsura excentricităţii lui. Pe de o parte, tot felul de onoruri: membru al Academiei, deputat mereu reales în Marea Adunare Naţională, director al Institutului de Istorie Literară, pe de altă parte, dat afară, fără menajamente, de la facultate; deşi menţinut, ani de-a rândul, pe statele de plată, inclusiv (până la sfârşitul anului 1952), ca şef de catedră, în realitate n-a mai ţinut cursuri începând din noiembrie 1949 (avea să revină cu greu, abia în 1960, şi doar ca profesor onorific, cu un număr limitat de ore facultative).[446] Explicaţia e lesne de bănuit: nu putea fi lăsat să strice minţile tinere!

Tudor Vianu s-a aflat ani de zile pe muchie de cuţit, la un pas de a fi scos din învăţământ. Într-un referat întocmit în iunie 1951 de decanul de la Filologie, George Orzea (încă unul dintre acei universitari "noi", ieşit din nimic şi dispărut fără urmă), i se reproşa că "a trăit înainte de 23 august în cercurile intelectualilor fascişti", fiind prieten cu O. Goga, cu Nichifor Crainic, cu Alexandru Marcu... iar mai târziu, ca ambasador la Belgrad, luându-l cu el pe legionarul Ion Frunzetti. Şi decanul conchidea, de data asta cu desăvârşire adevărat: "E un om destul de străin de noi şi are atitudinea unui om speriat."[447] Prietenia cu Ralea (probă că nu avea prieteni doar printre fascişti!) a contribuit substanţial la salvarea lui.

Unii se pricep mai bine decât alţii să confecţioneze discursuri supraideologizate. În această privinţă, Traian Săvulescu nu are rival. E drept, ca biolog - şi, pe deasupra, ca preşedinte al Academiei -, nici nu avea încotro, fiind tocmai momentul aprigei înfruntări dintre biologia sovietică transformistă ("şcoala" lui Miciurin şi a lui Lîsenko) şi mult hulita biologie occidentală. Aşa că Săvulescu nu conteneşte să înalţe osanale ştiinţei sovietice şi să atace în termeni violenţi genetica occidentală şi, pornind de aici, tot sistemul occidental, ca şi trista condiţie a omului în Occident. De reţinut o frumoasă şi "completă" definiţie a geneticii occidentale: "vitalism, fixism, scepticism şi fatalism moleşitor, existenţialism antiuman, fascism degradator şi barbar".[448] Fusese totuşi un autentic om de ştiinţă!

Nici Săvulescu nu uitase însă pe de-a-ntregul că venea din altă lume. În cursul anului 1949, relaţiile sunt execrabile între preşedintele

---

[446] Despre peripeţiile universitare ale lui G. Călinescu, vezi Ion Bălu, *Viaţa lui G. Călinescu*, *op. cit.*, pp. 324-325 şi 408, şi Pavel Ţugui, *Amurgul demiurgilor. Arghezi, Blaga, Călinescu*, Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, 1998, pp. 219-228.

[447] Vasile Lungu, *Viaţa lui Tudor Vianu*, *op. cit.*, pp. 127-128.

[448] Traian Săvulescu, *Sarcinile ştiinţei agrobiologice în transformarea socialistă a agriculturii în Republica Populară Română*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1950.

Academiei şi şeful de "cadre", evident om al partidului. Acesta din urmă îi reproşează lui Săvulescu că-i tolerează pe vechii funcţionari şi angajează cercetători, competenţi profesionali, dar indezirabili politic. Preşedintele l-ar fi "bruscat", spunându-i că Direcţia cadrelor nu e în măsură să facă aprecieri de ordin profesional. Pe de altă parte, Săvulescu avea "pretenţia" ca toate contribuţiile academicienilor să fie publicate, fără vreo îngrădire. Asta stârneşte revolta lui Roller: în asemenea condiţii ar putea să apară şi texte reacţionare! Slavă" Domnului, Roller supraveghea totul îndeaproape. "Eu asigur controlul - preciza el - şi tai unde cred că trebuie. Dar până la infinit nu se poate merge aşa." O apreciere din dosarul de Securitate al academicianului: "Datorită oportunismului care-l caracterizează ca om, nu poate fi crezut sincer nici în atitudinea pe care o are faţă de biologia sovietică".[449]

"Hărţuiala ideologică" se află la ordinea zilei, chiar printre intelectualii bine integraţi în sistem. Fiecare trebuia să se pătrundă de ideea că are multe insuficienţe de depăşit. Nimeni nu se cădea să se simtă sigur pe poziţia sa. Potrivit ritualului, critica permanentă era asumată, şi chiar întărită, prin "autocritică" (perversă inovaţie a comunismului). Expuse erau cu deosebire literatura şi disciplinele sociale, dar nici ştiinţele socotite cândva "pure" nu se mai aflau la adăpost. Ce ar mai fi de spus dacă până şi oftalmologiei i se găseşte nod în papură pe considerente ideologice? *Revista de oftalmologie* e aspru judecată chiar de Academie (în iunie 1949) pentru atitudine "cosmopolită" şi "antipatriotică". Publicase articole în engleză şi în franceză (nu în română, cum s-ar fi cuvenit, sau, şi mai bine, în rusă) şi nu acordase importanţa cuvenită contribuţiilor ştiinţei sovietice.[450] Când vine rândul matematicii, ţinta e Grigore Moisil. El şi colaboratorii săi sunt admonestaţi "pentru lipsa lor de legătură cu practica, cu problemele construirii socialismului". În subsidiar, li se dă de înţeles şi lui Simion Stoilov şi Miron Nicolescu că e momentul să devină mai "angajaţi". Cuvântul de ordine fiind "orientarea activităţii matematicienilor spre problemele practice ale construcţiei socialiste".[451] După noua istorie, după noua literatură, după noua biologie, se pregătea, aşadar, şi o nouă matematică.

Intelectualii cei mai reprezentativi politic la început de comunism se regăsesc pe lista aleşilor în Marea Adunare Naţională, în urma scrutinului (cu candidaturi unice, fireşte) din martie 1948. Îi remarcăm (în ordinea alfabetică a judeţelor unde au candidat), pe Constantin Balmuş, George Călinescu, C.I. Parhon, Mihail Roller, Andrei Oţetea, Mihai Ralea, Mihail Ghelmegeanu, Dumitru Ailincăi-Almaş (viitor

[449] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, 81/1949, ff. 30-33; ACNSAS, Traian Săvulescu, I 262179, f. 225 .
[450] *Analele Academiei Republicii Populare Române*, 1948-1949, pp. 15-33.
[451] "O «discuţie» infructuoasă", în *Contemporanul*, 17 aprilie 1953.

profesor la Facultatea de Istorie din Bucureşti, autor de cărţi de popularizare), Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Traian Săvulescu, Ion Pas, Mihail Sadoveanu, Constantin Daicoviciu, Zaharia Stancu, Maria Rosetti, Stanciu Stoian (profesor de pedagogie), Gala Galaction, Petre Constantinescu-Iaşi.[452] Bună reprezentare intelectuală, măcar numeric, nimic de zis. Altminteri, cine le cerea părerea? Dar şi mai demnă de reţinut este aşezarea lui C.I. Parhon în fruntea statului. Odată cu proclamarea republicii, profesorul de endocrinologie, devenit simbol al ştiinţei "angajate", ajunge preşedinte al Prezidiului Republicii Populare Române, respectiv, după alegeri, preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale (până în 1952), echivalentul, în versiune edulcorată, al unui şef de stat. M. Sadoveanu îl secondează, ca vicepreşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale. Interesant acest profil intelectual la nivelul de sus al reprezentării ţării, contrastând cu profilul net muncitoresc al conducerii partidului. Era şi aceasta o manipulare, intelectualii recunoscuţi dovedindu-se utili pentru legitimarea noului regim. De fapt, puterea, în totalitate, aparţinea partidului, mai precis, unui mic grup din fruntea partidului, iar Parhon şi Sadoveanu făceau pură figuraţie. Să mai spunem că Universitatea din Bucureşti devine în 1948 Universitatea "C.I. Parhon", ceea ce chiar că depăşea măsura în materie de prost gust; de regulă, cineva mai întâi moare şi abia după aceea - eventual - i se înscrie numele pe frontonul unei universităţi.

Între timp, alţi membri ai elitei intelectuale îşi pierdeau slujbele, sursele de venit, libertatea, viaţa...

Eliminarea dintr-o poziţie intelectuală de prestigiu (academician, profesor universitar...) însemna adesea un pas decisiv spre temniţă şi nu în puţine cazuri, date fiind condiţiile inumane de detenţie, spre moarte. An de an, intelectuali de prim-plan au pierit în închisoare:

- în 1947, Traian Brăileanu, profesor universitar (la Cernăuţi şi în 1940 la Bucureşti), ministru legionar al Educaţiei Naţionale;
- în 1949, Radu Rosetti, membru al Academiei Române, ministru al Educaţiei Naţionale în 1941, arestat în august 1948 şi condamnat la doi ani de închisoare pentru faptul de a fi participat la guvernarea Antonescu;
- în 1950, Alexandru Lapedatu, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din Cluj, ministru în guverne liberale; Gheorghe Cuza, profesor la Facultatea de Drept din Iaşi; Mihail Manoilescu, profesor de economie politică la Politehnica din Bucureşti, ministru în mai multe rânduri ;
- în 1951, Istrate Micescu, profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti, celebru avocat, ministru; Gheorghe Taşcă, profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti şi la Academia Comercială; Anton Golopenţia, sociolog, colaborator apropiat al lui D. Gusti;

---

[452] *Universul*, 1 aprilie 1948.

- în 1952, Mircea Vulcănescu, filozof şi eseist, subsecretar de stat la Finanţe în guvernarea Antonescu;

- în 1953, Gheorghe I. Brătianu, renumit istoric, lider liberal, profesor la Universitatea din Iaşi, apoi la Universitatea din Bucureşti, membru al Academiei Române; Nicolae Batzaria, scriitor şi publicist;

- în 1954, Nicolae Davidescu, scriitor şi publicist;

- în 1955, Alexandru Marcu, profesor de italiană la Universitatea din Bucureşti, subsecretar de stat la Propagandă în guvernarea Antonescu; Romulus Seişanu, ziarist;

- în 1961, Radu Cioculescu, eseist şi traducător; Gheorghe Manu, fizician, conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe din Bucureşti, legionar;

- în 1962, Constantin Gane, scriitor şi istoric, legionar.

Înşiruire, evident, incompletă, ca şi cea care urmează, cu nume ale celor care, trecând prin închisori, au avut şansa să şi iasă. Categoriile cele mai afectate sunt foştii academicieni, de la secţiile literară şi îndeosebi istorică, şi profesorii universitari, cu precădere cei de la Drept şi istoricii, domeniile cu mai mare deschidere spre politică şi ideologie; mulţi dintre cei în cauză fuseseră miniştri, parlamentari... în majoritatea cazurilor cariera lor publică constituind motivul arestării.

Din vechea Academie Română, au trecut prin închisori Nichifor Crainic (între 1947 şi 1962), Ion Petrovici (condamnat la zece ani, ca ministru antonescian; între 1948 şi 1958), D. Caracostea, Silviu Dragomir, Ioan Lupaş, Ion Nistor şi Victor Slăvescu. Laolaltă cu cei menţionaţi mai înainte, morţi în detenţie: R. Rosetti, G.I. Brătianu şi Al. Lapedatu, un total de zece întemniţaţi, un sfert din efectivul Academiei (dintre care şase istorici). Printre profesorii universitari nemembri ai Academiei, istoricii sunt de asemenea bine reprezentaţi: C.C. Giurescu (între1950 şi 1955), Ion Hudiţă (ca lider ţărănist, între 1947 şi 1955), T. Sauciuc-Săveanu, Victor Papacostea. Mulţi profesori de la Facultăţile de Drept: Emil Haţieganu, George Fotino, Gh. Leon, Gheorghe Strat, Ion V. Gruia, Ion Finţescu... Ajunge în închisoare şi Florian Ştefănescu-Goangă. Şi Ion Răducanu, fost rector la Academia comercială. Şi Traian Herseni, bine-cunoscut ca sociolog, dar şi ca legionar. Şi Ernest Bernea. Şi Gheorghe Zane, profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi, apoi la Politehnica din Bucureşti, deputat naţional-ţărănist în 1946, arestat pentru scurt timp în 1947, apoi pentru aproape doi ani în 1952-1953. Şi Alice Voinescu, cu 19 luni de închisoare în 1951 -1952, urmate de doi ani de domiciliu obligatoriu. Anton Dumitriu, arestat în 1948, e condamnat în 1949 la 11 ani de închisoare pentru "gestiune frauduloasă" la Creditul Minier: nu-i priise până la urmă asocierea cu liberalii tătărescieni. E eliberat în 1954.[453] Perioada întemniţărilor masive e între 1950 şi 1955, majoritatea celor pomeniţi fiind eliberaţi la capătul acestui interval. Un caz mai special este al lui Nicolae

[453] ACNSAS, Anton Dumitriu, 1 259 590, vol. I.

Mărgineanu, conferenţiar de psihologie la Universitatea din Cluj; nu făcuse politică, dar, date fiind conexiunile sale americane (avusese o bursă de cercetare în Statele Unite), se lansase "prea mult" în această direcţie după 1944, fiind şi vicepreşedinte al Asociaţiei Româno-Americane (în timp ce persoanele avizate se orientau mai curând spre ARLUS): "filoamericanismul" i-a adus nu mai puţin de 16 ani de detenţie, din 1948 până în 1964. Constantin Motăş, înscris la socialişti, şi partizan al lui Constantin Titel Petrescu, efemer academician în 1948, arestat în 1949 şi condamnat la 20 de ani, rămâne în detenţie până în 1956.[454] Şi Petre Ţuţea a fost închis vreme de mulţi ani: între 1948 şi 1953 şi, din nou, între 1956 şi 1964. Un record al întemniţării îi revine poetului Radu Gyr (evident, pentru militantismul lui legionar): din 1945 până în 1956 şi, din nou, între 1958 şi 1963. Să-l reamintim şi pe Nicolae Carandino, unul dintre ziariştii remarcabili ai generaţiei lui; căzut în capcana de la Tămădău (tentativa unor lideri ţărănişti, în frunte cu I. Mihalache de a evada în Occident, în iulie 1947), condamnat la şase ani, a efectuat în realitate nouă ani de detenţie, urmaţi de alţi opt ani de domiciliu obligatoriu în Bărăgan.[455]

Două sfârşituri tragice în 1948 ale unor oameni care, dacă ar mai fi trăit, e greu de crezut că ar fi scăpat de închisoare. Foarte bolnav şi hărţuit de autorităţi, îşi încheie existenţa, la doar 56 de ani, Grigore T. Popa, mare medic şi democrat idealist. Iar Dragoş Protopopescu, ca şi G.T. Popa, dat afară din facultate, se sinucide pentru a evita calvarul care îl aştepta; în 1951 i se pregăteşte un proces pentru "crime de război" (de fapt pentru activitatea lui legionară); cu greu autorităţile se dumiresc că virtualul inculpat era deja în altă lume.[456]

Dacă o profesie mai putea proteja pe cineva, aceasta era slavistica. A fost şansa lui P.P. Panaitescu, pe care l-ar fi aşteptat altminteri ani lungi de detenţie. Legionar, desigur, şi încă de prim-plan, dar şi, incontestabil, slavistul de cea mai mare anvergură. L-a salvat preocuparea lui Roller de a reaşeza istoria pe baza trainică a legăturilor slavo-române (Roller se servea de el "să-i transcrie documente slave vechi româneşti. Îl folosea ca rob"[457]). Nu începuse totuşi prea bine: spre sfârşitul anului 1944 fusese internat la Jilava, apoi transferat în

---

[454] ACNSAS, Constantin Motăş, 1 257 484, vol. I-II.

[455] Unii dintre cei menţionaţi şi-au scris mai târziu amintirile din închisoare (publicate, evident, după căderea regimului comunist): Constantin C. Giurescu, "Cinci ani şi două luni în penitenciarul din Sighet", în *Amintiri*, Editura ALL, Bucureşti, 2000, pp. 333-518; Nichifor Crainic, "Mărturii din închisoare", în *Memorii*, II, Muzeul Literaturii Române, Bucureşti, 1997; Nicolae Carandino, *Nopţi albe şi zile negre*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1992; Gheorghe Zane, *Memorii*, Editura Expert, Bucureşti, 1998; Nicolae Mărgineanu, *Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, Editura Fundaţiei Culturale Române Bucureşti, 2002.

[456] ACNSAS, Dragoş Protopopescu, P 7751

[457] Gheorghe Zane, *op. cit.*, p. 176.

lagărul de la Caracal, unde a rămas până în august 1945. În lagăr fiind, s-a remarcat prin propunerea unei apropieri între legionari şi comunişti. După aceea n-a mai cunoscut închisoarea decât pentru o scurtă perioadă, din decembrie 1956 până în martie 1957, fiind anchetat pentru "omisiune de denunţ" (un legionar îi făcuse propuneri suspecte). A lucrat între 1946 şi 1948 la Muzeul Româno-Rus, iar din 1948 la Institutul de Istorie (nevoit iniţial să semneze sub alt nume; în cele din urmă, ca cercetător principal).[458] Era nevoie şi de un arheolog de talia lui Vladimir Dumitrescu, şi el printre fruntaşii legionari. Nu a putut totuşi evita trei ani de închisoare, între 1952 şi 1955; Roller a intervenit pentru eliberarea lui, adresându-se direct ministrului de Interne Alexandru Drăghici printr-o scrisoare în care lăuda meritele arheologului. Imediat după eliberare a fot numit şef de secţie la Institutul de Arheologie.[459]

Doi dintre cei mai vizibili intelectuali ai vechiului regim au pierdut totul, dar cel puţin n-au ajuns la închisoare: Constantin Rădulescu-Motru şi Dimitrie Gusti. Îi va fi ajutat cât de cât ceea ce mai rămăsese (se vede, nu prea mult!) din prestigiul lor de şefi de şcoală şi din vechiul lor sistem de relaţii. C. Rădulescu-Motru fusese în raporturi apropiate cu C.I. Parhon (şi acesta a continuat efectiv să-l susţină cât putea şi el). Printre discipolii lui D. Gusti figurau nume "revoluţionare", ca Gh. Vlădescu-Răcoasa sau Miron Constantinescu, cel din urmă ocupând funcţii de prim rang în anii dintâi ai regimului comunist. Lui Rădulescu-Motru i se confiscă în 1949 proprietatea şi conacul de la Butoieşti (judeţul Mehedinţi), unde locuise tot mai des în ultimii ani; are domiciliu obligatoriu în Bucureşti. Un an mai târziu i se suprimă pensia. Gusti rămâne şi el fără pensie. În 1950 este dat afară din casă, fără să poată lua nimic cu el (doar "haine, un pat, o masă şi trei scaune"; printre lucrurile lăsate în urmă, o bibliotecă cu 22.000 de volume), fiind nevoit să se mute provizoriu într-o locuinţă mizeră la margine de oraş ("o cameră fără lumină, fără apă, cu ferestrele şi uşa care nu se închideau, cu closetul în curte..."). Până la urmă, un fost elev îi pune la dispoziţie o cameră. Abia în 1955 i se oferă o pensie şi primeşte, în sfârşit, o locuinţă cu două camere (solicitase trei camere, cerere, se vede, exagerată). Oricum, îi mulţumeşte fostului său student Miron Constantinescu pentru sprijinul dat. Câtă generozitate, într-adevăr! Reuşeşte să-şi recupereze şi o parte din cărţi. Va profita însă prea puţin de noul său "confort": moare după doar câteva luni.[460] Tot cam atunci,

---

[458] ACNSAS, P.P. Panaitescu, I 234303, vol. 1.

[459] Vezi capitolul consacrat lui Vladimir Dumitrescu din lucrarea lui Ioan Opriş, *Istoricii şi securitatea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004; de asemenea, memorile din detenţie ale lui Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele*, Editura Albatros, Bucureşti, 1994.

[460] Un dosar cu documente privitoare la tristeţea ultimilor ani ai lui D. Gusti: Biblioteca Academiei Române, manuscrise, Arhiva D. Gusti, X Varia 2.

Rădulescu-Motru obţine un modest post de cercetător la Institutul de Psihologie; se apropia de 90 de ani şi acum, vrând-nevrând, face exerciţii de adaptare marxistă. Se va fi gândit, aşa cum îi străfulgerase o clipă ideea, că mai bine se făcea comunist îndată după 23 august? Se va fi gândit şi Gusti că, totuşi, mai bine rămânea în America?

Dacă e să găsim o scuză comuniştilor, ar fi de spus că nici între ei nu se comportau mai elegant: orice lovitură era permisă. Cu profilul lor predominant muncitoresc, faţă de condiţia intelectuală n-aveau o tandreţe deosebită. Dincolo de detalii, tragedia lui Lucreţiu Pătrăşcanu este aceea a unui comunist "diferit" şi perceput ca atare. Provenit dintr-o familie intelectuală de origine boierească (tatăl: D.D. Pătrăşcanu, profesor de istorie şi om politic, unul dintre "germanofilii" din Primul Război Mondial), licenţiat în Drept, doctor în ştiinţe economice, autor al mai multor cărţi, ajuns în cele din urmă profesor la Drept, Lucreţiu Pătrăşcanu apărea ca un izolat printre tovarăşii săi de la vârful partidului. Demis în 1948 din funcţia de ministru al Justiţiei, pe care o ocupa din 1944 (fusese cel dintâi ministru comunist), arestat, e judecat abia în 1953 pe baza unor acuzaţii fabricate, condamnat la moarte şi executat. Cu el cad şi alţi intelectuali, condamnaţi la ani mulţi de temniţă: inefabilul Belu Zilber, vechi comunist, inteligent, dar mitoman în cel mai înalt grad, folcloristul Harry Brauner, pictoriţa Lena Constante... Independent de cazul Pătrăşcanu, e arestat şi cumnatul său, Petre Pandrea, vajnicul apărător al comuniştilor înainte de 1944, ca avocat şi ziarist; primea acum răsplata pentru serviciile aduse. A fost "uitat" într-o celulă aproape cinci ani, de la începutul lui 1948 până spre sfârşitul lui 1953; nici el, nici cei care l-au închis n-au înţeles prea bine ce căutase acolo.[461]

Vine şi rândul lui George Ivaşcu. Jocul lui dublu din anii războiului (chiar dacă sub pseudonim) nu putea rămâne ignorat. După 1944, ajunsese director în Ministerul Informaţiilor (la Direcţia Presei, în 1947-1948). De aici e dat afară în 1948 şi numit director al Muzeului”Nicolae Bălcescu". I se fac frumoase caracterizări oficiale: "om fără caracter, perfid deşi întotdeauna e cu zâmbetul pe buze şi vorba mieroasă". "Ivaşcu este o lichea", afirmă şi Grigore Preoteasa. În consecinţă, "un om periculos". Arestat în 1950, pentru "crime contra păcii" în al Doilea Război Mondial, e condamnat la 5 ani, fiind achitat în 1954.[462] Face şi el cunoştinţă cu închisoarea, timp de câţiva ani. La eliberare - în impecabilă logică comunistă! - e numit redactor-şef la *Contemporanul* şi puţin mai târziu profesor la Universitatea din Bucureşti, şef al Catedrei de istoria literaturii române.

---

[461] Cu privire la Lucreţiu Pătrăşcanu şi la cazurile conexe: Lavinia Betea, *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Humanitas, Bucureşti, 2001.
[462] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosarul G. Ivaşcu, rola 908 (cadrele 366-367); ACNSAS, G. Ivaşcu, 1 258063, vol. 1.

Vechea elită intelectuală se angajase într-un proces radical de polarizare. Calea de mijloc devenea tot mai puţin practicabilă. Cu alte cuvinte (exagerând în oarecare măsură, dar nu prea mult): ori Academia, ori puşcăria! Regimul nu se orienta după formula moderată: "Cine nu e împotriva noastră e cu noi", ci după principiul răsturnat potrivit căruia "cine nu e cu noi e împotriva noastră". Judecata morală asupra colaboraţionismului din epocă trebuie să ţină seama de această realitate. Neutralitatea era uşor asimilată cu adversitatea. Un intelectual "neutru" n-avea nici o şansă să rămână la o catedră universitară şi nici să continue să publice. Fiind însă de la bun început suspectat, avea o "şansă" apreciabilă, la cea mai mică remarcă "denigratoare" pe care ar fi auzit-o cine nu trebuia, să ajungă la închisoare sau la Canal. Fără a căuta scuze celor care au făcut exces de zel (un Ralea, un Călinescu...), fapt este că mulţi au căutat să-şi salveze poziţia profesională şi propria viaţă, a lor şi a familiilor. Şi au intrat astfel în categoria privilegiaţilor, fiindcă la nivelul intelectual înalt nu mai existau decât privilegiaţi şi persecutaţi. Şi privilegiaţii erau însă ţinuţi în alertă: criticaţi periodic, siliţi la autocritică, aveau şi ei sabia lui Damocles deasupra capului - cu atât mai mult cu cât erau doar intelectuali, pătrunşi nu chiar până la capăt de conştiinţa proletară. Regimul îşi răsplătea generos intelectualii de vârf: la fel de bine cum înţelegea, prin contrast, să-i zdrobească pe intelectualii repudiaţi. Pe lângă salarii ridicate şi colaborări la ziare şi reviste generos remunerate, se adăugau pentru cei merituoşi şi râvnitele "premii de stat": clasa I, 25.000 lei (după reforma monetară din 1952, de raportat la un salariu mediu mai mic de 10.000 de lei anual), clasa a II-a, 15.000 lei; clasa a III-a, 7.500 lei. Pentru anii 1950 şi 1951 (premii atribuite în 1952), mai mulţi academicieni au încasat premiul cel mare: Elie Carafoli şi Caius Iacob, pentru ştiinţele fizico-matematice, Radu Cernătescu şi Gh. Spacu, pentru ştiinţele chimice, Mihail Ciucă, Ştefan Nicolau şi N. Hortolomei, pentru ştiinţe medicale, şi aşa mai departe. Nu e în discuţie dacă le meritau sau nu, ci faptul că, în acelaşi moment, Gheorghe Brătianu se sfârşea încetul cu încetul în închisoare, iar D. Gusti rămăsese fără casă şi fără pensie. În domeniul literaturii, "meritele" sunt mai evidente. Petru Dumitriu obţinea "clasa I" pentru romanul *Drum fără pulbere*, imn de glorie înălţat Canalului Dunăre-Marea Neagră (fără consemnarea "detaliului" că acesta a fost săpat de deţinuţii politici, cu preţul vieţii multora dintre ei). La poezie, premiile "clasa I " reveneau lui Mihai Beniuc şi lui Dan Deşliu, ultimul dintre ei, tânăra revelaţie a literaturii "realist-socialiste". Şi aşa mai departe...[463] S-a păstrat tabelul cu veniturile din drepturi de autor ale

[463] "Decernarea Premiului de Stat al R.P.R. şi atribuirea titlului de Laureat al Premiului de Stat al R.P.R. pentru lucrările efectuate în anii 1950 şi 1951", în *Scânteia*, 25 noiembrie 1952.

"academicianului Cezar Petrescu", pe anul 1955: suma totală este de 224.882 lei; echivalentă cam cu zece venituri anuale ale unui profesor universitar şi cu vreo 30, să spunem, de salarii medii anuale.[464] Cu siguranţă, mult mai bine decât dat afară din casă sau internat după zăbrele.

Chiar în momentul în care monarhia se preface în republică, se petrec schimbări şi la Societatea Scriitorilor Români; aceasta îşi modifică numele în Societatea Scriitorilor din România (eliminând conotaţia etnică) un an mai târziu, în martie 1949, îşi va spune Uniunea Scriitorilor din Republica Populară Română. Socotit prea instabil, Victor Eftimiu îi cedează fotoliul prezidenţial lui Zaharia Stancu. În 1950, intrat într-o dizgraţie pasageră (va recupera însă repede), Zaharia Stancu e şi el înlocuit cu veşnic tânărul şi disponibilul Mihail Sadoveanu. Oricum, începând din 1948, un lucru e sigur: de acum înainte, literatura nu se mai poate face oricum, trebuie să se înscrie în tiparele "realismului socialist", axată pe "lupta de clasă" şi pătrunsă de spirit revoluţionar. Iniţial, se dă cu barda fără menaj amente. Probă, această interpretare a lui Vasile Alecsandri: "El aparţinea clasei exploatatoare şi nu a fost progresist decât atâta timp cât interesele acesteia nu erau fundamental ameninţate. [...] Şovinismul dramaturgiei sale şi falsul patriotism din epoca monarhiei burghezo-moşiereşti sunt profund reacţionare."[465]

Cu o asemenea strategie, praful s-ar fi ales din întreaga literatură română. Se preferă o reglare a tirului: recuperarea clasicilor, şi nu demolarea lor, cu preţul (ce mai conta!) al unor nemărginite deformări. Aşa se întâmplă şi cu Eminescu, comemorat, cu mare pompă, în ianuarie 1950, la o sută de ani de la naştere: poetul, de felul lui naţionalist şi reacţionar, e anexat ideologiei internaţionaliste şi revoluţionare.[466] Celor în viaţă li se spune însă verde-n faţă ce nu mai merge în opera lor (exceptându-i pe "intangibili": Sadoveanu, în proză, Toma, în poezie). Cezar Petrescu, scriitor apreciat de regim - dar tocmai de aceea ajutat să-şi depăşească insuficienţele -, îşi află un

---

[464] Biblioteca Academiei Române, manuscrise, arhiva Cezar Petrescu, IX 2 varia 23.

[465] Al. I. Ştefănescu, "Naţionalismul lui V. Alecsandri", în *Contemporanul*, 4 iunie 1948.

[466] Sărbătorirea centenarului lui Eminescu e relatată cu umor (negru) de Pericle Martinescu în jurnalul său: *7 ani cât 70*, Editura Vitruviu, Bucureşti, 1997, pp. 107-112 (15 ianuarie 1950). S-a remarcat Sadoveanu care a ţinut un lung discurs, "reproducând, de fapt, versuri sau poeme întregi din opera poetului, fără legătură între ele, fără comentarii, fără consideraţii personale" (aş zice, tipic pentru Sadoveanu!). Toţi delegaţii străini (din ţările comuniste) şi-au încheiat intervenţiile cu sloganuri privitoare la lupta pentru pace şi la prietenia cu Uniunea Sovietică, teme, evident, foarte strâns legate de opera lui Eminescu.

critic sever în persoana lui O. Crohmălniceanu, care îi reproşează "ocolirea luptei de clasă", pe şleau spus, "o înţelegere înapoiată a evoluţiei societăţii".[467] Bunul exemplu de literatură e dat de însuşi Zaharia Stancu, cu romanul *Desculţ*, primit entuziast de critica oficială (adică de singura critică existentă): evocare - cu falsurile de rigoare - a vieţii de mizerie a ţărănimii sub vechiul regim. Neaşteptat de bine (date fiind dificultăţile iniţiale de adaptare) se descurcă Camil Petrescu. Ce alegere putea fi mai bună decât drama *Bălcescu*: la o sută de ani de la revoluţia din 1848, sărbătorită în 1948 şi considerată premergătoare a transformărilor revoluţionare din acest ultim an, şi cu aşezarea lui Nicolae Bălcescu, în calitatea lui de precursor revoluţionar, în locul cel mai de sus al panteonului istoric românesc. Cum însă Camil Petrescu nu putea uita de sine, dă comuniştilor partea lor, dar îşi rezervă propria parte. Personaj excepţional, având mereu dreptate împotriva tuturor, Bălcescu e el: Camil Petrescu. Identificare explicită în finalul piesei, prin vorbele eroului muribund: "Va şti un scriitor din neamul meu... într-o zi... peste un veac. Va şti clipa asta... cum a fost." Nu putea rămâne dator literaturii revoluţionare nici Mihail Sadoveanu; trebuia să-şi onoreze statutul său oficial de prim-scriitor al ţării. Rezultatul, în 1949, e *Mitrea Cocor*, povestea unui ţăran sărac şi asuprit care străbate drumul iniţiatic al limpezirii ideologice şi angajamentului revoluţionar; romanul e conceput atât de schematic şi scris atât de debil, încât nu e de mirare că a circulat zvonul potrivit căruia adevăratul autor n-ar fi fost Sadoveanu (deşi, dintotdeauna, pe lângă capodopere, scriitorul, cu masiva lui industrie de carte, dăduse şi texte de mâna a doua). Oricum, romanul a fost declarat epocal şi etichetat drept primă creaţie realist-socialistă din literatura română.

În câţiva ani, realismul socialist capătă consistenţă. Sunt şi mulţi autori foarte tineri care se afirmă, tocmai fiindcă nu era prea greu: ideologia ţinea loc şi de estetică. Printre ei, poetul Dan Deşliu, cu o problematică muncitoresc-ţărănesc-revoluţionară, tratată în versuri facile, şi prozatorul Petru Dumitriu, specializat în confruntări violente de clasă. Dacă vrem o ierarhie oficială, ne-o comunică Leonte Răutu, autor al unui bilanţ publicat în februarie 1954.[468] Ideologul înşiră vreo două duzini de scriitori "merituoşi". Primul e clasicul în viaţă M. Sadoveanu, urmat (după un criteriu literar *sui generis*) "de vechi participanţi la lupta antifascistă", care sunt A. Toma şi Geo Bogza, apoi şi de alţii, intraţi de mult în istoria literaturii române: Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Victor Eftimiu (nu e pomenit G. Călinescu). După aceea, la rând, sunt evidenţiaţi: Mihail Davidoglu, autor de piese cu acţiune

---

[467] O. Crohmălniceanu, "Ocolirea luptei de clasă în romanul d-lui Cezar Petrescu", în *Contemporanul*, 30 iulie 1948.
[468] Leonte Răutu, "Dezvoltarea literaturii în Republica Populară Română", în *Scânteia*, 21 februarie 1954.

industrială şi muncitorească; Eusebiu Camilar, poeta Maria Banuş, şi mai mult decât uitaţii astăzi Ion Istrate şi Aurel Mihale, puşi de-a valma pentru evocarea transformării socialiste a agriculturii; Lucia Demetrius, pentru aducerea pe scenă a problematicii tinerilor intelectuali; deja amintitul Petru Dumitriu; poeţii Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Dan Deşliu, Veronica Porumbacu, Cicerone Theodorescu, Eugen Frunză; la "evocarea trecutului de luptă", revine Sadoveanu cu romanul istoric *Nicoară Potcoavă*, alături de Camil Petrescu, înglodat definitiv în biografia lui Bălcescu, detaliată în interminabilul (şi neterminatul) roman *Un om între oameni*, urmaţi de Alexandru Jar, autor de romane cu ilegalişti, şi de Zaharia Stancu, demascator al regimului burghezo-moşieresc; şi, în sfârşit, literatura satirică, ilustrată de Aurel Baranga şi Marcel Breslaşu. O literatură nouă, cu mulţi oameni noi şi cu câţiva mai puţin noi, dar trecuţi şi ei printr-un proces de înnoire.

Şi artele plastice intră în zodia realismului socialist.[469] Ceea ce se exprimă prin îmbinarea unui academism împins la extrem cu o tematică”revoluţionară" (potrivit modelului sovietic). Sunt reprezentaţi luptători comunişti, muncitori în fabrică, ţărani pe ogoare... Mai mulţi dintre pictorii şi sculptorii cu reputaţie vor fi recuperaţi, făcând, se înţelege, concesiile de rigoare, unii de la bun început, alţii pe parcurs. Reales în 1948 în noua academie, Gheorghe Petraşcu nu mai are timp să devină realist-socialist, fiindcă moare un an mai târziu. Dintre pictorii vechi, cei mai agreaţi de regim în anii '50 sunt Jean Al. Steriadi (membru al Academiei din 1948), Camil Ressu (academician în 1955) şi Iosif Iser (ales la Academie tot în 1955), toţi trei distinşi şi cu titlul de "artişti ai poporului". Alţii sunt acceptaţi ceva mai târziu, şi cu destule rezerve. Lui Theodor Pallady i se reproşează "nota de aristocratism" şi faptul că nu pune pe pânzele lui "sentimente, situaţii şi conflicte majore" (ar fi putut lua exemplu de la Ressu, autor al unui tabou, frecvent reprodus, intitulat *Semnarea Apelului pentru pace*, dar Pallady se încăpăţâna să picteze naturi moarte "aristocratice"). Francisc Şirato, şi el, e criticat pentru a fi ocolit marile probleme contemporane. Dintre cei de vârstă medie, foarte apreciaţi ajung să fie Corneliu Baba şi Alexandru Ciucurencu. Apar mai cu seamă o grămadă de tineri, necunoscuţi înainte şi repede uitaţi, care tratează cu entuziasm facil subiectele momentului. Toate producţiile arată la fel, parcă ar fi opera unuia singur. Cel mai faimos a devenit G. Miklóssy, şi asta pentru un singur tablou (dar ce tablou!): compoziţia *Griviţa 1933*, scena supremă a mitologiei proletare româneşti. În mod ironic, un salt încă mai mare

---

[469] Cu privire la arta realist-socialistă, două bilanţuri de epocă: *Arta plastică în R.P.R. 1944-1954*, E.S. P.L.A., Bucureşti, 1954, şi *Artele plastice în România după 23 August 1944* (sub îngrijirea acad. G. Oprescu), E.S.P.L.A., Bucureşti, 1959 (ambele cu numeroase reproduceri). O sinteză recentă: Magda Cârneci, *Artele plastice în România, 1945-1989*, Editura Meridiane, Bucureşti, 2000.

decât pictorii "burghezi" (care, de bine, de rău, pictau "realist"), au trebuit să-l facă spre realismul socialist artiştii apropiaţi în perioada interbelică de Partidul Comunist, practicând pe atunci o artă de avangardă, asortată (li se părea) convingerilor lor politice. Li se pretindea să renunţe la avangardă pentru a desena cuminte, ca la şcoală. E cazul suprarealistului Jules Perahim, care acum îi pictează foarte "realist" pe Horia şi pe Lenin. Sau al lui M.H. Maxy[470], cu o pictură anterioară combinând modalităţi cubiste, abstracţioniste şi expresioniste, aspru admonestat de ideologii culturali în 1948, ceea ce nu-l împiedică să fie între 1948 şi 1950 preşedinte al sindicatului artiştilor plastici, iar din 1950 director al Muzeului de Artă al R.P.R.; oricum, îşi schimbă complet stilul şi e înduioşător să-l vezi pe avangardistul de altădată pictând ascultător scene cu muncitori şi... pescari. În ce priveşte sculptura, se ataşează realismului socialist, dintre cei vârstnici, Ion Jalea şi Cornel Medrea, iar din generaţia mijlocie, şi în chip mai radical, Constantin Baraschi şi Boris Caragea. Baraschi e poate exemplul cel mai bun (sau cel mai rău) de combinare a unui clasicism destul de plat cu temele puternic ideologizate ale momentului, precum o arată monumentul eroilor sovietici (pe care s-a grăbit să-l execute încă în 1945) sau basorelieful *Eliberarea* (se înţelege, eliberarea ţării de căre Armata Roşie).

Odată cu instalarea deplină a controlului comunist asupra ţării, creşte şi influenţa, şi puterea de decizie ale acelor ideologi şi intelectuali evrei pe care i-am văzut deja în plină ascensiune în cursul anului 1947. În 1955, 10% dintre membrii nomenclaturii de partid erau evrei - de raportat la o populaţie evreiască reprezentând circa 2% din numărul locuitorilor ţării (dar, cum am mai spus, raportarea efectivă trebuie făcută la vechiul nucleu comunist). Procentul evreilor depăşea însă cu mult această medie la secţiile de propagandă şi agitaţie, ştiinţă şi cultură, unde oscila aproximativ între 20 şi 30%. Iar în conducerea presei, din 39 de cadre, 29 erau evrei![471] Un tabel întocmit în decembrie 1949 de Secţia de Propagandă şi Agitaţie a Partidului Comunist Român dădea un procent şi mai ridicat. Cei 61 de activişti se împărţeau astfel: 32 români, 22 evrei, 6 maghiari şi un rus.[472] Ponderea evreilor era, aşadar, de 36%. Mai semnificativ decât numărul e însă faptul că le reveneau principalele funcţii de decizie în materie de ideologie şi propagandă, ceea ce însemna de fapt controlul activităţilor intelectuale în ansamblul lor. Numărul unu în acest sector era Iosif

---

[470] Despre "cazul Maxy": Cristian Vasile, *Literatura şi artele în România comunistă, 1948-1953*, Humanitas, Bucureşti, 2010, pp. 139-142

[471] Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944-1965*, *op. cit.*, p. 152.

[472] ANR-ANIC, Fond CC al PCR, Secţia Propagandă şi Agitaţie, 51/1949, ff. 115-116.

Chişinevschi, numărul doi, Leonte Răutu, numărul trei, Mihail Roller. Ştiinţele sociale erau, desigur, mai sensibile decât celelalte. La marxism-leninism, tonul îl dădea Leonte Răutu, în istorie, Mihail Roller. Literatura era îndrumată de Nicolae Moraru şi Ion Vitner şi, în genere, criticii literari cu cea mai mare autoritate erau evrei: Ovid Crohmălniceanu, Silvian Iosifescu... Când apare revista *Flacăra* ("săptămânal de artă şi cultură al uniunii sindicatelor de artişti, scriitori, ziarişti"), în primele zile ale anului 1948, articolul programatic îi aparţine lui N. Moraru, iar în chenar sunt înşiraţi colaboratorii numărului respectiv: Maria Banuş, Radu Bogdan, Radu Boureanu, Marcel Breslaşu, Nina Cassian, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Petre Iosif, S.I. Leuşeva, Eugen B. Marian, N. Moraru, A. Mendelsohn, M. Novicov, Petre Solomon. Din 14, 9 sunt evrei (până la urmă 10, fiindcă nu apare în chenar numele lui Aurel Baranga, prezent şi el în revistă), şi doar 3 români "etnici", adăugându-li-se o colaboratoare sovietică şi un "român-rus" (M. Novicov).[473] E o proporţie care nu se mai regăseşte chiar la asemenea cote; dar se poate aprecia ponderea colaboratorilor evrei - fără a recurge la o numărătoare propriu-zisă - cam la jumătate din totalul semnăturilor în reviste cu profil cultural şi ideologic, precum *Contemporanul* sau *Flacăra*, în 1948 şi în anii imediat următori. Importanţa lor se arată şi mai mare prin autoritatea specială a unora. În articolulbilanţ, deja citat, al lui Leonte Răutu, privitor la literatura recentă, din 23 de scriitori menţionaţi (lăsând la o parte trei autori maghiari), şapte sunt evrei, aşadar aproape o treime (A. Toma, Mihail Davidoglu, Maria Banuş, Veronica Porumbacu, Alexandru Jar, Aurel Baranga, Marcel Breslaşu). În artele plastice, Jules Perahim şi M.H. Maxy au tot felul de funcţii reprezentative, în timp ce, în muzică, "vioara întâi" este Matei Socor, preşedinte al Uniunii Compozitorilor (din 1949) şi, printre altele, autor al Imnului de Stat al R.P.R. (pe un text adaptat după versurile lui A. Toma). Suprareprezentarea se constată şi în facultăţi, îndeosebi în cele cu tentă ideologică mai pronunţată şi, pentru început, în mai mare măsură la nivelul conferenţiarilor (dintre care mai mulţi vor deveni profesori în anii următori). În 1950, la Facultatea de Filologie a Universităţii din Bucureşti, Alexandru Graur şi Ion Vitner se numără printre cei zece profesori, iar din cei 15 conferenţiari sunt evrei aproape jumătate (dintre ei: lingvistul Jacques Byck, criticii şi istoricii literari Ovid Crohmălniceanu, Silvian Iosifescu, Paul Comea).[474] Printre conferenţiari, mai apoi profesor şi şef de catedră, figurează şi Mihail Novicov, rus basarabean, activist comunist din anii '30, arestat şi condamnat la mai mulţi ani de închisoare[475], cu studii universitare de matematică, dar ajuns până la urmă o

---

[473] *Flacăra*, 4 ianuarie 1948.
[474] Arhiva Universităţii din Bucureşti, state de salarii.
[475] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosar Mihail Novicov, rola 846 (cadrele 1-70).

"autoritate" în materie de literatură, mai cu seamă de ideologie literară. Cariera lui, similară cu a mai multora dintre evreii menţionaţi, indică faptul că nu se căutau evrei cu orice preţ, ci persoane corespunzătoare unei anumite tipologii (intelectuali devotaţi partidului şi detaşaţi de cultura românească tradiţională). Tipologia aceasta era mai frecvent reprezentată printre evrei, însă ceea ce prima era tipologia şi nu "evreitatea" în sine. Dovadă, tratamentul rezervat evreilor sionişti, supuşi unei drastice persecuţii începând din 1950; au loc un şir de procese, cel mai amplu, cu 110 acuzaţi, început în martie 1954; printre cei care au suferit ani de temniţă s-a aflat şi Abraham Leib Zissu, cel mai activ şi mai influent, încă din perioada interbelică, dintre militanţii sionişti.[476]

Vechii intelectuali care au jucat cartea comunistă s-au trezit într-o lume deloc asemănătoare cu cea pe care şi-ar fi dorit-o. Jurnale personale şi rapoarte ale poliţiei politice vădesc o stare răspândită de insatisfacţie. Aleseseră drumul acesta fie dintr-un calcul pragmatic, fie din autentice convingeri de stânga, fie din aceste raţiuni combinate. Îşi făcuseră se vede iluzia că libertatea, refuzată adversarilor politici, nu avea să dispară cu totul, continuând să garanteze o oarecare diversitate de gândire şi exprimare, cel puţin în tabăra "democratică". Acum se trezeau prizonieri ai propriei lor opţiuni şi ai unor triste privilegii.

Gala Galaction e răsplătit de regim cu tot felul de onoruri. Le acceptă. Are o relaţie apropiată cu mulţi dintre mai-marii zilei. După ce fusese membru al parlamentului falsificat din 1946, se lasă ales deputat şi în Marea Adunare Naţională, în martie 1948. Ţine, la ocazii, discursuri convenţionale. Şi, în acest timp, în jurnalul său intim se războieşte cât poate cu regimul comunist! Deplânge mai presus de orice anularea libertăţilor: "Azi se împlineşte un an de când statul român şi-a pus pe cap cuşma roşie republicană. Nu m-a zguduit abolirea monarhiei şi nu mă exaltează instaurarea republicii. Regret numai unele libertăţi şi latitudini pe care regimul republican de azi nu le mai îngăduieşte. Şi regret, cu deosebire, intoleranţa crescândă pe care fiii lui Marx, Lenin şi Stalin o manifestează faţă de convingerile religioase. În lumea superioară pe care am dorit-o totdeauna şi de dorul căreia am scris multe pagini naive, prigoana intelectuală şi surghiunul religios erau de negândit."[477] Deşi cleric ortodox, e indignat de desfiinţarea bisericii greco-catolice, după cum ia partea evreilor sionişti persecutaţi de "fraţii" lor comunişti (toate, desigur, în secretul jurnalului !). Un singur gest public, dar discret şi trecut neobservat: părăseşte

[476] Liviu Rotman, *op. cit.*, pp. 142-143.
[477] Gala Galaction, *Jurnal, 1947-1952. Pagii inedite cenzurate* (ediţie îngrijită de Teodor Vârgolici), Editura Vestala, Bucureşti, 2007, p. 100 (30 decembrie 1948).

sala Parlamentului atunci când se votează introducerea pedepsei cu moartea. Complice al comuniştilor, patriarhul Iustinian e caracterizat drept "omul nenorocit care s-a dat rob celor fără de Dumnezeu".[478] Strategiile rusificării îl umplu de indignare: "Biruitorii, sub mii de chipuri unele mai ipocrite, altele mai brutale se străduiesc să se înfigă în ţara şi în sufletul românesc. Cât de ironic, cât de mincinos răsună glasurile celor plătiţi să ne dezromânizeze. Fireşte, trebuie să învăţăm ruseşte, să admirăm pe Miciurin, să ne extaziem în faţa «civilizaţiei» sovietice, să ne îmbrăcăm în uniforme muscăleşti şi să înnebunim de entuziasm când oratorii «progresişti» pronunţă numele lui Stalin."[479] De la o pagină a jurnalului la alta, revolta lui Gala Galaction sporeşte. Nu mai suportă denigrarea culturii "burgheze", este uluit să vadă cum proprietarii sunt daţi afară din casele lor... Interesant dublu profil - de-a dreptul orwellian - al unui personaj public aparent cât se poate de conformist.

Miron Radu Paraschivescu aşteptase minuni de la comunism. Dezamăgirea şi indignarea îi sunt pe măsură. Ar fi dorit "păstrarea şi salvarea spiritului revoluţionar", ceea ce "fără negaţie nici nu se poate concepe". Aşadar, "conştiinţa libertăţii de expresie personală, de gust personal, de discuţie şi polemică, într-un cuvânt, de creaţie a ceva viu şi autentic, nedirijat, neforţat, neimpus ... " Doamne, chiar crezuse că aşa va fi comunismul? "Care ar avea, cel puţin la noi în România, libertatea de-a spune ce crede, libertatea de-a satiriza şi biciui stările de la noi? Ar însemna să-şi pună singur capul pe tăietor." Şi o decizie personală: "Trebuie să-mi organizez temeinic rezistenţa în faţa valului de cretinism opresor care bate de la Răsărit [...] N-am ce să caut în concertul dezolant al literaturii noastre de azi."[480]

Jurnalul lui Pericle Martinescu e una dintre cele mai oneste şi mai libere surse "intime". Făcuse şi el necesarele concesii. Dar, în 1950, este exclus din partid şi nevoit, în consecinţă, să plece şi de la Direcţia Presei. Iată-i comentariul: "Aceasta a însemnat o eliberare, iar felul cum s-a desfăşurat «verificarea» şi concluziile pe care le-am tras în cursul ei m-au convins odată mai mult că un om cinstit, cu un pic de demnitate, hotărât să privească adevărul în faţă, nu poate să fie membru al PMR, nu poate să fie comunist. Comunismul şi demnitatea umană, comunismul şi adevărul, comunismul şi sinceritatea - sunt noţiuni care se exclud."[481] Pe acest ton, *Jurnalul* continuă până la sfârşitul lunii februarie 1954, când, mărturiseşte autorul, l-a cuprins frica de a mai

[478] *Ibidem*, p. 109 (28 ianuarie 1949).
[479] *Ibidem*, pp. 114-115 (14 februarie 1949).
[480] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, *op. cit.*, pp. 355, 357-358, 363-364 (însemnări din 11 oct., 18 oct. şi 31 dec. 1952).
[481] Pericle Martinescu, *7 ani cât 70*, op. cit., p. 197 (30 decembrie 1950).

scrie, aşa încât a ascuns ceea ce scrisese şi n-a reluat însemnările decât zece ani mai târziu, în 1964.

Oficial, profesorii Universităţii din Cluj Emil Petrovici şi Constantin Daicoviciu erau cât se poate de bine plasaţi în ierarhia intelectuală comunistă. Petrovici, om de stânga, rector al Universităţii între 1945 şi 1950, în paralel profesor şi la Universitatea din Bucureşti, membru al Academiei din 1948... Daicoviciu, cu un trecut mai puţin ortodox, dar "reabilitat", inclusiv printr-o carieră guvernamentală în tabăra comunistă (în 1948, ca ministru adjunct al învăţământului, a avut partea lui în răsturnările petrecute). Surpriza este să-i vedem pe cei doi, laolaltă (erau prieteni apropiaţi), urmăriţi cu mare atenţie de agenţii şi informatorii Securităţii. Şi nu degeaba! Petrovici şi-ar fi dovedit "cu prisosinţă" "ura lui contra poporului sovietic şi a orânduirii sociale sovietice"; "se manifestă în continuu contra influenţei politice în ştiinţă, contra concepţiei marxiste în lingvistică"; "a sprijinit şi protejat elementele duşmănoase, i-a susţinut şi intervenit pentru încadrarea lor în învăţământ şi Academie".[482] Despre Daicoviciu se relatează că "pare plictisit de regim şi se observă că are teama de a avea neplăceri din cauza oscilaţiilor lui politice". "În anul l952 ne-a fost semnalat că face diferite bancuri de prost gust faţă de minorităţile naţionale şi faţă de Securitatea statului."[483] Pentru mai puţin decât atât, alţii ar fi ajuns la închisoare sau la Canal.

Despre G. Călinescu, securiştii notau în iulie 1954: "Nu este ataşat regimului nostru, însă nici nu-l urăşte, deoarece i s-au creat condiţii dintre cele mai bune de trai. Uneori are izbucniri reacţionare, alteori însă face impresia unui om cu o justă orientare politică - este oscilant". Dar "izbucnirile reacţionare" se tot înmulţesc. Se înregistrează la Securitate că până şi Al. Rosetti îl ţine de "nebun". Printre altele, ar fi spus că nu poate face cursuri (nici nu mai făcea!) în faţa unor studenţi "cu mutre fioroase, de primitivi, de ţărani". În cele din urmă, i se va deschide în noiembrie 1959 dosar de urmărire, pe motiv că "se manifestă duşmănos la adresa regimului", "caută să strecoare în lucrările sale teorii antiştiinţifice" şi "sprijină în mod direct elemente cu trecut duşmănos dintre care o parte au fost arestaţi pentru activitate duşmănoasă regimului". Duşmănos şi iar duşmănos! Dosarul i se închide în februarie 1961, considerându-se că n-a fost totuşi o "activitate duşmănoasă organizată".[484]

Limbă ascuţită ca Victor Eftimiu nu mai are nimeni. Academician, autor cu statut recunoscut, scriitorul nu conteneşte să vorbească de

---

[482] Ioan Opriş, *Istoricii şi securitatea*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2006, capitolul referitor la "slavistul Emil Petrovici şi arheologul Constantin Daicoviciu", pp. 565-594.

[483] ANR-ANIC, F 95, microfilme, dosar Constantin Daicoviciu, rola 1266.

[484] ACNSAS, G. Călinescu, I 66960.

rău regimul. "Manifestări ostile", "atitudini duşmănoase" sunt, în ce-l priveşte, caracterizări care apar frecvent în rapoartele Securităţii. "Din 1948 este semnalat a debita în cerc restrâns sau în faţa cunoscuţilor glume necuviincioase la adresa conducătorilor Partidului şi a Guvernului." Nu e de mirare că - începând din 1951 - Securitatea îl urmăreşte pas cu pas: dosarul i se extinde de-a lungul anilor în nu mai puţin de 23 de volume. Cum întreţine relaţii cu diplomaţi britanici şi francezi, nu lipsesc bănuielile de spionaj. Viaţa scriitorului e pusă toată sub lupă. Până într-acolo încât o listă detaliată din iunie 1963 consemnează "numele femeilor cu care acad. Victor Eftimiu practică perversiuni sexuale". Nu mai puţin de 15 nume, cu specificarea că ar mai fi şi altele![485]54

O notă informativă din 1954 privitoare la atmosfera din mediile literare prezintă un interes excepţional.[486] E semnalată o stare de nemulţumire aproape generalizată, iar în cazul celor încă fideli, o atitudine timorată în faţa valului de nemulţumire. "Capul răutăţilor" ar fi fost Nina Cassian, care se lansase în 1947 cu un volum modernist, deloc pe linia partidului; aspru criticată, făcuse o întoarcere de 180 de grade, relansându-se în cea mai proletcultistă dintre poezii; acum revenea la o atitudine "ostilă". Sub influenţa ei, socotea informatorul, şi tânărul prozator Marin Preda a ajuns să regrete că a scris texte - bine apreciate oficial - în spiritul realismului socialist. Poetul Geo Dumitrescu se întreabă: "Am fost noi sinceri când am scris ceea ce am scris până acum?" Şi răspunde: "desigur că nu". "Scriitori vechi sau critici decadenţi exercită şi ei o anumită influenţă. Al. Philippide întreabă peste tot de ce nu e tipărit Arghezi. Şerban Cioculescu, critic decadent, este rugat de unii scriitori să-şi dea părerea asupra lucrărilor lor. El afirmă că chiar Camil Petrescu l-a chemat să-i citească *Un om între oameni* înainte de a da volumul la tipar." Cei mai vehemenţi par a fi Victor Eftimiu şi George Călinescu (atât de "comunizanţi" până nu demult !). Cel dintâi "îndeamnă scriitorii să nu scrie piese de actualitate"; două sonete i-au fost oprite de Direcţia Presei (cenzura), pentru "aluziile şi atacurile evidente pe care le conţineau la adresa regimului de democraţie populară". La fel, G. Călinescu "îndeamnă pe colaboratorii săi «să stea deoparte», să nu se amestece". "Ca director al Institutului de Istorie Literară şi Folclor, salarizează o serie de elemente dubioase. El a atacat în scris şi în public poezia noastră nouă, deşi uneori într-o formă foarte mascată. Face mare agitaţie pentru reconsiderarea lui Arghezi." "Este foarte influenţat de Dora Lipman,

---

485 ACNSAS, Victor Eftimiu, I 73558, vol. 1 şi vol. 2, ff. 6-8.

486 ANR-ANIC, Fond C.C. al P.C.R., secţia Propagandă şi Agitaţie, 18/1954; text reprodus de Aurelia Vasile în anexele tezei sale de doctorat *Le cinema roumain dans la periode communiste. Representations de l 'histoire nationale*, susţinută la Universitatea din Dijon (martie 2011 ).

salariată la institutul său, o sionistă convinsă şi o filoamericană înveterată, care-i spune tot ce se discută la Radio Londra şi Vocea Americii şi că e apreciat în străinătate. G. Călinescu are multă încredere şi simpatie pentru Dora Lipman, cu care de altfel, acum câţiva ani, a fost în relaţii intime". Necazul este că Eftimiu şi Călinescu au "o mare influenţă negativă asupra unor scriitori". Ei mai împrăştie şi zvonul unor concesii pe care regimurile comuniste vor trebui să le facă: revenirea la parlamentarism, guvern de coaliţie, chiar un eventual guvern Titel Petrescu! Nici Vladimir Streinu nu stă degeaba; el îl influenţează pe Radu Tudoran, iar acesta, la rându-i, pe fratele său Geo Bogza, deşi acesta din urmă e "un scriitor devotat în întregime partidului şi clasei muncitoare" - dar are şi el "micile sale nemulţumiri". Un semn deloc încurajator: corifeii noii ideologii literare tac şi aşteaptă." I. Vitner nu a scris nimic în ultimul timp. Se pare că şi el crede într-o schimbare a liniei partidului în estetică şi nu vrea să fie compromis." "M. Gafiţa stă într-o pasivitate suspectă. Îndemnat să ia atitudine în diferite probleme, se sustrage sub diferite pretexte ca: «Să mai aşteptăm», «Să vedem ce se mai întâmplă», «de ce să scriu tocmai eu» etc." Până şi Zaharia Stancu şi Alexandru Jar "au afirmat într-o discuţie cu un redactor al *Scânteii Tineretului*, «Că azi nu poţi avea curajul să spui tot ce gândeşti»". Altminteri, Zaharia Stancu "pretinde că e foarte timorat de situaţia de la *Gazeta literară*, că el vrea să scoată o gazetă «cum vrea partidul», dar nu e ajutat de colectivul redacţional..."

Ce încheiere ar putea fi mai bună pentru ilustrarea schizofreniei comuniste?

*

O carte se încheie acolo unde decide autorul: în cazul de faţă, pe la 1950. Însă istoria adevărată (spre deosebire de istoria din cărţi) nu se încheie niciodată. Putem arunca, aşadar, o privire şi după 1950, pentru a consemna, succint, unele evoluţii din anii şi deceniile care au urmat.

Istoria comunismului românesc nu e deloc lipsită de întorsături şi paradoxuri. Cine şi-ar fi închipuit, în primele momente ale noului regim,că o consecinţă a lui va fi tocmai "românizarea" accentuată a României? Tendinţa iniţială părea a merge exact în direcţia opusă. Partidul Comunist, nu tocmai românesc la origini, dă exemplul. Devenind un partid de masă, trece inevitabil printr-un proces de românizare. La nivelul de sus, răfuielile dintre lideri conduc la eliminarea, cu prioritate, a unor "neromâni": Ana Pauker (evreică) şi Vasile Luca (ungur), în 1952, Iosif Chişinevschi, şeful propagandei şi al multor altor sectoare, în 1957. Păleşte şi steaua lui M. Roller, care, izolat şi dezavuat, moare la numai 50 de ani în 1958 (sinucidere?). Mai târziu, sub Ceauşescu, conducerea partidului va ajunge să fie aproape

exclusiv românească. Din România, vor emigra mai întâi evreii, apoi o bună parte din germani; se va petrece, în detrimentul minorităţilor, şi o omogenizare regională. La 1930, românii etnici reprezentau 71,9% din populaţie, sau, luând în considerare doar teritoriul actual al ţării, 77,9%; la capătul regimului comunist (după recensământul din 1992), ajunseseră la 89,5%. Corespunzător, şi elita intelectuală a devenit mai românească decât oricând, comparând-o, fie cu elita anilor '50, fie cu cea din perioada interbelică. Împuţinarea, până aproape de dispariţie, a evreilor, a eliminat nota cea mai specifică. A reuşit regimul comunist, în sens invers doctrinei sale originare, să obţină ceea ce îşi propunea dreapta naţionalistă în anii '30: o Românie în care românii etnici să fie peste tot elementul dominant (ceea ce nu era cazul în perioada interbelică, atunci când erau încă minoritari în oraşele transilvănene, faţă de unguri şi germani, şi când erau surclasaţi de evrei în numeroase domenii, precum băncile, comerţul sau presa).

A fost şi un proces, lent la început, dar tot mai bine conturat în anii '60, de recuperare a supravieţuitorilor vechii elite, iniţial excluşi, marginalizaţi, adesea întemniţaţi. "Alegerile" la Academie din 1955 marchează un prim moment. Se tăcuse sugestia reprimirii tuturor academicienilor excluşi în 1948 (mai puţin, evident, cei care pieriseră în închisori). Mult prea devreme pentru aşa ceva. Au fost reprimite exclusiv personalităţile cu specializări mai puţin ideologice: inginerul N. Vasilescu-Karpen, agronomul Gh. Ionescu-Siseşti, arhitectul Petre Antonescu şi fizicianul Horia Hulubei. Lucian Blaga, C. Rădulescu-Motru şi D. Gusti au căzut la examen (ca să nu mai vorbim de colegii lor care făcuseră între timp ani de închisoare).[487] Era totuşi o primă deschidere, sau cel puţin o "semideschidere". Intră tot acum la Academie Cezar Petrescu, Geo Bogza, Zaharia Stancu, Mihai Beniuc, dar şi (în sfârşit) Tudor Arghezi, ca şi multă vreme "suspectul" Tudor Vianu (trei ani mai târziu va fi numit şi director al Bibliotecii Academiei). La fel, mai mulţi istorici, care devin membri titulari: Emil Condurachi, Constantin Daicoviciu, Andrei Oţetea, David Prodan. Peste doar câţiva ani (în 1959-1960), un grup masiv de intelectuali e trimis, de data aceasta, nu la Academie, ci la închisoare, cu principala acuză că citiseră ce nu trebuia şi mai şi schimbaseră impresii pe marginea celor citite; printre ei, Constantin Noica, Dinu Pillat, Vladimir Streinu, Alexandru Paleologu, N. Steinhardt, Păstorel Teodoreanu...[488] Dar nu mai trec mulţi ani şi recuperarea devine regula. Piatra de hotar e 1964, când se golesc închisorile şi se petrece relativa detaşare de Uniunea Sovietică.

---

[487] Date interesante despre problema "reprimirilor" în Academie în 1955, la Pavel Ţugui, *Amurgul demiurgilor*, *op. cit.*, pp. 196 -205.

[488] O selecţie de documente privitoare la ancheta şi procesul grupului de intelectuali, în volumul *Prigoana. Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat...*, ediţia a II-a, Editura Vremea, Bucureşti, 2010.

Constantin C. Giurescu revine la facultate în 1963, iar în 1974 e primit la Academie; păstrându-şi o voce oarecum distinctă, devine un fel de istoric oficial. Şerban Cioculescu, "critic decadent", fost ţărănist, dat afară din Universitate, cu un frate mort nu demult în închisoare, e recunoscut ca autoritate critică şi îşi încheie cariera ca profesor şi şef de catedră la Universitatea din Bucureşti, director al Bibliotecii Academiei, membru al Academiei Române. Constantin Noica, urmărit, persecutat, întemniţat, revine cu o carieră intelectuală spectaculoasă, exprimată într-un şir de cărţi, deloc în ton cu filozofia comunistă, dar promovând interpretări autohtoniste care, în felul lor, dădeau apă la moară comunismului naţionalist. S-au făcut concesii de ambele părţi: şi dinspre regim, şi dinspre vechii intelectuali. Regimul s-a mai deschis, iar vechii intelectuali s-au mai deschis şi ei spre "marile realizări ale socialismului". Doar că întâlnirea nu s-a petrecut la mijlocul drumului. Cedarea principală nu a fost a regimului, ci a intelectualilor.

În anii '50, în pofida terorii, se păstra încă destul din spiritul de libertate. Cu timpul, represiunea s-a domolit, dar şi oamenii au devenit mai prudenţi şi resemnaţi. Când Pericle Martinescu îşi reia jurnalul în 1964 - întrerupt, timp de un deceniu, de frică - adoptă, după propria mărturisire, "un ton ponderat, fără vehemenţa de mai înainte, fără acuze şi incriminări [...]vorbind cu gura pe jumătate..."[489] Lipsesc mai mulţi ani şi din *Jurnalul* lui Petru Comarnescu. Reluându-l, notează următoarele despre faimosul complex arhitectonic de la Sala Palatului, tocmai inaugurat: "noua sală a Congreselor, splendidă ca arhitectură. Noile blocuri, cu balcoane colorate în albastru sau galben, dau o notă de picturalitate şi voioşie arhitecturii, ce a răsărit îndărătul Palatului Republicii".[490] Toate ar fi bune - deşi nu l-am bănui pe estetul Comarnescu de o asemenea lipsă de gust - dacă n-am fi informaţi, din altă sursă, că îi displăcea cu totul acest ansamblu. Ajunsese să mintă în jurnalul intim!

S-a repus în circulaţie naţionalismul epocii anterioare, asortat noilor orientări ale comunismului românesc, dar nici vorbă de idei sau atitudini care ar fi putut să deranjeze ideologia oficială. Dacă Blaga n-ar fi murit în 1961, la vârsta de 66 de ani, şi ar fi trăit, să zicem, 80, ar fi primit cele mai strălucitoare onoruri; întrebarea este ce concesii ar fi trebuit să facă, la rându-i. Până şi Gheorghe Brătianu a fost recuperat la un sfert de veac de la moarte; nu se ascundea faptul că a murit, ci doar condiţiile în care a murit. Povestea cea mai tristă e poate cea a deţinuţilor de foarte lungă durată Nichifor Crainic şi Radu Gyr, care au fost puşi să scrie articole de propagandă "patriotică" adresate românilor plecaţi din ţară. Poate cineva rezista la nesfârşit?

---

[489] Pericle Martinescu, *Jurnal intermitent*, *op. cit.*, p. 62.
[490] Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, *op. cit.*, vol. II, p. 179 (2 mai 1960).

Regimul a încercat să culeagă trofee şi printre expatriaţi. Mircea Eliade a fost cultivat insistent; i s-au publicat (cu grijă selectate şi în tiraje limitate) mai multe lucrări; a evitat să revină în ţară, dar până la urmă tot a plătit cu ceva (simţindu-se, în plus, şantajabil pentru trecutul său legionar): nu a luat explicit poziţie împotriva regimului comunist. Acţiunea de captare a lui Eugen Ionescu se desfăşoară intens între 1964 şi 1970; i se pun în scenă piesele, începând cu *Rinocerii*, aceasta tocmai potrivită pentru mesajul antifascist, apoi apar şi în volum. Dar nici Ionescu nu se lasă atras în ţară. Necazul regimului cu el a stat în faptul că dramaturgul nu era doar antifascist, ci şi anticomunist şi nu se sfia să se exprime în acest spirit. În consecinţă, după numai câţiva ani, raporturile s-au deteriorat complet. În ce-l priveşte pe Emil Cioran, abia în 1988 i s-a publicat o "antologie"; era evident că nu putea să-i apară nici o lucrare întreagă!

Recuperarea vechii elite avea nu numai limite ideologice, ci şi "biologice". Puţini dintre oamenii aceştia au trăit atât de mult încât să aibă satisfacţia de a asista la prăbuşirea comunismului. Petre Ţuţea, Nicolae Carandino, Anton Dumitriu, Pericle Martinescu... sunt câţiva dintre supravieţuitori. Când comunismul se sfârşeşte lasă moştenire României o elită intelectuală formată sub oblăduirea sa. E în mare parte rezultatul unei selecţii dirijate politico-ideologic, în funcţie, pe cât s-a putut, şi de competenţe, dar, în principală măsură, după expresia consacrată, de "dosar", adică de origine socială şi de alte date personale şi familiale, susceptibile să recomande sau să blocheze promovarea cuiva. S-a practicat masiv "discriminarea pozitivă" în favoarea fiilor şi fiicelor de muncitori şi de ţărani (mai puţin ţăranii bogaţi, aşa-zişii "chiaburi", asimilaţi "duşmanului de clasă"). Până la începutul anilor '60, admiterea în universităţi s-a făcut potrivit unui sistem de cote care îi avantaja masiv pe cei cu "origine sănătoasă" (altă sintagmă în jargonul epocii) şi limita drastic sau chiar elimina accesul celorlalţi. Dar şi după aceea, fiecare român a rămas, la fiecare pas, urmărit de dosar. O mobilitate socială ascendentă existase, fireşte, şi în România procomunistă. Personalităţi precum juristul Andrei Rădulescu, lingvistul Iorgu Iordan sau medicul Grigore T. Popa - pentru a alege oarecum la întâmplare printre numele evocate şi până acum - proveneau din familii ţărăneşti modeste. Promovarea aceasta s-a intensificat în perioada interbelică, contribuind printre altele la alimentarea curentelor radicale de dreapta sau de stânga, prin intrarea în scenă a unei categorii de intelectuali, marcaţi de complexe şi de aşteptări sociale. Comunismul nu s-a mulţumit însă să stimuleze mobilitatea ascendentă, ci i-a dat un caracter absolut. Elita moştenită din comunism - în toate componentele ei: politică, economică, intelectuală - provine, nu în totalitate, dar în măsură zdrobitoare din categoriile sociale "sănătoase", pe care le-am menţionat. Nu înseamnă

că nu s-au afirmat şi valori, care aveau şansa să-şi croiască un drum şi în alte condiţii; însă, inevitabil, dintr-o selecţie defectuoasă sau falsificată a rezultat destulă mediocritate şi impostură, mai ales că, în paralel cu intelectuali autentici (şi ei, stânjeniţi în funcţia lor), a proliferat specia intelectualilor de partid (gen Academia "Ştefan Gheorghiu" sau Institutul de Istorie a Partidului) şi a activiştilor culturali.

Relativa distanţare de Uniunea Sovietică (la sfârşitul perioadei Gheorghiu-Dej şi apoi sub Ceauşescu) n-a însemnat câtuşi de puţin punerea în discuţie a comunismului, după cum relativa deschidere spre Occident n-a însemnat nici pe departe reactivarea valorilor occidentale. Ani de zile, România a navigat între două ape, cu singurul reper ferm al naţionalismului autohtonist, redescoperit şi integrat în ideologia comunistă. Intelectualii au căpătat în sfârşit "libertatea" de a fi naţionalişti (fără a-şi asuma însă cuvântul, socotit neconvenabil în vocabularul oficial), ceea ce li s-a putut părea un enorm progres faţă de anii dintâi ai regimului, când orice reflex naţional era socotit un păcat capital. Lanţul ideologic devenise mai lung şi asta lăsa impresia unei oarecari libertăţi; se adăugau şi o varietate de tactici conducând la exprimarea ocolită sau criptată a unor lucruri care nu se puteau spune explicit. În plan estetic, dacă ne limităm la literatură, rezultatele acestui joc "de-a v-aţi ascunselea" n-au fost lipsite de interes, dar ele au rămas net deficitare sub raportul mesajului. "Rezistenţa prin cultură", despre care s-a vorbit atâta, a fost foarte adesea o "evadare prin cultură". Şi evadarea e o formă de rezistenţă, dar forma cea mai evanescentă şi cea mai puţin de temut, la nevoie chiar acceptabilă, pentru Putere. Câte n-ar fi fost de spus despre regimul politic, despre democraţie, despre libertate; câte n-ar fi fost de spus, despre o istorie alta decât cea a clişeelor oficiale... Toate se loveau de bariera ideologică, şi cu atât mai mult cu cât puţini intelectuali au riscat exprimarea "subterană": aşa încât, trebuiau să-şi modereze îndrăznelile în funcţie de exigenţele cenzurii. "Îndrăzneala" supremă au avut-o scriitorii (mai puţin istoricii) atunci când s-au aplecat asupra unor drame ale anilor '50 ("obsedantul deceniu"); nu faptele cele mai cumplite erau însă scoase la iveală, iar denunţarea nu privea sistemul în sine, ci doar "abuzurile" (pe care, în felul lui, le repudiase şi Ceauşescu). Şi, astfel, intelectualul nu s-a mai putut achita de misiunea sa esenţială (dincolo de perimetrul strict profesional al fiecăruia): aceea de a întreţine liberă şi vie mişcarea ideilor. Lucrurilor pe nume le puteau spune doar cei plecaţi din ţară, şi de aici extraordinara audienţă a posturilor de radio care emiteau din afară, începând cu Europa Liberă.

O ultimă remarcă - dar nu cea mai puţin semnificativă - cu privire la elita intelectuală formată în comunism este aceea că (aidoma celorlalte componente ale elitei) a rămas intactă în urma prăbuşirii sistemului.

Comunismul a preluat doar o parte dintre universitarii, oamenii de litere sau academicienii regimului anterior (şi aceştia "lepădându-se de Satana"). După decembrie 1989, nimeni n-a fost dat afară, nici universitari, nici academicieni. Din comunism în postcomunist au trecut cu toţii!

## Încheiere

Să recapitulăm. Pe la 1930, tinerii intelectuali dau semnalul: vor să schimbe România - într-o direcţie sau în alta, să o schimbe orice ar fi. În numai câţiva ani, polarizarea se accentuează între dreapta naţionalistă şi stânga democratică. Dreapta se arată a fi mai influentă decât stânga, dar nici stânga nu e atât de neînsemnată cum ar lăsa impresia neglijarea ei în ultima vreme, prin concentrarea interesului asupra exponenţilor dreptei. O caracteristică a stângii intelectuale a stat în ponderea însemnată pe care au avut-o în cadrul ei etnicii minoritari: evreii, în primul rând. Când subreprezentaţi, când suprareprezentaţi în raport cu numărul lor la scara naţională, evreii au format o componentă esenţială a mediului cultural românesc, în toată perioada de care ne ocupăm: fenomen de luat în considerare lăsând la o parte prejudecăţile de tot felul. Receptivitatea intelectualilor la gesturile Puterii e pusă în lumină - mai puternic ca oricând până atunci - de seducţia exercitată de Carol II, justificată de altfel printr-o politică culturală de anvergură; s-au lăsat convinşi de rege şi destui oameni de stânga, sensibili la orientările sociale ale dictaturii regale şi la campania antilegionară. O altă constatare interesantă priveşte dubla înfăţişare a regimului Antonescu: represiv, pe de o parte, legalist, pe de alta, şi destul de îngăduitor în materie de libertăţi intelectuale; sub dictatură şi în plin război, universitatea şi viaţa culturală au cunoscut o relativă normalitate. Cât despre comunism, acesta a eliminat brutal o parte a elitei intelectuale, dar a atras şi a folosit o altă parte, completând-o cu mai mult sau mai puţin improvizaţii intelectuali "de tip nou". Regimul comunist va avea apoi tot timpul, în aproape o jumătate de secol, să-şi modeleze propria elită, care, cu bune şi cu rele, a trecut în postcomunism.

Iată liniile directoare. În jurul lor, o nesfârşită varietate de caractere, de opţiuni, de destine individuale. Fiecare intelectual are propriul profil şi propria poveste. Ne vor fi permise totuşi câteva reflecţii cu un sens mai general.

Prima dintre ele (şi esenţială): intelectualul nu gândeşte "în medie" mai corect decât ceilalţi muritori; nu se orientează mai bine în mersul evenimentelor, doar fiindcă este intelectual. Se întâmplă, dimpotrivă, să gândească în dezacord cu evoluţiile reale şi cu bunul-simţ comun, fiind mai înclinat spre judecăţi abstracte, generatoare de atitudini excesive şi de plăsmuiri utopice.

Am zice că intelectualul, mai ales el, ar trebui să fie un om liber. Nu înseamnă că şi este. E supus, ca oricine, conjuncturilor istorice şi presiunilor ideologice. Într-un fel sau altul, cariera lui e dependentă de Putere (cu atât mai mult într-un regim autoritar şi, fără doar şi poate,

într-unul totalitar). Nu puţini intelectuali au de altfel fascinaţia Puterii; se simt ei înşişi mai puternici, adăpostiţi la umbra ei.

În tot cazul, intelectualul are o abilitate: aceea de a găsi de fiecare dată argumente potrivite pentru a justifica şi a se justifica. Mai ales atunci când i se pare că istoria şi-a"dat verdictul. Pentru intelectual, glasul istoriei este irezistibil.

Am întâlnit, de-a lungul periplului nostru, şi intelectuali consecvenţi în apărarea unor valori şi idealuri. Unii şi-au plătit scump consecvenţa. "Adaptabilii" sunt însă o specie mai numeroasă (s-a văzut şi sub Carol II, şi sub Antonescu, şi sub comunişti; sunt semne că s-ar fi văzut mai bine şi sub legionari, dacă timpul n-ar fi fost atât de scurt). Au avut cel puţin scuza unei istorii zbuciumate şi neiertătoare; reflexul multora a fost de a se pune la adăpost. Dar nu putem să nu remarcăm că unii s-au pus atât de bine la adăpost, încât au profitat din plin de alegerea făcută - iar cei mai abili sau mai norocoşi, chiar de mai multe alegeri succesive.

## Indice de nume

De mai bine de douăzeci de ani, istoricii de toate vârstele şi coloraturile sunt dominaţi de obsesia comportamentului public al intelectualilor români în secolul XX. S-a scris mult, mai ales de la înălţimea prezidiului unui complet de judecată morală, adesea fără a se putea administra toate probele unui dosar imens şi încâlcit, dar şi fără înţelegerea deplină a naturii umane. Dacă nu sunt consideraţi de-a dreptul factori cauzali în istorie, intelectualii sunt cel puţin datori cu atitudini exemplare. Însă atunci când, între 1930 şi 1950, membrii elitei intelectuale, odată cu societatea, trec prin mai multe schimbări de regim, adevărata miză a discuţiei este omenescul, cu toate nuanţele sale.

Era nevoie, după un lung şir de tentative intransigente, dar neizbutite, de judecata fină a unui istoric precum Lucian Boia, care să pondereze şi iacobinismul, şi îngăduinţa faţă de cei care, în numai două decenii, din cauza amalgamului de idei abstracte şi de orgolii personale, cad în capcanele istoriei.